T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

LORD SALISBURY VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA DAİR SİYASETİ (1876-1902)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ONUR ATALAY

İSTANBUL 2024

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

LORD SALISBURY VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA DAİR SİYASETİ (1876-1902)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ONUR ATALAY

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. UFUK GÜLSOY

İSTANBUL 2024

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **V**

ÖZET ..... **VII**

ABSTRACT ..... **VIII**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM: **5**

LORD SALISBURY'NİN HAYATI **5**

1.CECIL AİLESİ VE LORD ROBERT **5**

1.1.Cecil Ailesinin Kökenleri 6

1.2.Aile Üyeleri ve Robert 8

1.3.Çocukluğu ve Eton Kolej 11

1.4.Eton Kolej Sonrası Özel Eğitim ve Oxford Yılları 13

1.5.Hastalığı, Yurtdışı Seyahati ve Meslek Seçimi Üzerine Düşünceleri 15

1.6.Parlamentoya Girişi ve Babasının Milis Albaylık Teklifi 18

1.7.Evliliği ve Yayın Hayatı 20

1.8.Avam Kamarası'ndaki Faaliyetleri (1854-1866) 23

2.DEVLET ADAMI: LORD SALISBURY **25**

2.1.Kabineye Girişi ve Hindistan Bakanlığı 25

2.2.Bakanlıktan İstifası, Lord Salisbury Unvanı ve Lordlar Kamarası'na Girişi 26

2.3.Lordlar Kamarası'ndaki Faaliyetleri ve Hindistan Bakanlığı'na Dönüş 27

2.4.Hindistan Bakanlığı'nda İkinci Dönem ve Tersane Konferansı 28

2.5.Dışişleri Bakanlığı ve Berlin Kongresi 30

2.6.Birinci ve İkinci Başbakanlık Dönemleri 31

2.7.Son Başbakanlık Dönemi, Emekliliği ve Vefatı 32

3.LORD SALISBURY'NİN İNGİLİZ DİPLOMASİSİNE MİRASI **34**

3.1.Lord Salisbury'nin Yeğeni: Lord Balfour 34

3.2.Lord Salisbury'nin En Parlak Öğrencisi: Lord Curzon 37
3.3.Lord Salisbury'nin Oğlu: Lord Robert Cecil 40
İKİNCİ BÖLÜM: 43
LORD SALISBURY ÖNCESİNDE İNGİLİZ HARİCİYESİNİN OSMANLI SİYASETİ 43
1.İLK TEMASLAR, TİCARİ İLİŞKİLER VE ARABULUCULUK 43
1.1.İlk Temaslar ve Diplomatik İlişkilerin Başlangıcı 43
1.2.Ticaret ve Diplomasi 45
1.3.Arabuluculuk Dönemi 47
2.DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE İSTİKRARSIZLIKLAR DÖNEMİ 53
2.1.Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) ve Çeşme Baskını 53
2.2.William Pitt'in Siyaseti ve Özi Krizi 56
2.3.Fransa'nın Mısır'ı İşgali (1798) ve Napoleon'a Karşı İttifak 58
2.4.Osmanlı-İngiliz Savaşı (1807-1809) ve Kala-i Sultaniye Antlaşması 60
2.5.Rum İsyanı (1821) ve Navarin Hadisesi 64
3.İNGİLİZ DİPLOMASİSİNDE PALMERSTON DÖNEMİ 68
3.1.Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi 68
3.2.Palmerston Siyasetinde Bir Kırılma: Aberdeen Dönemi 75
3.3.Kırım Harbi (1853-1856) ve İngiltere'nin Kırım Harbi'ne Girişi 76
3.4.Süveyş Kanalı Projesi ve 1860-1861 Lübnan Olayları 83
4.GLADSTONE SİYASETİNİN BAŞLANGICI 88
4.1.Girit İsyanı (1866-1869) ve Palmerston Siyasetinin İzleri 88
4.2.Londra Konferansı (1871) 91
4.3.Bulgar İsyanı (1876) ve Gladstone'un Propaganda Faaliyetleri 94
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 101
LORD SALISBURY'NİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA DAİR SİYASETİ (1876-1902) 101
1.LORD SALISBURY'NİN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞININ TEMELLERİ 101

1.1.Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nda Dış Politika (1853-1874) 101

1.2.Tersane Konferansı Öncesinde Salisbury'nin Hindistan Bakanlığı'ndaki İkinci Dönemi..... 108

1.3.Realist Bir Siyasetçinin Portresi ve Dış Politika Anlayışı 111

2.BERLİN KONGRESİ'NE GİDEN YOL VE ISLAHAT TAVSİYELERİ 114

2.1.Tersane Konferansı ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın Diplomatik Arka Planı 114

2.2.Savaş Diplomasisi, Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Kongresi 139

2.3.Berlin Kongresi Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Islahat Tavsiyeleri 158

3.MISIR MESELESİ (1882-1899) 169

3.1.Mısır'ın İşgali ve Gladstone'un Mısır Siyaseti..... 169

3.2.Balkanlardaki Kriz ve Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Mısır Sözleşmeleri..... 179

3.3.Sudan'ın İşgali ve İngilizlerin Mısır'da Kalıcı Olma Çabaları 202

4.TESELYA HARBİ (1897) 210

4.1.Girit İsyanı 210

4.2.Osmanlı-Yunan Savaşı ve Barış Antlaşmasının İmzalanması 219

4.3.Girit'te Muhtariyet İdaresi ve Vali Seçimi..... 223

5.ERMENİ MESELESİ (1878-1902)..... 226

5.1.Lord Salisbury'nin Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1878-1880) 226

5.2.Lord Salisbury'nin Birinci ve İkinci Başbakanlıkları Dönemi (1885-1892).. 231

5.3.Lord Salisbury'nin Üçüncü Başbakanlığı Dönemi (1895-1902)..... 242

6.BASRA KÖRFEZİ SİYASETİ (1887-1902) 262

6.1.Bahreyn..... 262

6.2.Fav Yarımadası ve İstihkam Meselesi..... 267

6.3.Katar..... 273

6.4.Kuveyt..... 277

SONUÇ 283

KAYNAKÇA 286

EKLER 306

ÖNSÖZ

İngiliz tarihçi ve siyaset bilimci Edward Hallett Carr, tarih araştırmalarını nedenlerin incelenmesi olarak görmektedir. Bu noktada ise tarihçiye daima nedenleri araştırma görevini yükler.[1] Carr'a göre, tarihçinin bir diğer görevi de üzerinde çalıştığı dönemdeki insanların zihniyetlerini ve fiillerinin arkasındaki düşüncelerini anlamak veya en azından anlamaya çalışmaktır.[2] Bu açıdan bakıldığında insan unsuru olmadan tarihi anlamanın mümkün olmadığı söylenebilir. Zira çevresel faktörlerin yanında tarihteki olayları şekillendiren çoğu zaman insanoğlu olmuştur. Dolayısıyla, tarihteki bir dönemi veya olayları sağlıklı bir şekilde analiz edebilmek için en başta bu dönemdeki insanların titizlikle incelenmesi gerekmektedir.

Tarih araştırmalarında insanı merkeze alan bu anlayış bizi, böyle bir biyografi çalışması yapmaya sevk etti. Bu noktada, 19. Yüzyılda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetini anlamak için bu dönemde İngiliz diplomasisine yön veren isimlerden olan ve Türkçe literatürde hakkında müstakil bir çalışma yapılmamış olan Lord Salisbury'yi tez konusu olarak seçtik.

Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetinin anlaşılabilmesi noktasında ise ilk önce Lord Salisbury'nin sağlıklı bir şekilde tanınması gerekmekteydi. Bu sebeple, mensubu olduğu Cecil ailesinden başlayarak kendisinin gerek özel gerekse siyasi hayatını inceledik. Buradaki hedefimiz Lord Salisbury'nin kişilik yapısını ve buna bağlı olarak siyaset anlayışını anlayabilmekti. Ayrıca, Lord Salisbury'nin hem kendi döneminde hem de kendisinden sonraki dönemlerde İngiliz diplomasisine yaptığı katkı bizim için oldukça kayda değerdi.

Salisbury öncesinde İngiliz hariciyesinin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti ise, Lord Salisbury'ye kadar olan dönemde yaşanan değişimleri yansıtması açısından bir hayli önemliydi. Dolayısıyla, Lord Salisbury öncesindeki dönemde İngiliz hariciyesi tarafından takip edilen politikalar da tezimizde bir bölüm altında işlendi. Ardından, Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti, Salisbury'nin en etkin olduğu 1876-1902 yılları arasında ortaya çıkan birtakım önemli meseleler üzerinden analiz edilmeye çalışıldı.

[1] Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.145
[2] A.g.e. s.75-76

Diğer taraftan, Metin Ünver'in "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşası'nın Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa" adlı makalesinde 19. Yüzyılda bir Osmanlı devlet adamının biyografisi yazılırken, Osmanlı kaynaklarının mütemmimi (tamamlayıcısı) olarak çağdaş yabancı kaynakların önemine dikkat çekilmektedir.[3] Bizim tez konumuz olan Lord Salisbury örneğinde ise, benzer bir anlayış içerisinde dönemin Osmanlı ve İngiliz kaynakları birbirinin mütemmimi olarak kullanılmıştır.

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında büyük emeği olan danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Ufuk Gülsoy başta olmak üzere gerek tez yazım sürecimde gerekse lisans öğrenciliğim sırasında benden desteklerini esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Davut Hut'a ve Prof. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı'ya teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, tez yazım sürecim sırasında fikirlerini aldığım kıymetli hocalarım, Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca, Prof. Dr. Abdulhamit Kırmızı, Prof. Dr. Ali Satan, Doç. Dr. Metin Ünver ve Dr. Öğr. Üyesi Kadir Kon'a da teşekkür ederim. Yine meslektaşlarım ve arkadaşlarım Öğr. Gör. Bahtiyar Dedeoğlu ile Cengiz Şahinalp'e destekleri sebebiyle teşekkür ediyorum. Son olarak, tez yazım sürecim sırasında bana destek olan burada isimlerini sayamadığım herkese, aileme ve bilhassa anneme teşekkürü bir borç biliyorum.

Onur Atalay

İstanbul 2024

[3] Metin Ünver, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s.372 vd.

ÖZET

Lord Salisbury, tam ismiyle Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, 3 Şubat 1830'da İngiltere'de oldukça köklü aristokrat bir ailenin üyesi olarak doğdu. 1853 yılında Stamford'u temsilen Muhafazakâr Parti'den parlamento üyesi olarak, Avam Kamarası'na girdi. Siyasi kariyerinin ilerleyen dönemlerinde 1866-67 ve 1874-1878 yıllarında olmak üzere iki defa Hindistan Bakanlığı yaptı. Bunun yanında, 23 Aralık 1876-20 Ocak 1877 tarihleri arasında İstanbul (Tersane) Konferansı'nda fevkalade temsilci sıfatıyla ülkesini temsil etti. 1878-80 yılları arasında ilk defa Dışişleri Bakanlığı yaptı. Bu dönemde ülkesini temsilen Berlin Kongresi'ne katıldı. Sonrasında Benjamin Disraeli'nin 1881'deki vefatıyla, partisinin Lordlar Kamarası'ndaki lideri oldu. 1885-86, 1886-92 ve 1895-1902 yılları arasında üç defa başbakanlık yaptı. Başbakanlıkları sırasında 1885-86, 1887-92 ve 1895-1900 yılları arasında olduğu gibi genellikle Dışişleri Bakanlığı görevini de kendisi üstlendi. 1902 yılında emekli oldu ve 1903'te vefat etti. Lord Balfour, Lord Curzon ve Lord Robert Cecil gibi İngiliz diplomasisinin önemli isimlerinin gelişimine katkıda bulundu. Lord Salisbury öncesinde İngiliz hariciyesinin Osmanlı siyaseti özellikle 18. Yüzyıldan itibaren şartlara bağlı olarak dönemden döneme büyük değişkenlik gösterdi. Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti ise, kendisinin realist dış politika anlayışı çerçevesinde şekillendi. Bu sebeple Lord Salisbury, İngiliz menfaatlerine göre belirli dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu destekledi, belirli dönemlerde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerine zıt bir siyaset takip etti.

Anahtar Kelimler: Lord Salisbury, Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı İmparatorluğu, İngiliz diplomasisi, Başbakan, Dışişleri Bakanı

ABSTRACT

Lord Salisbury, with his full name Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil was born on 3rd February 1830 as a member of a well-established aristocratic family. In 1853 he entered into House of Commons for Conservative Party as a member of parliament for Stamford. In the advancing periods of his political career, he became Secretary of State for India for two times in the years between 1866-1867 and 1874-1878. Besides that he represented his country as an extraordinary delegate in Istanbul (Shipyard) Conference which was held between 23rd December 1876 and 20th January 1877. He became Secretary of State for Foreign Affairs for first time in the years between 1878-1880. In this period he joined Berlin Congress as a delegate of his country, Thereafter, he became his party's leader in the House of Lords when Benjamin Disraeli died in 1881. He became prime minister for three times in the years between 1885-86, 1886-92 and 1895-1902. During he held prime minister's office, generally assumed the position of Secretary of State for Foreign Affairs as well. He retired in 1902 and died in 1903. He contributed development of some important people for British diplomacy such as Lord Balfour, Lord Curzon and Lord Robert Cecil. Before the period of Lord Salisbury, British foreign policy on Ottoman Empire has varied from period to period according to conditions espacially since 18th century. And Lord Salisbury's policy on Ottoman Empire took shape within his realistic understanding of foreign policy. Threrefore he supported Ottoman Empire in some periods and he carried out a policy against the interests of Ottoman Empire in some periods according to British interests.

Keywords: Lord Salisbury, Sultan Abdulhamid II, Ottoman Empire, British diplomacy, Prime Minister, Secretary State for Foreign Affairs

KISALTMALAR

Bkz.: Bakınız

BOA: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Hansard: Birleşik Krallık Parlamento Zabıtları

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

A.g.e.: Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

vd.: Ve devamı

C.: Cilt

s.: Sayfa

GİRİŞ

Bu tez çalışmasında Lord Salisbury ve kendisinin 1876-1902 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti incelenmektedir. İngiliz siyasetçi ve devlet adamı olan Lord Salisbury (1830-1903), Birleşik Krallık'ta 1866-67 ile 1874-78 yıllarında Hindistan Bakanlığı; 1878-80 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı, 1885-86, 1886-92 ve 1895-1902 yıllarında ise Başbakanlık görevi yapmış ayrıca başbakanlık görevleri sırasında 1885-86, 1887-92 ve 1895-1900 yıllarında Dışişleri Bakanlığı görevini de kendisi üstlenmiştir.[4]

Lord Salisbury, siyasi kariyeri boyunca gerek yaptığı görevler gerekse görevleri esnasında edindiği tecrübeler açısından, kendi döneminde şüphesiz İngiliz diplomasisinin en önemli ve en etkili isimlerinden bir tanesi haline geldi. Dolayısıyla, 19. Yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikalarının anlaşılması açısından Lord Salisbury ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetinin incelenmesi önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, Türkçe literatüre bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı olsun ya da olmasın Lord Salisbury ile ilgili herhangi bir eser veya tez çalışması bulunmadığı, yalnızca beş adet makalede Lord Salisbury'nin belirli konularda Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetinin işlendiği görülmektedir. Söz konusu çalışmalar, Lord Salisbury'nin 23 Aralık 1876-20 Ocak 1877 tarihileri arasında İstanbul'daki Tersane Konferansı'nda İngiltere adına yaptığı üst düzey temsilcilik görevinin tahlil edildiği Bekir Sıtkı Baykal'ın "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı"[5] makalesi; Lord Salisbury'nin Ermeni Meselesine bakışı ve bu konudaki siyaseti hakkında genel bir portre çizen Yahya Bağçeci'nin "İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi"[6] makalesi; Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin durumu hakkında Londra'daki Ermeni komitesi tarafından Lord Salisbury'ye verilen layihanın ve Salisbury'nin bu layihaya verdiği cevabın ele alındığı Muhittin Eliaçık'ın "Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin Ahvali Hakkında Londra'da Ermeni Komitesince Lord Salisbury'ye Sunulan Layiha"[7] isimli makalesi; Lord Salisbury'nin 1895 yılında Almanya'ya yaptığı Osmanlı

[4] David Steele, *Lord Salisbury: A Political Biography*, Routledge, London, 2004, s.XV
[5] Bekir Sıtkı Baykal, "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, Ankara, 1944, s.499-517
[6] Yahya Bağçeci, "İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt I, Sayı 35, Kayseri, 2013, s.190-208
[7] Muhittin Eliaçık, "Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin Ahvali Hakkında Londra'da Ermeni Komitesince Lord Salisbury'ye Sunulan Layiha", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler: Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt III, Kayseri, 2009, s.201-2015

Devleti'ni paylaşma teklifini konu alan Bekir Sıtkı Baykal'ın "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Planı"[8] ve Bayram Soy'un "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi"[9] makaleleri şeklindedir.

Bu tez çalışmasında ise, 1876-1902 yılları arasında İngiliz diplomasisinin en önemli isimlerinden birisi olan Lord Salisbury ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti üzerine müstakil bir çalışma ortaya çıkarılarak, bu konuda literatürdeki mevcut boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

Tezimizde ilk olarak Lord Salisbury'nin hayatı ele alınmaktadır. Bu çerçevede önce üyesi olduğu Cecil ailesi ve henüz Lord Robert olarak bilindiği hayatının ilk dönemleri incelenmiş sonra kabineye girişiyle başlayan ve vefatına kadar olan Lord Salisbury unvanını kullandığı devlet adamlığı süreci işlenmiş, son olarak ise bulunduğu görevler sırasında gelişimine en çok katkıda bulunduğu isimler konu edilerek, İngiliz diplomasisine yaptığı etkiye dikkat çekilmiştir.

Lord Salisbury'nin hayatı ele alındıktan sonra, Lord Salisbury öncesinde İngiliz hariciyesinin Osmanlı siyaseti incelenmiş ve bu çerçevede Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilk temaslardan itibaren, Lord Salisbury'nin İngiliz diplomasisinde etkin olmaya başladığı 1876 yılına kadar gelişen olaylar üzerinden siyasetteki değişimlere değinilmiştir.

Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetine gelindiğinde ise, öncelikle kendisinin dış politika anlayışının oluşumu ve daha sonrasında bu anlayışın ana hatları tahlil edilmiş ve ardından 1876-1902 yılları arasındaki bazı önemli meseleler üzerinden Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti işlenmiştir.

Bu tez çalışması hazırlanırken, Lord Salisbury'nin gerek hayatına gerekse Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetine ışık tutan, kızı Leydi Gwendolen Cecil tarafından Lord Salisbury'nin şahsi ve siyasi evrakı kullanılarak yazılan 5 ciltlik *Life of Robert Marquis of Salisbury*[10], isimli biyografi eseri önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Bunun yanında İngiltere'deki en köklü ailelerden bir tanesi olan Cecil Ailesi hakkında G. Dennis Ravenscroft, *The Cecil Family* ve Lord Salisbury'nin özel

[8] Bekir Sıtkı Baykal, "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Planı", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1944, Cilt II, Sayı 5 s.773-782
[9] Bayram Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, Ankara, 2006, s.145-166
[10] Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, C.I-IV, Hodder and Stoughtan Limited, London, 1921; Lady Gwendolen Cecil, *Life o.f Robert Marquis of Salisbury*, C.V, The Isis Press, İstanbul, 2017

hayatı ve siyasi hayatını konu edinen biyografi çalışmaları olarak ise, Andrew Roberts, *Salisbury: Victorian Titan*; David Steele, *Lord Salisbury: A Political Biography*; Micheal Bentley, *Lord Salisbury's World: Conservative Environments in Late Victorian Britian*; H.D. Traill, *The Marquis of Salisbury* isimli eserlerden yararlanılmıştır.

Özellikle, Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi açısından Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinden istifade edilmiş, ayrıca 1876-1902 yılları arasında gerçekleşen ve bu tez çalışmasına konu olan *1876-1877 İstanbul (Tersane) Konferansı*[11], *1878 Berlin Kongresi*[12], Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan *1885 ve 1887 Mısır Sözleşmeleri*[13], Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yaşanan *1897 Teselya Harbi*[14], Osmanlı Devleti'ndeki *Ermeni Meselesi*[15] ve *Basra Körfezi*[16] hakkında yayınlanmış olan İngiliz belgeleri ve raporları kullanılmıştır.

Öte yandan biyografi yazarken, siyasi tarih, kültür ve medeniyet tarihi, sosyoloji vs. gibi konularla da meşgul olmak adeta kaçınılmaz bir hâl almaktadır.[17] Dolayısıyla, Lord Salisbury ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti incelenirken, İngiliz tarihi, siyaseti, kültürü ve medeniyeti gibi alanların da anlaşılması gerekmekteydi. Bu açıdan Salisbury'nin üyesi olduğu İngiliz aristokrasisi, devlet adamı olarak içerisinde bulunduğu İngiliz siyasetinin yapısı ve politika geliştirme aşamasında son derece etkili bir unsur olan İngiliz kamuoyunun önemi asla göz ardı edilemez.

Diğer bir husus ise, biyografi çalışmalarında insan hayatındaki zıtlıkların bir tutarlılık çerçevesinde ele alınmaya çalışılması ve belki de zıtlıkların aslında zıtlık olmadığının gösterilmeye çalışılmasıdır.[18] Ancak bu çalışma hazırlanırken, Salisbury'nin hayatında ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetinde bulunan zıtlıklara bir tutarlılık çerçevesinde izah getirmek yerine, bu zıtlıklar değişen şartlarla açıklanmaya çalışıldı.

---

[11] *Correspondence with the Marquis of Salisbury respecting the Conference at Constantinople*, Foreign Office, [Yer Yok.], 1877; *Correspondence respecting the Conference at Constantinople and the Affairs of Turkey 1876-77*, Harrison and Sons, London, 1877

[12] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin with the Protocols of the Congress*, Harrison and Sons, London, 1878

[13] *Correspondence respecting Sir Drummond Wolff's Special Mission to Constantinople*, Harrison and Sons, London, 1886; *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, Harrison and Sons, London, July 1887; *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, Harrison and Sons, London, August 1887

[14] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, Harrison and Sons, London, 1897

[15] *British Documents On Ottoman Armenians*, Bilal N. Şimşir (Ed.), C.I-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989

[16] J.G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman, and Central Arabia*, Superintendent Government Printing, C.I, I. Kısım, Calcutta, 1915

[17] Abdulhamit Kırmızı, "Biyografi", *Tarih İçin Metodoloji*, Ahmet Şimşek (Ed.), Pegem Akademi, Ankara, 2018, s.207

[18] A.g.m. s.206

Çünkü Lord Salisbury de her insan gibi değişen şartlara göre, kendi hayatında veya siyasetinde birtakım değişiklikler yapmaktaydı. Sonuç olarak, kendisini mümkün olduğunca bir genellemeye dahil etmeksizin Lord Salisbury'nin hayatını ve siyasetini anlamaya çalıştık.

Lord Salisbury ve Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetini anlamaya çalışırken, tezimizin temel sorusu, Lord Salisbury'nin kendisinden önceki dönemde ve siyasi açıdan en büyük rakibi olan William Ewart Gladstone gibi kendi dönemindeki siyasetçilerle farklılıklarını ve benzerliklerini ele almaktı.

BİRİNCİ BÖLÜM:

LORD SALISBURY'NİN HAYATI

Lord Salisbury'nin hayatının incelenmesi gerek kişiliği ve yaşadığı dönemin gerekse siyasi faaliyetleri ve İngiliz diplomasisi üzerindeki etkisinin anlaşılması noktasında son derece gereklidir. Bu çerçevede Lord Salisbury'nin hayatı; mensubu olduğu aile ile birlikte hayatının devlet adamlığı öncesindeki dönemi, devlet adamlığı dönemi ve diplomatik açıdan gelişimine katkıda bulunduğu başlıca isimler şeklinde incelenecektir.

1.CECIL AİLESİ VE LORD ROBERT

Devlet adamları ve siyasetçilerle ilgili çalışmalarda ele alınan şahsın kişilik özellikleri, genellikle göz ardı edilmekte veya yeterince incelenmemektedir. Doğal olarak bu durum, yapılan analizlerde zaman zaman çalışmaya konu olan şahısların insanî vasıflarının adeta yok sayılmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla akademik çalışmalarda, çalışmanın konusu olan şahısların kişilik özelliklerinin de incelenmesi son derece önem arz etmektedir. Bu sebeple Lord Salisbury'nin kişiliğinin oluşumunda etkin olan temel unsurlar ve gelişmelerin detaylı bir şekilde incelenmesi oldukça faydalı olacaktır.

Lord Salisbury'nin kişilik yapısının anlaşılması açısından, üzerinde durulması gereken en önemli iki unsur ise, kişiliğinin oluşumunda kilit rol oynayan üyesi olduğu Cecil ailesi ve hayatının devlet adamlığı öncesindeki dönemidir.

Lord Salisbury, yani tam adıyla Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil,[19] ileride anlatılacağı üzere **Lord Salisbury** unvanını babasının vefatıyla birlikte 38 yaşında elde etmiş ve kullanmaya başlamıştı. Dolayısıyla 38 yaşına kadar, 36-38 yaşları arasında **Lord Cranborne** unvanını kullandığı iki sene hariç olmak üzere genellikle **Lord Robert** şeklinde anılmıştır. Bu sebeple, Lord Salisbury unvanını aldığı tarihe kadar kendisinden **Lord Robert** ve **Lord Cranborne** şeklinde bahsetmeyi uygun gördük.

[19] Andrew Roberts, *Salisbury: Victorian Titan*, Faber and Faber, London, 2012, Bölüm I, s.1; Bu eserin elimizdeki versiyonu e-kitap formatında olması sebebiyle eserin kendisinde sayfa numaraları mevcut değildir. Bu sebeple sayfalara atıfta bulunurken, atıfın geçtiği sayfa numaraları bölüm numaralarıyla birlikte verilmiştir.

1.1.Cecil Ailesinin Kökenleri

Lord Robert'ın bir üyesi olduğu Cecil ailesinin kökenleri, oldukça eskiye dayanmaktadır. Cecil ailesinin kurucusu, Kraliçe I. Elizabeth'in başdanışmanı olan Lord Burghley'nin[20] dedesi, David Cyssell (Cecil)'dir. David Cecil'in kökenleri ise resmi kayıtlara göre, 1066'daki Norman İstilası sonrası, 1091 yılında Glamorganshire'ın[21] Normanlar tarafından fethedilmesine yardım eden Robert Sytsylt'e dayanmaktaydı.[22] Cecil ailesinin uyruğu ile ilgili olarak iki farklı iddia söz konusudur. Bunlardan bir tanesinde ailenin İngiltere'ye Burgonya (Fransa)'dan geldiği, diğerinde ise Galler kökenli oldukları ve Galler'in de yaklaşık 500 yıl Roma idaresinde kalması sebebiyle Latin olabilecekleri ifade ediliyordu.[23] Bu noktada, Robert Sytsylt'in Glamorganshire'ın Normanlar tarafından fethedilmesine yardım etmesi sebebiyle, kendisinin Norman İstilası sürecinde Britanya'ya gelmiş bir Fransız olması ihtimali daha yüksek görünmektedir.

Ailenin kurucusu olan David Cecil ise, Galler'den ayrılarak, 1485 yılında Tudor hanedanın kurucusu olan VII. Henry'nin yanında Bosworth Muharebesi'nde[24] savaşmış ve savaşın kazanılmasının ardından Stamford'a yerleşmişti. Stamford'a yerleşen David, burada belediye meclisi üyesi veya belediye başkanı oldu ve üç dönem parlamentoda Stamford'u temsil etti. David Cecil aynı zamanda VII. Henry'nin muhafız birliğinde yer aldı ve ilerleyen yıllarda çeşitli vazifelere getirildi.[25]

David Cecil ve oğlu Richard Cecil, ailenin kuruluşu açısından oldukça önemli isimlerdir fakat ailenin İngiltere tarihindeki şöhreti David Cecil'in torunu olan William Cecil (Lord Burghley) ile başlamıştı.[26] William Cecil, 1520 yılında doğdu.[27] 1547'de Stamford'u temsilen parlamento üyesi seçilmiş, 1550'de hükümdarın iki danışmanından birisi olarak tayin edilmişti. Sonrasında 1551'de şövalye ilan edildi ve 1553'te Dizbağı

[20] G. Dennis Ravenscroft, *The Cecil Family*, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1914, s.15; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.1-2
[21] "Glamorganshire" veya "Glamorgan" Galler'in tarihsel idari bölgelerinden bir tanesi, olup 11. yüzyılda Normanlar tarafından fethedilmiştir. Bknz. *Britannica*, "Glamorgan", https://www.britannica.com/place/Glamorgan-historical-county-Wales [En Son Erişim Tarihi: 10.06.2022]
[22] Ravenscroft, a.g.e. s.1-2
[23] A.g.e. s.3-4
[24] 1485'teki Bosworth Muharebesi neticesinde Henry Tudor'un kazanmasıyla birlikte, İngiltere tahtı için mücadele eden York ve Lancaster hanedanları arasındaki Güller Savaşı sona ermiş ve Tudor hanedanlığı kurulmuştur. Bu sebeple David Cecil'in söz konusu savaşta kazanan tarafta yer almasının aileye ikbal yolunu açtığı düşünülebilir. Güller Savaşı için bkz. Serkan Baya, *Günümüz İngiltere'sinin Oluşması: Tudorlar Dönemi (1485-1603)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2019, s.1 ve 5-10
[25] Ravenscroft, a.g.e. s.7-8
[26] A.g.e. s.15
[27] Aynı yer

Nişanı Şansölyesi[28] oldu.[29] Kraliçe I. Elizabeth'in tahta çıkmasıyla birlikte William Cecil başdanışman[30] tayin edildi. 1571'de ise kendisine Lord Burghley unvanı verildi. Burghley, I. Elizabeth'in 1598'deki vefatına kadar kendisine danışmanlık yaptı.[31] Lord Burghley aynı zamanda hanedan armalarına ve soyağacı araştırmalarına olan merakı sebebiyle bu konuda birçok el yazısı not kaleme alarak,[32] Cecil ailesinin kökenleri hakkında daha eski bilgilere ulaşılmasında son derece önemli bir rol oynadı.

Lord Burghley'nin oğlu Robert Cecil ise, 1563'te doğdu. 1588 yılında Kraliçe I. Elizabeth tarafından Parma Prensi ile görüşmek üzere gönderilen diplomatik heyetin içerisine dahil edildi. 1589'da Hertford adına eyalet şövalyesi olarak parlamentoda bulundu. 1596'da I. Elizabeth tarafından danışman tayin edildi ve babasının vefatıyla birlikte başdanışmanlığa yükseldi.[33] Robert Cecil, 1604 yılında Cranborne Viskontu, 1605'te ise Salisbury Kontu unvanlarını kazandı, 1606'da ise kendisine Dizbağı Nişanı verildi.[34] Sonrasında, Cecil ailesinin yüzyıllar boyunca yaşayacağı ve günümüzde de yaşamaya devam ettiği, Hatfield'da bir konak inşa ettirmeye başladı fakat inşaatın tamamlanmasından kısa bir süre önce 1612'de vefat etti.[35]

Gerek kazandığı Lord[36] Cranborne ve Lord Salisbury unvanlarının aile içerisinde günümüze kadar gelmesi, gerekse yerleştiği Hatfield'ın günümüze kadar Cecil ailesinin ikametgahı olmaya devam etmesi sebebiyle, Robert Cecil'in ailenin tarihindeki en önemli isim olduğu söylenebilir.

Cecil ailesi; İngiliz siyasi tarihindeki önemli rolünün yanı sıra, Tudor (1485-1603)[37] hanedanının kuruluşu ile aynı dönemde kurulması sebebiyle Stuart (1603-1649; 1660-1714)[38], Hannover (1714-1901)[39] ve sonraki kraliyet hanedanlarından daha eskiye

[28] Dizbağı Nişanı bir şövalyelik sistemi olarak tesis edilmesi sebebiyle, beş farklı seviyede verilmiştir. Dizbağı Nişanı Şansölyeliği de bunlardan bir tanesidir. Bkz. *Britannica*, "The Most Noble Order of the Garter" https://www.britannica.com/topic/The-Most-Noble-Order-of-the-Garter [En Son Erişim Tarihi: 10.06.2022]
[29] Ravenscroft, a.g.e. s.22-27
[30] O dönemdeki başdanışmanlık, günümüzdeki başbakanlığa dönüşmüştür.
[31] Ravenscroft, a.g.e. s.15; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.2
[32] Ravenscroft, a.g.e. s.1
[33] Ravenscroft, a.g.e. s.147-148; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.2
[34] Ravenscroft, a.g.e. s.177
[35] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.2
[36] Birleşik Krallık'ta aşağıdan yukarı doğru Baron, Viskont, Kont, Marki ve Dük şeklinde sıralanan asalet unvanı sahiplerine Lord denilmektedir.
[37] Ayrıntılı bilgi için bkz. Baya, a.g.e.
[38] *Britannica*, "house of Stuart", https://www.britannica.com/topic/House-of-Stuart [En Son Erişim Tarihi 12.06.2022]
[39] *Britannica*, "house of Hannover", https://www.britannica.com/topic/House-of-Stuart [En Son Erişim Tarihi 12.06.2022]

dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Cecil ailesi İngiltere'deki en eski ve en asil ailelerden bir tanesidir.

1.2.Aile Üyeleri ve Robert

Lord Robert'ın dedesi James Cecil, 1748'de doğdu. James, 23 yaşına geldiğinde Hertfordshire'ın kraliyet temsilcisi olmuş ve bu bölgedeki milis kuvvetlerinin başına geçmişti. 1773 yılında ise, Downshire Markisi'nin kızı Leydi Mary Amelia (Emily) Hill ile evlendi. James, 1774-1780 yılları arasında parlamento üyeliği yaptı. 1780'de Kraliyet Hazinedarlığına getirildi ve Kraliyet Danışma Meclisi Üyesi oldu. Üç yıl sonrasında ise Kral III. George'un Mabeyn Lordu oldu. Bu vazifesini 1783-1804 yılları arasında sürdürdü. Bu esnada 1789'da asalet unvanı kontluktan markiliğe yükseltildi ve ilk Salisbury Markisi oldu. Dört yıl sonra ise kendisine Dizbağı Nişanı verildi. James Cecil, 1823 yılında vefat etti.[40]

Lord Robert'ın babaannesi Leydi Mary Emily Cecil ise; İrlanda kökenli, enerjik bir kadındı ve siyasetle iç içeydi. Tıpkı kocası James gibi Tory Partisi'ni (Muhafazakâr Parti) ve Tory lideri William Pitt'i desteklemekteydi. Özellikle yerel çaptaki seçim faaliyetlerinde oldukça önemli bir isimdi. Diğer taraftan Whig Partisi'ndeki üst düzey isimlerin eşleriyle büyük bir rekabet içerisinde siyasi bir mücadele vermekteydi. Bu sebeple, önemli bir siyasi nüfuza sahipti ve bu nüfuzunu kocasının siyasi kariyerinde de etkili bir şekilde kullanarak, James'in 1783'te Mabeyn Lordu olmasına, 1789'da ise asalet unvanının markiliğe yükseltilmesine adeta aracı oldu.[41]

Leydi Emily Cecil, siyasetin yanı sıra birçok ilgi alanına sahipti. Örneğin, Hatfield'da bir çiftlik kurma denemesinde bulunmuştu. Aynı zamanda hayır işleriyle de uğraşan Leydi Emily, haftanın bazı günlerinde Hatfield'da beş yüze yakın fakiri doyurmaktaydı. Bir başka ilgi alanı da ava çıkmaktı. Kendisinden önce vefat eden kocası James'in hastalık döneminde, kocasının tazılarıyla ilgilenirken Leydi Emily'de bir av merakı başladı. Bu şekilde içerisinde bulunduğu toplumda avla ilgilenen ilk kadınlardan bir tanesi oldu ve vefatına kadar sık sık ava çıktı. Bu İrlanda kökenli ilginç leydi, 1835 yılında 85 yaşındayken Hatfield Mâlikânesi'nde çıkan bir yangın neticesinde trajik bir şekilde vefat etti.[42]

[40] Ravenscroft, a.g.e. s.235-237
[41] Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, C.I, Hodder and Stoughtan Limited, London, 1921, s.2
[42] A.g.e. s.2-3

Emily ve James Cecil çiftinin tek oğlu -babasıyla aynı adı taşıyan- James (Lord Robert'ın babası) 1791 yılında doğmuştu. Askerliğe büyük bir ilgi duymasına rağmen ailenin tek erkek çocuğu olması sebebiyle orduya katılmasına müsaade edilmedi. Ancak ileride tıpkı babası gibi milis kuvvetlerinin başına geçerek, askerliğe adım atacaktı.[43]

James, siyasi kariyerine 1813-23 yılları arasında parlamento üyeliği yaparak başlamıştı.[44] Bu esnada 1821'de Essex ve Lancashire'daki arazileriyle bütün Cecil ailesinin sahip olduğu arazilerden daha fazla araziye sahip, çok zengin bir isim olan Bamber Gascoyne'un tek varisi, Frances Mary Gascoyne (Lord Robert'ın annesi) ile evlenmiş ve ilginç bir şekilde Frances Mary'nin soyadını da alarak kraliyet izniyle soyadını Gascoyne-Cecil yaptı.[45] James'in, bu hareketi iki büyük aileyi birleştirmek adına yapmış olabileceği düşünülebilir.

Frances Mary'nin babası ve her iki dedesi de parlamento üyeliği yapmıştı. Frances de siyasetle yakından ilgilenmekteydi ve koyu bir Tory Partisi taraftarıydı. Her zaman için hassas bir bünyeye sahip olan Frances 1839 yılında henüz 40 yaşına bile gelmeden hastalanarak hayatını kaybetmişti.[46] James ve Frances Mary'nin; James, Mildred, Arthur, Blanche, Evelyn,[47] Robert ve Eustace olmak üzere toplam 7 çocuğu oldu. Zeki, espirili ve enerjik bir kadın olan Frances, evlilikleri süresince sert bir mizaca sahip olan kocası James'in mizacını yumuşatmıştı. Ancak Frances Mary'nin vefatı sonrasında James tekrar eski hâline geri dönerek çocuklarını sert bir disiplin çerçevesinde yetiştirmeye başladı.[48]

James; evlilik sonrasında siyasi kariyerinde ilerlemeye devam etmiş, 1823'te babasının vefatıyla birlikte II. Salisbury Markisi olmuştu.[49] 1826'da ise Kraliyet Danışma Meclisi'ne seçildi ve 1831 yılında IV. William'ın taç giyme töreninde kendisine refakat etti. 1842'ye gelindiğinde Middlesex'in kraliyet temsilcisi oldu ve bu bölgedeki milis kuvvetlerinin başına geçti. Yine aynı yıl kendisine Dizbağı Nişanı verildi.

James, 1847'de ikinci bir evlilik yaparak de la Warr Kontu'nun kızı Mary Catherine ile evlenmişti. Evlendiklerinde James 55, Mary Catherine ise 23 yaşındaydı.

[43] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.3
[44] Ravenscroft, a.g.e. s.241
[45] Ravenscroft, a.g.e. s.241; Lady Cecil, a.g.e. s.6-7
[46] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.3;
[47] Carola Oman, *The Gascoyne Heiress: The Life and Diaries of Frances Mary Gascoyne-Cecil 1802-39*, Hodder and Stoughton, London, 1968, s.66
[48] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.3-4; Ravenscroft, a.g.e. s.243
[49] Oman, a.g.e. s.59

James ve Mary Catherine'in bu evlilikten iki kız ve üç erkek olmak üzere toplamda beş çocukları oldu.

1852 yılında ilk kez kabineye giren James, Lord Derby kabinesinde Kraliyet Mührünün Muhafızı oldu. 1858-59 yıllarında ise kabinede Kraliyet Danışma Meclisi Başkanı olarak bulundu fakat her iki vazifesi de oldukça kısa sürdü. İkinci Salisbury Markisi James Gascoyne-Cecil, 1868 yılında vefat etti. İkinci eşi Mary Catherine ise, James'in vefatından iki yıl sonra Derby Kontu ile evlendi ve 1900 yılına kadar yaşadı.[50]

Lord Robert'ın ebeveynleri James ve Frances Mary'nin ilk çocukları olan James, sağlıksız bir gelişim neticesinde görme kabiliyetini kaybetmiş, çiftin ikinci oğlu Arthur ise yalnızca 16 ay yaşadıktan sonra hayatını kaybetmişti. Bu sebeple çiftin üçüncü oğlu Robert'ın doğumu adeta dört gözle beklenmekteydi. Robert, 3 Şubat 1830'da prematüre ve oldukça zayıf bir bebek olarak doğdu. Annesi Frances Mary, Robert'ın hayatta kalması için dualar etmişti. Çünkü bir önceki bebeği Georgina Evelyn'i henüz 10 aylıkken kaybetmişti ve Cecil ailesinin soyunu devam ettirebilmesi adına sağlıklı bir erkek varise ihtiyaç vardı.[51] Robert prematüre ve zayıf bir bebek olmasına rağmen bir şekilde hayatta kaldı. Ağabeyi James görme kabiliyetini kaybetmiş olması sebebiyle Robert adeta Cecil ailesinin gerçek varisi olarak görülmekteydi.

Robert, 1 Mayıs 1830'da son derece şaşalı bir merasimle vaftiz edilmiş, vaftiz babalarından bir tanesi Shrewsbury Kontu John Talbot, diğer vaftiz babası meşhur Demir Dük ve Başbakan Wellington Dükü Arthur Wellesley, vaftiz annesi ise Kral IV. George'un kız kardeşi Gloucester Düşesi Prenses Mary olmuştu. Aynı zamanda vaftiz törenine dokuz dük ve çok sayıda düşes katıldı. Söz konusu tören basına da yansıdı.[52] Robert Arthur Talbot; "Robert" ismini büyükdedesi Robert Cecil'e, "Arthur" ismini vaftiz babası Wellington Dükü Arthur Wellesley'ye, "Talbot" ismini ise diğer vaftiz babası olan John Talbot'un da bir üyesi olduğu ve Cecil ailesinin uzun zamandır dostu olan Talbot ailesine atfen aldı.[53]

Robert doğduğunda, ağabeyi (James) ve ablalarından bir tanesi (Mildred) sekiz yaşlarında, diğer ablası (Blanche) beş yaşlarındaydı. Robert dört yaşına geldiğinde ise bir erkek kardeşi (Eustace) oldu.[54]

---

[50] Ravenscroft, a.g.e. s.241-246
[51] Roberts a.g.e. Bölüm I, s.3-4; Oman, a.g.e. s.66 ve 70-71
[52] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.1-4; Oman, a.g.e. s.70-71
[53] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.1
[54] A.g.e. Bölüm I, s.3-4

1.3.Çocukluğu ve Eton Kolej

Robert oldukça zeki bir çocuktu, henüz dört yaşındayken kendi adını yazabilmekteydi.[55] Beş yaşlarındayken vaftiz babası Wellington Dükü Arthur Wellesley, Robert'ı dizine oturtup kendisine öğrendikleriyle ilgili çeşitli sorular sormaktaydı.[56]

Robert; küçükken zayıf, çelimsiz aynı zamanda duygusal, sinirsel açıdan hassas ve ilgiye ihtiyaç duyan bir çocuktu. Bu yüzden sağlıklı bir gelişim için itinayla yetiştirilmesi gerekmekteydi.[57] Beş yaşındayken, Hatfield Malikânesi'nde çıkan bir yangında babaannesini trajik bir şekilde kaybetmişti.[58] 6 yaşına geldiğinde ise Hatfield'daki yerel bir okula gönderilmiş, burada akranları tarafından zorbalığa maruz kalmaya başlamış ve o zaman için bundan kimsenin haberi olmamıştı. Ayrıca Robert bu okulda yatılı olarak kalmaktaydı ve yalnızca tatillerde evde oluyordu. Bu yıllar Robert'ta öyle bir travma meydana getirdi ki, sonraları ilkokulda geçirdiği bu yılları, "şeytanların arasındaki" yıllar olarak ifade etti.[59]

1837 yılına gelindiğinde, Prenses Victoria Britanya tahtına çıkmıştı. Taç giyme törenine Cecil ailesi de katıldı. Robert, kibar bir komşusunun kendisini omzuna almasıyla kalabalıkların arasından gelecekte uzun yıllar birlikte çalışacağı genç Kraliçe'yi görme imkânı buldu.[60]

Mayıs 1839'da Robert'ın annesi Leydi Frances Mary'nin sağlığı bozulmaya başlamıştı. Ağustos ayına gelindiğinde annesi ve babası hava değişimi için Almanya'ya gitmiş ve Robert'ı da Dr. Lyte'a[61] bırakmışlardı. Dr. Lyte; dokuz yaşındaki Robert hakkında Lord James'e yazdığı mektubunda, daha önce hiç bu kadar gelecek vadeden bir çocukla karşılaşmadığını, ileride son derece mümtaz bir şahsiyet olacağına dair şüphesi olmadığını ifade etmekteydi. Bununla birlikte biraz hassas bir çocuk olduğunu ve bu sebeple düzenli egzersiz yapması gerektiğini söylemiş, ayrıca kendilerinin teşvikiyle jeoloji ve botanikle ilgilenmeye başladığına değinmişti.[62]

Bu esnada sağlık durumu daha da kötüleşen Leydi Frances Mary, İngiltere'ye döndükten sonra 15 Ekim'de vefat etmiş ve Robert henüz dokuz yaşında annesini

[55] Oman, a.g.e. s.125
[56] A.g.e. s.191
[57] Lady Cecil, a.g.e. s.8-9 ve 11
[58] A.g.e. s.2-3
[59] Oman, a.g.e. s.217 ve 224; Lady Cecil, a.g.e. s.9
[60] Lady Cecil, a.g.e. s.19-20
[61] Dr. Lyte, Robert'ın ağabeyi James'in özel öğretmeniydi. Bkz. Oman, a.g.e. s.46
[62] Oman, a.g.e. s.299-302; Lady Cecil, a.g.e. s.10

kaybetmenin acısını yaşamıştı.[63] Ertesi yıl Robert, İngiltere'nin en iyi okullarından bir tanesi olan Eton Kolej'e gönderildi. Eton Kolej'deki ilk zamanlarında Robert ile ilgili olarak, babası Lord James'e gönderilen raporlarda hem karakteri hem de kabiliyetleri bakımından mükemmel bir çocuk olduğu ifade edilmekteydi. Lakin bunun yanında gerek kıyafetleri gerekse kitapları konusunda bir özensizliğinin söz konusu olduğu beyan ediliyordu.[64]

Eton Kolej'de verilen eğitim ağırlıklı olarak Latince ve Grekçe klasikler üzerineydi. Robert sonraları, müfredatın Latince ve Grekçe klasikler üzerine yoğunlaşarak farklı eserlere yer vermemesini hiç doğru bulmadığını ifade edecekti. Bununla birlikte Robert, bu derslerde oldukça başarılı olmuştur.[65]

Babası Lord James, Robert'ın yabancı dil eğitimine bir hayli önem veriyordu. Dolayısıyla, Robert'a Almanca dersleri aldırmakta ve Fransızca bilgisinin gelişmesi adına Eton Kolej'den ailesine gönderdiği bütün mektupların Fransızca olmasını şart koşmaktaydı. Robert'ın gönderdiği bu mektuplar ablası tarafından incelenmekte ve hataları düzeltilmekteydi. Babası Lord James, bu şekilde farkında olmadan geleceğin diplomatını yetiştiriyordu.[66]

Robert için bir de özel öğretmen tutulmuş ve bu şekilde tatillerde de derslerini tekrar etmesi hedeflenmişti. Ancak Robert, üzerinde kurulan bu yoğun baskıdan şikayetçi olmaya başlamıştı. Bununla birlikte, Robert'ın sesini duyurmasına aracı olabilecek kişiler yani babaannesi veya annesi artık hayatta değildi. Robert'ın Eton Kolej'deki öğretmeni ise en azından tatillerde serbest bırakılması gerektiğini aksi takdirde çocukluğunu yaşayamayacağını ve bu şekilde çekingenlik, utangaçlık gibi özelliklerinin artacağını düşünmekteydi.[67]

Eton Kolej yatılı bir okul olması sebebiyle, Robert okulun yurdunda kalmaktaydı ve yurttaki çocuklar arasında akran zorbalığı oldukça yaygındı. Robert da ilk başlarda bazı zorbalıklara maruz kalmıştı. Ancak babası Lord James'e göre erkek çocuklarının herhangi bir şekilde kötü muameleye maruz kalmaları onları güçlendirmekteydi. Dolayısıyla bu durumun tam aksine Robert'a faydalı olacağını düşünmekteydi.[68]

---

[63] Oman, a.g.e. s.303
[64] Lady Cecil, a.g.e. s.10
[65] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.8
[66] A.g.e. s.11-12
[67] A.g.e. s.12
[68] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.5-6; Lady Cecil, a.g.e. s.12-13

Robert'ın maruz kaldığı zorbalıklar zaman içerisinde yalnızca psikolojik şiddetle sınırlı kalmamış ve ciddi bir fiziksel şiddete dönüşmüştü. Bu duruma birkaç yıl boyunca tahammül eden Robert sonunda konuyu babasına tekrar açmıştı. Robert, babasına yazdığı mektuplarda sabahtan akşama kadar zorbalığa maruz kalması ve şiddet görmesi sebebiyle; iştahının kesildiğini, uyuyamadığını, sık sık hastalandığını dolayısıyla ders çalışmaya vakit bulamadığını ve bu yüzden cezalandırıldığını anlatmaktaydı. Robert ayrıca bu mektuplarında, babasının şikayetlerden hoşlanmadığını veya maruz kaldığı kötü şartlarla pek ilgilenmediğini bildiğini fakat bu konuda yardım isteyecek başka kimsesinin olmadığını adeta bir çaresizlik içerisinde ifade ediyordu.[69]

Bu kötü şartlar, Robert'ın hayatında oldukça ciddi travmalara yol açmıştı. Robert tatillerde sınıf arkadaşlarına denk gelmemek için Londra'daki ara sokakları ve patikaları kullanmaya başladı. Aynı zamanda söz konusu şartlar sonucunda sinirleri ve psikolojisi oldukça kötü etkilenmişti.[70]

Bu esnada muhtemelen durumun vahametini fark etmeye başlayan Lord James, bu konuyu küçük oğluna sormuş ve Robert'ın anlattıklarının doğru olduğunu öğrenmişti. Diğer taraftan Robert'ın öğretmeni, öğrencisinin olayları abartma gibi bir huyu olduğunu ve bu konuda da aynı şekilde davranarak bir abartıya gittiğini söylemekteydi. Lord James muhtemelen tereddütte kalmış ve böylece bir yıl daha geçmişti. Bir yılın sonunda Robert, okuldaki başarısının düşmesiyle birlikte, 1845 yılında öğretmeninin itirazlarına rağmen Eton'dan alındı.[71]

1.4.Eton Kolej Sonrası Özel Eğitim ve Oxford Yılları

Tatillerde kendisine ders vermekte olan Oxford Öğretim Üyesi Arthur Starkey, Eton Kolej sonrası dönemde artık bir özel öğretmen pozisyonuna gelmiş ve Lord Robert'ın eğitiminden sorumlu olmuştu. Robert, bu şekilde eğitimini özel derslerle devam ettirmeye başladı. Arthur Starkey, Robert'ı iyi bir öğrenci olarak görmekteydi ayrıca Starkey'ye göre genç öğrencisi için yapılacak en iyi şey, ders saatleri dışında Robert'ı serbest bırakmaktı.

Diğer taraftan Robert herhangi bir sporla ilgilenmiyordu, babasının zoruyla at binmeyi öğrenmiş olmasına rağmen ne at binmekten ne de egzersiz yapmaktan hoşlanmaktaydı. Robert, bu dönemde annesinin vefatından önceki hastalık sürecinde

[69] Lady Cecil, a.g.e. s.13-14
[70] A.g.e. s.15-16
[71] A.g.e. s.14-16

himayesine bırakıldığı Dr. Lyte vasıtasıyla tanıştığı botanik üzerine yoğunlaşmıştı. Cebine bir paket sandviç koyarak sabahtan akşama kadar çevresindeki arazileri gezerek türleri incelemekteydi.[72]

Bu dönemde Robert'ın iki ablası da evlenmişti, küçük kardeşi okulda, ağabeyi ise yurtdışındaydı. Babası Lord James ise ikinci bir evlilik çabası içerisindeydi. Kısacası bu dönemde oldukça yalnızlaştı. Neyse ki, Robert'ın kendisinden 5 yaş büyük olan ablası Leydi Blanche ile arası oldukça iyiydi. Robert ve ablası Blanche siyaset, ahlak ve teoloji gibi konularda okumalar yapar ve okudukları kitapları mektuplaşarak müzakere ederlerdi. Blanche, Robert'ın tek sırdaşı ve adeta entelektüel anlamdaki tek arkadaşıydı. Bu esnada babasının kütüphanesindeki kitaplar, Robert'ın entelektüel gelişiminde bir hayli faydalı oldu.[73]

1846 yazında Hatfield Malikânesi'nin ve dolayısıyla Lord Robert ile ailesinin oldukça önemli iki misafiri vardı. Bunlar, dönemin hükümdarı Kraliçe Victoria ve Eşi Prens Albert'dan başkası değildi. Kraliçe Victoria ve Prens Albert, dönemin bazı büyük malikânelerine yaptıkları gibi Hatfield'a da bir resmi ziyarette bulunmuşlardı. Bu, Kraliçe Victoria ile Robert'ın ilk tanışması olacaktı. Robert daha sonraları bu hatırasını anlatırken gereksiz bir heyecanla birlikte mutluluk duyduğunu ifade edecekti.[74]

Eton Kolej sonrasında yaklaşık iki yıl özel eğitim gören Lord Robert, bu sürenin ardından Aralık 1847'de Oxford, Christ Church'e kabul edilmişti. Üniversite hayatı Robert'ı oldukça cezbetmiş ve burada ileride siyasi kariyerinde birlikte çalışacağı Lord Carnarvon gibi birçok önemli isimle arkadaş olmuştu. Oxford aynı zamanda, Robert'ın kendisini keşfetmesini sağladı. Oxford Union'da (Oxford Öğrenci Birliği) sekreterlik yaptı. Aynı zamanda, birliğin mali işleriyle ilgilendi ve bir münazara kulübü olan Pythic Club'a üye oldu.[75]

Ayrıca Lord Robert, üniversite yıllarında Oxford Hareketi ile tanışmış ve bu hareketin ateşli bir taraftarı olmuştu. Bu dönemde Oxford Üniversitesi'ne adeta hâkim olan Oxford Hareketi ve 1833 yılında yayınlanmaya başlayan risaleler neticesinde ortaya çıkan *Tractarianism* (Risalecilik) akımı; bölünme öncesindeki erken dönem Katolik Kilisesi'nin öğretilerini benimsemekte ve bu kiliseyi otorite olarak kabul etmekteydi.

[72] A.g.e. s.17
[73] A.g.e. s.17-18
[74] A.g.e. s.19
[75] Lady Cecil, a.g.e. s.20-21; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.9; David Steele, *Lord Salisbury: A Political Biography*, Routledge, London, 2004, s.13

Oxford Hareketi ve *Tractarianism*'e göre İngiliz Kilisesi de söz konusu Katolik Kilisesi'nin bir parçasıydı.[76]

Diğer taraftan, Eton Kolej'de okurken yaşadığı travmalar Robert'ın sinirlerine oldukça zarar vermiş ve sağlığı bozulmuştu. Dolayısıyla Robert'ın bünyesi yoğun bir şekilde çalışmaya müsait değildi ve Oxford'daki yoğun çalışma temposu Robert'ın sağlığını olumsuz etkilemişti. Lord Robert, bu esnada Oxford'da pratisyen hekimlik yapan Sir Henry Acland ile tanıştı ve arkadaş oldu. Dr. Acland, Robert'ın hem arkadaşı hem de doktoruydu. Dr. Acland, Robert'a çok çalışmayı yasakladı ve en kısa sürede mezuniyet derecesini alarak, Oxford'dan ayrılmasını tavsiye etti. Robert, doktorunun tavsiyesine uyarak Aralık 1849'da yalnızca iki yıl eğitim görmesine rağmen o zamanlarda asilzâdelere tanınan bir imtiyaz sayesinde Oxford'dan mezun oldu. Robert sonraları, arkadaşı ve doktoru olan Acland'a hayatını borçlu olduğunu ifade etmiştir.[77]

Lord Robert, Oxford'da ağırlıklı olarak Alman Edebiyatı, Latince ve Grekçe klasikler ve modern tarih okudu. Bununla birlikte mezuniyet derecesini matematik alanında aldı.[78] Bu hususla ilgili olarak, Robert'ın hem sözel hem de sayısal bir zekaya sahip olduğu yorumunda bulunabiliriz.

1.5.Hastalığı, Yurtdışı Seyahati ve Meslek Seçimi Üzerine Düşünceleri

Dr. Acland, Oxford sonrasında hastalığına iyi geleceği düşüncesiyle Robert'a uzun bir deniz seyahatine çıkmasını tavsiye etmişti. Bu dönemde büyük çapta yapılacak klasik bir tur; genellikle Floransa, Venedik, Paris ve Roma gibi şehirleri dolayısıyla İtalya veya Fransa'yı kapsamaktaydı. Robert ise, kendi turu için o tarihlerde Britanya'nın dominyonları olan Güney Afrika, Yeni Zelanda ve Avustralya'yı belirledi.[79]

Lord Robert, 7 Temmuz 1851'de Cape Town'a gitmek üzere gemiyle İngiltere'den yola çıkmıştı. Ziyaret edeceği dominyonlardaki koloniler, o dönemlerde henüz gelişim aşamasının başlangıcındaydı. Bu sebeple söz konusu kolonilerde birçok siyasi, sosyal ve dini problem ortaya çıkıyordu. Robert, bir arkadaşının ısrarı neticesinde özellikle seyahatinin ilk yılı boyunca itinayla günlük tutacak, böylece yaptığı gözlemleri ve yorumlarını günlüğüne kaydedecektir.[80]

---

[76] Lady Cecil, a.g.e. s.24; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.9; "Oxford Movement", *Encyclopedia Britannica*, https://www.britannica.com/event/Oxford-movement [En Son Erişim Tarihi: 20.06.2022]
[77] Lady Cecil, a.g.e. s.20-25
[78] Roberts, a.g.e. s.9; Steele, a.g.e. s.13
[79] Lady Cecil, a.g.e. s.25; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.13
[80] Lady Cecil, a.g.e. s.26

Eylül 1851'de Cape Town'a ulaşmıştı. Aristokrat sınıfına mensup olması sebebiyle, burada alışkın olduğu tarzda insanların aksine daha alt tabakalara mensup oldukça farklı insanlarla karşılaşmış ve bu insanlarla ilgili "geveze", "mantıksız", "kaba" gibi nitelendirmelerde bulunmuştu. Robert, bulunduğu çevrenin dışındaki insanlarla tanışma tecrübesini muhtemelen ilk kez burada yaşamıştı. Diğer taraftan babasına yazdığı mektupta, bölgedeki Boerlerin sayısının İngilizlerin sayısının üç katı olması dolayısıyla dominyon hükümetinin ve bağımsız kuruluşların Cape Town'a giremediğini aynı zamanda Boerlerin, işgalci gibi gördükleri İngilizlerden nefret ettiklerini ifade ediyordu. Bölgedeki yerli halka gelince, Lord Robert onların iyi tabiatlı insanlar olduklarını ve üst düzey kadim medeniyetlerden izler taşıdıklarını fakat teist bir inancın bütün ideallerinden mahrum olmaları sebebiyle oldukça edepsiz olduklarını beyan etmekteydi.[81]

Robert, bu bölgede ayrıca iki din adamı olan Başdiyakoz Merriman ve Psikopos Grey ile tanışmış ve kendileriyle dini meseleler hakkında konuşmuştu. Bu şekilde din adamlarının karakterleri, dini ihtilaflar ve misyonerlik gibi çok sayıda mesele hakkında gözlem yapma imkânı buldu. Bununla birlikte, bu bölgede ziyaret edeceği yerlerle ilgili Psikopos Grey'den bir hayli yardım aldı.[82]

Bu esnada birçok yer gezmesine rağmen, Cape Town bölgesinin dışına pek çıkmamıştı. Bölgedeki doğal güzellikler çevresindeki insanların aksine kendisini cezbetmedi. Ayrıca, gitmek istediği bazı yerlere gitmesine de sağlığı müsaade etmedi. Çünkü dönemin imkanlarında yaptığı uzun mesafeli yolculukların zorluğundan dolayı sağlığı tam olarak düzelmemişti.[83]

13 Aralık günü Güney Afrika, Cape Town'dan ayrılan Lord Robert, deniz yolcuğunun ardından 30 Ocak 1852'de Güney Avustralya'daki Adelaide'e ulaşmıştı. Burada kendisini karşılayan ilk manzara halkın içerisine düştüğü altın çılgınlığı oldu. Adelaide'de eli ayağı tutan bütün erkekler işlerini bırakarak, altın yataklarına gitmişti, dolayısıyla bölgede hiçbir şekilde hizmet almak mümkün değildi. Robert bunun üzerine Melbourne'e gitmişti fakat burada gördüğü manzara da pek farklı değildi. Bir arkadaşına yazdığı mektupta, Melbourne'deki büyük kitlelerin altının etkisine kapılarak adeta Hristiyanlığı unuttuklarına değindi. Sydney ile Melbourne'de altının keşfiyle birlikte

[81] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.14-15
[82] Lady Cecil, a.g.e. s.26-29; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.15
[83] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.14; Lady Cecil, a.g.e. s.27

halkın refahının artmış fakat buna karşılık dine olan bağlılıklarının azalmış olduğu yorumunda bulundu.[84]

Kısacası Güney Avustralya Kolonisi, altın çılgınlığı sebebiyle fiili anlamda erkek nüfus tarafından tahliye edilmiş ve bu durum koloniyi çöküşün eşiğine getirmişti. Zira bölge hükümeti posta hizmeti için istihdam etmek üzere adam bulmakta dahi zorluk çekmekteydi. Aynı zamanda altın yataklarıyla ilgili olmayan bütün sektörler kesintiye uğramıştı. Lord Robert, Güney Avustralya Kolonisi'ndeki bu manzara çerçevesinde karşılaştığı bazı ilginç durumlarla ilgili çeşitli yorumlarda bulundu. Örneğin, altın yataklarının bulunduğu Mount Alexander bölgesinde, Polis Şefi Mr. Armstrong'un misafiri olarak bir hafta geçirmişti. Polis Şefi, 300 kişilik kolluk kuvvetiyle 30,000 kişilik silahlı altın arayıcısının arasında yalnızca düzeni sağlamakla kalmıyordu, aynı zamanda birtakım oldukça sert kurallar koymuştu ve bunları başarıyla uygulamaktaydı. Robert'a göre, Polis Şefi'nin tesis ettiği bu idare bir hayli despotikti ve eğer İngiltere'de olsaydı böyle bir idareye şaşkınlıkla bakılırdı. Bununla birlikte bu despotik idare suçları büyük ölçüde azaltmıştı, öyle ki Robert İngiltere'nin herhangi bir büyük şehrinde veya Hatfield'da böyle yüksek seviyede bir asayiş olmadığını ifade etmekteydi.[85]

Diğer taraftan, Robert'ın Tazmanya ve Sydney'de şahit olduğu siyasi manzara da oldukça sıkıntılıydı. İdareciler tarafından yapılan ciddi ihmâlkârlıklar halkın galeyana gelmesine sebep olmuş, bunun neticesinde söz konusu bölgeler isyancı ve ayrılıkçı dedikodularla çalkalanmaya başlamıştı. Robert; bir mektubunda bu durumla ilgili olarak, merkezi hükümetin en ufak bir meseleye bile karıştığını ve halk arasında merkezi hükümetin kolonilerin işlerine karışmasına yönelik oldukça güçlü ve umumi bir hoşnutsuzluk olduğunu belirtiyordu. Ayrıca bu hoşnutsuzluğa büyük ölçüde hak verdiğini yazdı.[86]

Bu sırada Tazmanya'nın havası Robert'a iyi gelmişti. Güney Avustralya gezisinin ardından, deniz yolcuğuyla Yeni Zelanda'ya gitmiş ve temmuz ayı ortalarında Yeni Zelanda, Auckland'e ulaşmıştı. Auckland'in havası da tıpkı Tazmanya'nın havası gibi kendisine iyi gelmiş ve sağlığı düzelmişti. Seyahatinin son durağı olan Yeni Zelanda'ya geldikten kısa bir süre sonra, gezdiği bütün kolonilerdeki siyasi durumla ilgili bir değerlendirme yaptı ve kolonilerle merkez arasındaki ilişkinin kötü olduğu, merkezde

[84] Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.16; Lady Cecil, a.g.e. s.29
[85] Lady Cecil, a.g.e. s.29-32
[86] A.g.e. s.32-34

koloniler hakkında en ufak bir fikri bile olmayan kişilerin kolonileri idare ettiği, netice olarak da kolonilerin yabancılaştırıldığı yorumunda bulundu.[87]

Eylül ayında sağlığını geri kazanan Lord Robert, İngiltere'ye dönüşünün yaklaşmasıyla, seyahatinin son aylarında meslek seçimi üzerine yoğunlaşmıştı. Babasıyla bu konu üzerine yaptığı mektuplaşmalarda, parlamentoda siyaset yapabileceğini düşünmüş fakat sonrasında Avam Kamarası'na girme şansı olmadığına kanaat getirmişti. Sonrasında din adamı olabileceğini düşündü lakin bu kez de sağlığının belirsiz gidişatı ve bu konu üzerine kabiliyeti olmadığı yönündeki düşünceleri kendisini vazgeçirdi. Babasının, hukukçuluk yapabileceği yönündeki tavsiyesini ise gerek bu mesleğe sıcak bakmadığını gerekse sağlığına daha çok zarar verebileceğini ileri sürerek reddetti.[88]

Robert, bir süre daha Yeni Zelanda'da kaldıktan sonra on altı haftalık bir deniz yolcuğunun akabinde 30 Mayıs 1853'te İngiltere'ye ulaşmıştı. Bu şekilde Temmuz 1851'de başladığı yurtdışı seyahati yaklaşık iki yıl sürdükten sonra sona ermişti. Bu seyahat, Robert'ın sağlığına iyi gelmekle kalmadı aynı zamanda kolonilerdeki durumu görmesini sağladı. Kendisine siyasi, sosyal ve dini açıdan gözlemler yaparak, büyük bir tecrübe kazanma imkânı verdi.[89]

1.6.Parlamentoya Girişi ve Babasının Milis Albaylık Teklifi

Lord Robert İngiltere'ye döndüğü sıralarda, Stamford idari bölgesini Avam Kamarası'nda temsil eden boş bir sandalye mevcuttu. Cecil ailesinin bir diğer kolunun reisi olan Lord Exeter ise söz konusu sandalyeyi Robert'a teklif etmişti. Lord Robert, Lord Exeter'ın desteğini alarak, 22 Ağustos 1853'te herhangi bir muhalefet olmadan Avam Kamarası'na seçildi ve bu şekilde henüz yirmi üç yaşında Muhafazakâr Parti'den parlamento üyesi olarak parlamentoya adımını attı.[90]

Diğer taraftan, Lord Robert İngiltere'ye döndükten sonra muhtemelen meslek seçiminde kararsız kalmasının da etkisiyle Oxford'a dönerek, kazanabileceğine ihtimal vermemesine rağmen, Oxford All Souls' College bilim kurulu üyeliği bursu için sınavlara girmiş ve Ekim ayında bursu kazanmıştı.[91] Robert, Avam Kamarası'na parlamento üyesi

[87] Ag.e. s.34
[88] A.g.e. s.36-37
[89] A.g.e. s.25-38
[90] Lady Cecil, a.g.e. s.38; H.D. Traill, *The Marquis of Salisbury*, J.M. Dent & Co. London, 1906, s.5; Roberts, a.g.e. Bölüm I, s.18-19
[91] Lady Cecil, a.g.e. s.38; Traill, a.g.e. s.5

seçilmiş olmasına rağmen böyle bir bursa ihtiyaç duymuştu zira o dönemlerde parlamento üyelerine herhangi bir maaş ödenmemesi[92] sebebiyle hiçbir gelire sahip değildi.

Lord Robert, parlamento üyesi olduktan sonra ilk konuşmasını 7 Nisan 1854'te, üniversitelerde birtakım düzenlemeler yapılmasıyla ilgili teklifler üzerine yapmıştı. Bu konuşma üzerine Muhafazakâr Parti liderlerinden Benjamin Disraeli, hemen ertesi gün partisinin bu genç parlamento üyesi hakkında övgü dolu bir mektup yazarak babası Lord James'e göndermişti. Bu mektupta, Robert'ın konuşma ve tartışma kabiliyetinin ne kadar iyi olduğundan bahsedilmekteydi.[93] Bu konuşma aynı zamanda ilginç bir şekilde[94] Liberal Parti'nin önde gelen isimlerinden Gladstone'un da övgülerine mazhar oldu. Gladstone, Lord Robert için gelecek vadeden genç bir siyasetçi ifadelerini kullanmıştı.[95]

Parlamento üyeliğindeki ilk döneminin sonunda, yaptığı konuşmalar ve sert eleştirileriyle büyük bir etki oluşturmuş ve bu şekilde parlamentodaki önde gelen isimler arasına adını yazdırmayı başarmıştı. Bu ilk döneminin sonunda Muhafazakâr Parti liderlerinden Disraeli'nin yayınladığı *The Press* gazetesi Lord Robert için geleceğin lideri ifadesini kullanmaktaydı.[96]

Diğer taraftan parlamentodaki ilk döneminde elde ettiği başarılar hiç de kolay olmamıştı zira sağlık problemleri hâlâ kendisi için büyük bir engel teşkil etmekteydi. Yurtdışı seyahati sağlığının düzelmesine yardımcı olmuştu fakat sinirleri oldukça zayıftı ve Avam Kamarası'nda geç saatlere kadar süren çalışmalar neticesinde sağlığı tekrar bozulmaya başlamıştı. Bununla birlikte, hâlihazırda gelir getiren bir işi olmaması sebebiyle kraliyet temsilcisi olarak Middelesex'teki milis kuvvetlerini idare eden babası Lord James tarafından kendisine söz konusu kuvvetlerin milis albaylığı teklif edildi. Lord James'e göre, Robert için bundan daha iyi bir fırsat olamazdı; Lord Robert ise babasıyla aynı fikirde değildi ve bu yöndeki ısrarlar kendisini rahatsız etmekteydi.

Lord Robert; babasının bu teklifine verdiği cevapta, tedbir haricinde askerlikten pek de hoşlanmadığını dolayısıyla böyle bir temayülü olmadığını belirtmiş, buna ilaveten parlamento üyeliğinin kendisini yeterince yorduğunu ve bozuk sağlığıyla parlamento üyeliğine ek olarak bir de askerlik görevi yapamayacağını ifade etmişti. Bu cevaba

[92] *Members' Pay, Pension and Allowances*, House of Commons Information Office, [Yer Yok.], 2011, s.2
[93] Lady Cecil, a.g.e. s.47-48
[94] İlginç bir şekilde zira Lord Robert ilerleyen yıllarda Muhafazakâr Parti'nin başına geçtiğinde, o dönemlerde Liberal Parti'nin lideri olan Gladstone ile aralarında büyük bir rekabet başlayacaktır.
[95] Traill, a.g.e. s.10-12
[96] Lady Cecil, a.g.e. s.47; Steele, a.g.e. s.24

rağmen anlaşmazlık çözülmemişti zira Lord Robert ve babası temel olarak Robert'ın sağlığı konusunda farklı düşünmekteydi. Bu anlaşmazlık, nihayet Robert'ın hem dostu hem de doktoru olan Dr. Acland'ın araya girerek, Robert'ın sağlığına dikkat etmesi gerektiğini söylemesiyle son buldu.[97]

1.7.Evliliği ve Yayın Hayatı

Lord Robert, İngiltere'ye döndükten bir yıldan biraz daha uzun bir süre sonra Sayıştay Hâkimi Sir Edward Alderson'ın kızı Georgina Alderson ile tanışmıştı. Georgina Alderson, Lord Robert'ın ablası Leydi Mildred ve üvey annesi Leydi Mary Catherine'in arkadaşıydı, dolayısıyla Hatfield Malikanesi'ne sık sık gelip gitmekteydi.[98] Georgina'nın Hatfield'a yaptığı bu ziyaretler esnasında Lord Robert ve Georgina arasında entelektüel bir arkadaşlık başladı. Robert ile Georgina, birbirlerine kitap ödünç vermekte, daha sonra bu kitapların içeriklerini birlikte mütalaa etmekteydi. Bu ikili ayrıca tarih, teoloji ve siyasete dair çeşitli meseleleri tartışıyorlardı.[99]

Georgina'nın babası Edward Alderson'ın çevresi cemiyetin önde gelen isimlerinden oluşmaktaydı ve evleri adeta hukukçular, alimler ve ilahiyatçılar gibi devrin üst düzey entelektüellerinin bir araya geldiği bir merkez hâlini almıştı. Bu durum Georgina'nın entelektüel gelişimini oldukça olumlu yönde etkilemişti. Bunların yanı sıra Georgina, son derece sosyal, enerjik ve cesur bir insandı. İlgi alanları arasında binicilik ve seyahat vardı. Şiir ve kısa hikayeler yazmaktaydı. Aynı zamanda derin bir kilise eğitimi çerçevesinde yetiştirilmiş, teoloji dersleri almış, kilise tarihi ve mimarisi okumuştu. Dini görüşleri açısından *Tractarianism* akımına ilgi duymaktaydı. İnsanlara yardımcı olmayı severdi ve çevresine duyarlı bir yapıya sahipti.[100]

Georgina ile Robert arasındaki samimiyet giderek güçlendi. Robert 1856 yazında Georgina'ya evlenme teklif etti ve bu teklif kabul edildi.[101] Georgina gerek karakteri gerekse diğer vasıfları itibariyle hem Robert'ın ihtiyaç duyduğu bir eş hem de Cecil ailesi için ideal bir gelindi. Fakat Robert'ın babası Lord James bu fikirde değildi, ilk olarak bu evliliği zamansız buldu zira oğlunun hiç evlenmeyeceğini veya en azından ileri yaşlarda evleneceğini düşünmekteydi. Bununla birlikte Lord James, ikinci evliliğinden olan

[97] Lady Cecil, a.g.e. s.49-51
[98] Roberts, a.g.e. Bölüm II, s.10
[99] Lady Cecil, a.g.e. s.57
[100] A.g.e. s.53-56
[101] A.g.e. s.57-58

çocuklarıyla birlikte artık on çocuk babasıydı dolayısıyla o esnada hâlâ işsiz olan Robert'a bu evlilik için ciddi bir destekte bulunamayacağını ifade etti.[102]

Lord James'in Robert ile Georgina'nın evliliğine olan muhalefeti zamanla daha da artmıştı. O'na göre, bu evlilikle birlikte oğlunun sosyal statüsü düşecek, beraberinde siyasi kariyeri zarar görecekti, bunlara ek olarak gelin adayı oğlundan iki-üç yaş büyüktü.[103] Kısacası bu evliliğe ilk başta ekonomik sebeplerle karşı çıkan Lord James'in itirazları daha ziyade sosyal sebeplere dayanmaktaydı. Muhtemelen gelin adayını ve ailesini, Cecil ailesine denk görmüyordu zira Georgina ve ailesi orta sınıfa mensuptu ve ciddi bir servete sahip değildi.[104]

Lord Robert, babasının isteğiyle altı ay kadar Georgina ile görüşmemiş ve bu süre zarfında kararı üzerine düşünmüştü. Bu sürecin sonunda babasının itirazlarını yersiz buldu ve Georgina'nın tam da ihtiyaç duyduğu tarzda bir hayat arkadaşı olacağına karar verdi. Lord Robert'ın bu evlilikte ısrar etmesi ve babasının itirazlarını sürdürmesi neticesinde, baba-oğul arasındaki ilişki hiç olmadığı kadar gerildi. Sonuçta Lord Robert ile Georgina Alderson 11 Temmuz 1857'de evlendi. Robert'ın babası Lord James ise düğüne katılmadı.[105]

Leydi Georgina evlendikten sonra kendisini eşine adamıştı. Lord Robert'a destek olmak için Avam Kamarası'ndaki toplantıları hanımlar balkonundan takip eder ve gecenin geç saatlerine kadar toplantıların bitmesini beklerdi. Bunun yanı sıra, zaman zaman üyelere ait lobilere girip çıkar ve buradan elde ettiği bilgileri Lord Robert ile paylaşırdı. Leydi Georgina, bu destekleriyle birlikte Robert'ın siyasi hayatının erken dönemlerinde yaşadığı zorluklara rağmen ayakta kalmasını sağladı. Lord Robert da bu evlilikten bir hayli memnundu ve evlilikten önce kendisinde mevcut olan depresif ruh hâli yerini neşeye bırakmıştı.[106] Lord Robert ile Leydi Georgina'nın bu evlilikten 1858'de Maud, 1860'ta Gwendolen, 1861'de James, 1863'te William, 1864'te Robert, 1866'da Fanny, 1867'de Edward ve 1869'da Hugh olmak üzere toplam sekiz çocukları oldu.[107]

Lord Robert, evlendikten sonra oluşacak geçim derdini göz önünde bulundurarak, 1857 yılının başlarında henüz nişanlıyken eniştesi vasıtasıyla haftalık *Saturday Review*

[102] A.g.e. s.58 ve 60
[103] A.g.e. s.58-60
[104] Roberts, a.g.e. Bölüm II, s.10
[105] Lady Cecil, a.g.e. s.59-62; Steele, a.g.e. s.21
[106] Steele, a.g.e. s.20; Lady Cecil, a.g.e. s.63-64
[107] Roberts, a.g.e. Bölüm II, s.14

gazetesinde köşe yazarlığı yapmaya başlamıştı.[108] Evlendikten sonra da aynı gazetede yazmaya devam etti ve 7-8 yıl boyunca burada köşe yazarlığı yaptı. 1860 yılında ise *Quarterly Review* dergisinde yazmaya başladı ve altı yıldan uzun bir süre boyunca da buradaki yazılarına devam etti. Lord Robert ayrıca kurucu ortağı olduğu *Bentley's Quarterly Review* dergisinde ve düzenli olarak bir Alman Edebiyatı dergisinde yazılar yazdı. [109]

Lord Robert, yazılarını yazarken son derece titiz davranıyor ve okuyucuya vermek istediği mesajı en iyi şekilde yansıtacak ifadeyi bulana kadar bekliyordu. Bu sebeple yazılarını yetiştirmek için bir hayli zorluk çekmekte ve çok çalışmaktaydı.[110] Aynı zamanda *Saturday Review*, *Quarterly Review* ve *Bentley's Quarterly Review*'da yazdığı yazılar genellikle ağır siyasi eleştiriler içeriyordu. Lord Robert yazılarında siyasi eleştiriler yaparken, gerekli gördüğünde mensubu olduğu Muhafazakâr Parti'nin liderlerinden olan Benjamin Disraeli'nin siyasetini dahi sert bir dille eleştirmekten çekinmiyordu. Hatta bir defasında bu yüzden, parlamento üyesi olmasına vesile olan Lord Exeter tarafından uyarılmıştı. Ancak Lord Robert'a göre, bu eleştirilerde bir mahzur yoktu. Muhafazakâr Parti'nin bir parlamento üyesi olarak, parti liderine karşı vazifesi kendisini parlamentoda desteklemekti ve zaten bu vazifesini yerine getirmekteydi ayrıca yazılarında ele aldığı meseleler hâlihazırda özel sohbetlerde konuşulan şeylerdi.[111]

Diğer taraftan yazı yazmak Lord Robert'a keyif vermemekteydi. Çeşitli vesilelerle bu işten hoşlanmadığını ve bu işi para için yaptığını ifade etmişti. Bununla birlikte, benimsemediği fikirlere yazılarında yer vermiyordu ama yazdığı dergi veya gazetenin satması için fikirlerini dikkat çekici bir üslupla kaleme almaktaydı.[112] Lord Robert, geçim derdiyle başladığı yayın hayatına 1866'da Lord Derby tarafından kurulan kabineye girdikten sonra son verecektir.[113]

[108] Lady Cecil, a.g.e. s.82
[109] Lady Cecil, a.g.e. s.71-72; Roberts, a.g.e. Bölüm III, s.4
[110] Lady Cecil, a.g.e. s.73 ve 82
[111] A.g.e. s.90-94
[112] A.g.e. s.70 ve 86
[113] Micheal Bentley, *Lord Salisbury's World: Conservative Environments in Late Victorian Britian*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s.13

1.8.Avam Kamarası'ndaki Faaliyetleri (1854-1866)[114]

Lord Robert parlamentodaki kariyerinin başlarında siyasetten pek hoşlanmamıştı fakat bu durum pek uzun sürmedi. Kısa süre içerisinde yaptığı çalışmalarla[115] konuşma ve hitabet kabiliyetini geliştirdi ve böylece parlamentodaki tartışmalarda aktif bir şekilde rol oynamaya başladı.[116]

Dönemin siyasi anlayışında partiler içerisinde belirli ölçüler dahilinde olmak üzere geniş bir bağımsızlığa müsaade edilmekteydi. Lord Robert da bu atmosferde oldukça eleştirel bir siyasetçi portresi çiziyordu. Partinin önde gelen isimlerine bağlı kalmadan serbest bir şekilde hareket etmekte ve bu şekilde kendi siyasi çizgisini meydana getirmekteydi.[117]

Lord Robert, konuşma kabiliyetini geliştirdikten sonra oldukça iyi bir hatip hâline gelmişti. Yapacağı konuşmalar üzerinde uzun süreler boyunca çalışmaktaydı ve herhangi bir kâğıda bağlı kalmaksızın hatta herhangi bir hatırlatıcı nota dahi ihtiyaç duymaksızın konuşma yapabiliyordu. Konuşmalarında süslü bir anlatımdan ziyade açık, güçlü ve doğrudan bir ifade tarzını tercih ediyordu. Bununla birlikte konuşmaları ince ve derin anlamlara sahipti. Dolayısıyla konuşmaları özel bir ilgi ve dikkatle dinlenmekteydi.[118] Ayrıca, yaptığı eleştirilerde ironiyi sık sık kullanmakta ve tartışmaları kişiselleştirmeyip konuya odaklanmaktaydı.[119]

Lord Robert'ın parlamento üyesi olduğu dönemde siyaset gündemini parlamento reformu meselesi meşgul etmekteydi. 1852-1867 yılları arasında parlamentoya altı reform tasarısı sunulmuştu. Parlamento reformunda güç dağılımının dengelenmesi ve toplumun her kesiminin yönetimde pay sahibi olması hedeflenmekteydi. Lord Robert da mevcut sistemde bozukluklar olduğunu kabul etmekte ve reformu desteklemekteydi, 1859 yılında Muhafazakâr Parti tarafından parlamentoya sunulan tasarıya yaptığı konuşmayla destek verdi fakat tasarı kabul edilmedi.[120]

Reform tasarısının kabul edilmemesi neticesinde mevcut hükümet düşmüş ve Lord Palmerston başbakanlığında yeni bir kabine kurulmuştu. Bu kabinenin kurulması sonrasında Lord Robert, 1860-1865 yılları arasında parlamentoda bir muhalefet üyesi

[114] Lady Cecil, a.g.e. s.123
[115] A.g.e. s.50
[116] A.g.e. s.123
[117] A.g.e. s.123-124
[118] A.g.e. s.72-75
[119] A.g.e. s.79-80
[120] Traill, a.g.e. s.26-31; Lady Cecil, a.g.e. s.140-146

olarak bulundu. Bu dönemde ciddi bir muhalefet sergiledi ve bu şekilde dönemin Maliye Bakanı Gladstone da dahil olmak üzere kabine üyelerini büyük ölçüde rahatsız etti.[121]

Lord Robert, parlamento üyeliği boyunca ağırlıklı olarak kilise meseleleri, dış politika ve seçim reformu gibi konular üzerine konuşma yapmıştı. Bu çerçevede, Lord Robert'ın Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmalar incelendiğinde bunların içerisinde; açık oylamayı eleştirmesi, Yahudilerin Hristiyan yemini etmek şartıyla parlamentoya kabulü yönündeki tasarıya karşı çıkması, imparatorluk hükümetinin savaş kararı alması hâlinde savaşın masraflarının dominyonlara yüklenmemesi bilakis masrafların imparatorluk hükümeti tarafından üstenilmesi gerektiğini belirtmesi, dominyonlardaki vatandaşların güvenliğinin garanti altına alınmasını bir şeref meselesi olarak görmesi ve 1863'te Savaş Bakanlığı'nın yaptığı harcamaların fazla olduğunu belirterek, söz konusu harcamalarda azalmaya gidilmezse ekonominin küçüleceğini ifade etmesi dikkat çekmektedir.[122]

Lord Robert'ın Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmalarda fakir kesimin durumu da ciddi bir yer tutmaktaydı. Lord Robert, vergi adaletsizliğinden bahsederek fakir kesimin haklarını savunmakta, bu zümreye yardımlar yapılması üzerinde durmaktaydı. Bu şekilde adeta fakir kesimin parlamentodaki temsilcisi oldu. Diğer taraftan bu durum sebebiyle, muhalefet üyesi olduğu dönemde birkaç kez Maliye Bakanı Gladstone ile karşı karşıya geldi. Şöyle ki, 1863'te Gladstone hayır kurumlarına gelir vergisi koymak istedi. Lord Robert ise hayır kurumlarının fakir kesime kalmış bir miras olduğunu söyleyerek, bu isteği protesto etti ve başarılı oldu. 1865'te ise Lord Robert, İrlanda'daki sefalet karşısında ziraatın teşvik edilmesi yönündeki tasarıya destek verdi ve Gladstone'un muhalefetiyle karşılaştı. Bunun üzerine, İrlanda'nın İngiltere'nin ticari tarihindeki yerine dikkat çekerek söz konusu tasarıya desteğini sürdürdü.[123]

[121] Traill, a.g.e. s.31-37
[122] Lady Cecil, a.g.e. s.125-127
[123] A.g.e. s.129-131

2.DEVLET ADAMI: LORD SALISBURY

Lord Robert, devlet adamlığı kariyeri boyunca uzun yıllar Hindistan Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık gibi önemli pozisyonlarda bulundu ve dolayısıyla dönemin İngiliz siyasetine yön veren başlıca isimler arasında yer aldı. Bu sebeple, devlet adamlığı kariyerinin incelenmesi oldukça önem arz etmektedir.

2.1.Kabineye Girişi ve Hindistan Bakanlığı

Lord Robert, 14 Haziran 1865'te ağabeyi Lord Cranborne'un henüz kırk iki yaşında vefatıyla birlikte Cecil ailesinin ikinci asalet unvanı olan **Lord Cranborne** unvanını elde ederek yeni Cranborne Viskontu oldu. Ekim ayında ise, Başbakan Lord Palmerston'ın görev başındayken vefat etmesi dolayısıyla Lord Russell başbakanlığa geldi. Bu esnada, parlamentonun gündemini hâlâ reform meselesi meşgul etmekteydi. Liberal Parti'nin önde gelen isimlerinden Gladstone tarafından hazırlanan reform tasarısının Haziran 1866'da kabul edilmemesi üzerine Lord Russell başbakanlığındaki Liberal Parti hükümeti istifa etti.[124]

Liberal Parti hükümetinin istifası üzerine, Kraliçe tarafından yeni hükümeti kurma vazifesi Muhafazakâr Parti'den Lord Derby'ye verildi ve Lord Cranborne Temmuz 1866'da Lord Derby başbakanlığında kurulan kabineye Hindistan Bakanı olarak dahil oldu. Lord Cranborne bu şekilde henüz 36 yaşında kabineye girdi. Ayrıca, kabinede aldığı görevle birlikte Britanya İmparatorluğu için hayatî önem taşıyan 250 milyon nüfuslu Hindistan'ın idaresinde Genel Vali ve Hindistan Danışma Heyeti ile birlikte en büyük söz sahiplerinden bir tanesi hâline geldi.[125] Diğer taraftan, Lord Cranborne bu vazifeye gelmeden önce İngiliz siyasetinde adet olduğunun aksine bakanlığa hazırlanmak için herhangi bir bakanlığın bünyesinde vazife almamıştı, dolayısıyla bu konuda oldukça tecrübesizdi. Ancak tecrübesiz olmasına rağmen böyle önemli bir göreve getirilmesinde, parlamento üyeliği boyunca Avam Kamarası'ndaki başarılı faaliyetlerinin ve kazandığı şöhretin etkili olduğu söylenebilir.[126]

Lord Cranborne Hindistan Bakanı olduktan sonra bütün enerjisini çalışmaya verdi. İşiyle ilgili her detayı öğrenmek için büyük bir gayret göstermekteydi. Örneğin, Hindistan Bakanı olduktan sonra Müslümanlarla ilgili meselelere temas etmesi sebebiyle İslamiyet'i daha iyi anlayabilmek adına Kur'an-ı Kerim üzerine ciddi okumalar yaptı.

[124] Traill, a.g.e. s.47-56; Roberts, a.g.e. Bölüm V, s.14-17
[125] Lady Cecil, a.g.e. s.204; Roberts, a.g.e. Bölüm V, s.17
[126] Traill, a.g.e. s.62

Cranborne'un bu şekilde kendisini işine vakfetmesi maiyetinde çalışanlarla iletişimini güçlendirdi ve aynı zamanda onların sempatisini kazanmasını sağladı.[127]

Diğer taraftan, Lord Cranborne 1866'da Hindistan Bakanı olduğunda, 1857 tarihinde Hindistan'da çıkan Sipahi İsyanı'nın bastırılmasının üzerinden yalnızca 8 yıl geçmişti. Aynı zamanda 1858'de Doğu Hindistan Şirketi kamusal hâle getirilerek yetkileri devlete devredilmişti.[128] Kısacası Hindistan'da yeni bir düzen kurulmaktaydı. Bu sebeple Hindistan Bakanı olduktan sonra parlamentoda yaptığı konuşmada kendisinin de belirttiği gibi bu makamda izleyeceği siyaset, sulhu muhafaza etmek ve bayındırlık faaliyetlerini hızlandırmaktan ibaret olacaktı.[129]

2.2.Bakanlıktan İstifası, Lord Salisbury Unvanı ve Lordlar Kamarası'na Girişi

1867 yılına gelindiğinde parlamentonun gündemindeki reform meselesi hâlâ çözülememişti. Bu sırada parlamento reformu için yapılan görüşmeler devam ederken muhalefetin, hükümete reform tekliflerini geri çekmesi ve ortak bir reform tasarısı meydana getirilmesi yönündeki daveti 26 Şubat'da Muhafazakâr Parti liderlerinden Benjamin Disraeli tarafından kabul edildi. Ancak bu karar kabine içerisinde Lord Cranborne ve arkadaşları tarafından protesto ile karşılandı. Neticede Lord Cranborne beraberinde Lord Carnarvon ve General Peel ile birlikte 4 Mart'ta istifa etti.[130]

Lord Cranborne'un Hindistan Bakanlığı'ndan istifası, maiyetinde çalışan önemli isimler tarafından üzüntüyle karşılandı. Bu isimlerin yazdığı raporlarda Lord Cranborne gibi Hindistan Bakanlığı açısından kendisini ispat etmiş bir ismin kaybının telafisinin olmayacağı ifade edilmekteydi. Bu raporlarda aynı zamanda vazifesi boyunca enerjik, muhakeme kabiliyeti yüksek ve kibar bir portre çizdiğinden bahsedilerek, Cranborne takdir ediliyordu.[131] Söz konusu istifa, ayrıca Lord Cranborne ile lideri Benjamin Disraeli'nin arasının açılmasına da sebep oldu. Bununla birlikte, Disraeli'nin meseleyi şahsi bir rekabet veya düşmanlığa dönüştürmemesi neticesinde ikilinin ilişkileri daha fazla gerilmedi.[132]

---

[127] Lady Cecil, a.g.e. s.107 ve 205-206; Roberts, a.g.e. Bölüm VI, s.1; Lord Cranborne Kur'an-ı Kerim üzerine ciddi okumalar yapmakla birlikte, Kur'an-ı Kerim'i hiçbir şekilde sempatik bulmadığını da ifade etmiştir. Bkz. A.g.e. s.107
[128] Roberts, a.g.e. Bölüm VI, s.1
[129] Lady Cecil, a.g.e. s.206
[130] Traill, a.g.e. s.73-75
[131] Lady Cecil, a.g.e. s.205
[132] Traill, a.g.e. s.93-94

Lord Cranborne bu esnada Büyük Doğu Demiryolu sermayedarlarından Sir Edward Watkin'in teklifiyle Ocak 1868'de Büyük Doğu Demiryolu Yönetim Kurulu Başkanlığı'na getirildi.[133]

Şubat 1868'de Lord Derby'nin sağlık problemleri sebebiyle başbakanlıktan çekilmesi üzerine Benjamin Disraeli Başbakan oldu.[134] 12 Nisan 1868'de ise Lord Cranborne, babasının vefatıyla birlikte III. Salisbury Markisi olarak **Lord Salisbury** unvanını elde etti. Aynı zamanda, babasının Lordlar Kamarası'ndaki sandalyesini de devraldı ve bu şekilde 2 Mayıs 1868'de Lordlar Kamarası'na girdi.[135]

2.3.Lordlar Kamarası'ndaki Faaliyetleri ve Hindistan Bakanlığı'na Dönüş

Lord Salisbury, Lordlar Kamarası'na girdikten sonra kısa süre içerisinde Lordlar Kamarası'ndaki müzakerelerin önde gelen isimlerinden bir tanesi hâline gelmişti.[136] Bu esnada Gladstone tarafından İrlanda'daki resmi kilisenin durumunun değerlendirilmesi yönünde sunulan teklif parlamento gündeminde ciddi bir yer işgal etmekteydi. Lord Salisbury bu teklife başından beri karşı çıkmıştı ve Lordlar Kamarası'na girdikten sonra da bu teklife muhalefet etmeye devam etti. Ancak sonrasında bu konuda ortaya koyduğu muhalefetin beyhude olduğuna karar vererek, anayasal bir kriz çıkmasını engellemek adına söz konusu teklife muhalefet etmeyi bırakıp destek verdi.[137]

Diğer taraftan Kasım 1868'de yapılan genel seçimlerde Muhafazakâr Parti seçimleri kaybetmiş ve Gladstone Başbakan olmuştu.[138] Bu şekilde Lord Salisbury, Lordlar Kamarası'nda muhalefet üyesi olarak bulunmaya başladı ve zamanla adeta muhalefetin Lordlar Kamarası'ndaki lideri hâline geldi. Öyle ki, hükümet Lordlar Kamarası'ndaki müzakerelerde büyük ölçüde Lord Salisbury'nin iddialarına cevap vermeye odaklandı.[139]

1873 yılında Başbakan Gladstone, İrlanda Üniversite Kanunu tasarısında başarısızlığa uğramış ve prestiji sarsılmıştı. Neticede Gladstone 1874'te kendi isteğiyle seçimlere gitmek mecburiyetinde kaldı. Genel seçimlerde ise Muhafazakâr Parti iktidara geldi.[140] Muhafazakâr Parti'nin 1874 seçimlerini kazanmasının ardından kabineyi kurma

[133] Roberts, a.g.e. Bölüm VII, s.4; Bu görevini 1872'ye kadar sürdürecektir. Bkz. Steele, a.g.e. s.62-63
[134] T. A. Jenkins, *British History in Perspective: Disraeli and Victorian Conservatism*, Macmillan Press, London, 1996 s.80-81
[135] Traill, a.g.e. s.97
[136] Aynı yer.
[137] A.g.e. s.94-99 ve 104-105
[138] Roberts, a.g.e. Bölüm VII, s.7
[139] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.20-21
[140] Traill, a.g.e. s.113-115

görevi Benjamin Disraeli'ye verildi ve Lord Salisbury de yeni kurulan kabinede yer alarak, Şubat 1874'te eski vazifesi olan Hindistan Bakanlığı'na döndü.[141]

2.4.Hindistan Bakanlığı'nda İkinci Dönem ve Tersane Konferansı[142]

Lord Salisbury, 1874'te ikinci kez Hindistan Bakanı olduğu esnada Hindistan'da yaklaşmakta olan büyük bir kıtlık söz konusuydu. Bu noktada, alınması gereken tedbirlerle ilgili Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook ile üst düzey yerel idareciler arasında bir fikir ayrılığı ortaya çıkmıştı. Böyle bir durumda göreve gelen Lord Salisbury ise, izlediği cesur ve akıllıca plan sayesinde yaklaşan kıtlığı başarılı bir şekilde atlattı.[143]

Salisbury Hindistan Bakanı olduktan kısa bir süre sonra, Nisan 1874'te Canterbury Başpiskoposu[144] tarafından sunulan Halkın İbadetini Düzenleme Kanunu tasarısı Başbakan Disraeli tarafından himaye edilirken, Lord Salisbury tarafından muhalefetle karşılanmıştı. Bu olay bir kez daha Salisbury ile Disraeli'nin arasını açtı. Bununla birlikte Başbakan Disraeli, Lord Salisbury'nin Hindistan Bakanlığı'ndaki çalışmalarından bir hayli memnundu. Bu sebeple Disraeli, Lord Salisbury'nin Hindistan'ın idaresindeki başarısını herkesin içerisinde överek aralarındaki buzların erimesini sağladı.[145] Böylece, ikilinin ilişkisi kısa süre içerisinde oldukça olumlu yönde ilerlemeye başladı.[146]

1876 baharına gelindiğinde Hindistan Genel Valiliği'ne Lord Lytton getirilmişti. Lord Salisbury ile Lord Lytton iyi bir uyum yakalayarak, birlikte Hindistan'daki ırkçılık meselesine karşı mücadele etmeye başladı. Aynı zamanda Lord Salisbury'ye göre Genel Vali yerel aristokratlardan oluşan bir danışma meclisi kurmalıydı. Bu sayede bir iş birliği söz konusu olacak ve yerel halk Hindistan'ın idaresindeki sorumluluğa ortak olacaktı.[147]

Diğer taraftan, Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişi neticesinde Afganistan, Hindistan ile Rusya arasında bir tampon bölge hâlini almıştı. Dolayısıyla, Afganistan üzerinde Britanya ile Rusya arasında bir nüfuz mücadelesi ortaya çıktı. Bu noktada Lord Salisbury Hindistan Bakanı olarak, Hindistan'daki İngiliz menfaatlerini korumak adına

[141] A.g.e. s.116-117; Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.49-50
[142] Lord Salisbury'nin siyasi hayatı, özellikle ikinci kez Hindistan Bakanı olduğu ve Tersane Konferansı'na katıldığı dönemden itibaren, kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti çerçevesinde, tezimizin üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde işlenecektir. Dolayısıyla söz konusu dönem ve sonrası birinci bölümde yalnızca özetlenmiştir.
[143] Traill, a.g.e. s.117-118
[144] Anglikan Kilisesi'nin hükümdardan sonraki lideri.
[145] A.g.e. s.120-126
[146] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.64
[147] A.g.e. C.II, s.67-69

bazı tedbirler almaya başladı. Ancak bu esnada Avrupa'da meydana gelen kriz, söz konusu meselenin bir süreliğine askıya alınmasına sebep oldu.[148]

1875-76'da sırasıyla Hersek ve Bulgaristan'da isyanlar çıkmış, ardından Temmuz 1876'da Karadağ ile Sırbistan, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti.[149] 31 Ekim 1876'da ise Rusya'nın, söz konusu devletler arasında ateşkes yapılmasını talep ederek meseleye dahil olması krizi bir hayli derinleştirdi. Bunun üzerine Britanya, hem Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş çıkmasını engellemek hem de diplomatik problemlerin çözülmesine öncülük etmek maksadıyla Kasım 1876'da krize müdahale ederek, İstanbul'da uluslararası bir konferans toplanması teklifinde bulundu. 9 Kasım tarihinde, bu teklifin devletler tarafından kabul edildiği ve *İstanbul (Tersane) Konferansı*'na Britanya'yı temsilen Lord Salisbury'nin katılacağı ilan edildi.[150] *İstanbul (Tersane) Konferansı*, Lord Salisbury'nin de katılımıyla 23 Aralık 1876 ile 20 Ocak 1877 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Bununla birlikte konferanstan bir netice çıkmaması üzerine temsilciler, 22 Ocak'tan itibaren İstanbul'u terk etmeye başladı.[151]

Lord Salisbury, İstanbul'daki *Tersane Konferansı*'ndayken, Lord Carnarvon Hindistan Bakanlığı işlerini yürüterek kendisine vekalet etmişti.[152] Salisbury, konferans sonrasında İngiltere'ye dönerek Hindistan Bakanlığı vazifesine devam etti. Bu dönemde bir yandan Hindistan'da yeniden başlayan kıtlıkla, diğer yandan ise bağlantılı olduğunu düşündüğü iki mesele olan Avrupa'daki kriz ve Rusya'nın Afganistan'daki nüfuzunun ortaya çıkardığı problemlerle ilgilendi.[153]

Bu esnada Avrupa'daki krizin çözülmesi adına 31 Mart 1877'de Londra'da imzalanan protokol, Babıali tarafından reddedildi. 24 Nisan'da ise Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve bu şekilde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş başladı.[154]

[148] A.g.e. C.II, s.69-75
[149] A.g.e. C.II s.76-78
[150] Roberts, a.g.e. Bölüm X, s.8-10; Traill, a.g.e. s.130
[151] Roberts, a.g.e. Bölüm X, s.18-22; Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.125
[152] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.93
[153] A.g.e. C.II, s.126-128
[154] A.g.e. C.II, s.135

2.5.Dışişleri Bakanlığı ve Berlin Kongresi

Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşta Osmanlı Devleti oldukça sarsıcı mağlubiyetler yaşamış ve neticede 3 Mart 1878'de imzalanan *Ayastefanos Antlaşması* ile savaş sona ermişti.[155] Sonrasında, barış şartlarını görüşmek üzere uluslararası bir kongre toplanması gündeme geldi. Bu noktada, Rusya hükümetinin barış şartlarını görüşmek üzere toplanacak uluslararası bir kongrede diğer devletler tarafından alınacak kararları kabul edip etmemekte hür olduğunu beyan etmesi sebebiyle, 27 Mart'ta İngiltere kabinesinde yedek kuvvetlerin silah altına alınmasına karar verildi. Ancak bu kararı protesto eden Lord Derby Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etti ve 1 Nisan'da yerine Lord Salisbury getirildi.[156]

Lord Salisbury, Dışişleri Bakanı olduktan sonra çeşitli devletlerin temsilcilerine gönderdiği bir genelgeyle Rusya'yı, düşmanca tavırlarını terk etmeye ve barış kongresinin toplanması için her ne pahasına olursa olsun İngiltere ile uzlaşmaya davet etti. Bu genelgenin kısa sürede etkisini göstermesiyle, barış kongresi için yapılan görüşmelerde bir hayli gelişme kaydedildi.[157] Nihayet, 3 Haziran tarihinde kongrenin Berlin'de toplanacağı ve Britanya'nın kongrede Başbakan Disraeli (Lord Beaconsfield), Dışişleri Bakanı Lord Salisbury ve Berlin Büyükelçisi Lord Odo Russell tarafından temsil edileceği ilan edildi.[158]

Berlin Kongresi, Britanya'nın yanı sıra Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya, Fransa ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin katılımıyla 13 Haziran'da toplanmıştı. Tam bir ay süren müzakerelerin sonunda, 13 Temmuz tarihinde *Berlin Antlaşması* imzalandı. *Berlin Antlaşması*'nda Rus talepleri hafifletilmiş, İngilizler ise itirazlarından önemli ölçüde vazgeçmişti.[159]

Berlin Kongresi sonrasında, Lord Salisbury'ye Kraliçe Victoria tarafından Dizbağı Nişanı verildi[160] ve Salisbury Dışişleri Bakanlığı vazifesine devam ederek, vazifesi süresince Avrupa, Mısır ve Afganistan'daki meselelerle ilgilendi.[161] 1880 genel

[155] Traill, a.g.e. s.149-165
[156] A.g.e. s.165-167
[157] A.g.e. s.167-172
[158] *Hansard*, House of Commons, 3 Haziran 1878, C.240, s.1078
[159] A.g.e. s.173-174; Roberts, a.g.e. Bölüm XII, s.9
[160] Steele, a.g.e. s.141
[161] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.327-381

seçimlerinde ise Muhafazakâr Parti'nin aldığı mağlubiyetle birlikte Salisbury'nin Dışişleri Bakanlığı vazifesi sona erdi.[162]

2.6.Birinci ve İkinci Başbakanlık Dönemleri

19 Nisan 1881'de Muhafazakâr Parti lideri Lord Beaconsfield (Benjamin Disraeli) vefat etmiş ve parti yeni bir lider arayışı içerisine girmişti. Bu noktada Lord Salisbury, Mayıs ayında oy birliğiyle Muhafazakâr Parti'nin Lordlar Kamarası'ndaki lideri olarak seçildi.[163]

Şubat 1885'e gelindiğinde, Hartum'un düşmesi ve General Gordon'un ölüm haberinin İngiltere'ye ulaşmasıyla parlamentoda Gladstone başbakanlığındaki Liberal Parti hükümetine yönelik ciddi protestolar başlamıştı.[164] Bu protestolar, Gladstone'un parlamentoda önemli ölçüde güç kaybetmesine sebep oldu ve 8 Haziran 1885'te bütçe görüşmelerinin yapıldığı akşam hükümet düştü.[165] Sonrasında Lord Salisbury, Avam Kamarası'nda çoğunluğu sağlayarak Dışişleri Bakanlığı da kendisinde bulunmak üzere ilk kez başbakanlığa geldi.[166] Ancak Kasım 1885'teki genel seçimlerde Liberal Parti'nin kazanmasıyla birlikte, Salisbury'nin birinci başbakanlığı pek de uzun sürmedi.[167]

1885 genel seçimleri sonrasında Şubat 1886'da kurulan Gladstone liderliğindeki Liberal Parti hükümeti, İrlanda Meselesi'ndeki tasarısının kabul görmemesi sebebiyle Başbakan Gladstone'un Haziran 1886'da istifa etmesi sonucunda oldukça kısa sürdü.[168] Gladstone'un istifası sonrasında, Temmuz ayında yapılan seçimlerde Muhafazakâr Parti tekrardan iktidara geldi ve Lord Salisbury ikinci kez başbakan oldu.[169]

Lord Salisbury, hükümet kurulurken Hazine Bakanlığı'nı da üstlendi ve 1886-1887 yılları arasında kısa bir süre bu vazifeyi bizzat yürüttü.[170] 1887 yılında ise Dışişleri Bakanı Lord Iddesleigh'in 12 Ocak'taki vefatıyla birlikte, Lord Salisbury ek olarak Dışişleri Bakanlığı'nı üstlendi ve başbakanlıktan ayrılana kadar hariciye işleriyle bizzat ilgilendi.[171]

---

[162] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.1
[163] Traill, a.g.e. s.190-193
[164] A.g.e. s.198-199
[165] A.g.e. s.199; Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş, İstanbul, 2015, s.250; Micheal Partridge, *Gladstone*, Routledge, London, 2003, s.197
[166] Traill, a.g.e. s.199-200; Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.143
[167] Traill, a.g.e. s.201-203
[168] Traill, a.g.e. s.204; Partridge, a.g.e. s.203-208
[169] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.307-312
[170] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.312; Steele, a.g.e. s.355
[171] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.343; Lady Cecil, a.g.e. C.IV, s.14; Steele, a.g.e. s.XV

Lord Salisbury'nin ikinci başbakanlık döneminde, Hazine Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi vazifeleri de üstlenmesi, elbette iş yükünü bir hayli artırmaktaydı fakat bu durum, aynı zamanda bakanlık tarafından yürütülen siyaseti bizzat kontrol etmesine imkân sağlamaktaydı.[172] Salisbury'nin ikinci başbakanlık dönemi, Muhafazakâr Parti'nin 1892 seçimlerinde çoğunluğu sağlayamaması ve Lord Salisbury'nin istifa etmesiyle sona erdi. Böylece, Gladstone liderliğindeki Liberal Parti tekrardan iktidar oldu.[173]

2.7.Son Başbakanlık Dönemi, Emekliliği ve Vefatı

3 Mart 1894'te Gladstone'un emekli olma kararı alarak istifa etmesi neticesinde Lord Rosebery Başbakan olmuştu.[174] 21 Haziran 1895'te ise Savaş Bakanı Henry Campell-Bannerman'a yönelik gensoru önergesinin Avam Kamarası'nda kabul edilmesiyle Lord Rosebery istifa etti. Bunun üzerine yeni hükümeti kurma görevi saray tarafından Lord Salisbury'ye verildi ve Salisbury, 24-25 Haziran'da Liberal Birlikçi Parti liderleriyle yaptığı görüşmelerin sonucunda Liberal Birlikçi Parti ve Muhafazakâr Parti'den oluşan bir koalisyon hükümeti kurdu.[175]

Lord Salisbury üçüncü ve son başbakanlık döneminde de kabine kurulurken Dışişleri Bakanlığı'nı kendisi üstlendi ve kabinede uzun süre hem Başbakan hem de Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı.[176] Ancak Kasım 1900'e gelindiğinde gerek yaşlılığı gerekse sağlık problemleri sebebiyle, çevresinin de baskısıyla Lord Salisbury Dışişleri Bakanlığı görevini bıraktı.[177] 1902 yılına gelindiğinde ise bedeninin artık zayıf düştüğüne karar vererek, Temmuz'da kendi isteğiyle emekli oldu.[178]

Lord Salisbury, devlet adamlığı kariyeri boyunca 1866'daki Hindistan Bakanlığı vazifesinden başlayarak 21 yıllık süreyle bakanlık ve 13 yıl 252 günlük süreyle de başbakanlık yaptı. Kendisi görev süresi açısından Birleşik Krallık'ın en uzun süre başbakanlık yapan dördüncü ismidir. Ülkesine yaptığı hizmetler dolayısıyla kendisine Dizbağı Nişanı'nın haricinde Windsor Hanedan Arması ve Büyük Victoria Haçı Nişanı verilmiştir.[179]

---

[172] Traill, a.g.e. s.206-207
[173] Lady Cecil, a.g.e. C.IV, s.403-404; Partridge, a.g.e. s.222-223
[174] Lady Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, C.V, The Isis Press, İstanbul, 2017, s.43
[175] Roberts, a.g.e. Bölüm XXXV, s.17-20
[176] H. Whates, *The Third Salisbury Administration*, Vacher & Sons, Westminster, 1900, s.7
[177] Steele, a.g.e. s.XV ve 354-355
[178] A.g.e. s.356; Roberts, a.g.e. Bölüm XLVII, s.4-16
[179] Roberts, a.g.e. Bölüm XLVII, s.16-17

1903 yılıyla birlikte sağlığı bir hayli bozulan Lord Salisbury, 22 Ağustos 1903'te vefat etti. Kendisine bir devlet cenazesi yapıldıktan sonra, 31 Ağustos'ta Canterbury Başpiskoposu tarafından yönetilen ve 650 ailenin katıldığı oldukça geniş bir törenle Hatfield Malikanesi'ndeki kilisenin bahçesine defnedildi.[180]

[180] A.g.e. Bölüm XLVII, s.22-24

3.LORD SALISBURY'NİN İNGİLİZ DİPLOMASİSİNE MİRASI

Lord Salisbury'nin uzun yıllar boyunca Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı gibi oldukça önemli mevkilerde bulunması, elbette kendisine İngiliz diplomasisi içerisinde yer alan birçok isme etki etme imkânı vermişti. Ancak bunların arasında gelişimine en çok katkıda bulunduğu başlıca isimler; Lord Balfour, Lord Curzon ve Lord Robert Cecil'dir. Bu isimler, önemli görevlerde bulunarak, Lord Salisbury sonrasında benzer bir siyaset anlayışıyla, İngiliz dış politikasına yön verdi. Dolayısıyla söz konusu isimler, adeta Lord Salisbury'nin İngiliz diplomasisine bıraktığı mirası sembolize etmektedir.

3.1.Lord Salisbury'nin Yeğeni: Lord Balfour

Arthur James Balfour, 25 Temmuz 1848'de East Lothian'daki[181] Wittingehame Malikanesi'nde doğdu. Annesi Leydi Blanche Gascoyne-Cecil, II. Salisbury Markisi'nin kızı ve III. Salisbury Markisi'nin ablasıdır. Babası James Maitland Balfour'un soyu ise, İskoçya Kralı Robert Bruce'a dayanmaktadır.[182]

Arthur, henüz 8 yaşına girmeden Şubat 1856'da babasını kaybetmişti.[183] Babasının vefatından sonra, Arthur'un reşit olmasına kadar geçen dönemde Arthur'un dayısı Lord Salisbury, ara ara kendilerini ziyaret etmekte ve Wittengehame'deki arazilerine vekalet etmekteydi.[184] Arthur'un gelişiminde dayısı Lord Salisbury'nin payı oldukça büyük oldu. Arthur ile dayısının arası oldukça iyiydi ve Arthur bu şekilde çocukluğundan itibaren adeta Hatfield Malikanesi'ndeki ev halkının bir parçası haline geldi. Aynı zamanda dayısı Lord Salisbury kendisiyle ilgilenerek kabiliyetlerinin gelişmesi için büyük bir gayret gösterdi.[185]

11 yaşına girmeden kısa bir süre önce Hertfordshire'daki Hoddesdon'da özel bir okula başlayan Arthur, sonrasında eğitimine Eton Kolej'de devam etti. 1866 yılında ise Cambridge, Trinity College'a kabul edildi ve 1869'da buradan mezun oldu.[186]

Arthur James Balfour, 1874'te dayısı Lord Salisbury'nin teşviki ve desteğiyle Muhafazakâr Parti'den parlamento üyesi seçildi.[187] Sonrasında Mart 1878'de Dışişleri

[181] İskoçya'da bir yerel idare bölgesi. Bkz. *Britannica*, "East Lothian" https://www.britannica.com/place/East-Lothian [En Son Erişim Tarihi: 2.10.2022]
[182] Blanche E. C. Dugdale, *Arthur James Balfour*, C.I, The Mayflower Press, Plymouth, 1936, s.13-14
[183] A.g.e. C.I, s.16
[184] A.g.e. C.I, s.24
[185] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.23-24
[186] Dugdale, a.g.e. s.21-30
[187] A.g.e. s.35; E.H.H. Green, *Balfour*, Haus Publishing, London, 2006, Bölüm I, s.2; Bu eserin elimizdeki versiyonu e-kitap formatında olması sebebiyle eserin kendisinde sayfa numaraları mevcut değildir. Bu sebeple sayfalara atıfta bulunurken, atıfın geçtiği sayfa numaraları bölüm numaralarıyla birlikte verilmiştir.

Bakanı olan Lord Salisbury, Arthur'u özel sekreterliğine getirdi. Arthur James Balfour, bu sayede *Berlin Kongresi*'nde Britanya'yı temsil eden heyetin içerisinde yer aldı ve hariciye işlerinde tecrübe kazanmaya başladı.[188]

1885 yılında Lord Salisbury Başbakan olduktan sonra, Balfour da İngiltere ve Galler'in yerel seviyedeki idaresini denetleyen Yerel İdare Heyeti[189] Başkanlığı'na getirildi[190] fakat burada pek başarılı olamadı. Dolayısıyla, 1886'da Lord Salisbury tarafından kendisine İskoçya Bakanlığı teklif edildiğinde önceki vazifesinde yaşadığı başarısızlık sebebiyle ilk olarak tereddüt etti. Lakin sonrasında bu teklifi kabul ederek İskoçya Bakanı oldu.[191]

İskoçya Bakanlığı'ndaki performansı Lord Salisbury tarafından takdir gören Balfour kısa bir süre sonra 1887'de İrlanda Başbakanlığına getirildi.[192] Bu vazifeye geldiği ilk sene içerisinde İrlanda'da düzeni sağlamak adına özerklik taraftarlarına karşı sergilediği sert tutum sebebiyle "Kanlı Balfour" olarak anılmaya başladı. Sonrasında ise daha yumuşak bir tavır sergileyerek İrlandalıların problemlerini çözme yönünde bir siyaset izledi ve özerklik fikrini nezaketle ortadan kaldırmaya çalıştı.[193]

1891 yılına gelindiğinde Balfour'un İrlanda Başbakanlığındaki faaliyetleri Muhafazakâr Parti içerisinde oldukça başarılı bulunarak Avam Kamarası Lideri'nin vefatı üzerine bu vazifeye getirilmesinde adeta bir ittifak hâsıl oldu. Bu noktada Muhafazakâr Parti Lideri Lord Salisbury, Balfour'un İrlanda Başbakanlığından ayrılmasını uygun görmemesine rağmen, ısrarları geri çeviremedi ve Balfour 1891'de Hazine Bakanlığı da kendisine verilerek, Avam Kamarası Liderliğine getirildi.[194]

1892 genel seçimlerinde Liberal Parti'nin kazanmasıyla birlikte, Balfour da Avam Kamarası'nda muhalefet lideri konumuna düşmüştü.[195] 1895 yılında ise Muhafazakâr Parti-Liberal Birlikçi Parti koalisyonunun iktidara gelmesiyle tekrardan Avam Kamarası Lideri oldu ve Hazine Bakanlığı'nı üstlendi.[196] Balfour ayrıca, bu kabinede Başbakan ve

---

[188] Dugdale, a.g.e. C.I, s.46
[189] Milo R. Maltbie, "The English Local Government Board", *Political Science Quarterly*, 1898, C.XIII, Sayı 2, s.251
[190] Dugdale, a.g.e. s.85-88
[191] A.g.e. s.107-109
[192] Arthur Balfour'un Lord Salisbury'nin yeğeni olması sebebiyle bu tayin, o dönemde nepotizm tartışmalarını da gündeme getirmişti. Hatta "Bob's your uncle." şeklindeki "İşte bu kadar." anlamına gelen deyimin Lord Salisbury'nin adının Robert (kısaltması Bob) olması sebebiyle buradan geldiği düşünülmektedir. Bkz. A.g.e. s.126; Robert Hendrickson, *The Facts on File Encyclopedia of Word and Phrase Origins*, The Facts on File, New York, 2008, s.101
[193] Green, a.g.e. Bölüm II, s.1-4
[194] Dugdale, a.g.e. s.200-203; Green, a.g.e. Bölüm II, s.4
[195] Green, a.g.e. Bölüm II, s.5-6
[196] A.g.e. Bölüm II, s.7-8; Dugdale, a.g.e. s.223

Dışişleri Bakanı olan Lord Salisbury'ye bazı önemli dönemler de dahil olmak üzere zaman zaman hariciye işlerinde vekalet etmekteydi.[197] Örneğin, 1899'da Kayzer II. Wilhelm ile Lord Salisbury'nin yerine Arthur Balfour görüştü.[198]

1902 yılında Lord Salisbury'nin emekli olması sonrasında Balfour, Muhafazakâr Parti Lideri ve başbakan oldu.[199] 1902-1905 yılları arasında başbakanlık görevinde bulundu ve 4 Aralık 1905 tarihinde parti içi anlaşmazlıklar sebebiyle istifa etti.[200]

Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, uzun süre muhalefette kalan Balfour, Mayıs 1915'te Asquith başbakanlığında kurulan koalisyon hükümetine Donanma Bakanı olarak dahil oldu.[201] 1916 yılında ise Lloyd George başbakanlığında kurulan yeni hükümette Dışişleri Bakanlığı vazifesini üstlendi.[202] Dışişleri Bakanlığı vazifesi esnasında Kasım 1917'de İngiliz hükümetinin, Filistin'e yerleşmelerinde Siyonistlere destek olacağını ifade eden *Balfour Deklarasyonu* ismiyle anılan beyannameyi imzaladı[203] ve 1919 yılında Dışişleri Bakanı sıfatıyla Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren *Paris Barış Konferansı*'na katıldı.[204]

Balfour, 24 Ekim 1919 tarihinde Dışişleri Bakanlığı vazifesini Lord Curzon'a devrederek, Kraliyet Danışma Meclisi Başkanlığı'nı üstlendi ve bu vazifesini Kasım 1922'ye kadar devam ettirdi.[205] Bu esnada, Mart 1922'de kendisine Dizbağı Nişanı verildi. Mayıs'da ise Kont Balfour unvanını alarak, Lordlar Kamarası'na girdi. Ayrıca 1922 yazında Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un hastalığında kendisine vekalet etti.[206]

Lord Balfour, 1925'te Lord Curzon'un vefatıyla birlikte tekrar Kraliyet Danışma Meclisi Başkanlığı'na getirildi ve bu vazifesini 1929'a kadar sürdürdü.[207] 1928 yılı sonlarında ise sağlığı bozulmaya başladı. Sağlığının bozulması sonucunda 19 Mart 1930 tarihinde vefat etti.[208]

[197] Dugdale, a.g.e. s.249
[198] A.g.e. s.290-291
[199] Green, a.g.e. Bölüm III, s.1
[200] Dugdale, a.g.e. s.424
[201] A.g.e. Bölüm VI, s.5
[202] Dugdale, a.g.e. C.II, s.186
[203] A.g.e. C.II, s.213
[204] A.g.e. C.II, s.263-293
[205] A.g.e. C.II, s.291 ve 359
[206] Green, a.g.e. Bölüm VII, s.8; Dugdale, a.g.e. C.II s.358
[207] Dugdale, a.g.e. C.II, 370-371 ve 388
[208] Green, a.g.e. Bölüm VII, s.18

3.2.Lord Salisbury'nin En Parlak Öğrencisi: Lord Curzon

George Nathaniel Curzon, aynı zamanda bir din adamı olan IV. Scarsdale Baronu Alfred Nathaniel Holden Curzon ile Barones Blanche Curzon'un oğlu olarak, 11 Ocak 1859'da Derbyshire'daki[209] Kedleston Malikanesi'nde doğdu.[210]

George, eğitim hayatına Wixenford'da din adamı Cowley Powles tarafından idare edilen bir okulda başladı. Burada üç yıl geçirdikten sonra, on üç yaşında Eton Kolej'e devam etti ve Eton Kolej'de ise altı yıl geçirdi.[211] Sonrasında 1878'de Oxford'a kabul edildi ve dört yıllık bir eğitimin ardından Oxford'dan mezun oldu.[212]

Henüz Oxford'da eğitim hayatına devam ederken, zihninde muhafazakâr bir düşünce yapısı şekillenen George, dönemin önde gelen siyasetçilerinden Lord Radolph Churchill'in dikkatini çekmeyi başarmıştı.[213] 1885 yılında ise Gladstone'un istifası sonrasında Lord Salisbury tarafından kurulan kabinede önde gelen isimler arasında yer alan Lord Radolph Churchill, George'a kabinede özel sekreterlik teklif etti. George, bunun üzerine Lord Salisbury ile görüştü ve işe alındı. Lord Salisbury'nin özel sekreterliğini yapacak ve kendisine konuşmalarını hazırlamasında yardımcı olacaktı. Bu görüşme aynı zamanda George'u oldukça etkiledi. George, bu görüşmeye dair notlarında Salisbury'nin mütevazı tavırlarından, hafızasının gücünden ve hitabet kabiliyetinden övgüyle bahsetmekteydi.[214]

Salisbury'nin ilk kabinesinin oldukça kısa sürmesiyle birlikte George Curzon'un özel sekreterlik vazifesi de sona ermişti.[215] Curzon, sonrasında 1886'da yapılan genel seçimlerde Lord Salisbury'nin de desteğiyle Southport'u temsilen Muhafazakâr Parti'den parlamento üyesi seçilerek, Avam Kamarası'na girdi.[216]

George Curzon, 1891 yılında Başbakan Lord Salisbury tarafından Hindistan Bakanlığı Müsteşarlığı'na tayin edilmişti. Bu tayin karşısında basın da dahil olmak üzere çeşitli çevrelerden gelen yorumlarda, böyle bir pozisyon için son derece doğru bir isim olduğu gerekçesiyle Curzon ve böyle bir ismi tayin etmesi sebebiyle Lord Salisbury övgü

[209] İngiltere'de bir yerel idare bölgesidir. Bkz. *Britannica*, "Derbyshire" https://www.britannica.com/place/Derbyshire [En Son Erişim Tarihi: 9.10.2022]
[210] Earl of Ronaldshay, *The Life of Lord Curzon*, C.I, Ernest Benn Ltd. London, 1928, s.17
[211] A.g.e. s.18-21
[212] A.g.e. s.37
[213] A.g.e. s.48 ve 93
[214] A.g.e. s.100 ve 103
[215] A.g.e. s.104
[216] Leonard Mosley, *Curzon: The End of an Epoch*, Longmans, Green & Co. London, 1961, s.36

ve takdirle karşılandı.[217] Ancak 1892 yılında Salisbury hükümetinin düşmesiyle birlikte Curzon'un bu vazifesi de fazla uzun sürmedi.[218]

1895 yılına gelindiğinde tekrar iktidara gelen Lord Salisbury, bu kez Curzon'a Dışişleri Müsteşarlığı'nı teklif etmiş, Curzon da hariciyeye olan yoğun ilgisi sebebiyle Başbakan'ın bu teklifini tereddüt etmeden kabul etmişti.[219] Lord Salisbury'nin dirayetine ve bilgeliğine derin bir saygı duyan Curzon, bu sayede bir kez daha Salisbury ile birlikte çalışma fırsatı yakaladı. Özellikle, bu dönemde kendisinden sabırlı ve tedbirli olmayı öğrendi. Bununla birlikte, Salisbury'nin bazen gereğinden fazla tedbirli olduğunu düşünüyordu. Bunun sebebi ise muhtemelen, Curzon'ın hedefe ulaşmak adına daha aceleci bir yaklaşıma sahip olması fakat Salisbury'nin meselelere son derece sakin bir şekilde yaklaşmasıydı. Curzon ve Salisbury bu şekilde 1895-98 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı'nda üç yıl birlikte çalıştı.[220]

1898 yılında Balfour'un hariciye işlerinde Lord Salisbury'ye vekalet ettiği dönemlerde George Curzon, Balfour'un davetiyle sık sık kabine toplantılarına katılmaya başladı.[221] Bu esnada Hindistan Genel Valisi Lord Elgin'in emekliliği yaklaşmaktaydı ve bu sebeple Britanya İmparatorluğu için hayati önem taşıyan Hindistan'da kraliçeyi temsil edecek yeni ismin kim olacağı konuşuluyordu. Bu noktada Başbakan Lord Salisbury'nin yapacağı tercih bir hayli önem arz etmekteydi ve Salisbury tercihini Curzon'dan yana kullandı. Böylece George Curzon, 11 Ağustos 1898'de Hindistan Genel Valisi olarak tayin edildi.[222] Kraliçe Victoria ise, bu tayinle birlikte Curzon'a bir asalet unvanı vererek, kendisini lord ilan etmek istiyordu.[223] Bunun üzerine Curzon, ailesinin İrlanda'daki asalet unvanına dayanılarak, 21 Eylül'de Baron Curzon unvanıyla lord ilan edildi.[224] Henüz 39 yaşında Hindistan Genel Valisi olan George Curzon, en genç Hindistan Genel Valisi olarak tarihe geçmiştir.[225]

30 Aralık 1898'de Hindistan'a ulaşan Lord Curzon, 1899 yılı itibariyle vazifesine başladı.[226] Curzon bu vazifesi boyunca sınır meseleleri ve hariciye siyaseti dışında Hindistan'daki meselelerle de yakından ilgilendi. Bu çerçevede yerel idareciler üzerinde

[217] Earl of Ronaldshay, a.g.e. s.188
[218] A.g.e. s.218
[219] A.g.e. s.234-235
[220] A.g.e. s.251
[221] A.g.e. s.284-285
[222] A.g.e. s.291-294
[223] A.g.e. s.314
[224] Mosley, a.g.e. s.75
[225] A.g.e. s.77
[226] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.II, s.21 vd.

ciddi bir otorite kurdu.[227] Eğitim, ziraat, demiryolları ve sanayi alanlarında birçok reform gerçekleştirdi.[228] Bunlara ek olarak, Hindistan'daki tarihi eserlerin korunması ve restore edilmesi üzerine de çalışmalar yaptı.[229] 1905 yılında ise, Hindistan Ordusu Başkomutanı Lord Kitchener ile askeri meselelerde yaşadığı tartışmalar neticesinde istifa etti ve Kasım 1905'te vazifesinden ayrıldı.[230]

Hindistan Genel Valiliği'nden ayrıldıktan sonra Aralık 1905'te İngiltere'ye geri dönen[231] Lord Curzon, 1908 yılında ailesinin İrlanda'daki asalet unvanını kullanarak Lordlar Kamarası'na seçildi.[232] Curzon, Lordlar Kamarası'nda genellikle hariciyeyle ilgili tartışmalara katılmaktaydı.[233] Ayrıca, bu dönemde 1911 yılında Kral V. George tarafından kendisine kont unvanı verildi.[234]

1915 yılına gelindiğinde Lord Curzon, Asquith tarafından kurulan koalisyon hükümetine Kraliyet Mührünün Muhafızı olarak katıldı.[235] Sonrasında 1916 yılı başında kendisine Dizbağı Nişanı verildi[236] ve Mayıs 1916'da kabinede Hava Kuvvetleri Başkanlığı'nı da üstlendi.[237] Aralık 1916'da ise, yeni kurulan Lloyd George hükümetinde Kraliyet Danışma Meclisi Başkanı ve Lordlar Kamarası Lideri olarak yer aldı.[238]

Diğer taraftan Curzon, Ocak 1919'dan itibaren Dışişleri Bakanı Balfour'un *Paris Barış Konferansı*'nda bulunduğu süre zarfında kendisine vekalet etmeye başladı.[239] Ekim 1919'da ise Balfour, Dışişleri Bakanlığı vazifesini Lord Curzon'a devretti.[240] Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı (1919-1924)[241] büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı sonrasında barışı sağlamaya yönelik görüşmeler ve uluslararası konferanslarla geçti. Curzon, bu dönemde başlıca San Remo (1920),[242] Spa (1920),[243] Londra (1921)[244] ve Lozan (1922-23)[245] konferanslarına katıldı. Ayrıca, bu süreçte 1921 yılında asalet unvanı

[227] Mosley, a.g.e. s.79
[228] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.II. s.290-304
[229] A.g.e. C.II, s.330-339
[230] A.g.e. C.II, s.373-390
[231] A.g.e. C.III, s.21
[232] A.g.e. C.III, s.41-42
[233] Mosley, a.g.e. s.131
[234] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.III, s.40
[235] Mosley, a.g.e. s.155
[236] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.III, s.137
[237] A.g.e. C.III, s.142-143
[238] A.g.e. C.III, s.147
[239] A.g.e. C.III, s.201-202
[240] A.g.e. C.III, s.205
[241] H. G. Bennett, *British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919-1924*, St. Martin's Press, London, 1995
[242] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.III, s.229
[243] A.g.e. C.III, s.233
[244] A.g.e. C.III, s.273 vd.
[245] A.g.e. C.III, s.322-343

kontluktan markiliğe yükseltildi.[246] Ocak 1924'te ise, İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle Curzon'un Dışişleri Bakanlığı vazifesi sona erdi.[247]

Curzon, Kasım 1924'te Muhafazakâr Parti Lideri Stanley Baldwin tarafından kurulan kabinede Kraliyet Danışma Meclisi Başkanı olarak yer almıştı.[248] Şubat 1925'te ise sağlığı bozulmaya başladı ve kısa bir süre sonra 20 Mart 1925 tarihinde vefat etti.[249]

3.3.Lord Salisbury'nin Oğlu: Lord Robert Cecil

Edgar Algernon Robert Gascoyne-Cecil, 14 Eylül 1864'te Lord Robert ile Leydi Georgina'nın oğlu olarak Londra'da dünyaya geldi.[250] Robert, on üç yaşına kadar evde özel eğitim aldı.[251] Sonrasında, on üç yaşında Eton Kolej'e başladı ve burada dört yıl geçirdi.[252] Robert, Eton'da eğitimine devam ederken babası Lord Salisbury, 1878'de Dışişleri Bakanı olarak Britanya'yı *Berlin Kongresi*'nde temsil etmişti. Özellikle bu dönemde babası Lord Salisbury'nin daima savaştan çekinmesi ve barışçıl bir siyaset takip ederek, Avrupa'daki dengeleri gözetmesi Robert'ı oldukça derinden etkilemiştir.[253]

Robert, Eton Kolej'den mezun olduktan sonra özel öğretmenden bir yıl eğitim alarak 1883 yılında Oxford, University College'a kabul edildi.[254] Oxford'da hukuk üzerine üç yıllık bir eğitim aldı ve eğitimi esnasında birçok arkadaş edindi. İleride dönemin İngiliz hariciyesinin en önemli isimlerinden bir tanesi hâline gelecek olan Edward Grey de bu arkadaşları arasında yer almaktaydı.[255] Robert, bu esnada 1885 seçimlerinde Muhafazakâr Parti'den aday olması yönünde birçok davet aldı fakat muhtemelen hâlihazırda ağabeyi James'in aday olması sebebiyle, babası Lord Salisbury ile aldıkları karar neticesinde bu davetleri reddetti.[256]

1886 yılında Lord Salisbury Başbakan olmuş ve aynı yıl Oxford'dan mezun olan Robert kısa bir süre babasının sekreterleri arasında yer almıştı.[257] Robert, sonrasında hukuk stajı yaparak 1889 yılı itibariyle avukatlık yapmaya başladı.[258]

---

[246] A.g.e. C.III, s.40
[247] Bennett, a.g.e. s.3
[248] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.III, s.369; Mosley, a.g.e. s.282
[249] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.III, s.378
[250] Gaynor Johnson, *Lord Robert Cecil: Politician and Internationalist*, Routledge, New York, 2016, s.13
[251] Lord Robert Cecil, *A Great Experiment*, Jonathan Cape Ltd. London, 1941, s.11
[252] A.g.e. s.14
[253] Lord Cecil, a.g.e. s.16
[254] A.g.e. s.16; Lord Robert Cecil, *All The Way*, Hodder and Stoughton, London, 1949, s.24
[255] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.16
[256] Lord Cecil, *All The Way*, s.38-39
[257] A.g.e. s.39
[258] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.18-19; Lord Cecil, *All The Way*, s.63

1889-1905 yılları arasında avukatlık yapan Robert Cecil, bu dönemde büyük ölçüde parlamento barosunda çalıştı ve anayasa hukukuyla ilgilendi.[259] Aynı zamanda Muhafazakâr Parti üyesi olarak halk mitinglerine katıldı. Muhafazakâr Parti kürsülerinde konuşmalar yaptı ve babası Lord Salisbury'nin başbakanlık yaptığı dönemlerde kendisine özel sekreter olarak yardım etti. Ancak Robert, bu süre zarfında söz konusu faaliyetlerin haricinde herhangi bir şekilde aktif siyasette yer almadı.[260] Bununla birlikte, babası Lord Salisbury'nin sağlığında siyasi meselelerde babasının görüşlerini benimsedi ve takip etti.[261]

Aralık 1905'te ise Robert'ın kuzeni Başbakan Arthur James Balfour istifa etmiş ve ülke seçim atmosferine girmişti. Aynı zamanda East Marylebone seçim bölgesinin parlamento üyesi emekli olmuş, dolayısıyla bu bölge için yerel bir çekişme ortaya çıkmıştı. Bu sırada East Marylebone seçim bölgesinde Muhafazakâr Parti adaylığı için kendisine gelen teklifi kabul eden Robert, seçim sonucunda East Marylebone'u temsilen parlamento üyesi oldu ve Avam Kamarası'na girdi.[262]

Robert Cecil, Avam Kamarası'na girmesine rağmen seçimlerde Liberal Parti'nin iktidara gelmesi[263] sebebiyle uzun süre muhalefette kaldı. 1915 yılına gelindiğinde ise, koalisyon hükümetinde Kraliyet Danışma Meclisi Üyeliği'ne ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'na getirildi.[264] Dışişleri Müsteşarlığı yaptığı dönemde, Dışişleri Bakanı olarak, 1915-16 yılları arasında Oxford'dan arkadaşı olan Edward Grey ile ve sonraki yıllarda ise kuzeni Arthur Balfour ile büyük bir uyum içerisinde çalıştı.[265] Robert, savaştan daima nefret ettiğini söylediği[266] babası Lord Salisbury'nin siyasetinden öğrendikleriyle barışın muhafazası adına uluslararası bir kuruluşu destekleyerek[267] bu dönemde, özellikle 1916'dan itibaren, *Milletler Cemiyeti (League of Nations)* fikrinin savunucularından bir tanesi hâline geldi.[268]

Ocak 1919 itibariyle, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'ndan ayrılan Robert Cecil, *Milletler Cemiyeti*'nin kuruluşuna dair görüşmeleri yürütmek üzere, *Paris Barış*

[259] Lord Cecil, *All The Way*, s.63; Johnson, a.g.e. s.19
[260] Lord Cecil, a.g.e. s.44 ve 70-71
[261] A.g.e. s.72
[262] A.g.e. 101-102; Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.29-30
[263] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.29-30
[264] Lord Cecil, *All The Way*, s.129
[265] A.g.e. s.129-139
[266] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.25
[267] Lord Cecil, *All The Way*, s.74
[268] Johnson, a.g.e. s.82

Konferansı'na katıldı.[269] Aynı zamanda, konferans devam ederken İngiltere'ye döndüğü esnada, bir yıl öncesinde *Milletler Cemiyeti* fikrini desteklemek maksadıyla İngiltere'de kurulmuş olan *Milletler Cemiyeti Birliği (League of Nations Union)*[270] toplantısında konuşmacı olarak yer aldı.[271] Robert, bu şekilde açılışını 1920'de gerçekleştiren *Milletler Cemiyeti*'nin kuruluşunda[272] rol oynayan önemli isimler arasında bulundu.

1923 yılında ise, aynı zamanda *Milletler Cemiyeti*'ne dair meselelerle ilgilenmek üzere Kraliyet Mührünün Muhafızı olarak hükümete dahil olmuştu.[273] Bu esnada viskont unvanı aldı ve Ocak 1924'te İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle hükümetteki vazifesinden ayrılarak, Lordlar Kamarası'na girdi.[274]

1924 yılına gelindiğinde, Lord Robert Cecil, *Milletler Cemiyeti Birliği*'nin eş başkanı oldu ve bu vazifesini 1945'e kadar sürdürdü.[275] Ayrıca, bu vazifesini sürdürürken barışı korumak adına yaptığı çalışmalar dolayısıyla, 1937'de Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü.[276]

1945 yılında *Milletler Cemiyeti Birliği*'nin *Birleşmiş Milletler Derneği*'ne dönüşmesinden[277] sonra, Lord Robert Cecil, *Birleşmiş Milletler Derneği*'nin fahri başkanı oldu ve bu unvanı vefatına kadar korudu.[278] 1956 yılında ise, hariciye alanındaki çalışmaları sebebiyle Kraliçe II. Elizabeth tarafından kendisine *Companion of Honour* nişanı verildi.[279] Lord Robert Cecil, uzun bir ömrün ardından, 24 Kasım 1958 tarihinde 94 yaşında vefat etti.[280]

---

[269] Lord Cecil, *All The Way*, s.146
[270] Milletler Cemiyeti Birliği (League of Nations Union), 10 Ekim 1918'de "Milletler Cemiyeti" idealiyle Milletler Cemiyeti Derneği ve Bağımsız Milletler Cemiyeti Derneği'nin birleşmesi neticesinde İngiltere'de kurulmuştur. Bkz. Johnson, a.g.e. s.93-94
[271] A.g.e. s.158
[272] Johnson, a.g.e. s.117
[273] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.145
[274] Kenneth Rose, *The Later Cecils*, Harper and Row, New York, 1975, s.164-165
[275] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.156; Donald S. Birn, *The League of Nations Union 1918-1945*, Clarendon Press, Oxford, 1981, s.224
[276] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.294-299
[277] Birn, a.g.e. s.224
[278] Rose, a.g.e. s.127
[279] Johnson, a.g.e. s.271
[280] A.g.e. s.272

İKİNCİ BÖLÜM:

LORD SALISBURY ÖNCESİNDE İNGİLİZ HARİCİYESİNİN OSMANLI SİYASETİ

Lord Salisbury öncesinde İngiliz hariciyesinin Osmanlı Devleti'ne dair siyaseti incelendiğinde, söz konusu siyasetin gerçekleştiği şartlar ve bu siyasetteki değişimler görülmektedir. Bu durum ise bir hayli önem arz etmektedir. Zira bu şartlar ve değişimler, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik tekdüze bir siyasetinin olmadığını aksine zamana ve çeşitli şartlara bağlı olarak, takip edilen siyasetin son derece değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu husus ise, Lord Salisbury döneminde izlenen siyasetin ve yaşanan olayların, şartlar çerçevesinde değerlendirilmesini ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla Lord Salisbury öncesinde İngiliz hariciyesinin uygulamış olduğu Osmanlı siyaseti, başlangıcından itibaren mevcut şartlar çerçevesinde ortaya çıkan değişimler ve kırılmalarla birlikte incelenecektir.

1.İLK TEMASLAR, TİCARİ İLİŞKİLER VE ARABULUCULUK

İngiliz-Osmanlı ilişkileri ve İngiliz hariciyesinin Osmanlı siyaseti, ilk temasların ardından ticari ilişkiler üzerine kuruldu. Sonrasında ise XVII. yüzyılın sonlarına doğru arabuluculuk dönemi başladı.

1.1.İlk Temaslar ve Diplomatik İlişkilerin Başlangıcı

Osmanlılar ile İngilizlerin ilk karşılaşması, muhtemelen Niğbolu Savaşı (1396) esnasında olmuştu.[281] Bununla birlikte, iki devlet arasındaki coğrafi mesafe ve dönemin şartları dolayısıyla uzun süre bu ilk temasın devamı gelmedi. Öyle ki, iki devlet arasındaki diplomatik temaslar ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru başladı.[282]

Diplomatik temaslar öncesinde, her iki devlet de birbirleriyle ilgili bilgileri diğer devletlerin elçilerinden almaktaydı. Örneğin, İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında haber kaynakları, büyük ölçüde Venedik elçisi gibi İtalyan diplomatlara dayanırken, Osmanlı Devleti'nin İngiltere hakkındaki haber kaynakları ise, genellikle Fransız elçileri ve Dubrovnik beylerine dayanmaktaydı.[283]

---

[281] Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.24

[282] Rabia Demir, *Osmanlı-İngiliz Diplomatik Münasebetleri (1580-1699)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021, s.13

[283] A.g.e. s.13-14

Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerinin başlangıcı ise, ticari ilişkiler vasıtasıyla olmuştu. Şöyle ki, XIV. yüzyılın sonlarında İngiliz tüccarlar, Doğu Akdeniz'deki ticaret imkanlarını değerlendirmek için harekete geçmiş ve özellikle XVI. yüzyılın başlarıyla birlikte, İngiliz ticaret gemileri bölgeye pek çok sefer düzenlemişti. Bu şekilde başlayan ve gelişim gösteren Doğu Akdeniz'deki İngiliz ticareti, 1530-1540 yılları arasında dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve yüzyılın ortalarındaki İngiliz buhranı gibi sebeplerle, 1552-1573 yılları arasında bir duraklama dönemine girdi.[284] Buna rağmen, bu dönemde Kanuni Sultan Süleyman tarafından ilk defa bir İngiliz tüccar olan Anthony Jenkinson'a hususi ticaret imtiyazı verildi lakin Jenkinson daha sonra farklı ticari teşebbüslerde bulunarak bu imtiyazı kullanmadı.[285]

Doğu Akdeniz'deki İngiliz ticaretinin tekrardan canlanması, Kraliçe I. Elizabeth (1558-1603) dönemine denk gelmiş ve iki İngiliz tüccar, Edward Osborne ve Richard Staper, Osmanlı topraklarında ticaret yapmak için bölgeye temsilci gönderilmesi adına İngiliz hükümetine müracaat etmişti. Bu müracaatın neticesinde, 1575 yılında William Harborne'un yarı resmi temsilci sıfatıyla İstanbul'a gönderilmesine karar verildi ve William Harborne bir yıl sonra İstanbul'a ulaştı. Harborne'un İstanbul'a gelirken Kraliçe I. Elizabeth'in mektubunu da getirmesiyle birlikte, iki devlet arasındaki ilişkiler açısından çok önemli bir adım atıldı. 1579'da ise, III. Murad'ın bu mektuba cevaben bir name göndermesiyle iki devlet arasında diplomatik ilişkiler başladı.[286]

İki hükümdar, 1579-81 arasında mektuplaşma vasıtasıyla yoğun bir şekilde görüşmüştü. Bu görüşmeler neticesinde kurulan dostluk, iki devlet arasındaki ticari ilişkilere de yansıdı.[287] 1580 yılında İngilizlere, Osmanlı topraklarında serbest ticaret yapabilme imtiyazı tanındı. 1581'de ise I. Elizabeth'in verdiği imtiyazla Türkiye ile ticaret yapmak üzere *Turkey Company* kuruldu.[288] Bu esnada, İngiltere ile Osmanlı arasında diplomatik ilişkilerin yürütülmesi için Kasım 1582'de William Harborne büyükelçi tayin edildi ve 1583'te İstanbul'a gelerek görevine başladı.[289]

[284] Mübahat Kütükoğlu, *Baltalimanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s.9-11
[285] A.g.e. s.13-14
[286] Dönmez, a.g.e. s.25-26
[287] A.g.e. s.26
[288] Kütükoğlu, a.g.e. s.17-18
[289] Demir, a.g.e. s.30; Dönmez, a.g.e. s.27

1.2.Ticaret ve Diplomasi

1583'te İstanbul'a gelerek görevine başlayan Büyükelçi William Harborne, aynı yıl içerisinde çeşitli bölgelere konsolos tayinleri yaparak, Osmanlı topraklarında bir İngiliz ticaret ağının oluşmasına büyük bir katkıda bulundu.[290] Harborne, görevi boyunca büyük ölçüde Osmanlı topraklarındaki İngiliz ticaretine dair meselelerle ilgilendi. Söz konusu büyükelçi, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin İspanya'ya karşı İngiltere'nin yanında yer alması yönünde bazı teşebbüslerde bulunsa da başarılı olamadı.[291]

1588'de Büyükelçi Harborne'un görevinin sona ermesinin ardından, yerine gelen Edward Barton döneminde İspanya meselesiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti nezdinde teşebbüsler devam etti. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Lehistan ve Avusturya meseleleriyle meşgul olması, İngilizlerin İspanya'ya karşı yardım konusunda olumlu bir cevap almasını engelledi.[292]

Diğer taraftan Barton döneminde, Osmanlı-İngiliz ticari ilişkileri gelişmeyi sürdürdü. Öncelikle 1592 yılında *Turkey Company* ile 1583'te Venedik'le ticaret yapmak üzere kurulmuş olan *Venice Company* birleştirilerek *Levant Company* kuruldu.[293] Sonrasında, III. Murad ile I. Elizabeth arasındaki mektuplaşmalar neticesinde 1593'te İngiliz tüccarlara verilen imtiyazlar genişletildi.[294]

1595 yılına gelindiğinde ise III. Murad vefat etmiş ve yerine III. Mehmed (1595-1603) geçmişti. Aynı zamanda İngiliz Büyükelçisi Edward Barton'un vefatıyla birlikte, 1597'de bu göreve Henry Lello tayin edilmişti.[295] Henry Lello döneminde, 1601 yılında İngiliz tüccarlara verilen imtiyazları içeren ahidnâme yenilendi ve bu ahidnâmeye İngiliz tüccarların lehine yeni hükümler eklendi. Örneğin, İngiliz tüccarlardan alınan gümrük vergisi düşürüldü.[296] 1603'te III. Mehmed'in vefatı ve I. Ahmed (1603-1617)'in tahta çıkışı sonrasında 1604 yılında İngiliz tüccarlara verilen bu imtiyazlar aynen yenilendi.[297]

Henry Lello'nun vazifesi 1606'da sona erdi ve yerine Thomas Glover tayin edildi. Thomas Glover'ın göreve başlamasıyla, 1607'de İngilizlere verilen ahidnâme bazı ek

[290] Demir, a.g.e. s.33; Mustafa Malhut, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019, s.54
[291] Demir, a.g.e. s.35-38
[292] A.g.e. s.56-57
[293] Kütükoğlu, a.g.e. s.18-20; Demir, a.g.e. s.48-49
[294] Kütükoğlu, a.g.e. s.29
[295] Demir, a.g.e. s.58-59
[296] Demir, a.g.e. s.61-62; Kütükoğlu, a.g.e. 29
[297] Demir, a.g.e. s.71-73; Kütükoğlu, a.g.e. s.34

imtiyazlarla birlikte yenilendi.[298] Bu dönemde Boğdan Voyvodalığı için bir veraset meselesi ortaya çıkmıştı. Büyükelçi Glover ise Boğdan'daki veraset meselesiyle yakından ilgilenerek ticari ilişkileri ikinci planda bıraktı.[299] Thomas Glover 1611'de görevden alınarak yerine Paul Pindar tayin edildi.[300]

Büyükelçi Paul Pindar döneminde, İngiliz tüccarlara verilen imtiyazları içeren ahidnâme, asıl metne itibar edilmesi yönünde ek bir ibareyle birlikte 1612'de ve herhangi bir değişikliğe uğramadan 1614'te yenilenmişti.[301] Ayrıca 1618'de II. Osman'ın tahta çıkışıyla söz konusu imtiyazlar tekrar yenilendi.[302]

1622 yılında yeni İngiliz Büyükelçisi Thomas Roe İstanbul'a ulaşmış ve imtiyaz ahidnâmesi, Tunus ve Cezayir korsanlarının İngiliz gemilerine yaptıkları saldırıların engellenmesi yönünde ek bir hükümle birlikte kısa süre içerisinde yenilenmişti.[303] Thomas Roe, elçiliği esnasında gündemde olan Lehistan ve Erdel meseleleri gibi konularla da ilgilendi fakat özellikle İngiliz gemilerine yapılan korsan saldırılarının engellenmesi için gayret gösterdi. Nihayet IV. Murad'dan bu hususta bir söz aldı. Sultan IV. Murad'dan alınan söz sayesinde yağma hareketleri tamamen sona ermese de korsanlık probleminde büyük bir başarı sağlandı.[304]

Thomas Roe'nun görevinin sona ermesiyle birlikte, yerine tayin edilen Peter Wyche 1628'de İstanbul'a ulaşmıştı. Büyükelçi Peter Wyche, kendi döneminde genel olarak korsanlık ve tüccarların ekonomik sıkıntıları gibi meselelerle uğraştı.[305] Peter Wyche'den sonra İngiliz Büyükelçisi olan Sir Sackville Crowe döneminde İngilizlere verilen imtiyaz ahidnâmesi 1641'de değişikliğe uğramadan yenilendi.[306]

Diğer taraftan, 1642 yılında İngiltere'de kral ile parlamento arasında bir süredir devam eden mücadele bir iç savaşa dönüşmüştü. Bu iç savaşın sona ermesiyle birlikte İngiltere'de cumhuriyet rejimi kuruldu fakat bu durum pek uzun sürmedi ve nihayet 1660'ta II. Charles'ın monarşiyi yeniden tesis etmesiyle ülke sükunete kavuştu.[307] Bu dönemde İngiltere'deki iç savaş ve kargaşa ortamı, Osmanlı topraklarındaki İngilizlere

[298] Demir, a.g.e. s.78-79
[299] A.g.e. s.82-87
[300] A.g.e. s.86
[301] A.g.e. s.88-90
[302] Demir, a.g.e. s.91; Kütükoğlu, a.g.e. s.35
[303] Demir, a.g.e. s.92-93; Kütükoğlu, a.g.e. s.35-36
[304] Demir, a.g.e. s.93-96
[305] A.g.e. s.97
[306] A.g.e. s.100-101
[307] Malhut, a.g.e. s.59

de yansımıştı. Bu şekilde, Osmanlı topraklarındaki tüccarlar ve temsilciler arasında çeşitli ayrışmalar ve anlaşmazlıklar meydana geldi.[308] Ancak buna rağmen, 1651'de İngiliz Büyükelçisi Bendish'in ricası üzerine bazı ek maddelerle birlikte imtiyaz ahidnamesi yenilendi[309] ve özellikle 1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa ile başlayan Köprülüler Dönemi (1656-1683)[310] Osmanlı topraklarındaki İngiliz tüccarlar için adeta altın bir dönem hâline geldi.[311]

Köprülüler Dönemi'nde İngiliz Büyükelçisi Heneage Finch'in teşebbüsleriyle 1662'de imtiyaz ahidnâmesi Cezayir, Tunus ve Trablusgarp eyaletlerinin İngiliz ticaret gemilerine herhangi bir şekilde müdahale etmesini yasaklayan bir maddeyle birlikte yenilendi.[312] Aynı zamanda, geçmiş büyükelçilerin gayretleriyle kısa süre için çözüme ulaşan fakat kalıcı bir çözüme kavuşmayan Akdeniz'deki korsanlık meselesini çözmek adına Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ile yapılan antlaşmalar 1664'te yürürlüğe girdi.[313] 1675 yılında ise, Büyükelçi Sir John Finch'in çabaları neticesinde imtiyaz ahidnâmesi bazı ek maddelerle birlikte yenilendi. İngilizlere verilen 1675 tarihli bu ahidnâme bundan sonraki dönemlerde uzun süre boyunca herhangi bir değişikliğe uğramadan yalnızca padişah cüluslarında yenilenecekti.[314]

İstanbul'a tayin edilen ilk büyükelçiyle başlayan ve Köprülüler Dönemi'nin sonlarına kadar devam eden bu uzun süreçte İngiliz-Osmanlı ilişkileri, bazı siyasi hadiseler meydana gelmiş olmasına rağmen, büyük ölçüde ticaret üzerine kurulu bir şekilde, sorunsuz ilerledi.

1.3.Arabuluculuk Dönemi

1681 yılında İngiliz Büyükelçisi Sir John Finch görevden alınarak yerine Lord Chandos getirilmişti. Lord Chandos'un tayininin arifesinde Avusturya ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlıklar zirveye çıktı ve 1683'te Osmanlı orduları Viyana'ya doğru hareket etti. Bu noktada Lord Chandos, Osmanlı Devleti nezdinde İngilizlerin konumunu güçlendirebileceği düşüncesiyle, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında

[308] A.g.e. s.60-61
[309] Demir, a.g.e. s.145-146
[310] Köprülüler Dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Hilme Özkan, "Tarihi Bir Değer Olarak Köprülüler", *Geçmişten Günümüze Samsum/Canik ve Değerleri*, c.II, s.773-784
[311] Demir, a.g.e. s.158
[312] A.g.e. s.166-168
[313] A.g.e. s.169-179
[314] Kütükoğlu, a.g.e. s.37-40

arabuluculuk yapmak üzere Londra'dan yetki istedi fakat parlamentoda tartışılan bu istek kabul görmedi.[315]

Bu esnada 1683'teki II. Viyana Kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Lord Chandos ise görevden alınarak İngiliz Büyükelçiliği'ne ilk olarak Sir William Soames tayin edildi. Ancak Soames'in İstanbul'a ulaşamadan yolda vefat etmesi üzerine yerine Sir William Trumbull gönderildi.[316] Trumbull 1687'de İstanbul'a ulaştı ve 1689'da tahta çıkan III. William'dan aldığı talimatla arabuluculuk rolü üstlenmek için fırsat aramaya başladı. Lakin arabuluculuk teşebbüslerinde başarısız olan Trumbull 1691'de kendi isteğiyle görevden alındı. Sonrasında Trumbull'un yerine sırasıyla Hussey ve Harbord tayin edildi fakat bu iki elçinin de bir yıl içerisinde vefat etmesiyle, 1692'de bu makama William Paget getirildi.[317]

Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmak üzere talimat alan İngiliz Büyükelçisi Paget, 1693 yılında İstanbul'a ulaşmıştı.[318] Osmanlı Devleti ise, II. Viyana Kuşatması sonrasında art arda mağlubiyetler aldı. 1697'deki Zenta Bozgunu ile birlikte Paget'in İngiltere ile Hollanda devletlerinin arabuluculuk yapması yönündeki teklifi kabul edildi. Netice olarak, İngiltere ile Hollanda'nın arabuluculuk yapmasıyla 1699'da *Karlofça Antlaşması* imzalandı ve savaş sona erdi.[319]

1702 yılına gelindiğinde, İngiliz Büyükelçisi Paget görevden alınmış ve yerine Sir Robert Sutton tayin edilmişti. Sir Robert Sutton elçilik görevine devam ederken, 1709'da Rus Çarı Deli Petro ile İsveç Kralı Demirbaş Şarl arasında Poltava önlerinde yaşanan savaşta mağlup olan İsveç Kralı, Osmanlı topraklarına sığındı. İsveç Kralı'nı takip eden Rus Çarı ise, Osmanlı topraklarına girerek sınır ihlalinde bulundu. Sonrasında gerek bu sınır ihlali ve Demirbaş Şarl'ın teşvikleri gerekse Rus Çarı'nın Balkanlarda Osmanlı aleyhinde yürüttüğü faaliyetler sebebiyle, Osmanlı Devleti 1710'da Rusya'ya savaş açmaya karar verdi. 1711 yılında ise, Osmanlı ordularının Rus Çarı Petro'yu Prut'taki bataklıklarda kuşatması neticesinde *Prut Antlaşması* imzalandı.[320]

---

[315] Demir, a.g.e. s.190-191
[316] A.g.e. s.191
[317] A.C. Wood, "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", *The English Historical Review*, 1925, C.XL, Sayı 160, s.544-546; Demir, a.g.e. s.191-193
[318] Wood, a.g.m. s.546; Demir, a.g.e. s.193
[319] Fatih Gürcan, *John Murray'ın İstanbul Büyükelçiliği (1765-1775)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s.19; Wood, a.g.m. s. 547
[320] M. Münir Aktepe, "1711 Prut Seferi İle İlgili Ba'zı Belgeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1984, Sayı 34, s.21-25; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s.49

Diğer taraftan *Prut Antlaşması*'nın İstanbul'da tepkiyle karşılanması sonucunda, Padişah tarafından Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa azledilerek, yerine Yusuf Paşa tayin edildi ve *Prut Antlaşması* tasdik edilmedi. Bu atmosferde İngiliz Büyükelçisi Sutton tarafından sunulan arabuluculuk teklifi, Yusuf Paşa tarafından kabul edilerek İngiliz ve Hollanda elçileri arabuluculuğunda 1712'de Rusya ile bir barış antlaşması imzalandı. Ancak bu antlaşma da oldukça kısa sürdü ve yıl sonunda yeniden savaş ilan edildi. Sonrasında, İngiliz ve Hollanda elçilerinin araya girmesiyle, 1713'te *Edirne Antlaşması* imzalanarak barış tesis edildi.[321]

1714 yılında ise Osmanlı Devleti ile Venedik arasında savaş çıkmış ve 1716'da Avusturya savaşa katılarak, Osmanlı Devleti'nin karşısında yer almıştı. Bu esnada İngiliz Büyükelçisi Sutton kendi isteğiyle görevden alındı ve yerine tayin edilen Edward Wortley Montagu 1717'de Osmanlı topraklarına ulaştı. Netice olarak, halihazırdaki İngiliz ve Hollanda elçilerinin yanı sıra, İstanbul ile Viyana'da tanınan ve aynı zamanda itimat edilen bir isim olan sabık İngiliz Büyükelçisi Sir Robert Sutton arabuluculuğunda 1718'de *Pasarofça Antlaşması* imzalandı.[322]

Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, İngiliz Büyükelçiliği'ne Abraham Stanyan tayin edildi. Stanyan, 1719'da İngiltere'nin Rusya ile Baltık'taki rekabeti sebebiyle Osmanlı Devleti'ni Rusya aleyhine kışkırtmak için bir hayli çaba sarfetti fakat başarısız oldu. 1726 yılında ise, Avusturya ile Rusya arasında kurulan ittifak sonrasında, İngiliz Büyükelçisi Abraham Stanyan, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı kışkırtmak üzere tekrar talimat aldı. Lakin bu konuda bir kez daha başarısız olduktan sonra 1730'da görevden alındı.[323]

Abraham Stanyan'ın yerine Kinnoul Kontu George Hay getirilmişti ve kendisinin Osmanlı topraklarındaki ilk üç yılı oldukça olaysız geçmişti.[324] Ancak 1733 yılında Lehistan'da başlayan veraset savaşları bu durgunluğa son verdi. Osmanlı Devleti'nin İran ile savaşta olmasından faydalanan Rusya, Lehistan'a müdahale etmiş ve sınır ihlalleri yapmaya başlamıştı.[325] George Hay ise bu esnada hem Fransız elçisi ile samimi olması hem de Rusya ile Osmanlı arasındaki anlaşmazlıkları çözmek hususunda kayıtsız kalması

[321] Wood, a.g.m. s.548; Erim, a.g.e. s.53, Bu sayfada İngiliz ve Hollanda elçilerinin isimleri karıştırılarak İngiliz büyükelçisi için Collier denilmiştir fakat doğrusu Sutton olmalıdır.
[322] Wood, a.g.m. s.549-550; Gürcan, a.g.e. s.20
[323] Wood, a.g.m. s.551-552
[324] A.g.m. s.552
[325] Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), *Osmanlı*, C.I, Ankara, 1999, s.541

sebebiyle 1735 yılı sonunda görevden alındı ve yerine Sir Everard Fawkener tayin edildi.[326]

Bu esnada Osmanlı Devleti, Rusya ile arasındaki anlaşmazlıkların zirve noktasına ulaşmasıyla Mayıs 1736'da Rusya'ya savaş ilan etti. Bununla birlikte, aynı yıl içerisinde İngiliz Büyükelçisi Fawkener ve Hollandalı meslektaşından arabuluculuk yapmaları istendi. Bunun üzerine elçiler Rusya'ya müracaat etti. Ancak Rusya'nın buna sıcak bakmamasının yanı sıra, İngiltere ve Hollanda'nın Rusya ile olan ilişkilerini uyumlu bir şekilde yürütmek istemesi, bu arabuluculuk talebinden olumlu bir sonuç çıkmasını engelledi.[327]

1737 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş fiilen başladı. İlerleyen aylarda ise Avusturya da savaşa katılarak, Rusya'nın tarafında yer aldı. Savaş devam ederken, bu kez İngiltere ve Hollanda elçileri arabuluculuk yapmak üzere Osmanlı Devleti'ne müracaat etti fakat bu talep sadrazam tarafından reddedildi. 1739 yılında, Osmanlı Devleti'nin özellikle Avusturya karşısındaki zaferlerinin ardından, Fransız Büyükelçisi devreye girdi. Böylece ilk olarak Avusturya ve sonrasında Rusya barış yapmayı kabul etti. Neticede 1739'da *Belgrad Antlaşması* imzalanarak savaşa son verildi.[328]

Belgrad Antlaşması imzalandıktan sonra, 1740 yılında Avusturya İmparatoru'nun ölümünden sonra erkek bir varis olmaması sebebiyle tahta Maria Theresa geçmişti. Ancak bu durumun kabul edilmemesi, *Avusturya Veraset Savaşları*'nın başlangıcı oldu. 1742 yılında ise, İngiliz Büyükelçisi Fawkener şahsi işleriyle ilgilenmek üzere İngiltere'ye döndü ve yerini sekreteri Aspinwall'a bıraktı. Aspinwall için 1742-44 yılları arası durgun geçti fakat bu durum *Avusturya Veraset Savaşları*'nda farklı taraflarda yer alan İngiltere ve Fransa'nın birbirlerine savaş ilan etmesiyle 1744'te değişti. Şöyle ki, Osmanlı Devleti kendi tebaasının menfaatlerini korumak ve bu iki devletin ticari mallarını garanti altına almak adına, Doğu Akdeniz'de kendi karasularında korsanlık faaliyetlerini yasaklamıştı. Ancak İngiltere himayesindeki korsanların bu yasağı görmezden gelmeleri neticesinde iki devlet arasındaki ilişkiler gerildi. Bu gerginlik ancak İngiliz hükümetinin 1746'da bu

[326] Wood, a.g.m. s.552-553
[327] Köse, a.g.m. s.541; Wood, a.g.m. s.554
[328] Köse, a.g.m. s.541-542; Wood, a.g.m. s.555

meselenin çözümü adına teminat vermesiyle aşıldı ve aynı yıl İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne James Porter tayin edildi.[329]

1747'de İstanbul'a ulaşan James Porter, 1748 yılında *Avusturya Veraset Savaşları*'nı sona erdiren *Aix-la-Chapelle Antlaşması*'nın imzalanmasına kadar İngiliz korsanlar meselesini çözmek için uğraşmıştı.[330] Osmanlı Devleti ise *Avusturya Veraset Savaşları* süresince savaşa dahil olmamış yalnızca arabuluculuk teşebbüslerinde bulunmuştu.[331] *Aix-la-Chapelle Antlaşması* sonrasında İsveç ile Rusya arasında yaşanan gerginlikler neticesinde İsveç, Osmanlı Devleti'nden Rusya'ya karşı yardım istedi. Bu dönemde Prusya, İsveç ve Fransa devletleri Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak niyetindeydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin böyle bir ittifakta yer almasının İngiltere'nin menfaatlerine aykırı olacağını düşünen İngiliz Büyükelçisi Porter, araya girerek, 1749-51 yılları arasında süren görüşmeler neticesinde İsveç'in bu teşebbüsünün başarıya ulaşmasını engelledi.[332] Sonrasında ise 1753-54 yıllarında Prusya, Fransız Büyükelçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile ittifak kurma teşebbüsünde bulundu. Lakin bu teşebbüs de yine İngiliz Büyükelçisi'nin araya girmesiyle olumsuz sonuçlandı.[333]

Bu esnada, Rusların İnhul Nehri güneyine inşa etmekte oldukları St. Elizabeth Kalesi'ne dair, bu kalenin Rusların Lehistan'a müdahalesini kolaylaştırabileceği ve bölgeye yığılan askerin Osmanlı Devleti aleyhine kullanılabileceği söylentileri, Osmanlı ile Rusya arasında bir krize yol açmıştı. Bunun üzerine Babıâli, 1754'te Avusturya Büyükelçisi Penkler ve İngiliz Büyükelçisi James Porter'dan arabuluculuk yapmalarını istedi. Böylece söz konusu mesele, 1755 yılında Avusturya ve İngiltere elçilerinin arabuluculuğunda bir süreliğine de olsa halledildi.[334]

Diğer taraftan 1755'te Prusya, Osmanlı Devleti ile ittifak kurmak adına bir teşebbüste daha bulunarak, dostluk ve ticaret antlaşması imzalamak vazifesiyle Adolf von Rexin'i İstanbul'a elçi olarak göndermişti. Ancak Rexin, İngiliz Büyükelçisi James Porter'ın faaliyetleri sonucunda başarısız olarak aynı yıl içerisinde İstanbul'dan ayrıldı.[335] Bununla birlikte, 1756 yılında İngiltere ile Prusya'nın *Westminster Konvansiyonu*'nu imzalayarak ittifak yapması, buna karşılık Avusturya ile Fransa'nın *I. Versay Antlaşması*

[329] Gürcan, a.g.e. s.21; Wood, a.g.m. s.555-556
[330] Ahmet Büyükaksoy, *James Porter'ın İstanbul Büyükelçiliği (1747-1762)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2016
[331] Gürcan, a.g.e. s.21-22
[332] Büyükaksoy, a.g.e. s.3-37
[333] A.g.e. s.43-48
[334] A.g.e. s.48-67
[335] A.g.e. s.74-76.

yoluyla müttefik olması ve sonrasında Avrupa'da *Yedi Yıl Savaşları*'nın başlaması adeta bütün dengeleri değiştirdi. 1756 yılı sonlarına doğru Porter'a verilen talimat, bu kez elçinin önceki siyasetinin tam tersi olarak, Prusya ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak kurulmasına yardımcı olmaktı. Bu çerçevede Adolf von Rexin elçi sıfatıyla tekrar İstanbul'a gönderildi ve Porter ile Rexin'in çabaları neticesinde 1761'de Prusya ile Osmanlı Devleti arasında dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı. Ancak bu iki elçi asıl arzu edilen ittifak antlaşmasını elde etmeyi başaramadı ve aynı yıl kendi isteğiyle görevden alınan Porter'ın yerine 1762 yılında Henry Grenville geçti.[336]

Buraya kadar bahsettiğimiz konulardan da anlaşılabileceği üzere, II. Viyana Kuşatması başarısızlıkla neticelendikten sonra İngiliz hariciyesi Osmanlı Devleti'ne yönelik arabuluculuk siyaseti izlemeye başlamıştı. Böylece daha önceleri ticari merkezde olan İngiliz siyaseti, bu dönemde Osmanlı Devleti üzerinde İngiliz nüfuzunu artırmayı hedefleyen bir diplomatik anlayışa dönüştü. Bu anlayış bazı istisnalarla birlikte uzun süre devam etti ve oldukça başarılı oldu. Bununla birlikte, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Çeşme Baskını bu atmosferi bir anda değiştirecektir.

[336] A.g.e. s.81-123; Wood, a.g.m. s.557-559

2.DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE İSTİKRARSIZLIKLAR DÖNEMİ

İngiliz hariciyesinin Osmanlı Devleti'ne dair siyasetinde bir kırılma meydana getiren 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve Çeşme Baskını sonrasında, İngiliz-Osmanlı diplomatik ilişkilerinde 1827'deki Navarin Hadisesi'ne kadar uzanan bir istikrarsızlıklar dönemi yaşandı.

2.1.Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) ve Çeşme Baskını

1762'de İngiliz Büyükelçisi Henry Grenville İstanbul'a ulaştığında, Prusya elçisi Adolf von Rexin Prusya ile Osmanlı Devleti arasında bir ittifak antlaşması imzalanmasını sağlamak için çabalamaya devam etmekteydi. Lakin 1763 yılında *Paris Antlaşması* ile *Yedi Yıl Savaşları*'nın sona ermesi ittifak çabalarını büyük ölçüde anlamsız hale getirmişti.[337] *Yedi Yıl Savaşları* sona erdikten kısa bir süre sonra ise Lehistan Kralı vefat etti ve Rusya, Lehistan'daki kral seçimlerine müdahale ederek 1764'te kendi adayının kazanmasını sağladı.[338] Bu dönemde İngiliz Büyükelçisi Grenville, özellikle siyasi açıdan oldukça pasif bir performans ortaya koydu ve Fransız elçisinin gölgesinde kaldı.[339]

Diğer taraftan, Lehistan'daki kral seçimi sonrasında Rusya'nın Lehistan'daki Katolik Lehler üzerinde baskı kurmaya başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Katolik Lehlere destek vermesi, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasında bir gerginlik oluşmasına sebep oldu.[340] İngiliz Büyükelçisi Grenville'in raporuna göre, 1765 yılı itibariyle İstanbul'da savaş taraftarları daha etkili olmaya başlamıştı.[341] Aynı yıl Grenville İngiltere'de istihdam edilmek üzere görevden alınarak yerine John Murray tayin edildi.[342]

İngiltere ise, yayılmacılık siyaseti gereği ticari ve stratejik menfaatleri sebebiyle Rusya ile yakın ilişkiler kurmaktaydı. 1766'da İngiltere ile Rusya arasında bir ticaret antlaşması imzalandı.[343] Osmanlı ile Rusya arasındaki gerginlik artarken imzalanan bu ticaret antlaşması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı takip edeceği siyaset açısından oldukça önemliydi. Bu esnada İngiltere ile Osmanlı Devleti ile arasındaki ilişkiler devam ediyordu ve Haziran 1766'da İngiliz Büyükelçisi Murray, İstanbul'a ulaşmıştı.[344]

---

[337] Wood, a.g.m. s.559; Gürcan, a.g.e. s.26
[338] Gürcan, a.g.e. s.47; Köse, a.g.m. s.542
[339] Gürcan, a.g.e. s.26-27
[340] A.g.e. s.48-49
[341] Uğur Demir, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, s.257
[342] Gürcan, a.g.e. s.34-35
[343] A.g.e. s.49
[344] A.g.e. s.40

1767'de Rusya, Lehistan'daki muhalifler üzerinde baskı kurmak maksadıyla, Lehistan'a askerî müdahalede bulunmuş ve bu şekilde Osmanlı ile Rusya arasındaki gerginlik zirveye çıkmıştı.[345] 1768 yılında ise İngiliz Büyükelçisi Murray yazdığı raporda İstanbul'da bir savaş atmosferi oluştuğundan bahsetmekteydi. Aynı zamanda Ağustos 1768'de Osmanlı Devleti'nde mevcut sadrazam görevden alınarak savaş taraftarı bir sadrazam tayin edilmişti.[346] Böylece, Osmanlı Devleti'nde Rusya'ya savaş ilanıyla ilgili müzakereler başladı. Bu müzakerelerde Rusya'nın antlaşmaları ihlal etmesi ve Lehistan'a askerî müdahalede bulunması konularına dikkat çekilmekteydi ve Rusya'ya savaş ilan edilmesinin meşru olacağı fikri ortaya çıkmıştı.[347] Buna rağmen meselenin diplomatik bir şekilde çözümü ve Rusya'nın Lehistan'dan çekilmesi için son teşebbüslerde bulunuldu fakat bu teşebbüslerin başarısız olmasıyla birlikte, Rusya'ya savaş ilan edilmesine karar verildi.[348]

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilanından sonra İngiltere, Büyükelçi Murray vasıtasıyla iki devlet arasında arabuluculuk yapma teklifinde bulundu[349] fakat Osmanlı Devleti son yıllarda Rusya ile yakın ilişkiler içerisinde olan İngiltere'nin bu teklifini samimi bulmadı.[350] Bu esnada savaş devam ederken İngiltere, Rusya ile yakın ilişkiler içerisinde bulunması ve savaş öncesinde yapmış olduğu ticaret antlaşması sebebiyle Rus donanmasının Baltık Denizi'nden Akdeniz'e geçmesi konusunda büyük bir yardımda bulundu.[351] Rus donanmasının İngiliz yardımıyla Akdeniz'e ulaşması ve 1770'teki Çeşme Baskını'nda Osmanlı donanmasını yakması, Osmanlı Devleti nezdinde hem savaşın seyri hem de deniz gücü açısından büyük bir felakete sebep oldu. Ayrıca, İngiliz-Osmanlı ilişkilerinde diplomatik bir kırılma meydana getirdi.[352]

1771 yılına gelindiğinde ise İngiltere, Prusya ve Avusturya devletleri, Rusya'nın ilerleyişini durdurmak için barış müzakerelerine başlamak üzere Osmanlı Devleti'ne arabuluculuk teklifinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti ise Rus donanmasının Akdeniz'e geçişine yardımcı olması sebebiyle İngiltere'nin teklifini reddetmişti fakat öte yandan Avusturya ve Prusya'nın tekliflerini kabul etti. Bu şekilde barış görüşmeleri başladı lakin

[345] Uğur Demir, a.g.e. s.276-277; Gürcan, a.g.e. s.77
[346] Uğur Demir, a.g.e. s.298-299
[347] A.g.e. s.300-302
[348] A.g.e. s.300-305
[349] Gürcan, a.g.e. s.127
[350] A.g.e. s.139
[351] Kemal Beydilli, "Denizler, Coğrafya ve Osmanlılar", *Toplumsal Tarih*, 2005, Sayı 139, s.43
[352] Dönmez, a.g.e. s.29; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)", *Osmanlı Araştırmaları*, 2008, Sayı 31, s.129

bir netice alınamadı.[353] Barış görüşmelerinden bir netice çıkmaması sonrasında savaş devam etti. Fakat 1774 yılı itibariyle iç sıkıntılarla uğraşmaya başlayan Rusya, Osmanlı Devleti'ne barış teklifinde bulundu ve Temmuz 1774'te *Küçük Kaynarca Antlaşması*'nın imzalanmasıyla savaş sona erdi.[354] *Küçük Kaynarca Antlaşması*'nda yer alan en önemli hususlardan bir tanesi ise Rusya'nın savaştaki başarısı sonucu Kırım Hanlığı'nın müstakil bir devlet hâline getirilmesi oldu.[355]

1775'te John Murray görevden alınarak yerine Sir Robert Ainslie getirilmiş ve Ainslie 1776'da İstanbul'a gelerek, İngiltere ile Osmanlı arasındaki ilişkileri düzeltmek adına çalışmalara başlamıştı.[356] Bu esnada Rusya, *Küçük Kaynarca Antlaşması* ile müstakil bir devlet hâline gelen Kırım'ı 1778 yılında işgal etti ve Osmanlı Devleti ile Rusya yeniden karşı karşıya geldi. Bu noktada, Çeşme Baskını sonrasında İngilizlere duyulan güvenin kaybedilmesi sebebiyle, Fransız arabuluculuğunda 1779 yılında Osmanlı ile Rusya arasında *Aynalıkavak Tenkihnamesi* imzalandı. Böylece, Kırım'ın işgali ve ilhakı bir süreliğine engellendi.[357]

Diğer taraftan sonraki dönemde Fransa ile İngiltere'nin Kuzey Amerika'da karşı karşıya gelmesi ve ayrıca Lehistan'ın Avusturya, Prusya ve Rusya arasında paylaşılması uluslararası siyasetteki atmosferi değiştirmişti. Rusya ise bu zeminde fırsat elde etmiş ve 1783'te Kırım ilhak etmişti.[358] Ayrıca, Rusya'nın baskıları sonucunda aynı yıl içerisinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Rusya'ya önemli imtiyazlar sağlayan bir ticaret antlaşması yapılmıştı.[359] Bu sırada İngiliz Büyükelçisi Ainslie'nin, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkileri düzeltmek için yaptığı çalışmalar meyvesini verdi ve Rusya ile savaşmayı göze alamayan Osmanlı Devleti, 1784'te Fransız ve İngiliz elçilerinin arabuluculuğunda Kırım'ın ilhakını tanımak mecburiyetinde kaldı.[360] Bu durum özellikle, I. Abdülhamid'i oldukça rahatsız etmekteydi ve Padişah bu duruma sebep olanlarla ilgili oldukça ağır ifadelerde bulunuyordu. Ancak bununla birlikte devletin güç kazanması ve

[353] Köse, a.g.m. s.543-544
[354] A.g.m. s.544
[355] Aynı yer.
[356] Yalçınkaya, a.g.m. s.130-131 ve 133
[357] Malhut, a.g.e. s.75; Köse, a.g.m. s.545-546
[358] Malhut, a.g.e. s.75; Köse, a.g.m. s.546
[359] İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, 1995, C.LIX, Sayı 225, s.359-360
[360] Malhut, a.g.e. s.75; Köse, a.g.m. s.546

askerin bağlılığının sağlanmasıyla, bu durumun telafi edilebileceği düşüncesi oluştu ve yeni bir sefer için hazırlıklara başlandı.[361]

Kısacası, bu dönemde İngiltere'nin yayılmacılık siyaseti ve ticari menfaatleri sebebiyle Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya yardım etmesi ve 1770'te Çeşme Baskını ile büyük ölçüde zarar gören Osmanlı-İngiliz ilişkileri büyük ölçüde zarar görmüştü. Bununla birlikte, İngiltere savaş esnasındaki siyaseti sonucunda Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin zarar gördüğünün farkında olarak savaş sonrasında bu ilişkileri düzeltmek için Büyükelçi Sir Robert Ainslie'yi İstanbul'a gönderdi. Böylece, Osmanlı-İngiliz ilişkileri Sir Robert Ainslie'nin çabalarıyla düzelmeye başladı fakat ilişkilerin eskisi gibi güçlü bir hâle gelmesi için biraz daha zamana ihtiyaç vardı.

2.2.William Pitt'in Siyaseti ve Özi Krizi

Osmanlı Devleti 1784'te Rusya'nın Kırım'ı ilhakını tanıdıktan sonra iki devlet arasındaki anlaşmazlıklar devam etmişti. Aynı zamanda Rusya'nın giderek güçlenmesi İngiltere'nin de aralarında bulunduğu Avrupa devletlerini endişelendirmiş ve bu devletler Osmanlı Devleti'ni Rusya aleyhine kışkırtmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti ise anlaşmazlıklar ve kışkırtmaların etkisiyle, aynı zamanda Kırım'ı geri almak maksadıyla 1787'de Rusya'ya savaş ilan etti.[362]

1788 yılına gelindiğinde Avusturya, müttefiki Rusya'nın tarafında yer alarak, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti ve 1788 yılı sonunda Karadeniz kıyısında stratejik bir yer tutan Özi Kalesi Rusların eline geçti.[363] Özi Kalesi'nin Rusların eline geçmesi Sultan I. Abdülhamid nezdinde büyük bir üzüntüye yol açtı. Padişah bu üzüntü sebebiyle hastalandı ve kötü haberlerin devam etmesiyle bir süre sonra felç geçirerek vefat etti.[364] Bu esnada İngiltere Başbakanı William Pitt; Hollanda, Prusya ve İngiltere'den oluşan bir ittifak kurdu ve Rusya-Avusturya ittifakını parçalamak için çalışmaya başladı.[365] 1789'da ise İngiltere ve Prusya'nın teşvikiyle İsveç, Osmanlı ile ittifak kurdu ve Rusya'ya karşı savaşa dahil oldu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin savaştaki yükünü azaltmıştı fakat İsveç 1790'da Rusya ile anlaşarak savaştan çekildi.[366] Diğer taraftan, İsveç'in savaştan çekilmesi öncesinde Osmanlı Devleti, yeni bir ittifak ihtiyacının farkında olarak 1790

[361] Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişah'ın Portresi: I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001, s.207-209
[362] Köse, a.g.m. s.546; Erim, a.g.e. s.182-183
[363] Yahya Bağçeci, "İngiltere Başbakanı Genç William Pitt ve Özi Krizi", *Tarihin Peşinde*, 2014, Sayı 12, s.365
[364] Sarıcaoğlu, a.g.e. s.259
[365] A.g.m. s.366
[366] Erim, a.g.e. s.183; Köse, a.g.m. s.547

yılının başlarında bu kez Prusya ile ittifak yaptı ve bu ittifak kısa süre içerisinde etkisini göstererek, Avusturya'yı telaşa düşürdü.[367] Böylece, Eylül 1790'da İngiltere, Hollanda ve Prusya arabuluculuğunda Osmanlı ile Avusturya arasında ateşkes ilan edildi. Sonrasında ise 1791'de *Ziştovi Antlaşması* imzalanarak barış yapıldı.[368]

1791'de Osmanlı-Rus savaşı devam ederken, İngiliz Başbakan William Pitt savaş tehdidiyle Rusya üzerinde baskı kurarak, stratejik önemi bulunan Özi Kalesi'ni Osmanlı Devleti'ne geri vermeye mecbur bırakmak niyetindeydi. Dolayısıyla İngiltere, Hollanda ve Prusya'dan oluşan ittifak, Rusya'ya gönderilmek üzere bir ültimatom tasarısı hazırladı. Ancak harekete geçilebilmesi için Başbakan Pitt'in söz konusu tasarıyı parlamentoda kabul ettirmesi gerekiyordu. Başbakan Pitt, parlamentodaki ateşli tartışmaların ardından tasarıyı kabul ettirmeyi başardı. Lakin aynı zamanda çok ciddi bir muhalefetle karşılaştı. Ayrıca, kabine içerisinde de bu tasarıya muhalefet edenler vardı. Sonuç olarak, bütün bunları göz önünde bulunduran Başbakan William Pitt'in kararıyla ültimatom tasarısı geri çekildi.[369]

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti ile savaşa devam eden Rusya, Fransız İhtilali ve sonrasında yaşanan olayları kendisi için bir tehlike olarak görmeye başlamış ve barış fikrine meyletmişti. Neticede 1792'de Avrupa devletlerinin arabuluculuğunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında *Yaş Antlaşması* imzalanarak barış sağlandı.[370]

1787-92 yılları arasındaki savaşların sona ermesiyle birlikte, Sultan III. Selim Avrupa'da daimî elçilikler açmaya karar verdi. Bu noktada, özellikle son dönemde İngiliz Başbakan William Pitt'in izlediği Osmanlı menfaatlerine uygun düşen siyasetin etkisiyle İngiliz Büyükelçisi Ainslie ile görüşme yapılarak, ilk daimî büyükelçiliğin Londra'da açılmasına karar verildi.[371] 1793'te ise Londra Büyükelçiliği'ne Yusuf Agâh Efendi tayin edildi.[372]

Böylece, William Pitt'in izlediği siyaset sonrasında, Londra Büyükelçiliği'nin açılması ve Yusuf Agâh Efendi'nin tayini neticesinde İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin bir hayli güçlendiği söylenebilir.

---

[367] Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İstanbul Üniversite Yayınları, İstanbul, 1984, s.62 ve 77
[368] Kemal Beydilli, "Ziştovi Antlaşması", *DİA*, C.XLIV, İstanbul, 2013, s.468 ve 471
[369] Bağçeci, a.g.m. s.367-375
[370] Köse, a.g.m. s.548; Kemal Beydilli, "Yaş Antlaşması", *DİA*, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.343-347
[371] Dönmez, a.g.e. s.34-35
[372] Malhut, a.g.e. s.77

2.3.Fransa'nın Mısır'ı İşgali (1798) ve Napoleon'a Karşı İttifak

Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucunda Fransa'nın Hindistan'daki sömürgeleri Britanya tarafından ele geçirilmişti. *Fransız İhtilali (1789)* sonrasında ise, Fransa'da idareyi ele geçiren devrimciler ve Napoleon Bonaparte, Hindistan'a giden yolda stratejik bir noktada bulunan Mısır'ı işgal ederek, İngiliz menfaatlerine zarar vermek niyetindeydi. Bu maksatla sefer hazırlıkları yapıldı. Sefer hazırlıklarının tamamlanmasının ardından, 1798 yılında Napoleon Bonaparte komutasındaki Fransız donanmasının İskenderiye'ye gelmesiyle birlikte, Mısır'ın Fransız orduları tarafından işgali süreci başladı.[373]

Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali karşısında, Hindistan yolunun emniyeti konusunda endişeye düşen İngiltere harekete geçti ve Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, 1798 yılının Temmuz ayı sonlarında Ebukır kıyılarında Fransız donanmasını büyük ölçüde imha etti. İngiltere'nin bu zaferi sonrasında ise Osmanlı Devleti, Fransa'ya savaş ilan etti.[374]

Bu esnada Doğu Akdeniz'de Fransız hakimiyeti kurulmasından endişe eden Rusya, Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bulunmuştu. Sonrasında İngiltere de Osmanlı Devleti ile ittifak görüşmelerine başladı. Böylece Osmanlı Devleti, Aralık 1798'de Rusya ve Ocak 1799'da ise İngiltere ile ittifak antlaşması imzaladı.[375]

Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Rusya ile imzaladığı ittifak antlaşmalarında devletler birbirlerinin toprak bütünlüğünü temin etti. Bunun yanında savaş, ateşkes ve barış antlaşması gibi hususlarda ortak hareket edilmesi ve yardımlaşma esası kabul edildi. Ayrıca, antlaşmalar için sekiz sene müddet tayin edildi ve bu süre sona ermeden antlaşmaların yenilenebileceği ifade edilmekteydi.[376]

Şubat 1799'a gelindiğinde Napoleon, Suriye üzerine ilerlemeye başlamış ve yol üzerindeki yerleri ele geçirdikten sonra, 19 Mart 1799'da Akkâ önlerine ulaşarak kuşatmaya başlamıştı. Fakat gerek Osmanlı ordusunu komuta eden Cezzar Ahmed Paşa'nın İngiliz donanmasının desteğiyle birlikte başarılı bir savunma yapması gerekse Fransız ordusundaki sıkıntılar kuşatmanın başarısız olmasına sebep oldu.[377]

---

[373] Dönmez, a.g.e. s.36; Hüseyin Yılmaz, *İhtilal Diplomasisi ve Osmanlılar*, Kitabevi, İstanbul, 2021, s.40-44
[374] Malhut, a.g.e. s.78-79; Yılmaz, a.g.e. s.47-48
[375] Erim, a.g.e. s.195-196
[376] A.g.e. s.197-204
[377] Yılmaz, a.g.e. s.54-55

Napoleon Bonaparte, Akkâ kuşatmasının başarısız olmasından sonra Ebukır'a yönelerek, burada bazı askerî başarılar kazanmasına rağmen Fransız ordusunun artan ihtiyaçlarıyla birlikte, Mısır seferinin başarıya ulaşamayacağını anlamıştı. Aynı zamanda Fransa'nın *Koalisyon Savaşları*'nda mağlubiyetler alması üzerine Napoleon, Fransa'ya dönme kararı aldı ve ordusunu Mısır'da bırakarak Ağustos 1799'da Fransa'ya geri döndü.[378]

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile imzaladığı ittifak antlaşması ve Napoleon'a karşı yardımları elbette karşılıksız kalmayacaktı ve henüz Fransızlar Mısır'dan çıkarılmadan önce, Eylül 1799'da III. Selim tarafından çıkarılan bir fermanla İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'de serbest dolaşma ve ticaret yapma imtiyazı tanındı.[379]

Napoleon Fransa'ya geri döndükten sonra, Fransızlara karşı mücadele devam etmekteydi. Bu çerçevede Osmanlı-Rus müşterek donanması, Fransızların elinde bulunan Yedi Ada'yı[380] ele geçirdi. Mart 1800'de ise Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan bir sözleşme ile Osmanlı Devleti himayesinde olmak üzere, burada toprak bütünlüğü Rusya tarafından garanti altına alınan ve Osmanlı Devleti'ne vergi veren Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti kuruldu.[381]

Diğer taraftan Osmanlı-İngiliz müşterek orduları, 1801 yılında Mısır'daki Fransız ordusuna karşı harekete geçti ve İskenderiye ile Kahire'yi ele geçirdi. Sonrasında ise, Eylül 1801'de imzalanan ateşkesle Mısır'daki Fransız mevcudiyetine son verildi ve 1802'de Osmanlı Devleti ile Fransa barış antlaşması imzalandı.[382]

Bu esnada İngiltere ile Fransa da 1802 yılında *Amiens Antlaşması*'nı imzalayarak barış yapmıştı. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü kabul edildi. Aynı zamanda Fransa, Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti'ni tanıdı.[383]

Netice itibariyle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Fransız işgali karşısındaki zor durumunu adeta bir fırsat gibi kullanarak Napoleon'a karşı Osmanlı Devleti ile iş birliği yapmış ve ilk defa Osmanlı Devleti ile askerî bir ittifak içerisinde yer almıştı. Bu fırsatı

[378] A.g.e. s.55-57; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s.104
[379] Armaoğlu, a.g.e. s.103; Söz konusu imtiyazlar ittifak antlaşmasının kapsamı dışındadır. İttifak antlaşmasının metni için bkz. Erim, a.g.e. s.201-204
[380] İyonya Denizi'ndeki Korfu, Pakso, Ayamavra, İthaki, Kefalonya, Zanta ve Çuka adaları. Bkz. Salma Arfaoui, *Akdeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu (1797-1815)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014, s.1-5; Ali Fuat Örenç, "Yedi Ada Cumhuriyeti", *DİA*, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.384
[381] Arfaoui, a.g.e. s.82-85; Erim, a.g.e. s.205-211
[382] Yılmaz, a.g.e. s.58; Armaoğlu, a.g.e. s.104
[383] Armaoğlu, a.g.e. s.104-105; Erim, a.g.e. s.205

değerlendiren İngiltere, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini güçlendirmekle kalmadı aynı zamanda Karadeniz'de ticaret yapma imtiyazını elde etti. Dolayısıyla bu dönemde İngiliz-Osmanlı ilişkilerinin daha önce hiç olmadığı kadar güçlendiği söylenebilir. Ancak bu durum fazla uzun sürmeyecekti.

2.4.Osmanlı-İngiliz Savaşı (1807-1809) ve Kala-i Sultaniye Antlaşması

1802'de İngiltere ile Fransa arasında imzalanan *Amiens Antlaşması* sonrasında oluşan barış ortamı oldukça kısa sürmüş ve 1803 yılında iki devlet arasında tekrar savaş çıkmıştı.[384] 1804 yılında ise Fransa'da Napoleon Bonaparte kendisini imparator ilan etmiş ve imparator unvanının tanınması için çalışmaya başlamıştı. Napoleon, bu çerçevede Osmanlı Padişahı III. Selim'e (1789-1807) mektuplar göndererek kendisiyle temas kurdu. Bu esnada İngiltere ve Rusya, Napoleon'un imparator unvanının tanınmaması hususunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaktaydı.[385]

1805 yılına gelindiğinde, Avusturya ve Rusya'nın İngiltere safında savaşa katılmasıyla Fransa'ya karşı *Üçüncü Koalisyon* ortaya çıktı.[386] Bunun yanı sıra Rusya'nın baskıları sonucunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ittifak antlaşması yenilendi.[387] Fransa'ya karşı yapılan bu yeni antlaşma, aynı zamanda 1798 yılındaki antlaşmaya göre bazı ek hükümler içermekteydi. Örneğin, bu yeni antlaşmanın gizli maddelerinde Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi kabul edilmişti.[388] Lakin bu antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra, Napoleon'un Austerlitz'deki zaferinin haberi İstanbul'a ulaştı.[389] Austerlitz'de zafer kazanan Fransa, yapılan barış antlaşmasıyla birlikte İstria ve Dalmaçya'yı Avusturya'nın elinden aldı. Bu şekilde Fransa ile Osmanlı 1805 yılı içerisinde sınır komşusu oldu ve dolayısıyla bu durum Osmanlı Devleti'nin dış politika anlayışına da etki etti. Bu hadiseden sonra Osmanlı Devleti, Paris'e bir elçi göndererek Napoleon'un imparator unvanını tanıdı. Fransa ise buna karşılık, 1806 yılında General Horace Sebastiani'yi İstanbul'a büyükelçi olarak gönderdi.[390]

İstanbul'a gelen Fransız Büyükelçisi General Sebastiani, Osmanlı Devleti'nden Rusya'nın baskılarıyla tayin edilmiş olan Eflak-Boğdan voyvodalarının değiştirilmesini istemiş, bununla birlikte Osmanlı toprak bütünlüğüne dair teminat vermişti. Böylece,

[384] Armaoğlu, a.g.e. s.81
[385] A.g.e. s.105-106
[386] A.g.e. s.82
[387] A.g.e. s.106
[388] Erim, a.g.e. s.227-228; Armaoğlu, a.g.e. s.106-107
[389] Armaoğlu, a.g.e. s.107; Yılmaz, a.g.e. s.84
[390] Yılmaz, a.g.e. s.84-86

Sebastiani'nin isteği yerine getirilerek Eflak-Boğdan voyvodaları değiştirildi fakat bu durum İngiliz ve Rus elçileri tarafından ciddi bir tepkiyle karşılandı. Osmanlı Devleti ise, bu tepki karşısında Fransa'nın ittifak tekliflerine rağmen eski voyvodaları görevlerine iade etti. Sebastiani aynı zamanda Boğazların, İngiliz ve Rus gemilerine kapatılması için Bâbıâli'ye baskı yapmaktaydı. Bu esnada voyvodalar görevlerine iade edilmesine rağmen Rusya, Osmanlı Devleti'nin Fransız yanlısı siyasetini sebep göstererek Kasım 1806'da Eflak-Boğdan'ı işgal etti. Bunun üzerine, Boğazlar Rus gemilerine kapatıldı. Sonrasında ise, III. Selim'e mektuplar yazarak, Padişah'ı Rusya'ya karşı kışkırtan Napoleon'un da etkisiyle Osmanlı Devleti, Aralık 1806'da Rusya'ya savaş ilan etti.[391]

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesi üzerine, Osmanlı-İngiliz ittifakı için çaba göstermekte olan İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Arbuthnot araya girerek Rusya ile Osmanlı arasında barışı sağlamak adına görüşmelere başladı.[392] İngiliz Sefiri; Babıali ile yaptığı görüşmelerde Fransa ile ilişkilerin kesilmesi, Osmanlı-İngiliz ittifakının yenilenmesi, Çanakkale istihkamlarının teslim edilmesi ve barış sağlanana kadar Eflak-Boğdan'daki Rus işgalinin devam etmesini talep ediyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne dair teminat vermekteydi.[393] Büyükelçi, ayrıca bu taleplerin kabul edilmemesi durumunda İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan içeri gireceğini ifade etmekteydi. Ancak Fransız Büyükelçisi Sebastiani'nin teşvik ve tehditleri sebebiyle, İngiliz Sefiri ile Babıali arasında yapılan uzun görüşmeler sonuçsuz kaldı ve 18 Şubat 1807 tarihinde İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerek, Osmanlı donanmasına ait gemilerin büyük bir kısmını batırdı, bazılarını ise ele geçirdi ve sonrasında İstanbul açıklarına demirledi.[394] Bu şekilde Osmanlı ile İngiltere arasında fiili bir savaş başladı.

İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan içeri girerek, Osmanlı donanmasına saldırması ve İstanbul açıklarına demirlemesi, büyük bir paniğe yol açmıştı. Bununla birlikte, Fransız Büyükelçisi Sebastiani'nin direnme yönündeki tavsiyeleri göz önünde bulunduruldu ve halkın da desteğiyle İstanbul kısa sürede tahkim edildi.[395] Bunun üzerine İngiliz donanması, bu tahkimat karşısında bir şey elde edemeyeceğini anlayarak 3 Mart

[391] A.g.e. s.90-96
[392] A.g.e. s.98
[393] Dönmez, a.g.e. s.39; Armaoğlu, a.g.e. s.109; Yılmaz, a.g.e. s.100
[394] Fatih Yeşil, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, Seyfi Kenan (Ed.), İSAM, İstanbul, 2010, s.443-452; Armaoğlu, a.g.e. s.109
[395] Dönmez, a.g.e. s.39

1807'de geri çekildi, ayrıca Çanakkale Boğazı'ndan geçerken ciddi ölçüde hasar aldı.[396] İstanbul önlerinde başarısızlığa uğrayan İngilizler, sonrasında Mısır'a çıkarma yaptı ve 17 Mart'ta İskenderiye'yi ele geçirdi.[397]

Bu esnada Osmanlı Devleti ile Fransa arasında ittifak görüşmeleri başlamıştı.[398] Fakat diğer taraftan İngiliz donanmasının Çanakkale'den ayrılması sonrasında, bu defa Rus donanması Çanakkale Boğazı'nı ablukaya almıştı. Bu abluka, İstanbul'da fiyat artışına sebep oldu ve halk huzursuz olmaya başladı. Halktaki bu huzursuzluk sonrasında bir isyana dönüştü ve III. Selim tahttan indirilerek, 29 Mayıs 1807'de IV. Mustafa tahta çıkarıldı.[399] Bütün bu olaylar, Osmanlı-Fransız ittifak görüşmelerinden bir netice çıkmamasına sebep oldu yine de görüşmeler bir süre daha devam etti.[400]

Osmanlı-Fransız ittifak görüşmeleri devam ederken, 7-9 Temmuz 1807'de Tilsit'te Fransa ile Rusya arasında barış ve ittifak antlaşmaları imzalanmıştı. Bu antlaşmalarla birlikte dengeler tamamen değişmişti. Zira bu şekilde Fransa öncülüğünde İngiltere'ye karşı gerçekleştirilen *Kıta Ablukası*'na[401] Rusya da dahil olmuştu. Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti ise bu antlaşmalardan son derece rahatsız oldu.[402] Bu sırada Mısır'ın işgalinde başarısız olan İngiltere, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini düzeltmek maksadıyla elçi olarak Arthur Paget'i Çanakkale'ye gönderdi.[403] Paget ile Bâbıâli arasındaki görüşmeler olumlu bir şekilde başladı ve İskenderiye tahliye edildi. Ancak görüşmeler sürerken, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ateşkes imzalanması ve Osmanlı Devleti'nin Rusya ile barış görüşmelerine ağırlık vermesi, İngiliz-Osmanlı görüşmelerinin Kasım 1807'de başarısız bir şekilde sona ermesine sebep oldu.[404]

Diğer taraftan, İngiltere kendisine karşı bir tehlike olarak gördüğü Danimarka filosuna el koymuş, bunun üzerine Rusya 31 Ekim'de İngiltere'ye savaş ilan etmişti. Böylece, Napoleon'a rakip olan iki büyük güç, birbiriyle savaşmaya başlamıştır.[405]

---

[396] Yeşil, a.g.m. s.483-485
[397] Armaoğlu, a.g.e. s.110
[398] Yılmaz, a.g.e. s.102 vd.
[399] Yeşil, a.g.m. s.485 ve 491; Yılmaz, a.g.e. s.111-113
[400] Yılmaz, a.g.e. s.108 ve 116
[401] Kıta Ablukası, Napoleon Bonaparte tarafından 21 Kasım 1806'da başlatılan ve Avrupa devletlerinin İngiltere ile ticaret yapmasını yasaklayan ablukadır. Buna göre, İngiltere ile ticaret yapan gemiler batırılacaktı. Bkz. Armaoğlu, a.g.e. s. 86
[402] Yılmaz, a.g.e. s.124-128
[403] A.g.e. s.117
[404] A.g.e. s.136-140; Dönmez, a.g.e. s.40-41
[405] Yılmaz, a.g.e. s.147

Osmanlı Devleti ise, Rusya ile barış görüşmelerine devam ederken, Fransa'dan beklediği desteği görememiş ve Nisan 1808'de savaş yeniden başlamıştı.[406] Bâbıâli bu esnada İngiltere ile barış görüşmelerine başlamak adına Londra ile temasa geçti. Bunun üzerine Robert Adair elçi olarak tayin edildi ve 29 Haziran 1808'de yola çıktı.[407]

Temmuz 1808'e gelindiğinde Alemdâr Mustafa Paşa'nın yanında askerlerle birlikte İstanbul'a gelerek, IV. Mustafa'yı tahttan indirmesiyle II. Mahmud tahta geçmişti.[408] II. Mahmud, İngiltere ile savaşı en kısa sürede bitirmek niyetindeydi.[409] Bunun yanı sıra, Rusya ile Fransa'nın 12 Ekim 1808'de Erfurt'ta bir ittifak antlaşması imzalaması, İngiltere ve Osmanlı Devleti'ni bir hayli yakınlaştırmıştı. Bu şekilde yapılan görüşmelerde pürüzler giderilerek, 5 Ocak 1809'da Osmanlı ile İngiltere arasında *Kala-i Sultaniye Antlaşması* imzalandı.[410]

Kala-i Sultaniye Antlaşması sonucunda Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında barış yapıldı. Ayrıca, İngilizlere tanınan eski imtiyazların devamı ve Boğazların savaş gemilerine kapatılması esası kabul edildi.[411] Bunlara ek olarak, antlaşmanın gizli maddelerinde Osmanlı Devleti'ne yönelik bir Fransız saldırısı olması durumunda İngiltere yardımda bulunmayı taahhüt etmiş ve eğer İngiltere Osmanlı Devleti'nden önce Rusya ile barış yaparsa, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun bir şekilde barış yapılması adına Osmanlı ile Rusya arasında arabuluculuk yapacağına dair teminatta bulunmuştur.[412]

Kısacası, 1807-1809 Osmanlı-İngiliz Savaşı ile iki devlet arasında savaş öncesinde kurulan güçlü ilişkiler bozulmuş lakin ortak düşmanlar gibi şartların etkisiyle *Kala-i Sultaniye Antlaşması* imzalanmış ve iki devlet tekrar yakınlaşmaya başlamıştır.

Kala-i Sultaniye Antlaşması imzalandıktan sonra, Fransa ve Rusya arasındaki ilişkilerin bozulmaya başlaması ve Napoleon'un sefer hazırlıkları, Rusya'yı Osmanlı Devleti ile barış yapmaya mecbur etti. Böylece, iki devlet arasında 16 Mayıs 1812 tarihinde *Bükreş Antlaşması* imzalanarak savaşa son verildi.[413]

---

[406] Armaoğlu, a.g.e. s.111-112; İbrahim Yılmazçelik, Ali Gökçen Özdem, "1812 Bükreş Antlaşması ve Rusya'nın Balkanlar'a Müdahalesi", Zafer Gölen, Abidin Temizer (Ed.), *Balkan Tarihi*, C.I, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s.297
[407] Yılmaz, a.g.e. s.220-226
[408] Armaoğlu, a.g.e. s.110-111
[409] Dönmez, a.g.e. s.41
[410] Armaoğlu, a.g.e. s.112; Dönmez, a.g.e. s.41
[411] Erim, a.g.e. s.235-237
[412] Erim, a.g.e. s.235-240
[413] Yılmazçelik ve Özdem, a.g.m. s.305; Armaoğlu, a.g.e. s.113

2.5.Rum İsyanı (1821) ve Navarin Hadisesi

1815 yılına gelindiğinde, Napoleon'un mağlup edilmesiyle Avrupa'daki düzenin *Avrupa Uyumu (Concert of Europe)* yeniden tesis edilmesi maksadıyla; İngiltere, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Prusya devletlerinin temsilcileri *Viyana Kongresi*'nde bir araya gelmişti.[414] Osmanlı Devleti de *Viyana Kongresi*'ne davet edilmişti. Ancak Osmanlı Devleti, kongrede alınacak kararların bağımsızlık anlayışıyla ters düşebileceğini düşünerek kongreye katılmadı.[415] Buna rağmen, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü *Viyana Kongresi*'nde tartışıldı ve İngiltere, Osmanlı toprak bütünlüğünün teminat altına alınması gerektiğini savundu. Lakin Rusya'nın itirazları sonucunda bu konuda herhangi bir ilerleme kaydedilemedi.[416] Bununla birlikte, İngiltere'nin söz konusu siyaseti, 1821'de başlayan Rum İsyanı esnasında değişiklik gösterecek ve Navarin Hadisesi meydana gelecektir.

6 Mart 1821'de Eflak-Boğdan'da bir Rum isyanı başlamış lakin bu isyan yerli halktan destek bulamamış ve bastırılmıştı. Fakat kısa süre sonra, 17 Mart 1821'de bu kez Mora'daki Rumlar isyan etti ve isyan bütün bölgeye yayıldı.[417] Bunun üzerine Osmanlı Devleti, harekete geçerek Fener-Rum Patriği de dahil olmak üzere isyana katılan din adamlarını idam etti. Bu durum, özellikle Rusya tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. Rusya, 28 Haziran 1821'de Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek Hristiyan tebaanın durumuyla ilgili bazı teminatlar verilmesini istedi. Osmanlı Devleti ise, bu istekleri reddetti ve Rus elçisinin 8 Ağustos 1821'de İstanbul'u terk etmesiyle iki devlet arasındaki ilişkiler kesildi. Rusya, sonrasında Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmek için büyük devletlerin desteğini bekledi fakat aradığı desteği bulamayınca harekete geçemedi.[418]

Bu esnada, 22 Eylül 1822'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın başına George Canning geçmişti. Canning, kendisinden önceki Dışişleri Bakanı Castlereagh'in aksine Helenist bir anlayışa sahipti. Dolayısıyla, Canning'in göreve gelmesiyle birlikte İngiltere'nin Rum İsyanı karşısındaki tavrı önemli ölçüde değişti. Canning'e göre,

[414] Malhut, a.g.e. s.83
[415] Armaoğlu, a.g.e. s.114; Malhut, a.g.e. s.84
[416] Armaoğlu, a.g.e. s.115; Malhut, a.g.e. s.84
[417] Hamiyet Sezer, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)", Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), *Osmanlı*, C.II, Ankara, 1999, s.90-91
[418] Sezer, a.g.m. s.91; Armaoğlu, a.g.e. s.184-185

İngiltere Rumların himayesi konusunda Rusya'nın yerini almalıydı. Böylece, Rusya'nın Rumlar yoluyla bölgede güçlü bir nüfuz elde etmesi de engellenmiş olacaktı.[419]

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, isyanı bastırmakta bir hayli zorlanmaktaydı. Bu noktada, Avusturya Başbakanı Metternich'in tavsiyesiyle Sultan II. Mahmud, 16 Ocak 1824'te Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya Mısır Valiliği'ne ek olarak Girit Valiliği'ni vaat etmiş ve isyanın bastırılması konusunda Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemişti. Bunun üzerine, Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Mısır kuvvetleriyle birlikte Mora'ya çıkarak isyanı büyük ölçüde bastırdı.[420]

Mısır kuvvetleri Mora'daki isyanı bastırmakla uğraşırken, Metternich'in teklifiyle isyan meselesinin çözülebilmesi için St. Petersburg'da Fransa, Rusya ve Avusturya'nın katılımıyla Şubat 1825'te bir kongre toplandı. İngiltere ise hem Rumların hem de Osmanlı Devleti'nin tepkisinden çekinerek bu kongreye katılmadı. 7 Nisan 1825'te görüşmeler sona erdi. Görüşmeler sonucunda alınan kararlara göre, Osmanlı Devleti'ne Rumlara bazı imtiyazlar vermesi teklif edilecek, eğer Osmanlı Devleti bu teklifi reddederse kongreye katılan devletler, Osmanlı Devleti ile Rumlar arasında arabuluculuk yapacaktı.[421]

Osmanlı Devleti, St. Petersburg'da alınan kararları reddetmişti. İngiltere ise, Osmanlı'ya bir ültimatom vererek Mısır kuvvetlerinin isyancılar üzerine ilerleyişini durdurmalarını aksi takdirde müdahalede bulunacağını bildirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, isyan büyük ölçüde bastırılmışken Mısır kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmak mecburiyetinde kaldı.[422]

17 Mart 1826'da bu kez Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vermişti. Bu ültimatomda Eflak-Boğdan'daki Osmanlı askerlerinin çekilmesi, 1812 tarihli *Bükreş Antlaşması* ile Sırbistan'a tanınan imtiyazların yerine getirilmesi ve *Bükreş Antlaşması* sonrasında antlaşmanın uygulanması hususunda oluşan ihtilafların çözülmesi talep edilmekteydi. Söz konusu ültimatomda Rumlarla ilgili bir madde olmamasına rağmen, Rusya muhtemelen bu ültimatom vasıtasıyla halihazırda isyanlarla meşgul olan Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmak istiyordu.

Rusya'nın ültimatomu üzerine İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasından ve Rum İsyanı'nı kendi menfaatleri için kullanmasından endişe etmişti.

[419] Meral Bayrak, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), *Osmanlı*, C.II, Ankara, 1999, s.73-74
[420] Armaoğlu, a.g.e. s.186-187
[421] Bayrak, a.g.m. s.74-75
[422] Armaoğlu, a.g.e. s.189

Dolayısıyla İngiltere, bu konuda Rusya'ya iş birliği teklif etti ve 4 Nisan 1826'da İngiltere ile Rusya arasında *St. Petersburg Protokolü* imzalandı. Bu protokole göre Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olacak ve İngiltere ile Rusya ise bu hedefi gerçekleştirmek adına Osmanlı ile Rumlar arasında arabuluculuk yapacaktı.[423]

Osmanlı Devleti ise, Haziran 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sebebiyle Rusya ile savaşmaktan kaçınarak Rus ültimatomunu kabul etmişti. Böylece, 7 Ekim 1826'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında *Akkerman Antlaşması* imzalandı.[424] *Akkerman Antlaşması*'na göre, Sırbistan'ın özerkliği teyit edilmiş ayrıca Eflak-Boğdan voyvodalarının Osmanlı Devleti ile Rusya'nın ortak onayı alındıktan sonra tayin edilmesi ve azledilmesi gibi hususlar kabul edilmiştir.[425]

Osmanlı Devleti'nin *St. Petersburg Protokolü* hakkındaki tavrı ise net olmuş ve Sultan II. Mahmud bu protokolü reddettiğini ifade etmişti. Osmanlı Devleti'nin bu tavrı sonrasında 6 Temmuz 1827'de Fransa, İngiltere ve Rusya arasında özerk bir Yunanistan Prensliği kurulması esasına dayanan *Londra Protokolü* imzalandı. Bununla birlikte, adı geçen devletler tarafından, gerektiği takdirde *gunboat diplomacy* (savaş gemisi/güç diplomasisi) uygulanması için Akdeniz'de birlikte hareket etmek üzere müşterek bir donanma hazırlandı. Bu hazırlıklardan sonra protokolü kabul etmesi için Osmanlı Devleti'ne Ağustos 1827'de iki ayrı nota verildi. Fakat Osmanlı Devleti, protokol kararlarını kendi iç işlerine karışılması olarak gördüğünü belirterek reddetti.[426]

Osmanlı Devleti, *Londra Protokolü*'nde alınan kararları reddettikten sonra, Rum İsyanı'nı bitirmek amacıyla Osmanlı-Mısır müşterek donanmasını Navarin limanında toplamıştı. Bunun üzerine Fransa, Rusya ve İngiltere'nin Akdeniz'de bulunan müşterek donanması harekete geçerek, 20 Ekim 1827'de Osmanlı-Mısır donanmasına saldırdı ve iki donanma arasındaki savaş neticesinde Osmanlı-Mısır donanmasının önemli bir kısmı imha edildi.[427] II. Mahmud, bu durum karşısında özür dilenmesi ve tazminat ödenmesi için talepte bulundu. İngiltere, Fransa ve Rusya ise bu talep karşısında elçilerini İstanbul'dan çekerek, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesti.[428]

[423] Armaoğlu, a.g.e. s.189-190; Dönmez, a.g.e. s.44
[424] Armaoğlu, a.g.e. s.190-191
[425] Erim, a.g.e. s.263-273; Armaoğlu, a.g.e. s.191
[426] Armaoğlu, a.g.e. s.191-192; Ali Fuat Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *Tarih Dergisi*, Sayı 46, İstanbul, 2009, s.46-49
[427] Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", s.50-59
[428] Dönmez, a.g.e. s.46

Navarin Hadisesi sonrasında Rusya, Osmanlı Devleti'nin deniz gücü açısından düştüğü kötü durumdan faydalanmak niyetindeydi. Rusya, bu sebeple İngiltere'ye Rum meselesinin çözümü için Osmanlı Devleti karşısında birlikte hareket etmeyi teklif etmişti. Bu iş birliği planına göre, Rusya Eflak-Boğdan'ı işgal edecek İngiltere ise İstanbul'u ve Boğazları abluka altına alacaktı.[429] Fakat Navarin Hadisesi sonrasında, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin durumdan faydalanmak istemesi ve yayılmacı bir siyaset izlemesi, İngiltere'de büyük bir endişeye sebep oldu. Böylece, İngiltere'de hükümet düştü ve yeni kurulan hükümette Wellington Dükü Başbakan oldu.[430] Wellington Dükü'ne göre, Navarin Hadisesi ile Osmanlı Devleti'ne vurulan ağır darbe sonucunda Doğu Akdeniz'de Rusların karşısında durabilecek önemli bir güç etkisiz hale getirilmişti. Bu durum ise İngiltere'nin menfaatlerine aykırıydı.[431] Bununla birlikte, Rusya ile iş birliği içerisine girmeyen İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıklarına başlayan Rusya'nın karşında da durmadı.[432]

Savaş hazırlıklarını tamamlayan Rusya, 26 Nisan 1828'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Savaş büyük ölçüde Rusya'nın üstünlüğünde geçti. Ağustos 1829'da Rusların Edirne'ye girmesi sonrasında, 14 Eylül 1829 tarihinde Prusya Kralı'nın arabuluculuğunda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında *Edirne Antlaşması* imzalanarak barış yapıldı. *Edirne Antlaşması*'nda yer alan en önemli hususlardan bir tanesi ise Osmanlı Devleti'nin, Yunanistan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıması oldu.[433]

İngiltere'nin Rum İsyanı esnasında izlediği siyaset ve Osmanlı Devleti isyanı bastırmaya çalışırken yaşanan Navarin Hadisesi, *Kala-i Sultaniye Antlaşması* sonrasında düzeltilmeye çalışılan Osmanlı-İngiliz diplomatik ilişkilerine ciddi ölçüde zarar vermiş ve ilişkilerin kesilmesine sebep olmuştur.

[429] Erim, a.g.e. s.276-277; Armaoğlu, a.g.e. s.193
[430] Armaoğlu, a.g.e. s.193
[431] Örenç, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", s.64
[432] Erim, a.g.e. s.277
[433] Armaoğlu, a.g.e. s.194-196

3.İNGİLİZ DİPLOMASİSİNDE PALMERSTON DÖNEMİ

1830-1865 yılları arasında Lord Palmerston iki defa Başbakanlık ve üç defa Dışişleri Bakanlığı yapmış, böylece bu dönemde İngiliz diplomasisinin şekillenmesinde en etkili isimlerden bir tanesi olmuştur.[434]

3.1.Mehmed Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi

Rum İsyanı sonrasında, Mehmed Ali Paşa isyan esnasında Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardımlar karşılığında kendisine vaat edilen Girit Valiliği yerine Suriye Valiliği'ni talep etmişti. Fakat bu talep reddedilmiş ve kendisine Girit Valiliği verilmişti. Bunun üzerine, Suriye'yi işgal etmek için hazırlıklar yapan Mehmed Ali Paşa, 2 Kasım 1831 tarihinde saldırıya geçti ve oğlu İbrahim Paşa'nın komutası altındaki Mısır orduları Suriye'ye girdi.[435]

Bu esnada İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, 28 Ocak 1832'de İstanbul'a gelen İngiliz Büyükelçisi Stratford Canning'den meseleyle ilgili bilgi almaktaydı. Lord Palmerston, Canning'e verdiği talimatta, Mehmed Ali Paşa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım sözü vermemesini istemişti. Bununla birlikte, İngiliz Büyükelçisi Canning, Osmanlı Devleti'ne yardım edilmesinin İngiliz menfaatlerine uygun düşeceği kanaatiyle halihazırda Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngiltere ile ittifak yapmayı düşünen II. Mahmud'a böyle bir ittifak için Londra'da talepte bulunmalarını tavsiye etti. Neticede ilk olarak Viyana Maslahatgüzarı Yanko Mavroyani sonrasında ise fevkalâde elçi sıfatıyla Namık Paşa, ittifak talebinde bulunmak üzere Londra'ya gönderildi.[436]

Lord Palmerston ise, Padişah'ın Mehmed Ali Paşa karşısında yenilmesinin Avrupa'daki güç dengesini etkileyeceğine ve Rusya'nın bu durumdan faydalanacağına kanaat getirmişti. Dolayısıyla Palmerston, Mehmed Ali Paşa'nın ilerleyişine engel olunması gerektiğine karar verdi.[437]

Mavroyani ve Namık Paşa Londra'ya gelerek, İngiliz hükümetine ittifak talebinde bulunmuş fakat bu talep olumsuz sonuçlandı. Çünkü Lord Palmerston Osmanlı'ya yardım

---

[434] Donald Southgate, "Lord Palmerston", *Britannica*, https://www.britannica.com/biography/Henry-John-Temple-3rd-Viscount-Palmerston [En Son Erişim Tarihi: 6.02.2023]; Paul R. Ziegler, *Palmerston*, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s.3

[435] Khaled Fahmy, *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.60-61

[436] Dönmez, a.g.e. s.55-56; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s.41-44

[437] Fahmy, a.g.e. s.288

etme taraftarı olmasına rağmen, Başbakan Lord Grey başta olmak üzere, pek çok kabine üyesi buna taraftar değildi. Bu durumun ise iki sebebi vardı. Lord Grey ve bazı kabine üyeleri, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının önüne geçilemeyeceği düşüncesiyle Mehmed Ali Paşa'yı desteklemekteydi. Zira reformlar konusunda Mehmed Ali Paşa'nın II. Mahmud'a göre daha başarılı olacağına inanıyorlardı. Bu konuda Mehmed Ali Paşa'nın Paris ve Londra'daki adamlarının Osmanlı Devleti aleyhinde ve Paşa'nın Mısır'daki faaliyetleri lehindeki propaganda faaliyetleri de muhtemelen bir hayli etkili olmuştu.[438] Ayrıca bazı kabine üyeleri ise, halihazırda Hollanda'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulanması, donanmanın İspanya ile Belçika'daki meselelerle uğraşması ayrıca Akdeniz'e donanma gönderilmesinin son derece masraflı olacağı gibi sebeplerle, İngiltere'nin kendi ihtiyaçlarına öncelik verilmesi gerektiğini ileri sürmüş ve Akdeniz'e donanma gönderilmesine karşı çıkmışlardı.[439]

Bu esnada ilerleyişine devam eden İbrahim Paşa, Konya yakınlarına kadar gelmişti. 21 Aralık 1832'de, Sultan II. Mahmud tarafından İbrahim Paşa'yı durdurmak üzere görevlendirdiği Sadrazam Reşit Paşa'nın emrindeki Osmanlı ordusu ile İbrahim Paşa'nın ordusu arasında bir savaş yaşandı. Savaş sonucunda İbrahim Paşa, Osmanlı ordusunu ağır bir mağlubiyete uğrattı ve Sadrazam'ı esir aldı.[440]

Bu gelişmeler üzerine Lord Palmerston, İbrahim Paşa'nın derhal engellenmesi aksi takdirde Padişah'ın zayıf düşerek, Rusya'nın himayesine gireceği fikrini ileri sürdü. Bu sebeple, harekete geçmek adına kabineyi ikna etmek için çok uğraştı lakin başarısız oldu. Palmerston bu konuda İngiliz hükümetinin son derece büyük bir hata yaptığını düşünmekteydi. Gelişmeleri takip eden Rusya ise Osmanlı Devleti'nin ani bir şekilde yıkılmasını kendi menfaatlerine aykırı bularak, Osmanlı Devleti'ne yardım teklifinde bulundu. II. Mahmud, ilk başta bu fikre sıcak bakmadı ancak daha sonra İbrahim Paşa tehdidi karşısında Ruslardan yardım istemek mecburiyetinde kaldı. Şubat 1833'te Rus donanması İstanbul'a geldi.[441] Bu durum, Fransa'da büyük bir endişeye sebep oldu. Bu sebeple Fransa, Rus donanmasının İstanbul'dan ayrılmasını sağlamak için Mehmed Ali Paşa ile Babıali arasında bir çözüm yolu aramaktaydı. Ancak Mehmed Ali Paşa

[438] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.56; Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde*, s.45; Samet Sazak, "Mehmet Namık Paşa'nın Londra Sefareti ve Sefaretnamesi (1832-1833)", *10.Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- III*, İstanbul, 2022, s.212-213
[439] Fahmy, a.g.e. s.289; Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.56-57
[440] Fahmy, a.g.e. s.63-66
[441] A.g.e. s.289; Fatih Gencer, "Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansıması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIV, Sayı 58, Ankara, 2015, s.630

uzlaşmaya yanaşmıyordu.[442] Bu esnada, Nisan ayında 5.000 Rus askerinin İstanbul'a gelmesiyle birlikte, Lord Palmerston harekete geçerek Mısır meselesine müdahale etmek üzere Fransa ile anlaştı. Buna göre, Akdeniz'deki İngiliz ve Fransız donanmaları Mehmed Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa arasındaki irtibatı kesecekti.[443] Ruslara ek olarak, İngiliz ve Fransızların da meseleye müdahale etmesi sonucunda, İbrahim Paşa barış yapmak mecburiyetinde kaldı. Bu şekilde, Fransa'nın arabuluculuğunda 14 Mayıs 1833 tarihinde Osmanlı Devleti ile İbrahim Paşa arasında imzalanan *Kütahya Sözleşmesi*[444] ile barış sağlandı. Bu sözleşmeye göre, Mehmed Ali Paşa'ya Mısır, Suriye ve Girit Valilikleri; İbrahim Paşa'ya ise Cidde Valiliği ve Adana Muhassıllığı verildi.[445]

Diğer taraftan, Rusya'nın donanması ve ordusuyla Mehmed Ali Paşa ve İbrahim Paşa karşısında gövde gösterisi yaparak, Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunması elbette karşılıksız kalmayacaktı. Bu sebeple 8 Temmuz 1833'te Osmanlı ile Rusya arasında *Hünkâr İskelesi Antlaşması* imzalandı. Antlaşmaya göre, iki devlet arasında askerî yardıma dayanan bir ittifak yapılmış aynı zamanda antlaşmanın gizli maddesi ile Rusya'ya boğazlarda imtiyaz tanınarak, Rusya lehine kapalılık esası kabul edilmiştir.[446]

Lord Palmerston, *Hünkâr İskelesi Antlaşması*'ndan son derece rahatsız oldu ve Rusya'nın bu antlaşma ile Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu artırmasından oldukça endişelendi.[447] Palmerston ayrıca bu rahatsızlık ve endişe sebebiyle, yerine daha genel bir antlaşmanın getirilmesi yoluyla[448] *Hünkâr İskelesi Antlaşması*'nın geçersiz kılınması gerektiğini düşünmekteydi.[449]

Kaybettiği toprakları geri alma niyetinde olan II. Mahmud ise, Mehmed Ali Paşa'ya karşı İngiliz desteğini talep etmek üzere Ağustos 1834'te Namık Paşa'yı bir kez daha Londra'ya göndermişti.[450] Namık Paşa ile görüşen Lord Palmerston, II. Mahmud

---

[442] Muhammed Hanefi Kutluoğlu, "1833 Kütahya "Antlaşma"sının Yeni Bir Değerlendirmesi", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt XVII, Sayı 17, 1997, s.281; Armaoğlu, a.g.e. s.216

[443] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.59-60

[444] Kütahya'da Osmanlı Devleti ile İbrahim Paşa arasında gerçekleşen müzakereler sonucunda taraflar arasında yazılı değil, şifahi bir uzlaşmaya varılmıştı. Bu sebepten dolayı ve aynı zamanda bu uzlaşma devlet ile valisi arasında gerçekleştiği için bu olayın antlaşma kavramı yerine sözleşme olarak adlandırılması daha doğru olacaktır. Bkz. Muhammed Hanefi Kutluoğlu, a.g.m. s.285

[445] Kutluoğlu, a.g.m. s.282-286; Armaoğlu, a.g.e. s.217

[446] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.63; 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın maddeleri için bkz. Erim, a.g.e. s.297-299

[447] Fahmy, a.g.e. s.289-290

[448] Nitekim ileride anlatılacağı üzere, 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması, 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile geçersiz kılınacaktır.

[449] Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğü'nü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Ocak 2007, s.148

[450] Namık Paşa ikinci kez Londra'ya gönderilişinde özel bir görevle geçici olarak değil, daimî elçi olarak tayin edilmiştir. Bkz. Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde*, s.55

tarafından yapılan reformlara devam edilmesini tavsiye ediyordu ve Mehmed Ali Paşa konusuyla ilgili olarak da geç kalındığını ifade etti.[451] Palmerston'a göre, Osmanlı Devleti reform konusunda desteklenmeli ve Osmanlı ordusu ile maliyesi düzelene kadar, Mehmed Ali Paşa ile barış devam etmeliydi.[452]

1834 yılı sonlarında İngiltere'de kurulan yeni kabinede Osmanlı'yı destekleme fikrine katılmayan Wellington Dükü'nün Dışişleri Bakanı olmasıyla, Palmerston vazifesinden ayrılmıştı. Fakat kısa bir süre sonra Nisan 1835'te tekrar Dışişleri Bakanı oldu.[453] Bu şekilde yeniden İngiliz diplomasisinin başına geçen Palmerston; malî, idarî ve askerî alanlarda Osmanlı reformlarının desteklenmesi ve teşvik edilmesi için İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Ponsonby'yi görevlendirdi.[454] Palmerston, Osmanlı Devleti'nde çeşitli alanlardaki reformların desteklenmesini istemesine rağmen, fiiliyatta bu şekilde olmadı. Palmerston görevine geri döndüğü 1835 yılından 1838'e kadar daha ziyade Osmanlı ordusunun modernleştirilmesi için gayret gösterdi. Ancak bu gayretler pek de başarılı olmadı.[455]

1838 yılının başlarında ise, Palmerston ve İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Ponsonby, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanmasını tasarladıkları bir ticaret antlaşması[456] üzerine yoğunlaşmışlardı. Lord Palmerston'a göre, Osmanlı Devleti'ndeki tekeller (yed-i vâhid)[457] kaldırılmalıydı. Bu sayede hem İngiltere, Osmanlı topraklarında büyük ticari avantajlar elde edecek hem de Osmanlı topraklarındaki ticaret artacak ve zenginleşme söz konusu olacaktı. Zira Palmerston'a göre, tekeller Osmanlı Devleti'nde sanayinin gelişmesini ve ihracatın artmasını engellemekteydi.[458]

Ticaret antlaşmasının yapılması için II. Mahmud'u ikna etme çabaları ise sürmekteydi. Padişah'ın ikna edilmesinde, Mehmed Ali Paşa'ya karşı verilecek yardım vaadi oldukça etkili oldu ve neticede 16 Ağustos 1838'de *Baltalimanı Ticaret Antlaşması* imzalandı. Bu antlaşmaya göre; tekeller (yed-i vâhid), ihraç yasakları ve iç vergiler

---

[451] A.g.m. s.149
[452] Frank Edgar Bailey, "Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839)", Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.320
[453] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.142-144
[454] Bailey, a.g.m. s.321
[455] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.144-180
[456] Söz konusu ticaret antlaşmasının taslağı ilk olarak İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir gümrük tarifesi belirlenmesi için İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği sekreteri David Urquhart tarafından 1836 yılında hazırlanmıştır. Bkz. Arif Uğur Gülsaran, *The Role of David Urquhart Within the Framework of the Ottoman-British Relations During 19th Centruy,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe University Department of History, İstanbul, 2020, s.27-39; Kütükoğlu, a.g.e. s.120
[457] Mehmet Genç, "Yed-i Vâhid", *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2013, s.378-383
[458] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.223

tamamen kaldırılmakta, ihracat ve ithalat vergilerinde düzenleme yapılmakta ayrıca bu antlaşmayla birlikte İngiliz tüccarı, en imtiyazlı yabancı tüccar olmakta ve en imtiyazlı yerli tüccar seviyesine çıkmaktaydı.[459] Bu antlaşma, aynı zamanda Mısır da dahil olmak üzere bütün Osmanlı topraklarında uygulanacağı için, Mısır'ın ekonomisinin ciddi bir bölümü tekellere dayanması sebebiyle Mehmed Ali Paşa'ya ağır bir darbe vuracaktı. Diğer taraftan, bu antlaşma II. Mahmud açısından devlet gelirlerinin azalması gibi birtakım zararlara sahip olmasına rağmen, Mehmed Ali Paşa'ya karşı verilen destek ve Paşa'nın ekonomik açıdan zaafa uğratılması karşılığında bu bedel kabul edilmişti.[460] Bununla birlikte, *Baltalimanı Ticaret Antlaşması*, yalnızca devlet gelirlerinin azalmasına yol açmadı. Aynı zamanda Osmanlı topraklarındaki ticaretin büyük ölçüde yabancı tüccarların eline geçmesine, dolayısıyla yabancı tüccarlarla rekabet edemeyen yerli üreticilerin zarara uğrayarak zaman içerisinde azalmasına yol açtı. Ayrıca, Osmanlı topraklarında üretilen mahsullerin daha yüksek fiyat veren yabancı tüccarlara satılmasıyla ülkede kıtlık tehlikelerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu durum ise, Osmanlı ekonomisinin çöküşünü hızlandırdı.[461] Öte yandan İngiltere, bu antlaşmayla birlikte, kendi tüccarının Osmanlı ülkesinde en imtiyazlı yabancı tüccar olması ve en imtiyazlı yerli tüccar seviyesine çıkması sayesinde, ticari açıdan ciddi avantajlar elde etti.[462]

Osmanlı Devleti açısından M. Ali Paşa'ya karşı İngiliz desteğini almak üzere atılmış bir adım olan *Baltalimanı Ticaret Antlaşması*'nın ardından, 1839'da II. Mahmud için artık harekete geçme zamanı gelmişti. Zaten hasta olan ve muhtemelen ömrünün sonuna geldiğini fark eden Padişah, Mehmed Ali Paşa meselesine bir son vermek için Mısır'ın gecikmiş yıllık vergisini bahane ederek, Osmanlı ordusuna Fırat'ı geçme emrini verdi.[463] Bu hareketin adeta bir "delilik" olduğunu düşünen Palmerston ise, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Ponsonby vasıtasıyla Sultan'ı durdurmaya çalışmasına rağmen başarılı olamadı. Sonuç olarak, 24 Haziran 1839'da Osmanlı ordusu ve İbrahim Paşa'nın komutasındaki Mısır ordusu Nizip'te karşılaştı. Savaş neticesinde Osmanlı ordusu ağır bir mağlubiyete uğradı. Ayrıca savaştan kısa bir süre sonra, II. Mahmud vefat etti ve yerine oğlu Abdülmecid geçti. Kaptan-ı Derya Fevzi Paşa ise, II. Mahmud'un vefatı

[459] Kütükoğlu, a.g.e. s.138-143; Dönmez, a.g.e. s.228-229
[460] Fahmy, a.g.e. s.295-296
[461] Kütükoğlu, a.g.e. s.269-270 ve 272; Nitekim 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması, antlaşmanın taslağını hazırlayan David Urquhart tarafından da kendi hazırladığı taslağa göre gerek İngiltere gerekse Osmanlı Devleti için daha kötü bir antlaşma olduğu gerekçesiyle eleştirilmiş ve Palmerston'un bu antlaşmayla adeta Rusların işine yarayacak bir iş yaptığını ifade edilmiştir. Bkz. A.g.e. s.275-276; Hüseyin Çelik, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1994, s.17-18
[462] A.g.e. s.139
[463] Armaoğlu, a.g.e. s.222; Soy, a.g.m. s.153

sonrasında rakipleri olan Hüsrev Paşa ve Halil Paşa'nın iktidarı ele geçirmesinden ve kendisini öldürmesinden endişe etmekteydi. Bu noktada, Fransız Amiral Lalande ve Fevzi Paşa'nın sağ kolu olan Osman Bey, donanmayı İskenderiye'ye götürerek Mehmed Ali Paşa ile barış yapmak hususunda Fevzi Paşa'yı ikna etti. Böylece, Osmanlı donanması Mehmed Ali Paşa'ya teslim edildi.[464]

Nizip Savaşı'ndan önce Fransız hükümetiyle görüşmek ve Fransız kamuoyunu etkilemek üzere Paris'te bulunan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, savaşın çıkmasıyla birlikte Londra'ya geçmişti. Zira Lord Palmerston, kendisiyle yaptığı bir görüşmede, Mısır ile Osmanlı arasında bir çatışma çıkması hâlinde Londra'ya gelmesini tavsiye etmişti. Reşid Paşa Londra'dayken, Sultan Abdülmecid'in cülus merasimi için İstanbul'a çağırılmış fakat dönüşünü biraz erteleyerek aklındaki reform projesiyle ilgili olarak, Lord Palmerston ile görüştü. Bu görüşmede, Palmerston'un projeye oldukça sıcak bakması ve konuyla ilgili bir memorandum (layiha) talep etmesi sebebiyle, Reşid Paşa bir memorandum hazırlayarak kendisine sundu. Reşid Paşa'nın bu memorandumu ile kısa bir süre sonra ilan edilecek olan Tanzimat arasında birçok benzerlik söz konusuydu. Lord Palmerston bu memorandum vasıtasıyla Tanzimat'ın ilanı konusunda adeta önceden haberdar edilmişti.[465]

Reşid Paşa, İstanbul'a döndüğünde aklındaki reform projesini gerçekleştirmek için çalışmalara başladı. Bu esnada Lord Palmerston ise, İngiliz Büyükelçisi Ponsonby vasıtasıyla bu reform projesini şiddetli bir şekilde desteklediğini ifade ederek, Reşid Paşa'ya moral vermekteydi. Reşid Paşa, uzun bir çalışmanın ardından Tanzimat'ın temel hususlarını meydana getirdi. Ardından Sultan Abdülmecid ile görüşerek Padişah'ı da ikna etti. Sonrasında Reşid Paşa, Tanzimat'ın metnini kaleme alarak, Padişah'a onaylattı. Kasım 1839'da ise yine Reşid Paşa tarafından Gülhane'de metnin son hâli okundu ve bu şekilde Tanzimat ilan edildi.[466]

Bu esnada Rus Çarı, Osmanlı Devleti'nin Nizip mağlubiyetinin ardından Eylül 1839'da İngiliz hükümetiyle görüşerek, Mısır meselesinde ortak hareket etmek istediğini ifade etmişti. Bu görüşmede, ayrıca sekiz yıllık süresi bitmek üzere olan *Hünkâr İskelesi*

---

[464] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.256-257; Ahmet Dönmez, "Babıali'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40, Konya, 2016, s.49-51

[465] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.257-260

[466] Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1953, s.7; Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.266-269

Antlaşması'nın yenilenmeyeceğine dair Lord Palmerston'a söz verilmişti.[467] Bu durum Mısır meselesinin çözümünü hızlandırdı. Zira 1840 yılına gelindiğinde Palmerston'un M. Ali Paşa'ya karşı tavrı hâlâ oldukça sert ve netti.[468] Bunun yanı sıra, önceden de ifade ettiğimiz üzere Palmerston, *Hünkâr İskelesi Antlaşması*'ndan son derece rahatsız olmuş ve bunu geçersiz kılmanın yollarını aramıştı. Bu sebeple söz konusu teminat, Rusya ile İngiltere'nin arasındaki buzları bir nebze de olsa eritmiştir.

Rusya ve İngiltere'nin yakınlaşmasının ardından, Avusturya ve Prusya'nın da katılımıyla Mısır meselesinin çözümüne dair görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerin neticesinde ise, 15 Temmuz 1840 tarihinde adı geçen dört devlet meselenin çözümüyle ilgili bir senet imzaladı. Bu senetle, M. Ali Paşa'ya veraset yoluyla çocuklarına geçecek şekilde, Mısır Valiliği'nin yanı sıra Akkâ Valiliği ve Güney Suriye'nin idaresi bırakılacaktı. Fakat M. Ali Paşa, bu teklifi tebliğinden sonraki on gün içerisinde kabul etmezse, kendisine yalnızca veraset yoluyla çocuklarına geçecek şekilde Mısır Valiliği bırakılacak, bunu da ilerleyen on gün içerisinde kabul etmezse kendisine yalnızca kayd-ı hayat şartıyla Mısır Valiliği bırakılacaktı. Palmerston ise, bu teklif yapılırken ilk on gün içerisinde kabul görmeyeceğinden adeta emindi. Eğer teklif kabul görmezse diye Paşa'nın elinden Suriye'nin alınması için çoktan İngiliz-Osmanlı orduları tarafından yapılacak ortak bir harekâtın hazırlıklarını başlatmıştı.[469] Dolayısıyla, söz konusu teklifin bu şekilde yapılmasında Palmerston'un etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim bu teklif, Mehmed Ali Paşa tarafından kabul görmedi ve Palmerston bundan son derece memnun oldu. Çünkü artık Suriye geri alınabilecekti.[470]

Teklifin reddedilmesinin ardından, Kasım 1840'ta İbrahim Paşa mağlubiyete uğratılarak Suriye geri alındı. Sonraki süreçte, yine aynı ay içerisinde imzalanan *İskenderiye Antlaşması* ile Osmanlı donanmasının ve Suriye'nin iadesi, M. Ali Paşa tarafından kabul edildi. Sultan Abdülmecid ise, buna karşılık Şubat 1841'de Mısır Valiliği Fermanı ile Mısır Valiliğini veraset yoluyla çocuklarına geçecek şekilde M. Ali Paşa'ya bıraktı. Ayrıca Mısır meselesi halledildikten sonra; Osmanlı Devleti, Fransa, Avusturya, Prusya, İngiltere ve Rusya arasında Haziran 1841 tarihinde, *Londra Boğazlar Sözleşmesi* imzalandı. Bu sözleşmeyle, Osmanlı Devleti'nin boğazlardaki hakimiyeti teminat altına alınmış, eskiden olduğu gibi boğazlarda kapalılık esası kabul edilmiş ve *Hünkâr İskelesi*

[467] Dönmez, a.g.e. s.277
[468] Fahmy, a.g.e. s.296
[469] Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi*, s.287-289
[470] A.g.e. s.292-293

Antlaşması geçersiz kılınmıştı.[471] Bu şekilde Palmerston ve İngiliz diplomasisi, Rusya karşısında önemli bir zafer kazandı.

3.2.Palmerston Siyasetinde Bir Kırılma: Aberdeen Dönemi

1841 yılının Eylül ayında, İngiltere'de Tory Partisi (Muhafazakâr Parti) tek başına iktidar olmuş, Sir Robert Peel başbakanlığında kurulan yeni kabinede ise Lord Aberdeen Dışişleri Bakanlığı görevine gelmişti. Lord Aberdeen 1841-46 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı vazifesinde bulundu. Bu şekilde Lord Palmerston, uzun bir süre İngiliz diplomasisinde önemli bir rol oynamaktan uzak kaldı.[472]

Lord Palmerston'un aksine Aberdeen'a göre, Britanya'nın menfaatleri açısından Rusya ile iş birliği yapılması en doğru tercih olacaktı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin istikrarı için de Rusya ile birlikte hareket edilebilirdi. Bu sebeple Lord Aberdeen, Rusya ile anlaşma zemini aramaktaydı. 1843 yılına gelindiğinde Aberdeen'ın gayretleri sonuç verdi ve böylece İngiltere ile Rusya arasında bir ticaret ve seyrüsefain antlaşması imzalandı.[473]

Diğer taraftan Rus Çarı Nikolay, Mehmed Ali Paşa meselesinin çözümünde İngiltere ile ortak hareket etmelerinin ve bu şekilde aralarındaki buzların kısmen de olsa erimesinin, İngiltere ile Rusya arasında yapılacak bir ittifakla taçlandırılabileceğini düşünmekteydi. Zira Nikolay'a göre, Osmanlı Devleti'ne destek olmak faydasızdı ve belki de Osmanlı Devleti paylaşılabilirdi. Dolayısıyla Rus Çarı, bu konuda uygulanacak siyasetle ilgili İngiltere ile ortak bir karara varmak ve ittifak yaparak beraber hareket etmek niyetindeydi. İşte tam da bu esnada, İngiliz siyasetinde Rusya'nın şiddetli bir karşıtı olan Lord Palmerston'un hariciyenin başından ayrılması ve yeni hükümetin Ruslara karşı daha ılımlı olması, Çar nezdinde ittifak ihtimaliyle ilgili adeta bir umut ışığı oldu.[474]

İttifak fikriyle harekete geçen Çar Nikolay, Haziran 1844'te Londra'ya âni bir ziyarette bulundu.[475] Londra'da Başbakan Robert Peel ve Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen ile görüştü. Çar Nikolay, bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin yıkılmak üzere olduğunu ve bu sebeple ayakta kalmasını sağlamak için uğraşmanın anlamsız ve faydasız olacağını

---

[471] A.g.e. s.296-298
[472] Ayşen Müderrisoğlu Esiner, *Kırım Savaşı'nda İngiliz Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s.21
[473] Samuel John Butcher, *Lord Aberdeen and Conservative Foreign Policy, 1841-1846*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of East Anglia School of History, [Yer yok.], 2015, s.145 ve 152-155
[474] Orlando Figes, *Son Haçlı Seferi: Kırım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s.90
[475] Aynı yer.

ifade etti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti yıkıldığı zaman hem Rusya'nın hem de diğer devletlerin harekete geçeceğini, bu durumun ise bir krize sebep olacağını söyleyerek krize engel olmak adına Osmanlı Devleti yıkıldığı zaman izlenecek siyasete karar verilmesi gerektiği fikrini ileri sürdü. Çar ayrıca, Türk topraklarında gözü olmadığını ve şimdiden Osmanlı Devleti üzerine planlar yapmanın Osmanlı'nın yıkılışını hızlandıracağını, bu sebeple şimdilik statükoyu korumak emelinde olduğunu söyledi. Fakat yine de Osmanlı Devleti'nin yıkılışının engellenemez olmasından ötürü, bu konunun görüşülmesi ve bir karara varılması gerektiğini ifade etmekteydi.[476]

Başbakan Robert Peel ve Lord Aberdeen'a göre, Osmanlı Devleti yıkıldığında nasıl bir siyaset izlenmesi gerektiğine karar verilmeliydi fakat Osmanlı Devleti'nin sonu henüz gelmemişti. Dolayısıyla şimdiden böyle bir siyasete karar verilmesine gerek yoktu.[477] Bununla birlikte Lord Aberdeen, Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrode'dan Rusya ile İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmaya çalışacağına, Osmanlı'nın yıkılma ihtimali ortaya çıktığında ise birlikte hareket edeceklerine dair bir muhtırayı kendisine sunmasını istedi. İstenilen bu muhtıra, Nesselrode tarafından Lord Aberdeen'a sunulmasına ve 1845 yılı başlarına kadar iki devlet mektuplaşmasına rağmen bir netice hâsıl olmadı.[478] Çünkü yukarıda da belirttiğimiz üzere Aberdeen ile Peel, Osmanlı Devleti yıkılacak olursa izlenecek siyasette Rusya ile birlikte hareket etmeye hazır olmasına rağmen, onlara göre bu siyaseti görüşmek için henüz erkendi.

1846 yılında ise, Lord Palmerston tekrar Dışişleri Bakanı oldu ve yeniden İngiliz diplomasisinin başına geçti. Palmerston görevine geri döndükten sonra eski siyasetine devam ederek, Osmanlı Devleti'ndeki reformlara destek verdi.[479] Bu şekilde, İngiliz diplomasisinde Rusya ile bir yakınlaşmanın söz konusu olduğu Aberdeen dönemi sona erdi.

3.3.Kırım Harbi (1853-1856) ve İngiltere'nin Kırım Harbi'ne Girişi

1848 yılında Avrupa'da birçok ihtilal meydana gelmişti. Bu ihtilallerden, özellikle 1848 Macar İhtilali'nin Avusturya ve Rusya orduları tarafından bastırılması ve neticede ihtilalin başarısızlığa uğramasıyla birlikte, ihtilale karışan pek çok Macar ve Leh siyasî, Avusturya ile Rusya'ya karşı duydukları güvensizlikle kendilerini tehlikede hissetmişti.

[476] A.g.e. s.94-95
[477] Figes, a.g.e. s.95; Soy, a.g.m. s.155-156
[478] Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s.23
[479] Soy, a.g.m. s.156

Bu noktada Macar ve Leh siyasîler, Osmanlı Devleti'nin yardımıyla güçlenerek, mücadelelerine devam etmek için vatanlarına geri dönebilecekleri ümidiyle 1849 yılında Osmanlı Devleti'ne iltica etmişti. Ancak Osmanlı Devleti'ne iltica edenler yalnızca siyasîlerden ibaret değildi. Mülteciler arasında askerler, tüccarlar, sanatkârlar ve kadınlar da vardı. Bu şekilde mültecilerin miktarı ciddi bir noktaya ulaştı. Öyle ki, Vidin'deki mülteci sayısı 5.000'i bulmaktaydı.[480] Avusturya ile Rusya ise mültecilerin iade edilmesini talep etti. Fakat Osmanlı Devleti mültecileri iade etmeyi reddetti.[481] Bu anlaşmazlık bir krize sebep oldu ve Avusturya ile Rusya, Eylül 1849'da Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesti.[482] Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin mültecileri iade etmeyi reddetmesi özellikle İngiliz, Fransız ve Amerikan kamuoyunda büyük bir takdirle karşılandı.[483] Sonraki süreçte, Lord Palmerston'un bu konuda Osmanlı'ya verdiği destek neticesinde İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale yakınlarına gönderildi. Adeta bir gövde gösterisi yapılarak, İngiltere ve Fransa'nın bu konuda Osmanlı Devleti'nin arkasında oldukları gösterildi. Bu durum karşısında ise, Avusturya ile Rusya geri adım attı ve böylece kriz çözüldü.[484]

Ayrıca söz konusu krizin çözülmesinde İngiliz kamuoyunun Osmanlı Devleti'ni haklı görmesi ve desteklemesi de oldukça etkili olmuştu.[485] Aynı zamanda bu mesele vasıtasıyla İngiliz kamuoyunda ve siyasetinde Osmanlı taraftarlığıyla birlikte, Rus düşmanlığı da artmaya başlamıştır.[486]

Diğer taraftan, 1848 yılında Fransa'da gerçekleşen ihtilal neticesinde *İkinci Cumhuriyet* kurulmuştu. Napoleon Bonaparte'ın yeğeni Louis Napoleon ise Aralık 1848'de Fransa Cumhurbaşkanı olmuştu. Louis Napoleon, sonrasında daha fazlasını talep etti ve tıpkı amcası I. Napoleon gibi Fransa İmparatoru olmak istedi. Mayıs 1850'de bu maksatla ülkesinde kendisine verilen desteği artırmak ve özellikle din adamlarından ciddi bir destek almak için Kutsal Yerler Meselesi'nde[487] Katolik Cemaati'nin haklarını

[480] Bayram Nazır, *Osmanlı'ya Sığınanlar Macar ve Polonyalı Mülteciler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s.27-60; Soy, a.g.m. Aynı yer.
[481] Nazır, a.g.e. s.203-211 ve 226
[482] A.g.e. s.239-243
[483] A.g.e. s.245-251
[484] A.g.e. s.252-296; Soy, a.g.m. s.156
[485] Soy, a.g.m. s.156-157
[486] Esiner, a.g.e. s.28-29
[487] Osmanlı toprakları dâhilinde bulunan Kudüs'deki Kamâme Kilisesi ve Beytüllâhim'deki Büyük Kilise gibi yerler, Hristiyanlığın erken dönemlerinden kaldıkları için, Hristiyanlar nezdinde son derece önem arz etmekte ve bu yerlere kutsallık atfedilmekteydi. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolik ve Ortodoks cemaatlerinin her biri, bu yerlerin idare ve bakımını üstlenmek istemiştir. Osmanlı Devleti ise, bu iki cemaat arasında hakem olarak aralarındaki ihtilafı gidermeye çalışıyordu. Özellikle, XVIII. yüzyıl sonrasında Osmanlı topraklarında yaşayan Katolik Cemaati'nin Fransa, Ortodoks Cemaati'nin ise Rusya tarafından desteklenmeye başlaması meselenin gittikçe siyasî ve diplomatik bir hâl almasına sebep olmuştur. Bkz. Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

savunmak maksadıyla Bâbıâli'ye müracaat etti. Louis Napoleon, bu müracaatında *1740 Antlaşması*'na atıfta bulunarak, bu yerlerin idaresinin Katoliklere verilmesini talep ediyordu.[488]

Rus Çarı Nikolay ise, Louis Napoleon'un bu hamlesinden son derece rahatsız olmuştu. Rus Çarı'na göre, bu hareketle Rusya'nın menfaatleri Fransa tarafından tehdit edilmeye başlamıştı. Çar Nikolay, Fransa'nın bu hamlesine karşılık vermek üzere Ekim 1851'de harekete geçerek, mevcut hâl Ortodoksların lehine olduğu için Osmanlı Devleti'ne verdiği notayla bu durumun muhafazasını istedi.[489]

Osmanlı Devleti, Fransa ile Rusya'nın talepleri karşısında Kutsal Yerler Meselesi'nin incelenmesi için bir komisyon kurdu ve 9 Şubat 1852'de bir ferman yayınlayarak bu komisyonun kararlarını bildirdi. Bu kararlara göre, Fransızlara bazı imtiyazlar tanınmış ve Ortodokslara da mevcut hâlin korunacağına dair teminat verilmişti fakat bu karar her iki tarafı da memnun etmedi. Rusya bu teminatın bir fermanla teyit edilmesini isterken Fransa ise, Padişah üzerinde baskı kurarak Aralık 1852'de Kutsal Yerler konusundaki dengenin Latinler yani Katolikler lehine değişmesini sağladı.[490] Bu esnada Fransa'da gittikçe güçlenen Louis Napoleon, yine aynı ay içerisinde nihayet arzusuna kavuştu ve III. Napoleon unvanıyla, Fransa İmparatoru olmayı başardı.[491]

Aralık 1852'de başka önemli hâdiseler de yaşanmıştı. Kutsal Yerler Meselesi'nde adeta III. Napoleon'a mağlup olan Çar Nikolay, yıkılmasının yakın olduğunu hatta paylaşılması gerektiğini düşündüğü Osmanlı Devleti konusunda harekete geçmeye karar verdi. Böylece, Güney Rusya'da iki kolordu hazırlattı ve Karadeniz donanmasının eksiklerinin giderilmesini istedi.[492]

Bu esnada Londra'da yeni bir hükümet kurulmuş ve İngiliz diplomasisindeki iki zıt isim aynı kabinede yer almıştı. Şöyle ki; Lord Aberdeen Başbakan, Lord Palmerston İçişleri Bakanı ve Lord Russell ise Dışişleri Bakanı olmuştu. Bunun üzerine Çar, Osmanlı topraklarını paylaşmak konusunda İngiltere ile anlaşabileceğini düşündü. Zira geçmişte Rusya'ya karşı ılımlı bir tavır takınmış olan Lord Aberdeen Başbakan olmuştu. Rusya'nın

İstanbul, 2017, s.62; Erdoğan Keleş, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s.32; Kutsal Yerler Meselesi hakkında müstakil bir makale için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babıali", *Belleten*, Cilt XXXIII, Sayı 90, 1959, s.241-266

[488] Armaoğlu, a.g.e. s.241; Palmer, a.g.e. s.27-28

[489] Palmer, a.g.e. s.28; Armaoğlu, a.g.e. s.242

[490] Armaoğlu, a.g.e. s.242; Palmer, a.g.e. s.29

[491] Armaoğlu, a.g.e. s.155

[492] A.g.e. s.244

düşmanı olarak görülen Lord Palmerston ise bu kez hariciyenin değil, dahiliyenin başına geçmişti.[493] Bunun üzerine Çar Nikolay, 1853 yılı başlarında St. Petersburg'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Hamilton Seymour ile görüşerek, Osmanlı Devleti'nin kaderini tartışmak üzere İngiliz hükümetini ikna etmeye çalıştı. Ancak İngiliz hükümeti, sonlarının yakın olduğuna dair daima kehanette bulunmanın Türklerin felâketini hızlandırmaktan başka bir işe yaramayacağını ifade ederek, bu teklifleri kibarca reddetti.[494]

Çar Nikolay, teklifinin reddedilmesinin ardından Kutsal Yerler Meselesi'nde Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak için İstanbul'a bir fevkalâde elçi göndermeye karar verdi ve bu vazife için Prens Menşikov'u seçti. Menşikov 28 Şubat 1853'te İstanbul'a geldiğinde beraberinde bulunan heyet, kalabalık olmasının yanı sıra, yüksek rütbeli askerler ve asil isimleri barındırması açısından bir hayli önemliydi.[495]

Menşikov İstanbul'a geldikten sonra yaptığı görüşmelerde, Kutsal Yerler Meselesi'nde Ortodokslar lehine ciddi imtiyazlar talep etmekteydi. Bunun yanı sıra, *Küçük Kaynarca Antlaşması*'na atıfta bulunarak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılacak gizli bir ittifak karşılığında Ortodoksların himayesinin resmen Rusya'ya bırakılmasını istiyordu.[496] Menşikov'un bu isteklerine bakıldığında, Çar Nikolay'ın aslında Kutsal Yerler Meselesi'ni Rusya lehine çözmekten daha fazlasını istediği anlaşılmaktadır.

Bâbıâli, 4 Mayıs'ta çıkartılan bir ferman vasıtasıyla Kutsal Yerler Meselesi'nde Menşikov'un taleplerini kabul etmiş fakat Menşikov için bu yeterli olmamıştı. Zira Çar Nikolay'ın diğer arzusu olan Ortodoksların himayesi hakkının Ruslara bırakılması, temin edilememişti.[497] Bu sebeple Menşikov, Osmanlı Devleti'ne 5 Mayıs'ta bir ültimatom vererek gizli bir ittifak antlaşması karşılığında söz konusu himaye hakkının Ruslara verilmesini talep etti. Fakat Menşikov'un bu talebi reddedildi ve bunun üzerine Prens Menşikov 21 Mayıs'da İstanbul'u terk etti.[498]

Çar Nikolay, Menşikov'un İstanbul'daki başarısızlığının ardından, taleplerini kabul ettirmek için Osmanlı Devleti'ne daha fazla baskı yapmaya karar verdi. Buna göre, Osmanlı Devleti'nden beklenen cevap gelene kadar Eflak ve Boğdan Prenslikleri işgal

[493] A.g.e. s.242-243
[494] Bernadott E. Schmitt, "The Diplomatic Preliminaries Of The Crimean War", *The American Historical Review*, Cilt 25, Sayı 1, October 1919, s.45
[495] Armaoğlu, a.g.e. s.244
[496] Esiner, a.g.e. s.64-65; Badem, a.g.e. s.71-72
[497] Armaoğlu, a.g.e. s.245-246
[498] Badem, a.g.e. s.73-75; Armaoğlu, a.g.e. s.246

edilecekti. Bu işe yaramadığı takdirde ise arkasından başka işgaller yapılması ve Balkanlarda isyan çıkartılması gibi planlar söz konusuydu.[499] 31 Mayıs'ta Rusya Dışişleri Bakanı Nesselrode tarafından Osmanlı Devleti'ne verilen ültimatomda Menşikov'un talepleri tekrarlanarak, bu taleplerin kabul edilmemesi durumunda Rus ordularının Memleketeyn'e gireceği bildirildi.[500]

Bu esnada Londra'da, donanmanın Osmanlı Devleti'ne destek için gönderilmesi İngiliz kabinesinin gündemine gelmişti. Başbakan Aberdeen, donanmanın gönderilmesi meselesinde muhalefette bulunmuş fakat başta Palmerston olmak üzere, bazı kabine üyelerinin bu konudaki ısrarları neticesinde ikna edilmişti.[501] Sonrasında ise İngiliz ve Fransız donanmaları, 13-14 Haziran'da Osmanlı Devleti'ne destek maksadıyla Beşik Koyu'na geldi. Osmanlı Devleti bu destekle birlikte, 16 Haziran'da Rusya'nın taleplerinin devletin hükümranlık haklarının ihlali anlamına geldiğini belirterek, Nesselrode'un ültimatomunu reddetti.[502]

Memleketeyn'in işgali konusundaki hazırlıkların tamamlanmasının ardından, Rus orduları 2 Temmuz 1853'te Boğdan ve Eflak'ı işgal etti.[503] Bu işgal, Londra'da şiddetli fikir ayrılıklarına sebep oldu. Şöyle ki, Palmerston bu işgalin apaçık bir *casus belli* (savaş sebebi) olduğunu düşünmekte ve İngiliz donanmasının İstanbul'a ve hatta Karadeniz'e gönderilmesi teklifinde bulunmaktaydı. Bunun karşısında Başbakan Aberdeen, bu görüşe katılmıyordu. Neticede Aberdeen'ın ısrarlarıyla, Bâbıâli'ye bu işgalin bir *casus belli* olarak görülmemesi tavsiye edildi.[504] Osmanlı Devleti ise, bu tavsiye üzerine 15 Temmuz tarihinde verdiği bir notayla, Memleketeyn'in işgalini kabul etmediğini ve savaşmaya niyeti olmadığını fakat bununla birlikte savaşa hazır olduğunu ifade ederek, işgali protesto etti.[505]

Diğer taraftan İngiltere ve Fransa'nın teşebbüsleri neticesinde, Ortodoksların himayesi meselesini çözmek üzere Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Buol'un davetiyle Viyana'da İngiltere, Fransa ve Prusya elçilerinin katıldığı bir konferans toplandı.[506] Bu konferans, 27 Temmuz tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki himaye meselesini çözmek üzere *Viyana Notası* adıyla bilinen teklifi hazırladı. Söz konusu teklifin esası,

[499] Esiner, a.g.e. s.89-90
[500] Keleş, a.g.e. s.80
[501] Esiner, a.g.e. s.96-97
[502] Armaoğlu, a.g.e. s.247; Badem, a.g.e. s.76; Esiner, a.g.e. s.92-93
[503] Keleş, a.g.e. s.85
[504] Schmitt, a.g.m. s.56-57
[505] Badem, a.g.e. s.78
[506] Armaoğlu, a.g.e. s.247-248

Hristiyan tebaanın garantörlüğünün yalnızca Rusya tarafından değil, büyük devletlerin tamamı tarafından üstlenilmesi şeklindeydi. Sonrasında *Viyana Notası*, St. Petersburg'a gönderildiğinde kabul edildi fakat Osmanlı tarafı İstanbul'da bu nota üzerinde bazı değişiklikler yaptı. Bu değişikliklerde Ortodoks tebaaya verilen hak ve imtiyazların Osmanlı Sultanı'nın iradesiyle bağışlandığı, herhangi bir antlaşmanın sonucu olmadığı ve dolayısıyla bu konuda Rusya'nın bir yaptırımının söz konusu olamayacağı ifade edilerek, Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına dikkat çekiliyordu. Rusya ise, 7 Eylül 1853 tarihinde Osmanlı Devleti'nin nota üzerinde yaptığı bütün değişiklikleri reddetti.[507]

Rusya ve Osmanlı'nın *Viyana Notası* konusunda anlaşamaması üzerine, başka projeler de hazırlanmış fakat bu projeler diğer devletler tarafından yeterince destek görmemişti.[508] Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki meselenin çözümü adına gösterilen diplomatik gayretler başarısız olurken, 4 Ekim 1853'te Bâbıâli tarafından Rusya'ya savaş ilan edildi. Rusya ise, 20 Ekim tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.[509]

Bu arada savaşın fiilen başlaması öncesinde, Bahriye Meclisi'nde yapılan müzakereler neticesinde Karadeniz'de hafif bir filo bulundurulmasına ve bu filonun Sinop limanında kışlamasına karar verilmişti. Müzakereler esnasında, Sinop limanı Sivastopol'e oldukça yakın olduğundan, burada bulunacak hafif bir filonun saldırılara maruz kalabileceği tehlikesi ifade edilmiş olmasına rağmen, bu konuya pek önem verilmemişti.[510] Söz konusu filo, savaşın başlaması sonrasında 30 Kasım'da Sinop limanında Ruslar tarafından ani bir saldırıya maruz kalarak imha edildi. Adeta bir trajediyle neticelenen bu baskında Osmanlı askerlerinin yarısından fazlası hayatını kaybetti.[511]

Sinop Baskını'nın haberi İngiltere'ye ulaştıktan kısa bir süre sonra, 15 Aralık tarihinde, Lord Palmerston kabinedeki vazifesinden istifa etti.[512] Lord Palmerston'un yokluğunda kabinede son derece önemli kararlar alındı. 17-20 Aralık'da toplanan kabinede, Büyükelçi Canning'e talimat verilmesiyle İngiliz donanmasının Karadeniz'e çıkmasına ve İngiliz-Fransız ortak donanmasının, Rus savaş gemilerinin Sivastopol

[507] Badem, a.g.e. s.78-79
[508] Esiner, a.g.e. s.116-117
[509] Badem, a.g.e. s.93-94
[510] Sir Adolphus Slade, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.141
[511] Esiner, a.g.e. s.133
[512] Hon. Evelyn Ashley, *The Life and Correspondence of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, C.II, Richard Bently and Son, London, 1879, s.290

limanı dışına çıkmasını engellemek üzere Karadeniz'i hakimiyet altına almasına karar verildi. Başbakan Aberdeen ise, bu kararların fazla olduğunu düşünmekteydi fakat bu konuda etkisiz kaldı.[513]

24 Aralık tarihine gelindiğinde ise Lord Palmerston, istifasını geri çekmiş ve kabineye geri dönmüştü. Palmerston, bu kararı almasında birçok kabine üyesi tarafından geri dönmesi için kendisine yapılan baskının ve İngiliz-Fransız müşterek donanmasının Karadeniz'de hakimiyet kurmasına dair alınan kararın etkili olduğunu ifade etmiştir.[514]

1854 yılı başlarında, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Clarendon savaş taraftarı olmaya başlamıştı. Aynı zamanda kabine üyeleri arasındaki savaş taraftarlarının sayısı da gittikçe artmaktaydı. Ancak buna rağmen savaş taraftarı olmayan Başbakan Aberdeen hâlâ barış için umudunu korumaktaydı.[515] Ocak ayının sonlarında ise, İmparator III. Napoleon, Çar Nikolay'a şahsi bir mektup yazarak Memleketeyn'deki Rus birliklerinin çekilmesi hâlinde Fransız ve İngiliz filolarının Karadeniz'den çıkabileceğini ifade etti. Fakat Çar Nikolay, ısrarını sürdürdü ve söz konusu mektuba 16 Şubat'ta Fransa ve İngiltere ile ilişkilerini keserek, cevap verdi.[516]

27 Şubat tarihine gelindiğinde, III. Napoleon tarafından Rusya'ya son bir ültimatom verilerek Memleketeyn'i tahliye etmesi istendi. Bunun karşılığında ise Fransız ve İngiliz donanmalarının Karadeniz'den çekileceği ifade ediliyordu.[517] Bu esnada İngiltere ve Fransa 12 Mart'ta Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması imzaladı.[518] Çar Nikolay ise, söz konusu ültimatom kendisine ulaşınca buna cevap vermeyeceğini ifade etmekteydi. Bunun üzerine 27 Mart'ta Fransa ve 28 Mart'ta ise İngiltere, Rusya'ya savaş ilan etti.[519]

Fransa ile İngiltere Osmanlı Devleti'nin tarafında savaşa katıldıktan sonra, Kırım'da bir cephe açılmasına karar verilmiş ve 20 Eylül 1854'te Fransız, İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri Kırım'a çıkarma yapmıştı. Fakat bu çıkarma asker ihtiyacının ciddi ölçüde artmasına sebep olmuştu. Bunun üzerine, Fransa'nın teşvikiyle Mart 1855'te Sardunya da müttefiklerin tarafında savaşa katıldı.[520] Savaş bu şekilde devam ederken,

[513] A.g.e. s.291; Esiner, a.g.e. s.138-139
[514] Ashley, a.g.e. s.270-271
[515] David Stuart Brown, *Palmerston and The Politics of Foreign Policy, 1846-1855*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Southampton Department of History, 1998, s.147
[516] Figes, a.g.e. s.174
[517] Keleş, a.g.e. s.140
[518] Armaoğlu, a.g.e. s.250
[519] Keleş, a.g.e. Aynı yer.
[520] Armaoğlu, a.g.e. s.253-255

Rusya ilerleyen aylarda Sivastopol'ün düşmesi ve yaşadığı diğer mağlubiyetler sebebiyle 16 Ocak 1856 tarihinde savaştan çekilmek mecburiyetinde kaldı. 30 Mart 1856'da ise İngiltere, Fransa, Osmanlı, Sardunya, Rusya, Avusturya ve Prusya devletlerinin katılımıyla *Paris Barış Antlaşması* imzalandı.[521]

Paris Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte; Osmanlı Devleti, prensip olarak, Avrupa Devletler Topluluğu'nun bir üyesi olarak kabul edilmekteydi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı teminat altına alındı. Bunun yanı sıra, *1856 Islahat Fermanı* vasıtasıyla Osmanlı Padişahı'nın Hristiyan tebaa hakkında ortaya koyduğu iyi niyetin memnuniyetle karşılandığına değinilerek, aynı zamanda devletlerin bu fermanı bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edemeyeceği belirtildi. Ayrıca, *1841 Boğazlar Sözleşmesi* teyit edilerek, Boğazların kapalılığı esası kabul edildi. Karadeniz'in savaş gemilerine kapalılığı esası benimsendi ve Karadeniz sahillerinde savaş gemileri için tersane kurulması yasaklandı.[522] Lord Palmerston ise, 1855 yılı Şubat ayı itibariyle başbakan olmuş ve *1856 Paris Barış Antlaşması*'nın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştı. Palmerston, bu şekilde Osmanlı Devleti'ni Rus tehlikesinden uzak tutmaya çalışmıştır.[523]

Bu süreçte, 1849 yılında Osmanlı Devleti'nin Macar ve Leh mültecileri iade etmemesi üzerine meydana gelen diplomatik kriz, İngiliz kamuoyunda Osmanlı taraftarlığının ve Rus düşmanlığının artması anlamına gelmişti. 1853'te Osmanlı ile Rusya arasında savaş çıkması sonrasında ise, İngiliz kamuoyundaki Osmanlı taraftarlığı ve Rus düşmanlığı özellikle Sinop Baskını ile birlikte zirveye ulaşmıştı. Bu noktada Lord Palmerston, kamuoyunun desteğini arkasına alarak, 1854 yılında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında Kırım Harbi'ne dahil olmasında ve savaşın bitmesiyle *1856 Paris Barış Antlaşması*'nın meydana gelmesinde kilit bir rol oynadı.

3.4.Süveyş Kanalı Projesi ve 1860-1861 Lübnan Olayları

Lord Palmerston, 1857 genel seçimleri sonrasında Şubat 1858'de başbakanlıktan ayrılmıştı. Ancak sonrasında 12 Haziran 1859 tarihinde başbakanlığa geri döndü ve 18 Ekim 1865'teki vefatına kadar başbakanlık görevine devam etti.[524] Palmerston'un bu son

[521] A.g.e. s.258-259
[522] Erim, a.g.e. s.345-347; Armaoğlu, a.g.e. s.260
[523] Soy, a.g.m. s.161-163
[524] Paul R. Ziegler, a.g.e. s.105 ve 110-128

başbakanlık döneminde Osmanlı Devleti'ne yönelik izlediği siyaset çerçevesinde *Süveyş Kanalı Projesi* ve *1860-1861 Lübnan Olayları* önemli bir yer tutmaktadır.[525]

1854 yılında Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Said Paşa'nın Mısır Valisi olmasıyla birlikte, Mısır'daki Fransız nüfuzu artmaya başlamıştı. Bu şekilde, 30 Kasım 1854'te eski bir Fransız diplomat olan Ferdinand de Lesseps'e Mısır'ın kalkınması için önemli bir proje olacağı düşünülen *Süveyş Kanalı* adına şirket kurma imtiyazı verilmişti. Ancak bu imtiyaz, o esnada Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan İngiltere'nin muhalefeti karşısında Bâbıâli tarafından onaylanmadı ve söz konusu proje başlangıç aşamasında kaldı.[526]

Ferdinand de Lesseps ise, *Süveyş Kanalı Projesi*'ni hayata geçirmek için çalışmalarına devam etti ve 5 Ocak 1856'da Said Paşa ile yeni bir imtiyaz sözleşmesi imzalamayı başardı.[527] Fakat İngiliz hükümetinin *Süveyş Kanalı Projesi*'ne yönelik fikri değişmemişti ve İngiltere'nin projeye olan muhalefeti devam etmekteydi. Bunun üzerine, Lesseps projeye kamuoyu desteği sağlamak için gazeteler vasıtasıyla projenin propagandasını yapmaya başladı ve böylece Fransa'nın dışında Avusturya ve İtalya'nın da projeye destek vermesini sağladı.[528] Böylece, Avrupa kamuoyunda önemli ölçüde destek elde eden Ferdinand de Lesseps, Nisan 1859'da gayri resmi olarak kazı çalışmalarına başladı.[529]

Nisan 1859'da projenin kazı çalışmaları başladıktan sonra, İngiltere çalışmaların durdurulması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaya başladı. 12 Haziran 1859'da ise, İngiltere'de hükümet değişti ve Lord Palmerston başbakanlığa geri döndü.[530] Lord Palmerston özellikle, bu projeyle birlikte Mısır'daki Fransız nüfuzunun güçlenmesinden endişe etmekte ve bu sebeple projeye olumsuz bakmaktaydı.[531] Osmanlı Devleti ise halihazırda projeyle ilgili birtakım şüphelere sahipti. Osmanlı Devleti, projenin devletin menfaatlerine uygun olduğundan ve hukukunun muhafaza edileceğinden emin olmak istiyordu. Ayrıca, Fransa ve İngiltere'nin proje üzerinde anlaşmaları bir hayli önemliydi.

---

[525] Soy, a.g.m. s.164

[526] Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu: 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.190; Faruk Bilici, *Süveyş Kanalı ve Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024, s.28-43; Sevda Özkaya, *Süveyş Kanalı: XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.33-34

[527] Özkaya, a.g.e. s.34; Bilici, a.g.e. s.52; Musa Gümüş, *Güç ve Diplomasi: Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid*, Kitabevi, İstanbul, 2018, s.101

[528] Durmuş Akalın, *Süveyş Kanalı (Açılması ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2011, s.34-36; Gümüş, a.g.e. s.104

[529] Gümüş, a.g.e. Aynı yer.

[530] Ziegler, a.g.e. s.110

[531] Soy, a.g.m. s.164; Akalın, a.g.e. s.37

Dolayısıyla, Osmanlı Devleti duruma müdahale etti ve kazı çalışmaları 1 Ocak 1860'a kadar tatil edildi.[532]

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, *Süveyş Kanalı Projesi*'nin kâr-zarar hesabını yapmaya başlamıştı. Bu süreçte, Said Paşa vefat etmiş ve yerine İsmail Paşa geçmişti. Osmanlı Devleti, 6 Şubat 1863'te İsmail Paşa'ya projeyle ilgili resmi kararın henüz verilmediğini bildirdi.[533] Osmanlı Devleti, aynı zamanda İngiltere ile kanal projesi üzerine görüşmelerini sürdürmekteydi. Bu görüşmelerde Başbakan Lord Palmerston, kanal projesinin Fransız siyasetinin bir parçası olduğunu savunmaktaydı.[534]

Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin projeyle ilgili şüpheleri, imtiyaz sözleşmesinin tadil edilmesini gündeme getirdi. İsmail Paşa, Lesseps ile bu konuyu görüşmek üzere Nubar Paşa'yı Nisan 1863'te Paris'e gönderdi.[535] 1864 yılında ise III. Napoleon meseleye dahil oldu ve bu şekilde Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin projeyle ilgili şüphelerinin giderilmesi için çalışmalara başlandı. Nihayet 4 Mart 1865'te İngiltere projeyle ilgili gelinen son durumu uygun bulduğunu bildirdi.[536] Böylece, Lesseps ile İsmail Paşa arasında yeni bir imtiyaz sözleşmesi imzalandı ve bu sözleşme 19 Mart 1866'da Sultan Abdülaziz tarafından onaylandı.[537]

Lord Palmerston'un Osmanlı Devleti'ne yönelik siyasetinde önemli bir yer teşkil eden diğer bir mesele ise 1860-1861 yıllarında Lübnan'da yaşanan olaylardı. 1858 yılı ortalarından itibaren, Lübnan'daki Marûnîler ve Dürzîler arasında gittikçe büyüyen bir huzursuzluk ve çekişme ortaya çıkmıştı. Bu durumun sosyal, ekonomik ve idarî birçok sebebi olmakla birlikte, bu sebepler arasında bölgedeki İngiliz-Fransız nüfuz mücadelesi bir hayli dikkat çekmekteydi.[538]

Lübnan'daki Maruniler, Katolik inancına sahip olmalarının da etkisiyle bölgedeki Fransız nüfuzunun bir parçası hâline gelmişti. Bunun mukabilinde İngilizler ise Dürziler üzerinde nüfuz kurmaya çalışmaktaydı.[539] Bu sebeple İngiltere, Lübnan'daki dengenin Maruniler lehine değişmesinin Suriye'deki Fransız nüfuzunu güçlendirmesinden endişe

[532] Akalın, a.g.e. s.40-45
[533] A.g.e. s.48-50; Bilici, a.g.e. s.76-77
[534] Akalın, a.g.e. s.52
[535] Gümüş, a.g.e. s.105-106
[536] Akalın, a.g.e. s.60-65; Bilici, a.g.e. s.91-116
[537] Gümüş, a.g.e. s.106; Bilici, a.g.e. s.116
[538] Halûk Ülman, *1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s.25-36
[539] A.g.e. s.6, 8-12

ederek, bölgedeki mevcut feodal yapıyı savunmaktaydı. Fransa ise, bu esnada özellikle bölgedeki konsolosları vasıtasıyla Marunileri kışkırtıyordu.[540]

1860 yılı başlarında, Lübnan'da Maruniler ve Dürziler arasındaki çekişme kanlı bir çatışmaya dönüşmüştü. Olaylar kısa bir süre sonra Suriye'ye de sıçramış ve Şam'daki Müslümanlar galeyana gelerek, Hristiyanlara saldırmaya başlamıştı.[541] 1860 yılındaki olayların bölgede hızla yayılarak bir Müslüman-Hristiyan kavgası hâlini almasında *1856 Islahat Fermanı* ile Hristiyanlar lehine alınan kararların Müslümanlar tarafından tepkiyle karşılanması da dolaylı olarak etkili olmuştu.[542] Osmanlı Devleti meydana gelen olaylar karşısında birtakım tedbirler almış olmasına rağmen, bu konu Avrupa devletlerinin oldukça dikkatini çekti ve bölgeye müdahale edilmesi gündeme geldi.[543] Bu noktada Fransa, Suriye'ye asker gönderilmesi teklifinde bulundu. İngiltere ise bu tekliften son derece rahatsız oldu.[544] Fakat o esnada Avrupa kamuoyunun Osmanlı Devleti'nin karşısında yer alması sebebiyle, İngiltere istemeyerek de olsa Fransa'nın müdahale teklifine olumlu cevap verdi. Bununla birlikte olayların yatıştırıldığı haberlerinin gelmesiyle İngiliz Başbakan Palmerston, Fransa'yı müdahale fikrinden vazgeçirmeye çalıştı ancak başarısız oldu.[545]

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, yapılan baskılar neticesinde bölgeye yapılacak askerî müdahalenin önüne geçemeyeceğini anlayarak, İngiltere gibi bu müdahaleyi kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Osmanlı Devleti, bununla birlikte söz konusu askerî müdahalenin şartlara bağlanması için gayret göstermekteydi. Bu hususta Osmanlı Devleti ile İngiltere ortak bir noktada birleşerek, söz konusu müdahalenin kapsamını daraltmak ve süresini kısaltmak için çalışmaktaydı. Bunun üzerine, 30 Temmuz'da Osmanlı, İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletlerinin elçileri, Fransız Dışişleri Bakanı'nın başkanlığında toplanarak, Suriye'ye gönderilecek askerî birliklerle ilgili görüşmelere başladı.[546]

Bu esnada görüşmeler devam ederken, 3 Ağustos 1860 tarihinde imzalanan bir protokol vasıtasıyla, 6 bin kişiden oluşan bir Fransız askerî birliğinin derhal Suriye'ye gönderilmesine karar verildi ve 16 Ağustos'ta bu askerî birliğin bir kısmı Lübnan'a ayak

[540] A.g.e. s.29-33
[541] A.g.e. s.36-37
[542] Ufuk Gülsoy, "1856 Islahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.451
[543] Ülman, a.g.e. s.37-42; Anderson, a.g.e. s.173
[544] Anderson, a.g.e. Aynı yer.
[545] Ülman, a.g.e. s.55-59
[546] A.g.e. s.61-66

bastı.[547] Böylece Fransa, bölgeye müdahale etmek için uzun süredir beklediği fırsatı elde etti.[548] Ancak 5 Eylül 1860 tarihinde Paris'te imzalanan sözleşmeyle birlikte, askerî müdahalenin süresi 6 aylık bir süreyle kısıtlandı.[549]

4 Ekim 1860'a gelindiğinde, Suriye'de düzenin tesis edilmesi için kurulan soruşturma komisyonu Beyrut'ta çalışmalarına başladı.[550] Komisyonun çalışmaları sürerken, 18 Ocak 1861'de Fransız Dışişleri Bakanı, Suriye'deki Fransız kuvvetleri tarafından yapılan müdahalenin süresinin uzatılmasını talep ediyordu. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti ile İngiltere iş birliği yaparak, bölgedeki Fransız kuvvetlerinin geri çekilmesi için mücadele etti. Neticede Fransız kuvvetlerinin 5 Haziran 1861'de bölgeden çekilmesine karar verildi. 5 Haziran 1861 tarihine gelindiğinde ise, Fransız kuvvetleri bölgeyi terk etti.[551]

Fransız kuvvetleri Lübnan'dan ayrıldıktan sonra, soruşturma komisyonunun çalışmaları sonucunda 9 Haziran 1861'de *Lübnan Nizamnamesi* hazırlanmış, sonrasında ise devletlerin temsilcileri tarafından imzalanmıştı.[552] Böylece, Lübnan'da düzen yeniden tesis edilmiştir.[553]

Kısacası Lord Palmerston, 1859-1865 yılları arasındaki son başbakanlığında gerek *Süveyş Kanalı Projesi*'nde ve gerekse *1860-1861 Lübnan Olayları* esnasında Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Fransız nüfuzuna karşı mücadele etmiştir.

[547] Ülman, a.g.e. s.79 ve 82; Anderson, a.g.e. s.174
[548] Bekir Sadık Topaloğlu, *Tanzimat Era Ottoman Administration In Mount Lebanon (1840-1868)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi University, İstanbul, 2014, s.70
[549] Armaoğlu, a.g.e. s.276
[550] Ülman, a.g.e. s.99
[551] A.g.e. s.110 ve 114-116
[552] Armaoğlu, a.g.e. s.276-277
[553] Anderson, a.g.e. s.175

4.GLADSTONE SİYASETİNİN BAŞLANGICI

Lord Palmerston'un vefatı sonrasında, İngiliz diplomasisinde Lord Palmerston tarafından takip edilen siyasetin izleri devam etmekteydi. Bununla birlikte, 1868 yılı sonlarında Gladstone Başbakan oldu ve zaman içerisinde İngiliz dış politikasındaki Palmerston siyasetinin yerini Gladstone siyaseti almaya başladı.

4.1.Girit İsyanı (1866-1869) ve Palmerston Siyasetinin İzleri

1864 yılında Yedi Ada Cumhuriyeti, himayesi altında bulunduğu İngiltere'nin kararıyla Yunanistan'a verilmişti.[554] Bu olay, Girit Adası'ndaki Rumların harekete geçmesine sebep oldu. Sonrasında ise Yunanistan'ın kışkırtmalarıyla Girit Adası'nda bir isyan çıktı. Böylece, 28 Ağustos 1866'da Girit Genel Meclisi, Yunanistan'a katıldıklarını ilan etti.[555]

Bu esnada, İngiltere'de kısa bir süre önce kurulan Derby kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak yer alan Lord Stanley, Girit Adası'ndaki bu isyanla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmak için askerî müdahalede bulunmaya hakkı olduğunu ifade etmiş ve temsilcilerine tarafsızlık siyaseti izlemeleri talimatını vermişti.[556] Bu talimat, aynı zamanda Lord Palmerston tarafından uygulanan Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma siyasetinin[557] devam ettiğini göstermekteydi.[558]

Osmanlı Devleti ise, Girit Adası'ndaki olayların hızlı bir şekilde büyüyerek bir isyana dönüşmesi sebebiyle, 2 Eylül 1866'da Girit Valisi Hekim İsmail Paşa'yı vazifeden alarak, yerine Mustafa Naili Paşa'yı tayin etti. Mustafa Naili Paşa, bir beyanname yayınlayarak, asilerin isyandan vazgeçtikleri takdirde affedileceklerini bildirdi fakat bu şekilde asileri ikna etmek pek mümkün olmadı. Bunun üzerine, Mustafa Naili Paşa İstanbul'a çağrıldı ve daha sert tedbirler alınmasını sağlamak için yerine isyan bastırmak konusunda tecrübeli olan Ömer Lütfi Paşa gönderildi. Ömer Lütfi Paşa ise, özellikle Ekim 1866'dan itibaren şiddet kullanarak isyanı bastırmaya başladı.[559]

---

[554] Ali Fuat Örenç, "Yedi Ada Cumhuriyeti", s.387
[555] Armaoğlu, a.g.e. s.287; Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları: Yunan İsyanını Takip Eden Dönemdeki Gelişmeler (1821-1869)", Hasan Celal Güzel, Kemal Çicek, Salim Koca (Ed.), *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, C.XII, s.862
[556] Kenneth Bourne, "İngiltere ve Girit İsyanı (1866-1869)", Yuluğ Tekin Kurat (Çev.), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, Sayı 1, Ankara, 1963, s.252 ve 254
[557] Soy, a.g.m.
[558] Türkmen, a.g.m. Aynı yer.
[559] A.g.m. s.863

Diğer taraftan, Rusya ve Fransa'nın baskıları neticesinde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Stanley, Girit'e özerklik verilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasını kabul etmişti. Bu şekilde, 8 Ocak 1867 tarihinde İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek, Girit'e özerklik verilmesini talep etti fakat bu talep reddedildi. Osmanlı Devleti'nin notayı reddetmesi üzerine, Lord Stanley daha ileriye gidilmesini doğru bulmadı.[560]

5 Şubat 1867 tarihine gelindiğinde ise, Kraliçe Victoria parlamentonun açılış konuşmasında Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların haklarının teminat altına alınmasına taraftar olduğunu fakat bununla birlikte, padişahın hükümranlık haklarına halel gelmesini hiçbir şekilde onaylamayacağını ifade etti ve Osmanlı Devleti'ni destekledi. Bu durum, aynı zamanda Fransa'nın geri adım atmasını sağladı. Böylece, İmparator III. Napoleon, İngiltere'nin görüşüne katıldığını beyan etti.[561]

Mart 1867'de Fransa, bu defa Rusya ve diğer bazı devletlerin desteğiyle, Girit'te plebisit (halk oylaması) yapılması teklifinde bulundu. Ancak Osmanlı Devleti bu teklifi reddetti.[562] Bu teklif, aynı zamanda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Stanley tarafından da reddedildi. Zira Lord Stanley, *Süveyş Kanalı*'nın inşasının tamamlanmasıyla birlikte Girit Adası'nın Hindistan yolu üzerinde oldukça önemli bir istasyon hâline geleceğini düşünmekteydi. Aynı zamanda, Yunanistan'daki İngiliz temsilcilerinin raporlarına göre Yunanistan'a güvenilemezdi. Dolayısıyla, Lord Stanley için Girit'teki Türk idaresinin devam etmesi gayet mâkul durmaktaydı.[563]

1867 yazında, Girit Adası'ndaki durum Osmanlı Devleti'nin lehine dönmeye başladı ve Ömer Paşa isyanı önemli ölçüde bastırdı.[564] Böylece, meseleyi çözmek adına Girit'te ıslahat yapılmasına karar verildi ve Sadrazam Âli Paşa bizzat Girit'e giderek durumu ele aldı. 3 Ekim'de Girit'e ulaşan Âli Paşa, 28 Şubat 1868 tarihine kadar Girit'te kaldı ve düzenin tesis edilmesi için çalıştı.[565] Ayrıca bu süreç içerisinde, 20 Ocak 1868 tarihinde *Girit Vilayet Nizamnamesi* yayınlandı.[566] Âli Paşa'nın Girit Adası'ndan ayrılmasıyla, Girit Valisi Hüseyin Avni Paşa isyancılarla ciddi bir mücadele içerisine girdi

[560] Bourne, a.g.m. s.259; Türkmen, a.g.m. s.864
[561] Armaoğlu, a.g.e. s.289
[562] Aynı yer.
[563] Bourne, a.g.m. s.259-260; Türkmen, a.g.m. Aynı yer.
[564] Armaoğlu, a.g.e. Aynı yer.
[565] Türkmen, a.g.m. s.864-866; Armaoğlu, a.g.e. Aynı yer.
[566] A. Nükhet Adıyeke, "Doğu Sorunu'nun Bir Aynası: Girit Sorunu", *Yeni Türkiye*, Ankara, 2000, Cilt VI, Sayı 31, s.337

ve aynı zamanda ıslahat programının uygulanması için çalışmalara başladı. Hüseyin Avni Paşa'nın bu icraatlarıyla birlikte, isyan büyük ölçüde bastırıldı.[567]

Yunanistan ve Rusya'dan beklediği desteği alamayan Giritli Rumlar, 1868 yazında İngiltere'ye umut bağlamışlardı lakin İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Stanley'den bekledikleri gibi bir hamle gelmemişti.[568] Bununla birlikte, İngiltere'de Kasım 1868'deki genel seçimler sonucunda Liberal Parti iktidara geldi. Aralık 1868'de kurulan kabinede Gladstone ilk kez başbakan olurken, Dışişleri Bakanı Lord Stanley'nin yerine Lord Clarendon geçti.[569] Bu sırada Yunanistan, Rusya'nın teşvik ve desteğiyle harekete geçerek, ilhak çabasıyla Girit Adası'nı silahlandırmaya başlamıştı. Dolayısıyla, Aralık 1868 itibariyle Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ilişkiler son derece gerildi.[570] Bunun üzerine Yunanistan, İngiltere'de William Ewart Gladstone başbakanlığında kurulan yeni kabineden bazı beklentiler içerisine girdi.[571] Bu noktada, Başbakan Gladstone'un zihniyet açısından güçlü bir Helenist olması ve Türklere karşı önyargılı bir bakış açısına sahip olması bir hayli önemliydi.[572] Fakat Gladstone, halihazırda Yunanistan idaresinde bulunan Yedi Ada'nın durumundan memnun değildi. Bunun yanı sıra, Gladstone'un o esnada gündemi meşgul eden İrlanda Sorunu'na odaklanması,[573] muhtemelen Girit üzerinde etkili olmasını engellemişti. Netice itibariyle, Dışişleri Bakanı Lord Clarendon, Yunanistan'dan gelen taleplere olumsuz cevap verdi.[574]

Fransa ise, Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında savaş çıkmasını önlemek maksadıyla, söz konusu meseleyi görüşmek üzere *1856 Paris Antlaşması*'nı imzalayan devletlerin temsilcilerinin Paris'te bir konferansta bir araya gelmesini teklif etmişti. Böylece, devletlerin temsilcileri 9-20 Ocak 1869 tarihleri arasında Paris'te bir araya geldi ve yapılan görüşmelerin sonucunda temelde Osmanlı Devleti'nin haklı görüldüğü Yunanistan'a bildirildi. Bu şekilde, Girit Meselesi çözüme kavuştu.[575]

---

[567] Mustafa Ali Uysal, *Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2014, s.64 ve 69-70; Türkmen, a.g.m. s.866
[568] Bourne, a.g.m. s.268-269
[569] A.g.m. s.270; Micheal Partridge, *Gladstone*, Routledge, London, 2003, s.107-109
[570] Türkmen, a.g.m. Aynı yer.
[571] Bourne, a.g.m. Aynu yer.
[572] Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.88-94
[573] A.g.e. s.143
[574] Bourne, a.g.m. Aynı yer.
[575] Armaoğlu, a.g.e. s.290

4.2.Londra Konferansı (1871)

Kırım Harbi sonrasında *1856 Paris Antlaşması* ile birlikte, Karadeniz'in askerî açıdan tarafsız hale getirilmesi,[576] Rusya'nın Karadeniz'deki hakimiyeti açısından son derece önemli bir sınırlandırma olmuştu. Bu sebeple Rusya, çeşitli vesilelerle gerek doğrudan gerekse diğer devletler vasıtasıyla söz konusu meseleyi gündeme getirerek, bu sınırlandırmalardan kurtulmaya çalışmış fakat bu çabalar sonuçsuz kalmıştır.[577]

17 Temmuz 1870 tarihine gelindiğinde ise, bir süredir Fransa ile Prusya arasında devam eden gerginlikler dolayısıyla Fransa'nın Prusya'ya savaş ilan etmesi[578] ve bu şekilde Avrupa'da oluşan atmosfer, Rusya'nın Karadeniz'deki sınırlandırmaların kaldırılması için harekete geçmesine imkân verdi. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi İgnatiyev, bu meselenin Bâbıâli ile görüşülerek çözülebileceğini düşündü ve Ağustos 1870'te yalnızca teorik bir zeminde olsa da Sadrazam Âli Paşa ile bu mesele üzerine görüştü. Bu görüşmede İgnatiyev, Karadeniz'deki kısıtlamaların kaldırılmasının Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine zarar vermeyeceğini, hatta bu meselenin barışçıl bir şekilde çözülmesinin Osmanlı Devleti ile Rusya arasında dostluk ilişkileri kurulmasına vesile olabileceğini söyleyerek, Âli Paşa'yı ikna etmeye çalıştı fakat başarılı olamadı.[579]

Diğer taraftan, Prusya ile Fransa arasındaki savaş devam etmekteydi. Prusya Başbakanı Otto von Bismarck ise, Rusya'nın Karadeniz'deki kısıtlamaların kaldırılması için gösterdiği çabaları, savaş esnasında Rusya'dan destek almak ve ilişkilerin düzeltilmesi için adeta bir fırsat olarak görmüştü.[580] Bismarck böylece, 9 Eylül 1870 tarihinde St. Petersburg'daki Prusya elçisi vasıtasıyla, eğer Rusya artık kendisini söz konusu hükümlerle bağlı görmüyorsa bu durumun diğer devletlere kabul ettirilmesi hususunda Prusya'nın destek vermeye hazır olduğunu belirtti. Ayrıca, belki bir kongreye bile ihtiyaç kalmadan meselenim çözülebileceğini ifade etmekteydi.[581]

İstanbul'daki Rus Büyükelçisi İgnatiyev ise, Rusya Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporlarda *Paris Antlaşması*'ndaki Karadeniz'le ilgili sınırlandırmaların kaldırılması için İstanbul'da Bâbıâli ile görüşerek, meseleyi çözebileceğini savunmaktaydı. Ancak

[576] A.g.e. s.260
[577] Sergey Goryanof, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şarkı Meselesi*, Hazırlayanlar: Ali Ahmet Beyoğlu, İshak Keskin, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, s.197-199
[578] Armaoğlu, a.g.e. s.324-327
[579] Özhan Kapıcı, *Osmanlı-Rus İlişkilerinde N. P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013, s.273-274
[580] Goryanof, a.g.e. s.205-206; Otto von Bismarck, *Düşünceler ve Hatıralar*, C.II-III, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022, s.105
[581] Goryanof, a.g.e. s.206

Dışişleri Bakanı Gorçakov, bundan pek emin değildi.[582] Bununla birlikte, İgnatiyev resmî bir müracaatta bulunmaksızın Âli Paşa ile yaptığı görüşmelerde bu konuyu gündeme getiriyordu. Âli Paşa ise, bu görüşmelerde antlaşmayı imzalayan diğer devletlerin rızası olmadan herhangi bir değişiklik yapılamayacağına dikkat çekmekteydi.[583]

Bu esnada, Ekim 1870'te Rus Çarı II. Alexander başkanlığında yapılan bir toplantıda *Paris Antlaşması*'nın Karadeniz'deki sınırlandırmalarla ilgili hükümlerinin tek taraflı bir şekilde iptal edildiğini ifade eden bir genelge yayınlanmasına karar verildi. Bu çerçevede bir genelge hazırlandıktan sonra, diğer devletlere bildirilmek üzere elçiliklere gönderildi.[584] Londra'daki Rus Büyükelçisi ise, Kasım 1870'te genelgeyi İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville'e teslim etti ve kendisiyle iki defa görüştü. Lord Granville, bu görüşmelerde antlaşmadaki hükümlerde değişiklik yapılmasının antlaşmayı imzalayan devletlerin rızası ve katılımı olmadan mümkün olamayacağını ifade etmekteydi. Bununla birlikte, bu meselede açık kapı bırakılmasının doğru olacağı yorumunda bulundu. Granville, St. Petersburg'a gönderdiği cevapta ise genelgenin esasına değil, üslubuna eleştiri getirerek, Rusya'nın ilgili hükümleri tek taraflı bir şekilde iptal etmesinin hukuka uygun olmadığının üzerinde durdu ve bunun yerine Rusya'nın ilgili hükümlerin değiştirilmesi yönünde teklifte bulunması halinde, İngiltere'nin konuyu müzakere etmekten çekinmeyeceğini bildirdi.[585]

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot, Dışişleri Bakanı Granville'e gönderdiği raporlarda, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması siyasetini desteklemekte ve bu hususta Karadeniz'in askerî açıdan tarafsız bir hâlde bulunmasının son derece önem arz ettiğine dikkat çekmekteydi. Başbakan Gladstone ise, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma fikriyle ilgilenmiyordu. Hatta Kırım Harbi'nde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması için İngiltere'nin bir kez daha silaha sarılmasının saçma bir düşünce olduğu kanaatindeydi. Sonuç olarak, İngiliz Büyükelçisi Elliot ile Dışişleri Bakanı Granville, Rusya'nın yayınladığı genelgeye tepki göstermeye hazırlanan Osmanlı Devleti'ne sakin olmaları ve müttefiklere danışmadan hareket etmemeleri tavsiyesinde bulundu.[586]

---

[582] Kapıcı, a.g.e. s.277-279
[583] A.g.e. s.281-282
[584] A.g.e. s.284-285
[585] Goryanof, a.g.e. s.220-224
[586] Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Indiana University Press, Bloomington and London, 1973, s.26-27

İngiltere, bir taraftan da Rusya'nın talepleriyle ilgili olarak Prusya ile görüşmeler yapmaktaydı. Prusya Başbakanı Bismarck, bu görüşmelerde konuyu müzakere etmek üzere St. Petersburg'da bir konferans toplanmasını teklif etti. Fakat İngiltere, bu teklife itirazlarda bulundu ve sonunda konferansın Londra'da toplanmasına karar verildi. Bunun üzerine İngiltere, iki devlet arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi maksadıyla her türlü engeli kaldırmaya hazır olduğunu Rusya'ya bildirdi.[587] Çünkü İngiliz Başbakan Gladstone, *Paris Antlaşması* ile İngiltere'ye yüklenen mesuliyetleri hiçbir zaman için onaylamamıştı. Dolayısıyla, Başbakan Gladstone ile Dışişleri Bakanı Lord Granville bu mesuliyetlerden kurtulmak niyetindeydi.[588]

Konferans hazırlıkları başladıktan sonra, *Paris Antlaşması*'nı imzalayan bütün devletler Londra'ya davet edildi. Bununla birlikte, *Londra Konferansı*'nda yalnızca Rusya tarafından değiştirilmesi teklif edilen hükümlerin müzakere edilmesi esası kabul edilmişti.[589] Bu şekilde, *Londra Konferansı* 17 Ocak 1871'de yapılan açılış toplantısıyla başladı ve müzakereler 13 Mart'a kadar devam etti. 13 Mart 1871'de ise, dokuz maddelik bir antlaşma imzalandı.[590] Bu antlaşmayla birlikte, *Paris Antlaşması*'nda bulunan Karadeniz'in askerî açıdan tarafsızlığı maddesi iptal edilmişti. Ayrıca Boğazların kapalılığı esası teyit edilmiş fakat Osmanlı Devleti'ne gerekli gördüğü takdirde dost ve müttefiklerin savaş gemilerine Boğazları açabilme hakkı tanınmıştır.[591]

Prusya Başbakanı Otto von Bismarck'ın Prusya-Fransa Savaşı'ndaki siyaseti gereği, Rusya'nın taleplerinin Prusya tarafından desteklenmesi ve bunun yanı sıra İngiltere'de Kırım Harbi'nden itibaren, Rusya'ya karşı neredeyse kesintisiz bir şekilde izlenen siyasetin Başbakan Gladstone ve kabinesi tarafından terk edilmesiyle, Rusya *1871 Londra Konferansı*'nda istediklerini elde etmeyi başarmıştı. Başbakan Gladstone ise, takip ettiği siyaset dolayısıyla Kırım Harbi neticesinde elde edilen kazanımlardan vazgeçmek ve İngiltere'nin Karadeniz konusundaki geleneksel politikasından ayrılmak gibi suçlamalara maruz kaldı ve özellikle Muhafazakâr Parti Lideri Benjamin Disraeli tarafından eleştirildi.[592]

[587] Goryanof, a.g.e. s.244-245 ve 248
[588] Jelavich, a.g.e. s.33-35
[589] Goryanof, a.g.e. s.252
[590] Hasan Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2019, s.120-121
[591] Acar, a.g.m. s.121; Kapıcı, a.g.e. s.294
[592] Goryanof, a.g.e. s.318; Karaca, a.g.e. s.146

4.3.Bulgar İsyanı (1876) ve Gladstone'un Propaganda Faaliyetleri

1873 yılında Başbakan Gladstone'un İrlanda'daki üniversitelere yönelik reform tasarısı parlamentoda kabul edilmemiş ve hükümetin başarısız politikaları sebebiyle Kraliçe Victoria hükümet kurma görevini Disraeli'ye vermek istemişti. Bunun üzerine, Gladstone kendi isteğiyle seçimlere gitmek mecburiyetinde kaldı ve 1874 yılında yapılan genel seçimlerde Muhafazakâr Parti iktidara geldi. Bu durum, Gladstone'da bir depresyona yol açtı ve Gladstone yoğun siyasî hayatına ara verme kararı alarak, 13 Ocak 1875'te Liberal Parti liderliğinden ayrıldı. Gladstone, bu kararı sonrasında daha sakin bir hayat yaşamaya başladı. Ancak Avam Kamarası'ndaki parlamento üyeliği hâlâ devam etmekteydi.[593]

Bu esnada, 1875 yılı Temmuz ayı başlarında Osmanlı topraklarındaki Hersek'te bir isyan hareketi patlak verdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin meseleye müdahale etmesinden endişe etmiş ve bu sebeple isyancılarla uzlaşma çabası içerisine girmişti. Fakat zaman içerisinde, Osmanlı Devleti'nin uzlaşma yolundaki gayretlerinin sonuç vermediği görüldü ve meselenin Avrupa devletlerinin gündemine gelmesi engellenemedi.[594]

Hersek İsyanı'nın kısa süre içerisinde yayılması, doğal olarak meseleyi Avrupa devletlerinin gündemine taşımıştı. Böylece; Avusturya, Rusya ve Almanya Viyana'da toplanan bir konferansta bu meseleyi görüştü ve neticede söz konusu devletlerin Hersek'teki konsoloslarının Osmanlı Devleti ile isyancılar arasında arabulucu rolü üstlenmesine karar verildi.[595]

İngiltere'de ise iktidarda bulunan Başbakan Disraeli, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmaktaydı. Bu yüzden, Disraeli ile Dışişleri Bakanı Lord Derby bu isyanın Osmanlı Devleti'nin iç meselesi olduğunu ve isyanın dış müdahale olmadan bastırılması gerektiğini düşünüyordu.[596] Bu noktada İngiliz Dışişleri Bakanı Derby, 25 Ağustos 1875 tarihinde Osmanlı Devleti'ne gönderdiği telgrafta Osmanlı Devleti'nin isyancılarla mücadele ederken, hiçbir şekilde yabancı müdahaleye izin vermemesi gerektiğine dikkat çekti. Bu sebeple hükümetinin, bölgeye gönderilen konsolosların

[593] Karaca, a.g.e. s.147-149
[594] Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s.50-55
[595] A.g.e. s.61-62; Armaoğlu, a.g.e. s.487
[596] Aydın, a.g.e. s.63-65 ve 67-68

arabuluculuk yapmasına ancak meseleye müdahale etmemeleri şartıyla rıza gösterdiğini ifade etmekteydi.[597]

Osmanlı Devleti, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması yönünde bir siyaset takip eden İngiliz hükümetinin uyarıları neticesinde, İngiliz Büyükelçisi Elliot tarafından verilen tavsiyeleri de göz önünde bulundurarak, dış müdahaleleri engellemek maksadıyla meselenin çözümü için 20 Eylül 1875'ten itibaren reform tasarıları içeren fermanlar yayınlamaya başladı.[598]

Diğer taraftan, 1873-1874 yıllarında Anadolu'da ortaya çıkan kıtlık[599] ve 1875 Hersek İsyanı, Osmanlı Devleti'nin malî dengesini bir hayli bozmuştu. Bunun üzerine, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı hükümeti, 6 Ekim 1875 tarihinde yayınladığı *Tenzil-i Fâiz Kararnamesi* ve sonrasında yapılan açıklamalarla birlikte, bütçe açığı sebebiyle mevcut borçların ödenebilmesi için faiz ödemelerinde yarı yarıya indirime gidilmesi yönünde karar alındığını kamuoyuna bildirdi.[600] Mahmud Nedim Paşa'ya göre, bu dönemde maliyesi hâlihazırda kötü bir vaziyette olan Osmanlı Devleti mevcut masraflarını karşılayamaz hâle gelmiş, bunun üzerine iç ve dış borçlanma yolları denenmiş lakin başarılı olunamamıştı. Bu durumda yine Mahmud Nedim Paşa'ya göre, *Tenzil-i Fâiz Kararnamesi*'nin yayınlanması bir mecburiyet hâlini almıştı.[601] Ancak bu kararname, başta İngiliz kamuoyu olmak üzere, Avrupa'da Osmanlı tahvillerine yatırım yapmış olanlar tarafından ciddi anlamda tepki gördü ve böylece Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti'nin aleyhine döndü.[602]

Tenzil-i Fâiz Kararnamesi'nin yayınlanmasında, Mahmud Nedim Paşa üzerinde önemli bir nüfuza sahip olan Rus Büyükelçisi General İgnatiyev'in büyük bir etkisi oldu. Uzunca bir süredir Osmanlı hükümetine faiz indirimine gidilmesi yönünde tavsiyeler veren General İgnatiyev, bu şekilde Osmanlı topraklarındaki İngiliz-Fransız finans çevrelerinin etkisini kırmayı hedeflemekteydi.[603] Rus Büyükelçisi'nin aynı zamanda, Hersek İsyanı devam ederken böyle bir karar vasıtasıyla Avrupa kamuoyunu Türkler

[597] Armaoğlu, a.g.e. s.487-488
[598] Aydın, a.g.e. s.78
[599] Bu önemli kıtlık olayı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Taha Niyazi Karaca, "1873-1874 Kıtlığının Osmanlı İktisadi ve Siyasi Yaşantısına Etkileri", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler*, C.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.163-180
[600] Karaca, a.g.e. s.184-187 ve 189
[601] Demet Karasu, *Mahmud Nedim Paşa (1818-1883)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019, s.131-132
[602] Karaca, a.g.e. s.184-185 ve 189
[603] A.g.e. s.188-189: Kapıcı, a.g.e. s.393-394

aleyhine çevirmeyi planlamış olabileceği de düşünülebilir.[604] Mahmud Nedim Paşa ayrıca bu kararın alınmasında İngiliz ve Fransız elçilerine danışarak, bu elçilerin de onayını aldığını ifade etmektedir.[605]

Bu esnada Osmanlı Devleti, 20 Eylül-12 Aralık tarihleri arasında Hersek'teki isyana son vermek için bölgede reform yapılmasını öngören fermanlar yayınlamıştı. Ancak bu fermanlar meseleyi çözmek adına istenilen sonucu vermedi.[606] Bunun üzerine, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Andrassy[607] liderliğinde, Rusya ve Almanya devletlerinin temsilcilerinin de katılımıyla hazırlanan geniş bir reform programını içeren ve söz konusu reform programının uygulanmasını talep eden *Andrassy Notası* 30 Aralık 1875 tarihinde Osmanlı Devleti'ne gönderildi. Osmanlı Devleti ise, ilgili devletlere reform programını kabul ettiğini bildirdi ve 13 Şubat 1876'da yayınladığı fermanla programın uygulamaya koyulacağını açıkladı.[608] Bununla birlikte, bu çabalar da işe yaramadı. Böylece, sadarete getirilmesinde isyanı bastırabileceği düşüncesi etkili olan Mahmud Nedim Paşa başarısız oldu ve isyan daha da genişleyerek, Mayıs 1876'da Bulgaristan'a sıçradı.[609]

2 Mayıs 1876 itibariyle Bulgaristan'da ortaya çıkan isyan, bölgedeki yerli halkın silahlandırılması vasıtasıyla kısa sürede bastırılmıştı. Fakat yerli halkın silahlandırılması aynı zamanda olayın bir Müslüman-Hristiyan çatışması hâlini almasına sebep oldu ve her iki taraftan da ciddi kayıplar yaşandı.[610] Bu esnada Balkanlardaki karışıklıklar İstanbul'da büyük tepkiye yol açtı. İlk önce kabine değiştirildi, sonrasında ise 31 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek, yerine V. Murad getirildi.[611]

23 Haziran 1876 tarihinde ise, Gladstone'a yakınlığıyla bilinen ve Türklere karşı önyargılı bir isim olan Edwin Pears, muhabiri olduğu ve İngiltere'de Liberal Parti'nin yayın organı olan *Daily News* gazetesinde Bulgaristan'daki isyanın bastırılması sürecinde yaşanan olaylarla ilgili olarak, Türklerin bölgede korkunç katliamlar yaptıklarına dair bir makale yayınladı. Edwin Pears, bu makalede son derece ağır ithamlarda bulunmaktaydı

---

[604] Karaca, a.g.e. s.189
[605] Karasu, a.g.e. s.133-134
[606] Aydın, a.g.e. s.78-80
[607] Kont Andrassy, 1871-1879 tarihleri arasında Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Bkz. Melek Çolak, "Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1875-1878)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, 2011, s.52-61
[608] Armaoğlu, a.g.e. s.489-491; Bu eserde Kont Andrassy'den Avusturya-Macaristan Başbakanı olarak bahsedilse de yukarıdaki dipnotta belirtildiği üzere bu tarihte kendisi Avusturya-Marcaristan Dışişleri Bakanlığı görevindeydi.
[609] Karasu, a.g.e. s.141; Aydın, a.g.e. s.101
[610] Karaca, a.g.e. s.156-157
[611] Armaoğlu, a.g.e. s.494-495

ve ölümlerle ilgili oldukça yüksek rakamlara yer vermekteydi ancak bu rakamlar büyük ölçüde dedikodulara dayanıyordu.[612] Fakat buna rağmen, yazdığı makale İngiliz kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Böylece, 26 Haziran'da bu konu parlamentonun gündemine geldi ve hükümete konuyla ilgili sorular soruldu.[613] Bu sorulara cevaben, hükümet kanadından Dışişleri Bakanı Lord Derby iddiaların abartılardan oluştuğunu, dolayısıyla aceleyle hareket edilmemesi gerektiğini söylerken, Başbakan Disraeli ise bu haberlerin Türkleri yıpratmayı hedeflediğini belirtmekteydi.[614]

Diğer taraftan Sırbistan ve Karadağ, Balkanlarda oluşan karışıklıklar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin içerisine düştüğü zor durumundan faydalanmak için silahlanmaya başlamış ve Rusya'nın teşvikiyle 1-2 Temmuz 1876 tarihlerinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.[615]

İngiltere'de ise *Daily News* gazetesi muhabiri Edwin Pears, yayınlarına devam ederek, Türklerin Bulgaristan'da katliam yaptıklarına dair iddialarını sürdürmekteydi.[616] Bu noktada Kraliçe Victoria, yapılan yayınlarla birlikte İngiltere'deki kamuoyunun Türklerin aleyhine döndüğünün farkındaydı.[617] Böylece, Osmanlı Devleti'ni protesto etmek mecburiyetinde kaldı.[618] Bu konu, aynı zamanda parlamentonun gündemindeki yerini koruyordu ve Başbakan Disraeli'ye konuyla ilgili sorular sorulmaktaydı. Disraeli, kendisine ulaşan raporlara dayanarak, bu sorulara verdiği cevaplarda olayların tek taraflı bir katliamdan ziyade iki tarafın da ciddi kayıplar verdiği bir vuruşma şeklinde cereyan ettiğini ifade etmekteydi ve iddiaların genellikle yanlı kaynaklardan gelen abartılı bilgilere ve dedikodulara dayandığına dikkat çekiyordu.[619]

Kraliçe Victoria'nın Osmanlı Devleti'ni protesto etmesi ve Başbakan Disraeli'nin parlamentoda yaptığı açıklamalar kamuoyunun sakinleşmesi için yeterli olmamıştı. İngiliz kamuoyunda gittikçe büyüyen tepkilerle birlikte, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanlara yönelik yardım dernekleri kurulmaya ve kalabalıkların önünde Türkler aleyhinde konuşmalar yapılmaya başladı.[620] Özellikle, 1876 yılı Ağustos ayı itibariyle artık kamuoyunun hedefinde hükümet vardı. Hükümetin olaylar karşısındaki tavrı ve

[612] Karaca, a.g.e. s.160-162
[613] David S. Katz, *İngilizlerin Gözüyle Türkiye 1776-1923*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021, s.147
[614] Karaca, a.g.e. s.162
[615] Armaoğlu, a.g.e. s.495-496
[616] Karaca, a.g.e. s.163
[617] Katz, a.g.e. s.149
[618] Karaca, a.g.e. Aynı yer
[619] Aydın, a.g.e. s.157-158
[620] Katz, a.g.e. s.149

Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya ilişkin siyaseti eleştirilmekteydi.[621] İşte tam da bu esnada William Ewart Gladstone sahneye çıktı ve Bulgaristan'daki olaylar üzerinden propaganda faaliyetlerine başladı.

Liberal Parti hükümetinin iktidarı kaybetmesi sonrasında parti liderliğini bırakan ve adeta inzivaya çekilen Gladstone'un Bulgaristan'da yaşananlar karşısında propaganda faaliyetlerine başlamasında, Avrupa'da Türkler aleyhinde kamuoyu çalışmaları yapan Panslavist bir Rus olan Olga Novikoff oldukça önem arz etmektedir. Madam Novikoff, başlangıçta Gladstone ile arkadaşlık kurmuş, sonrasında ise Gladstone'un kadınlara karşı zaafını kullanarak, kendisini etkisi altına almıştı. Madam Novikoff, Gladstone ile yaptığı görüşmelerde, Gladstone'un düşünce dünyasında halihazırda mevcut olan Türklere karşı önyargıyı beslemekle kalmadı, aynı zamanda Gladstone'un hiç de uzak olmadığı Rus yanlısı siyaset anlayışının tekrar gündeme gelmesini sağladı. Böylece Gladstone, Bulgaristan olayları karşısında halihazırda Türklere karşı propaganda yapmakta olan arkadaşlarının yardımıyla, aktif siyasi hayata geri dönerek Türkler ve hükümetin izlediği siyaset aleyhindeki propaganda faaliyetlerinde önemli bir rol oynadı.[622]

Gladstone, ilk olarak 28 Ağustos'ta Londra'da düzenlenen ve hükümeti protesto eden son derece geniş çaplı bir halk mitinginde konuşmacılar arasında yer aldı. Sonrasında ise, 6 Eylül'de "*Bulgarian Horrors and the Question of the East*"[623] isimli bir risale yayınladı. *Daily News* gazetesi muhabiri Edwin Pears tarafından yazılanları temel alan bu risalede Bulgaristan'da yaşananlarla ilgili olarak doğrudan Türk ırkı hedef alınıyordu. Gladstone, Türkleri son derece aşağı ve zararlı bir ırk olarak tasvir etmekteydi. Bu şekilde Türklerden kurtulmak gerektiğine dikkat çekerek, Türklere karşı mücadele etme çağrısında bulunmaktaydı. Ayrıca hükümetin olaylar karşısındaki tavrını ağır bir şekilde eleştiriyordu.[624] Gladstone'un bu risalesi, sadece İngiltere ile sınırlı kalmadı ve Avrupa çapında muazzam bir ilgi uyandırdı.[625] Öyle ki, toplamda 200 bin civarında satış rakamına ulaştı,[626] Fransızca ve Rusça'ya tercüme edildi.[627] Bu noktada, söz konusu risalenin Gladstone tarafından yapılan propaganda faaliyetlerinde çok önemli yer teşkil ettiği görülmektedir.

[621] Aydın, a.g.e. s.159-160
[622] Karaca, a.g.e. s.164-171
[623] Bu risalenin başlığını "*Bulgar Dehşetleri ve Doğu Sorunu*" şeklinde Türkçe'ye çevirmek mümkündür.
[624] Karaca, a.g.e. s.165 ve 172-174
[625] A.g.e. s.163
[626] A.g.e. Aynı yer; Katz, a.g.e. s.153
[627] Aydın, a.g.e. s.171-172

İngiliz kamuoyunun yanı sıra, Avrupa kamuoyunda da büyük ilgi uyandıran bu risale yayınlandıktan sonra, Gladstone propaganda faaliyetlerine hız kesmeden devam etti ve 9 Eylül 1876 tarihinde gerçekleştirilen bir halk mitinginde yaklaşık olarak 10 bin kişiye hitap etti.[628] Gladstone, bu mitingde yaptığı konuşmada halkı Türkler aleyhine galeyana getirmekle kalmadı.[629] Aynı zamanda konuyu siyasi bir malzeme haline getirerek hükümeti eleştirdi[630] ve bu konuda İngiltere ile Rusya'nın iş birliğine gitmesi gerektiği fikrini ileri sürdü.[631] Hükümet ise propaganda faaliyetleri ve eleştiriler karşısında sessiz kalmamıştı. Başbakan Disraeli iddiaların ispat edilmemiş olduğuna dikkat çekerken, Dışişleri Bakanı Lord Derby ise olaylar karşısında duygusal değil, akılcı bir siyaset izlenmesi gerektiğini söylemekteydi. Gladstone, bu açıklamalara verdiği cevaplarda, hükümetin Türklere destek vermesini ve Rusların hükümet tarafından adeta bir tehdit gibi görülmesini eleştirdi.[632] Özellikle bu husus, Gladstone tarafından hükümetin dış politika anlayışına yönelik çeşitli vesilelerle ortaya koyulan eleştirilerde oldukça önemli bir yer tutmaktaydı.[633] Gladstone'un başrol oynadığı ülke genelindeki propaganda faaliyetleri, Ekim ayı itibariyle azalmaya başladı.[634] Bununla birlikte Aralık 1876'ya kadar devam etti.[635]

Bu esnada, İstanbul'da Sultan V. Murad'ın mevcut psikolojik rahatsızlıkları ilerlemeye başlamış ve bir süre sonra Padişah aklî dengesini kaybetmişti. Bunun üzerine, Padişah'ın kardeşi Şehzade Abdülhamid Efendi ile görüşülerek, V. Murad tahttan indirilmiş ve yerine 31 Ağustos 1876 tarihinde II. Abdülhamid getirilmişti.[636] Sırbistan ve Karadağ ise, Osmanlı Devleti ile girdikleri savaşta mağlup olmaya başlamıştı. Bu noktada Rusya derhal duruma müdahale etti ve 31 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne nota verdi. Bu notada Sırbistan ve Karadağ ile mütareke yapması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmaktaydı. Bu sebeple İngiltere, bir kriz çıkmasını engellemek için araya girerek, meselenin Balkanlarda ıslahat yapılması yoluyla çözülmesini sağlamak adına İstanbul'da bir konferans toplanması fikrini ileriye sürdü ve devletleri bu konuda ikna

[628] Karaca, a.g.e. s.174; Katz, a.g.e. s.157; Aydın, a.g.e. s.173
[629] Karaca, a.g.e. Aynı yer
[630] Katz, a.g.e. Aynı yer
[631] Aydın, a.g.e. Aynı yer
[632] A.g.e. s.173-175
[633] A.g.e. s.171
[634] Katz, a.g.e. s.158
[635] Karaca, a.g.e. s.176
[636] Edhem Eldem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.49-54

etmeyi başardı. Böylece, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki meseleyi çözmek üzere, 23 Aralık 1876 tarihinde *İstanbul (Tersane) Konferansı* toplanacaktı.[637]

Diğer taraftan, Gladstone liderliğinde yürütülen propaganda faaliyetleri, *Tersane Konferansı* arifesinde İngiliz kamuoyunun Türklere karşı bakış açısının değişmesine sebep olmuştu. Başbakan Disraeli'ye göre, İngiliz kamuoyundaki bu değişim muhalefetin ve Rus casusların çabalarıyla ortaya çıkmıştı.[638] İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby ise, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Elliot'a gönderdiği mektuplarda İngiliz kamuoyunda Türkler aleyhindeki değişim sebebiyle, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş çıkması gibi fevkalâde bir durumda bile İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardımcı olamayacağını ifade ediyordu.[639] Nitekim ilerleyen dönemde Kraliçe Victoria, propaganda faaliyetleri dolayısıyla Gladstone'u Osmanlı-Rus Savaşı'na sebep olmakla suçlayacaktı. Gladstone ise, 1880 yılında yeniden iktidara gelinceye kadar Türkler aleyhindeki propagandasını seçim malzemesi olarak kullanmaya devam etti.[640]

[637] Armaoğlu, a.g.e. s.497-502
[638] Katz, a.g.e. s.158
[639] Aydın, a.g.e. s.163
[640] A.g.e. s.176

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

LORD SALISBURY'NİN OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA DAİR SİYASETİ (1876-1902)

Lord Salisbury'nin siyasi hayatında en aktif yılları olan 1876-1902 arasında Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti ele alınmadan önce, Lord Salisbury'nin Dış Politika Anlayışının Temelleri başlığı altında Salisbury'nin dış politika anlayışının oluşumu ve kendisinin realist siyasetçi portresiyle birlikte dış politika anlayışının ana hatları incelenecektir. Sonrasında ise, kendisinin 1876-1902 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğuna dair siyaseti bu dönemdeki bazı önemli meseleler üzerinden *Berlin Kongresi'ne Giden Yol ve Islahat Tavsiyeleri*, *Mısır Meselesi*, *Teselya Harbi (1897)*, *Ermeni Meselesi* ve *Basra Körfezi Siyaseti (1887-1902)* başlıkları altında ele alınacaktır.

1.LORD SALISBURY'NİN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞININ TEMELLERİ

Lord Salisbury'nin dış politika anlayışının temelleri çerçevesinde Salisbury'nin 1853-1874 yılları arasında Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nda bulunduğu dönemde meydana gelen dış politikaya yönelik başlıca meselelere dair bakış açısı, *Tersane Konferansı* öncesinde dış politika anlayışının şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Hindistan Bakanlığı'ndaki ikinci dönemi ve son olarak Lord Salisbury'nin realist siyasetçi portresi ve dış politika anlayışı üzerinde durulacaktır.

Diğer taraftan, **Lord Salisbury**, yani tam adıyla Robert Arthur Talbot Gascoyne-Cecil, Lord Salisbury unvanını babasının vefatıyla birlikte 38 yaşında elde etmiş ve kullanmaya başlamıştı. Dolayısıyla 38 yaşına kadar, 36-38 yaşları arasında Lord Cranborne unvanını kullandığı iki sene hariç olmak üzere genellikle **Lord Robert** şeklinde anılmıştır. Bu sebeple, tıpkı Birinci Bölüm'de olduğu gibi Lord Salisbury unvanını aldığı tarihe kadar kendisinden **Lord Robert** ve **Lord Cranborne** şeklinde bahsedilecektir.

1.1.Avam Kamarası ve Lordlar Kamarası'nda Dış Politika (1853-1874)

Lord Robert, 22 Ağustos 1853'te henüz 23 yaşında genç bir parlamento üyesi olarak Muhafazakâr Parti'den Avam Kamarası'na seçilmiş böylece parlamentoya adımını atmıştı. Bu esnada Rusya, Kutsal Yerler Meselesi ile ortaya çıkan siyasi krizi bahane edip Osmanlı Devleti'nin topraklarına girmiş ve o halde resmen bir savaş hâli olmamasına rağmen, Memleketeyn'i işgal etmişti. Sonrasında, bu diplomatik krizi çözmek için Avusturya, İngiltere, Fransa ve Prusya devletlerinin iş birliğiyle hazırlanan *Viyana Notası*

başarısız olmuş ve İngiltere'de hem kamuoyu hem de kabinenin bir kısmı nezdinde Rusya ile savaş fikri gittikçe güçlenmişti. Bu durumda İngiltere, 27 Şubat 1854'te Rusya'ya bir ültimatom vermiş ve bu ültimatomun Rusya tarafından reddedilmesiyle birlikte, 28 Mart 1854'te Rusya'ya savaş ilan ederek, Fransa ile beraber Osmanlı Devleti'nin yanında Kırım Harbi'ne fiilen dahil olmuştu.[641] Dolayısıyla, Lord Robert parlamentoya girdikten bir süre sonra, İngiltere'nin Kırım Harbi'ne girişi önemli bir dış politika meselesi olarak parlamentonun gündeminde bulunmaktaydı.

Lord Robert ise, başından itibaren Rusya ile bir savaşa taraftar değildi ve bu savaşı İngiltere'nin siyasi menfaatleri açısından bir hata olarak görmekteydi. Bu çerçevede savaş esnasındaki İngiliz siyasetine yönelik ciddi bir muhalefet ortaya koydu. Hatta bu muhalefet kendisinin parlamentoda Rus taraftarı olarak nitelendirilmesine sebep oldu.[642] Halbuki, Lord Robert'ın savaş sonrasında dile getirdiği anlayışa göre, İngiltere'nin Kırım Harbi'ne girişi, yalnızca Osmanlı Devleti'nin itibarını korumak için gerçekleşmişse bu oldukça saçma bir hareket olmuştu. Ancak eğer İngiltere, kendi menfaatlerine büyük bir tehlike teşkil edeceği düşüncesiyle Rusya'nın genişlemesini engellemek üzere, Osmanlı Devleti'nin itibarını Rusya'nın saldırısına karşı korumak için savaşa dahil olmuşsa bu makul görülebilirdi.[643] Bununla birlikte, Lord Robert'ın bu savaşa muhalefet etmesinde savaş taraftarı bir düşünce yapısına sahip olmaması da etkili bir unsurdu.[644] Nitekim, Lord Robert, ileride değinileceği üzere, sonraki yıllarda da benzer hadiseler karşısında yine savaşa muhalefet ederek barışın korunmasını savunacaktır.

1859 yılına gelindiğinde, Avusturya'ya karşı bir savaş hazırlığı içerisinde olan Fransa ile Piyemonte arasında 18 Ocak 1859'da bir ittifak antlaşması imzalanmıştı. Bunun üzerine, Piyemonte ile Avusturya arasındaki ilişkiler oldukça gergin bir hâl almış ve Avusturya 23 Nisan 1859'da Piyemonte'ye ordusunu terhis etmesini talep eden bir ültimatom göndermişti. Bu ültimatomun Piyemonte tarafından reddedilmesiyle birlikte, Avusturya kuvvetleri 29 Nisan'da Piyemonte'ye saldırmış, Fransa ise müttefikini yalnız bırakmayarak, Piyemonte'nin yanında Avusturya'ya karşı savaşa katılmıştır.[645]

Bu esnada, İngiltere'de Fransa'ya karşı askeri müdahalede bulunulması ve İngiltere'nin bu şekilde savaşa dahil olması tartışılmaya başlamıştı. Bu noktada Lord

[641] H.D. Traill, The Marquis of Salisbury, J.M. Dent & Co. London, 1906, s.9; Keleş, a.g.e. s.140
[642] Andrew Roberts, a.g.e. Bölüm II, s. 9; E. D. Steele, *Palmerston and Liberalism 1855-1865*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s.62
[643] *Hansard*, House of Commons, 4 May 1858, C.150, s.77
[644] Roberts, a.g.e. Aynı yer.
[645] Armaoğlu, a.g.e. s.296-300

Robert, iktidarda bulunan Muhafazakâr Parti'nin bir mensubu olarak, savaş meselesinin İngiliz halkının zihinlerini yoğun bir şekilde meşgul ettiği bu dönemde Avrupa'da barışı sağlamak için çalışmaları ve İngiltere'yi savaşa sürüklenmekten korumaları gerektiğini savunmaktaydı.[646] Sonuçta, İngiltere'nin savaşa katılması yönündeki tartışmalardan bir netice çıkmadı ve İngiltere savaşa katılmak yerine arabuluculuk yaparak, 11 Temmuz 1859'da devletler arasında ateşkes yapılmasına yardımcı oldu. Sonrasında ise, 10 Kasım 1859'da Fransa, Piyemonte ve Avusturya devletleri arasında imzalanan antlaşmayla barış sağlandı.[647]

Rusya'da ise, Kırım Harbi'nden sonra otoriter idare anlayışında bazı değişiklikler görülmekteydi. Buna bağlı olarak, 1861'de Rus Çarı II. Aleksander serflik (toprağa bağlı kölelik) sistemini kaldırmıştı. Bu durum ise, Polonyalıların 1861-1862 yıllarında bazı hürriyetler talep etmesine sebep olmuş fakat bu talepler Rusya tarafından reddedilmişti. Söz konusu taleplerinin reddedilmesiyle birlikte, Polonyalılar 13 Ocak 1863'te isyan etmiş ve Rusya isyanı bastırmak için isyancılar üzerine büyük bir ordu göndermiştir.[648]

Diğer taraftan, 13 Ocak 1863'teki Polonya İsyanı ve Rusya'nın bu isyana tepkisi, İngiltere'de büyük bir yankı uyandırmıştı. Zira İngiltere'nin de imzalamış olduğu *1815 Viyana Kongresi* kararları gereğince Rusya tarafından Polonyalılar için bir anayasa meydana getirilmiş ancak sonrasında bu anayasa kaldırılmıştı. Şimdi ise, Polonyalılar bazı haklar talep etmiş ve bu istekleri reddedildiği için isyan etmişlerdi. Dolayısıyla, Britanya parlamentosunda *Viyana Kongresi* kararlarını imzalayan bir devlet olarak İngiltere'nin meseleye müdahale etmesi tartışılmaktaydı.[649]

Lord Robert'a göre, *Viyana Kongresi* kararlarını imzalayan devletlerin arasında yer alması sebebiyle, İngiltere'nin bu meseleye müdahale etme hakkı vardı ancak bu bir mecburiyet değildi.[650] Bununla birlikte, Polonyalıların hissiyatını paylaşmanın yanında İngiltere'nin bu konudaki iyi niyetini göstermek maksadıyla, Avam Kamarası'nda bu meseleye müdahale edilmesini desteklemekteydi.[651] Bu meselede, Avrupa devletlerinin arabuluculuğunda Rusya'nın idaresi altında bulunan Polonya'nın şartlarında iyileştirilme yapılabileceğine inanmaktaydı.[652]

---

[646] Steele, *Palmerston and Liberalism*, a.g.e. s.92
[647] Armaoğlu, a.g.e. s.300-301
[648] A.g.e. s.307
[649] *Hansard*, House of Commons, 27 February 1863, C.169, s.879-893
[650] *Essays by the Marquess of Salisbury*, C.II, John Murray (Haz.), William Clowes and Sons, London, 1905, s.193-194
[651] *Hansard*, House of Commons, 27 February 1863, C.169, s.919-921
[652] John Murray (Haz.), a.g.e. s.59-60

İngiltere hükümeti ise, meseleye müdahale etmeye karar verdi. Bu çerçevede dönemin Dışişleri Bakanı Lord Russell, 2 Mart 1863'te Rusya hükümetine gönderdiği bir notayla Rusya'nın bu konudaki taahhütlerini hatırlattı. Ayrıca, af ilan edilmesini ve Polonya'da anayasanın tekrar tesis edilmesini dostça bir üslupla tavsiye etti. Ancak bu tavsiyeler Rusya tarafından reddedildi. Bunun üzerine Lord Russell, 10 Nisan'da Avusturya ile Fransa'nın da katılımıyla[653] Polonya konusunda St. Petersburg'a ikinci bir nota gönderdi. Russell, bu notada sert bir üslup kullandı. Rusya'nın gerekli adımları atması gerektiğini ve Polonya'nın durumunun yalnızca Rusya için değil, aynı zamanda Avrupa'daki genel barış için de tehlike oluşturabileceğini belirtiyordu. Lord Russell ayrıca Rusya'nın gerekli adımları atmaması durumunda olumsuz sonuçlar ortaya çıkabileceğine dikkat çekmekteydi. Russell, aynı gün Rus elçisiyle bir görüşme yaparak söz konusu notadaki tavsiyelerin reddedilmesi durumunda İngiltere'nin barışçıl tavrını değiştirebileceğini ifade etti ve bu şekilde üstlü kapalı bir tehditte bulundu. Bununla birlikte, Rusya nezdinde yapılan bu teşebbüsler hiçbir sonuç vermedi.[654]

İngiltere'nin teşebbüslerinin bir sonuç vermemesi üzerine, görüşmeler bir süre durmuş fakat sonrasında İngiltere, Avusturya ve Fransa 17 Haziran'da Rusya'ya bir nota göndererek altı madde hâlinde Polonya konusunda taleplerde bulunmuşlardı. Rusya ise bu konuyu herhangi bir şekilde tartışmaya açmayacağını ifade etti. Bunun üzerine, İngiltere ile Avusturya ısrarlarından vazgeçerken, Fransa bu hususta ısrarını bir süre daha sürdürdü lakin hiçbir sonuç alamadı.[655]

Lord Robert, İngiltere'nin Polonya meselesinde geri adım atmasıyla birlikte, bu konuda şimdiye kadar yapılan bütün diplomatik teşebbüslerin Polonya nezdinde yalnızca manevi bir destekten başka bir işe yaramadığını düşünmekteydi.[656] Ayrıca Lord Robert'a göre, İngiltere'nin bu meselede Rusya'ya karşı birtakım tehditlerde bulunduktan sonra geri adım atması bir hayli küçük düşürücüydü ve İngiltere hükümeti bu hareketiyle yalnız bıraktığı Fransa'nın öfkesini çekmişti.[657]

Bu esnada, 1863 yılında Avrupa'da başka bir kriz daha ortaya çıkmıştı. Şöyle ki, *1852 Londra Antlaşması* neticesinde Danimarka Veliahdı'nın şahsi idaresine bırakılan Schleswig-Holstein dukalıkları, Danimarka ile Cermen Konfederasyonu arasında bir

[653] Armaoğlu, a.g.e. s.309
[654] John Murray (Haz.), a.g.e. s.195-200
[655] Armaoğlu, a.g.e. s.309-310
[656] John Murray (Haz.), a.g.e. s.204
[657] A.g.e. s.202

anlaşmazlığa sebep olmuştu. Danimarka Kralı, 30 Mart 1863'te bir karar yayınlayarak, Schleswig Dukalığı'nın Danimarka'ya dâhil olması karşılığında Holstein Dukalığı'nın Cermen Konfederasyonu'na katılabileceğini belirtmişti. Cermen Konfederasyonu ise, buna tepki göstermiş ve 9 Temmuz'da kararın geri çekilmesini talep etmişti.[658] Bununla birlikte, İngiltere Başbakanı Lord Palmerston 23 Temmuz'da parlamentoda yaptığı konuşmada Danimarka'ya desteğini açıkladı.[659] İngiltere'den gelen destek sonrasında Danimarka, 13 Kasım 1863'te Schleswig'i de kapsayan yeni bir anayasayı kabul ederek, adeta Cermen Konfederasyonu'na meydan okudu.[660] Bu durumun taraflar arasındaki gerginliği artırdığını fark eden İngiltere hükümeti, geri adım atarak Danimarka'ya söz konusu anayasayı feshetmesini tavsiye etti. Ancak bu tavsiye Danimarka tarafından reddedildi.[661] Bunun üzerine, Avusturya-Prusya müşterek kuvvetleri 24 Aralık 1863'te Holstein Dukalığı'nı ve 1 Şubat 1864'te Schleswig Dukalığı'nı işgal etti ve bu şekilde taraflar arasında bir savaş başladı.[662]

İngiltere ise, dukalıkların işgali karşısında 19 Şubat'ta Danimarka'ya gönderdiği yazıda Fransa ile Rusya'ya danışmadan yardım taahhüdünde bulunamayacağını ifade etmekteydi.[663] Sonraki süreçte, İngiltere savaşa müdahale etmek için Fransa ve Rusya'yı ikna edemedi lakin taraflar arasındaki problemi çözmek için Londra'da bir konferans toplanmasına karar verildi. Böylece, 25 Nisan-25 Haziran tarihleri arasında İngiltere, Fransa, Rusya, Danimarka, Avusturya ve Prusya devletlerinin katılımıyla, dukalıklar meselesini ele almak üzere Londra'da bir konferans toplanmış ancak bu konuda bir uzlaşma sağlanamadı. Dolayısıyla, Avusturya-Prusya ile Danimarka arasındaki savaş yeniden başladı. Bu savaş Danimarka'nın mağlubiyetiyle sona erdi. 30 Ekim 1864'te imzalanan *Viyana Antlaşması* ile Danimarka, Schleswig, Holstein ve Lavenburg'u Avusturya ile Prusya'ya terk etti ve bu şekilde barış tesis edildi.[664]

Lord Robert, bu kriz karşısında İngiltere'nin *Londra Antlaşması*'nı imzalayan devletlerden bir tanesi olarak, müdahalede bulunmaya hakkı olduğunu ve Danimarka'nın Almanlara bağımlı hâle gelmesinin büyük bir ticaret devleti olan İngiltere'nin siyasetine aykırı olduğunu savunmaktaydı. Lord Robert'a göre, bu konuda ilk başta Danimarka'yı destekleyen İngiltere'nin Almanların kararlılığı karşısında bir anda geri adım atarak,

[658] Ziegler, a.g.e. s.118
[659] *Hansard*, House of Commons, 23 July 1863, C.172, s.1249-1253
[660] Ziegler, a.g.e. s.118-119
[661] John Murray (Haz.), a.g.e. s.146
[662] Ziegler, a.g.e. s.120
[663] Aynı yer.
[664] A.g.e. s.121; Armaoğlu, a.g.e. s.311-312

Danimarka'ya yeni kabul ettiği anayasayı feshetmesini tavsiye etmesi, Kıta Avrupası'nda İngiltere'nin itibarına zarar vermişti.[665] Bunun yanı sıra, dukalıkların işgali esnasında Alman kuvvetleri Holstein üzerine ilerlerken Danimarka kuvvetleri, Alman kuvvetleriyle çatışmaya girmemek için Holstein bölgesinden çekilmişti. Lord Robert ise, bu hareketin İngiltere'nin tavsiyelerinden kaynaklandığını ve Danimarka'nın bu şekilde Almanlar karşısında dezavantajlı bir konuma düştüğünü dolayısıyla, İngiltere'nin Danimarka'ya yardım etmesi gerektiğini ileri sürmekteydi.[666] Ancak Lord Robert'a göre, İngiltere bu konuda Danimarka'ya etkili bir yardım yapmaktan kaçınmıştı.[667] Yine kendisine göre, İngiltere böylece, ilk olarak Polonya meselesinde ve ardından Danimarka-Cermen çatışmasındaki tavrıyla Kıta Avrupası üzerindeki nüfuzunu kaybetmiştir.[668]

Lord Robert, 1865 yılında ağabeyi Lord Cranborne'un vefatıyla birlikte, **Lord Cranborne** unvanını aldı[669] ve bir yıl sonra Temmuz 1866'da Hindistan Bakanı olarak kabineye girdi.[670] Ancak parti içi anlaşmazlıklar sebebiyle 1867 yılında bu görevinden istifa etti. 1868 yılında ise babasının vefatı üzerine, **Lord Salisbury** unvanını aldı ve aynı zamanda babasının Lordlar Kamarası'ndaki sandalyesini devralarak, 2 Mayıs 1868 tarihinde Lordlar Kamarası'na girdi.[671]

Lord Salisbury, Lordlar Kamarası'na girdikten sonra Eylül 1868'de İspanya'da yapılan bir darbeyle meşrutiyet tesis edilmiş ve Kraliçe Isabella tahttan indirilmişti. Kraliçe Isabella'nın tahttan indirilmesiyle İspanya tahtı boş kalmıştı. Böylece İspanya hükümeti, yeni bir hükümdar arayışı içerisine girmiş ve Mayıs 1869'da Prusya Kraliyet Ailesi'nin de mensup olduğu Hohenzollern Hanedanı'ndan Prens Leopold'a İspanya tahtı teklif edilmişti. Fransa ise, bu teklife etrafının Hohenzollern Hanedanı tarafından çevrilmesinden endişe etmesi sebebiyle itiraz etmişti. Ancak Prusya Başbakanı Otto von Bismarck, Fransa'yı kışkırtmak maksadıyla Prens Leopold'a bu teklifi kabul etmesini tavsiye etti. Prens Leopold ilk başta sıcak bakmadığı bu teklifi Haziran 1870'te kabul etti. Bunun üzerine Fransa, Prusya Kralı I. Wilhelm'e baskı yaparak Temmuz 1870'te Prens Leopold'u bu kararından vazgeçirmeyi başardı. Fakat Fransa'nın daha ileriye giderek, gelecekte bir Hohenzollern prensinin İspanya tahtına geçmeyeceğine dair Prusya

[665] John Murray (Haz.), a.g.e. s.143-147
[666] Spencer Walpole, *The life of Lord John Russell*, C.II, Longsman, Green and Co. London, 1859, s.387; John Murray (Haz.), a.g.e. s.230; Lady Cecil, a.g.e. C.I, s.310
[667] John Murray (Haz.), a.g.e. s.230-231
[668] A.g.e. s.202-205
[669] Traill, a.g.e. s.47
[670] Lady Cecil, a.g.e. C.I, s.204
[671] Traill, a.g.e. s.73-75 ve 97

Kralı'ndan teminat istemesi, Fransız elçisinin görüşme talebinin I. Wilhelm tarafından reddedilmesine sebep oldu. Fransız elçisinin maruz kaldığı bu muamele, halihazırda oldukça gergin olan Fransız kamuoyunun şiddetli bir şekilde savaş taraftarı olmasına sebep oldu ve Fransa 17 Temmuz 1870'te Prusya'ya savaş ilan etti.[672]

Diğer taraftan, İngiliz kamuoyunda Fransa savaşı başlatması sebebiyle saldırgan taraf olarak görülmüştü.[673] Bu esnada savaşa büyük bir özgüvenle giren Fransa seferberlik konusundaki başarısızlıkları sebebiyle art arda ciddi mağlubiyetler yaşadı ve Fransa İmparatoru III. Napoleon'un savaşta esir düşmesi sonrasında başkent Paris 19 Eylül 1870 tarihinde Prusya kuvvetleri tarafından kuşatıldı.[674] Almanların Schleswig-Holstein dukalıklarına saldırmasından itibaren Prusya'nın siyasetini dikkatli bir şekilde takip eden Lord Salisbury ise, Alman milliyetçiliğinden endişe etmesi sebebiyle, bu dönemde Prusya'nın karşısında yer alan Fransa'ya sempati duymaktaydı.[675] Özellikle, Prusya'nın barış şartı olarak Alsace-Lorraine'i talep etmesi üzerine Salisbury, bu durumun Fransa'nın ileride rövanş almak istemesine sebep olarak, Avrupa'daki barışı tehlikeye atacağını ileri sürdü ve İngiltere hükümetini müdahale etmeye çağırdı.[676] Lakin İngiltere hükümeti, Fransa-Prusya Savaşı müdahalede bulunmadı ve 1 Mayıs 1871 tarihinde Fransa ile Prusya arasında *Frankfurt Antlaşması* imzalanarak barış tesis edildi. *1871 Frankfurt Antlaşması'*nın en dikkat çekici maddesi ise, Alsace-Lorraine bölgesinin Prusya'ya terk edilmesiydi.[677] Gerçekten de Lord Salisbury'nin tahminlerine uygun bir şekilde Alsace-Lorraine bölgesinin geri alınması, Fransa'nın I. Dünya Savaşı sırasındaki temel hedeflerinden bir tanesi hâline gelmiştir.[678]

1874 yılında ise, Lord Salisbury'nin mensubu olduğu Muhafazakâr Parti genel seçimleri kazanarak, iktidara geldi. 21 Şubat 1874 tarihinde, Benjamin Disraeli başbakanlığında kurulan yeni kabinede Lord Salisbury de Hindistan Bakanı olarak yer aldı. Böylece, Salisbury için Hindistan Bakanlığı'nda ikinci dönem başladı.[679]

---

[672] Armaoğlu, a.g.e. s.324-327
[673] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.33
[674] Armaoğlu, a.g.e. s.328-329
[675] Lady Cecil, a.g.e. Aynı yer; Roberts, a.g.e. Bölüm VIII, s.7
[676] Lady Cecil, a.g.e. c.II, 33-36
[677] Armaoğlu, a.g.e. Aynı yer.
[678] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s.352
[679] Traill, a.g.e. s.115-117: Lady Cecil, a.g.e. c.II, s.49-50

1.2.Tersane Konferansı Öncesinde Salisbury'nin Hindistan Bakanlığı'ndaki İkinci Dönemi

Lord Salisbury'nin Hindistan Bakanlığı'ndaki ikinci dönemi başlamadan önce, İngiltere hükümeti, bu dönemde topraklarını genişletmekte olan Rusya'nın İngiliz idaresindeki Hindistan'ın güvenliği açısından tehlike oluşturabileceğini düşünmekteydi. Hindistan ile Rusya arasında adeta bir tampon bölge durumundaki Afganistan'ın kuzey sınırları ise, İngiltere nezdinde bir hayli önemliydi. Zira Afganistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Bedehşan ve Vahan'ın Rusya'nın eline geçmesi, Rusya için Hindistan yolunun açılması anlamına geliyordu. Bu sebeple, 1872 yılı sonlarında İngiltere ve Rusya hükümetleri arasında Afganistan'ın özellikle kuzey sınırlarının tespit edilmesine yönelik görüşmeler başlamıştı. Bu görüşmeler neticesinde, 31 Ocak 1873'te İngiltere ile Rusya arasında imzalanan ve Afganistan'ın kuzey sınırlarının tespit edildiği antlaşmada, İngiltere nezdinde Hindistan'ın güvenliği açısından oldukça önem arz eden Bedehşan ve Vahan bölgesinin Afganistan sınırları içerisinde yer aldığı, Rusya tarafından kabul edildi.[680]

31 Ocak 1873 tarihli antlaşmada, Bedehşan ve Vahan bölgesinin Afganistan sınırları içerisinde yer aldığının Rusya tarafından kabul edilmesi, İngiltere hükümeti için bir başarıydı. Ancak söz konusu antlaşma sonrasında, 1873 yılı içerisinde Hive'yi işgal eden Rusya topraklarını Hindistan'a doğru genişletmekteydi. Dolayısıyla, bu durum İngiltere'de bir endişeye sebep oldu.[681] 1874 yılında, Lord Salisbury'nin Hindistan Bakanlığı'ndaki ikinci dönemi başlarken, İngiltere'nin Hindistan siyasetinde böyle bir durum söz konusuydu.

Lord Salisbury, 21 Şubat 1874'te Hindistan Bakanı olarak görevine başladıktan sonra Hindistan'da yaklaşmakta olan kıtlığa karşı tedbirler almaya başlamış ve bu tedbirler sayesinde kıtlık tehlikesi başarılı bir şekilde atlatılmıştı.[682] Salisbury, aynı zamanda Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişini ve bölgeye yönelik niyetlerini de yakından takip ediyordu. Bu konuda Hindistan Genel Valisi Northbrook'un verdiği istihbaratın son derece yetersiz olduğunu düşünmekteydi. Dolayısıyla, Mayıs 1874'te Kabil ve Herat'a en kısa zamanda casuslar gönderilmesi için Hindistan Genel Valisi'ne

[680] Furkan Külünk, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere'nin Afganistan Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2020, s.113-116
[681] A.g.e. s.116 ve 120
[682] Traill, a.g.e. s.117-118

talimat verdi.[683] Ancak Lord Salisbury'nin, Afganistan'dan güvenilir bir şekilde bilgi alınması yönündeki bütün gayretlerine rağmen, Hindistan Genel Valisi Lord Northbrook, İran'a bir konsolos tayin etmenin dışında başka bir şey yapmadı.[684] Bu sebeple, 1874 yılı sonlarında Hindistan Bakanlığı'na gelen raporlara göre, Türkistan'daki Rus ordularının ilerlemeye devam etmesi oldukça muhtemel olmasına rağmen, Lord Salisbury'nin elinde hâlâ Afganistan'daki duruma dair güvenilir raporlar yoktu.[685]

1875 yılına gelindiğinde Lord Salisbury, Afganistan'daki durumla ilgili bilgi eksikliğinden oldukça rahatsız olmaya başlamıştı.[686] Bundan dolayı, 22 Ocak 1875 tarihinde Hindistan Genel Valisi Northbrook'a gönderdiği yazıda, Afganistan'ın bazı şehirlerinde İngiliz diplomatik temsilcilerinin görevlendirilmesi için harekete geçilmesi talimatını vermişti. Bunun karşısında Hindistan Genel Valisi Northbrook, Rusya'nın Hindistan'a yönelik niyetlerinden duyulan korkunun bir vehimden ibaret olduğunu savunmaktaydı.[687] Lord Salisbury ise, Northbrook ile yaptığı yazışmalarda Rusya'nın Hindistan üzerine yürümesinin yersiz bir korku olduğu düşüncesine katılmasına rağmen, Afganistan'dan bilgi alınmasının önemine dikkat çekerek, Afganistan'da görevli İngiliz temsilcileri olmadan gelişmeleri takip edemeyeceklerini belirtmekteydi.[688] Kısacası Salisbury, bu konuda tedbirli olunması gerektiğini savunuyordu. Çünkü Rusya'nın doğrudan Hindistan üzerine yürümek yerine, Hindistan'a saldırmak konusunda Afganları kışkırtmasının uzak bir ihtimal olmadığını düşünmekteydi.[689]

1875 yılının ilerleyen aylarında Hindistan Bakanı Lord Salisbury, İngiltere'nin Afganistan'da diplomatik olarak temsil edilmesi konusunda Genel Vali Northbrook'a karşı ısrarlarını sürdürdü. Bu noktada, Afganistan'da doğru bir başlangıç yapılması ve bol miktarda bilgi edinilmesi sayesinde İngiltere'nin Afganistan üzerinde bir nüfuz tesis edebileceğini ileri sürmekteydi.[690] Salisbury açısından, bu hususta herhangi bir adım atılmaması ise hataydı.[691] Zira kendisine göre, Afganistan'ın şu durumda tarafsız kalması mümkün değildi ve bir şekilde Rusya veya İngiltere'nin etkisi altına girecekti.[692] Halbuki Hindistan Genel Valisi Northbrook, Afganistan Emiri'nin böyle bir teklifi asla kabul

[683] Roberts, a.g.e. Bölüm IX, s.12-14
[684] S. Gopal, *British Policy in India 1858-1905*, Cambridge University Press, 2008, s.73
[685] Roberts, a.g.e. Bölüm IX, s.14
[686] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.71
[687] Roberts, a.g.e. Aynı yer.
[688] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.72; Roberts, a.g.e. Aynı yer.
[689] Lady Cecil, a.g.e. Aynı yer; Gopal, a.g.e. s.74-75
[690] Roberts, a.g.e. Aynı yer.
[691] Lady Cecil, a.g.e. Aynı yer.
[692] Gopal, a.g.e. s.75

etmeyeceğini ve bu konuda ısrar edilmesinin İngiltere ile Afganistan arasındaki ilişkilere gereksiz bir şekilde zarar verebileceğini belirterek, Lord Salisbury'nin talimatlarına itiraz etmekteydi.[693] Bunun üzerine, İngiltere'nin Afganistan üzerinde bir nüfuz tesis etmesi gerektiğini savunan Hindistan Bakanı Lord Salisbury ve Başbakan Benjamin Disraeli öncülüğünde, Afganistan'da temsilciler görevlendirilmesi için teşebbüste bulunulması yönünde bir kabine kararı hazırlanarak Hindistan Genel Valisi'ne gönderildi.[694] Fakat Hindistan Genel Valisi Northbrook bu karara da itiraz etti. Bu durum ise, Londra'daki kabine tarafından Northbrook hakkında, Gladstone dönemindeki siyasetten etkilenerek, çekingen ve basiretsiz bir siyaset izlediği yorumlarının yapılmasına sebep oldu.[695] Bu şekilde Londra'daki kabineyle arası açılan Northbrook, Nisan 1876'da istifa etti ve yerine Hindistan Genel Valisi olarak Lord Lytton getirildi.[696]

Lord Lytton göreve geldikten sonra Hindistan Bakanı Lord Salisbury ile iyi bir uyum yakalamıştı. Lord Salisbury, Hindistan'da takip edilecek siyaset için Londra'daki kabinenin belirlemiş olduğu ana hatların dışına çıkmadığı müddetçe Lytton'a fazla müdahalede bulunmayacağını ifade etmişti.[697] Lord Lytton, bu siyaset çerçevesinde Afganistan'a İngiliz temsilcilerinin gönderilmesiyle ilgili Afganistan Emiri nezdinde teşebbüste bulundu fakat Afganistan Emiri bu fikre sıcak bakmadığını ifade etti.[698] Hindistan Genel Valisi Lord Lytton, 1876 yılı içerisinde aynı zamanda, Hindistan'ın savunulması açısından stratejik önem arz eden Bolan Geçidi'ni kontrol altına alarak, Hindistan ile Afganistan arasında bulunan Kuetta'yı işgal etti.[699]

Bu esnada, 1875-76 yıllarında sırasıyla Hersek ve Bulgaristan'da isyanlar çıkmış ve sonrasında Sırbistan ile Karadağ Temmuz 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti.[700] 31 Ekim 1876 tarihinde ise Rusya, söz konusu devletler arasında ateşkes yapılmasını talep ederek meseleye dahil olmuştu. Bunun üzerine, İngiltere bu krizin çözülmesi adına İstanbul'da uluslararası bir konferans toplanması teklifinde bulundu ve bu teklifin kabul edilmesiyle birlikte, İstanbul'daki konferansa İngiltere hükümetini temsilen Hindistan Bakanı Lord Salisbury'nin katılmasına karar verildi. Böylece, Lord

[693] Lady Cecil, a.g.e. Aynı yer; Gopal, a.g.e. s.76-77
[694] Gopal, a.g.e. s.77
[695] A.g.e. s.78
[696] Roberts, a.g.e. Bölüm IX, s.16; Mohammad Hussaini, *II. Abdülhamid Döneminde Afganistan'da İngiltere-Rusya Rekabeti ve Osmanlı Siyaseti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2016, s.54-55
[697] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.67 ve 73
[698] Gopal, a.g.e. s.78-79
[699] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.74; Hussaini, a.g.e. s.55
[700] Armaoğlu, a.g.e. s.486-496

Salisbury, *İstanbul (Tersane) Konferansı*'na katılmak üzere, 20 Kasım'da İngiltere'den ayrıldı.[701]

1.3.Realist Bir Siyasetçinin Portresi ve Dış Politika Anlayışı

Lord Salisbury'nin realist siyasetçi portresi, esasen karakterinin bir yansıması şeklinde değerlendirilebilir. Şöyle ki, Salisbury karakteri itibariyle eleştirel bir yapıya sahipti. Herhangi bir konuda ortaya atılan bir fikir, kendisinde ilk olarak bir şüpheye sebep olmakta ve sonrasında mantığına uygun düştüğü ölçüde kabul görmekteydi. Bu noktada Lord Salisbury, realist bir bakış açısına sahip olması sebebiyle, gerçek hayatta karşılığı olmayan fikirleri hiçbir zaman hoş karşılamamıştı.[702] Dolayısıyla, Salisbury'nin realist düşünce dünyası, siyasi anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Lord Salisbury'nin yaşadığı dönemde en büyük siyasi rakibi olan William Ewart Gladstone, özellikle evanjelik[703] düşünce dünyası çerçevesinde İngiliz dış politikasına idealist bir siyasi anlayış geliştirmişti.[704] Salisbury ise, bunun aksine realist siyaset geleneği içerisinde yer almaktaydı.[705] Ayrıca, evanjelizm gibi aşırı akımlara karşı mesafeliydi. Salisbury'ye göre, evanjelizm iyi eğitim almamış ve mantığı zayıf olan kişilere hitap ediyordu.[706] Lord Salisbury dini açıdan inançlı[707] ve düzenli olarak ibadet eden[708] bir Hristiyan olmasına rağmen, bu durum kendisinin realist bir siyaset takip etmesine engel olmamıştı. Örneğin, Londra'nın fakir bölgelerinden bir tanesinde eğitim faaliyetleri düzenlemek üzere geliştirilen bir kilise projesine destek vermesi talep edildiğinde, söz konusu bölgedeki insanların öncelikli ihtiyacının kilise değil, gıda olduğuna dikkat çekmişti.[709] Salisbury'nin realist bakış açısını yansıtan bu tavrı aynı zamanda popülist bir siyaset anlayışına sahip olmadığını ve öncelikli ihtiyaçlara dikkat ettiğini de göstermektedir.

İngiliz siyasetinde kamuoyunun önemi konusunda ise, Lord Salisbury dengeli bir düşünce tarzına sahipti. Salisbury, bu konuda kamuoyunun öneminin farkındaydı.[710] Bununla birlikte, siyasi emelleri için kamuoyunu kullanmaktan çekinmeyen ve bazı

---

[701] Roberts, a.g.e. Bölüm X, s.8-11
[702] Lady Cecil, a.g.e. C.I, s.101 ve 109
[703] Evanjelizm, Hristiyan dünya devleti misyonuna sahip olan ve aynı zamanda Tevrat ile Siyonizm öğretilerine büyük önem atfeden bir Protestan inanç sistemidir. Bkz. Karaca, a.g.e. s.82
[704] A.g.e. s.77-84 vd.
[705] John Bew, *Realpolitik: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2016, s.212
[706] Roberts, a.g.e. Bölüm II, s.4-5
[707] Lady Cecil, a.g.e. C.I, s.101-102
[708] Roberts, a.g.e. Bölüm II, s.4
[709] Lady Cecil, a.g.e. C.I, s.120
[710] Steele, *Palmerston and Liberalism*, a.g.e. s.275

dönemlerde kamuoyuna hitap eden bir siyaset tarzı benimseyen Gladstone'un[711] aksine, bu tarz popülist bir siyaset anlayışına karşı çıkmaktaydı. Zira Salisbury'ye göre kamuoyu, siyaseti belirleyen bir merci olmaktan ziyade, siyasetçiler üzerinde bir nevi denetleme görevi üstlenmeliydi.[712]

Realist siyaset geleneği içerisinde yer alan Lord Salisbury'nin dış politika anlayışı da bu çerçevede şekillenmişti. Salisbury'nin anlayışına göre dış politika; Hristiyanlık öğretileri de dahil olmak üzere birtakım ahlaki öğretilere değil, yalnızca *realpolitik*[713] unsurlara dayanmalıydı.[714] Bu sebeple Salisbury, Britanya'nın diğer ülkelerle ilişkilerinde soğukkanlı bir mantıkla hareket ederek, *realpolitik* unsurlar üzerinden akılcı stratejiler geliştirmekteydi.[715] Salisbury'nin *realpolitik* analizleri, kendisinin aynı zamanda çok ileri görüşlü bir siyasetçi olmasını sağlamıştı. Örneğin Lord Salisbury, İrlanda Sorunu'na yönelik olarak İrlandalıların asimile edilebileceğine inanmamış ve gelecekte bir İrlanda Cumhuriyeti kurabileceklerine dair bir öngörüde bulunmuştu.[716] Benzer şekilde, İngiltere'nin Rusya'ya vergilendirme sınırlarına ulaşana kadar yaptırabildiği ölçüde masraf yaptırması halinde Rusya'nın bir ihtilal içerisine sürüklenmesinin kaçınılmaz olacağını ifade etmişti.[717] Bunun yanında, emekli olduğu 1902 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nin artık İngiltere'nin önüne geçtiğini ve 20. Yüzyılın "Amerikan Yüzyılı" olacağını düşünmekteydi.[718]

Ayrıca Lord Salisbury, savaştan pek hoşlanmaması[719] ve barış yanlısı çözümlerin ülkesi Britanya'nın menfaatleri için daha uygun olduğunu düşünmesi[720] sebebiyle, genellikle barışçıl bir siyaset takip etmeye çalışmıştı.[721] Salisbury'nin dış politika anlayışında barışın korunmasında kilit rol oynadığını düşündüğü *Avrupa Uyumu (Concert of Europe)* da önemli bir yer tutmaktaydı.[722] Lord Salisbury, aynı zamanda samimi ve ikili ilişkilere önem veren bir diplomasi tarzına sahipti. Aile evi olan Hatfield Malikânesi,

---

[711] Karaca, a.g.e. s.150 ve 171-177
[712] Steele, a.g.e. Aynı yer; Lady Cecil, a.g.e. C.I, s.160
[713] Realpolitik, kelime anlamı itibariyle gerçekçi siyaset anlamına gelmektedir. Realpolitik anlayışı ise siyasetin mevcut duruma ve gerekliliklere göre belirlenmesini ifade etmektedir. Bu açıdan Realpolitik anlayışının maslahatçı bir yapıda olduğu söylenebilir. Bkz. Henry C. Emery, "What is Realpolitik?", *International Journal of Ethics*, Cilt XXV, Sayı 4, 1915, s.450-451; Realpolitik anlayışının tarihi gelişimi için bkz. John Bew, *Realpolitik: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2016
[714] Roberts, a.g.e. Bölüm III, s.5-6
[715] A.g.e. Sonuç Bölümü, s.12
[716] Steele, *Lord Salisbury*, s.209
[717] A.g.e. s.180
[718] Roberts, a.g.e. Bölüm III, s.16
[719] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.25
[720] A. N. Porter, "Lord Salisbury, Foreign Policy and Domestic Finance, 1860-1900", Lord Blake ve Hugh Cecil (Ed.), *Salisbury: The Man and His Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 1987, s.151
[721] Graham D. Goodlad, *British Foreign and Imperial Policy 1865-1919*, Routledge, London ve New York, 2000, s.64
[722] Lord Cecil, *A Great Experiment*, s.16

Alman İmparatoru ve İran Şahı başta olmak üzere, çeşitli ülkelerden birçok önemli devlet adamına ev sahipliği yapmıştı.[723] Benzer bir şekilde, Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa[724] ve Londra Büyükelçiliği Maslahatgüzarı[725] birkaç günlüğüne Lord Salisbury tarafından Hatfield Malikânesi'nde misafir edilmiştir.

[723] Andrew Roberts, a.g.e. Bölüm VII, s.10-11
[724] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 4/95
[725] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 131/2

2.BERLİN KONGRESİ'NE GİDEN YOL VE ISLAHAT TAVSİYELERİ

Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair bir siyaset geliştirmesi ilk olarak, Hindistan Bakanı olduğu dönemde İngiltere'yi temsilen *Tersane Konferansı*'na katılmasıyla başlamış ve *Berlin Kongresi*'ne giden süreçte devam etmişti. Salisbury daha sonra, İngiltere Dışişleri Bakanı olarak katıldığı *Berlin Kongresi* sırasında Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik siyasetin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı ve kongre sonrasında ise Osmanlı Devleti'ne birtakım ıslahat tavsiyelerinde bulundu.

2.1.Tersane Konferansı ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın Diplomatik Arka Planı

Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1876'da tahta çıkmasıyla birlikte, meşrutiyet hazırlıkları başlamış ve taslağı Midhat Paşa tarafından hazırlanan bir hatt-ı hümayun vasıtasıyla 10 Eylül'de Sultan II. Abdülhamid Osmanlı toplumuna meşrutiyet vaadinde bulunmuştu. Sonrasında ise, meşveret meclislerinde meşrutiyetin kabulü üzerine müzakerelere başlandı ve 30 Eylül tarihine kadar süren bu müzakereler neticesinde bir an önce *Kanun-i Esasi*'nin ilan edilmesine karar verildi. Bunun üzerine, 8 Ekim 1876'da Şura-yı Devlet Reisi Midhat Paşa başkanlığında, *Kanun-i Esasi*'yi hazırlamakla görevli bir komisyon kuruldu.[726]

Kanun-i Esasi'yi hazırlamak üzere kurulan komisyonun müzakereleri devam ederken, Midhat Paşa ile Ahmed Cevdet Paşa arasında bazı tartışmalar yaşanmış ve araları açılmıştı.[727] Diğer taraftan, Sultan II. Abdülhamid devlet işlerindeki kontrolünü artırmaktaydı. Bu durum ise, Midhat Paşa'yı oldukça rahatsız etmişti. Midhat Paşa, bu durumla ilgili olarak kendisine yakın bir paşaya yazdığı mektupta, Padişah'ın işlerin teferruatına karışmayacağına dair kendisine söz verdiğini ve yemin ettiğini fakat sonradan sözünü yerine getirmediğini hatta inkâr ettiğini belirtmekteydi. Midhat Paşa'ya göre, II. Abdülhamid bu şekilde verdiği sözü inkâr ederek büyük bir günah işlemişti. Bu konuda Padişah'ı şiddetle eleştiren Midhat Paşa, böyle sebatsız ve sözünü inkâr eden padişahların başka zamanlarda görülmediğini yazıyordu. Ayrıca, Padişah'ın kendisi aleyhinde cahilce tedbirler aldığını ve her gün kendisi hakkında birtakım iftiralar uydurulduğunu eklemekteydi. Bu konuda ise Sururi Paşa'dan şüpheleniyordu.[728] Kısacası bu dönemde Midhat Paşa, II. Abdülhamid hakkında olumsuz düşünmeye başlamış ve kendisinin Padişah'ın etrafındaki bazı paşalarla arası açılmıştır.

---

[726] *Osmanlı Anayasası: Kanun-i Esasi*, Filiz Karaca (Haz.), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009, s.6-9
[727] Cevdet Paşa, *Tezakir*, C.IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s.167-168
[728] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 79/46

Bu esnada, Osmanlı Devleti ile savaşta olan Sırbistan ve Karadağ'ın mağlup olmaya başlaması üzerine, Rusya 31 Ekim'de Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek, Sırbistan ve Karadağ ile ateşkes yapılması talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine, İngiltere hükümeti harekete geçerek, Kasım 1876'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir kriz çıkmasını engellemek için *1856 Paris Antlaşması*'nı imzalayan devletlerin katılımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda yapacağı ıslahatları ele almak üzere, İstanbul'da uluslararası bir konferans toplanması fikrini ileriye sürmüştü.[729] 9 Kasım 1876'da teklifin diğer devletler tarafından kabul görmesiyle birlikte, İngiltere hükümeti bu konferansa İngiltere'yi temsilen kabine üyesi olan Hindistan Bakanı Lord Salisbury'nin katılacağını duyurmuştu.[730] Osmanlı Devleti ise, kendi haklarını korumak maksadıyla 18 Kasım'da bu konferansa katılmaya karar verdi.[731]

20 Kasım 1876 tarihine gelindiğinde Hindistan Bakanı Lord Salisbury, *İstanbul (Tersane) Konferansı*'na katılmak üzere beraberinde geniş bir heyetle, İngiltere'den ayrılmıştı. Lord Salisbury'nin beraberindeki geniş heyetin içerisinde aile üyesi olarak eşi Leydi Salisbury, büyük oğlu ve büyük kızının yanı sıra, Philip Currie'nin başkanlığında hariciyeden bir ekip bulunmaktaydı.[732] Salisbury, *Tersane Konferansı*'na Fevkalâde Elçi sıfatıyla tayin edilmiş ve İngiltere hükümeti tarafından kendisine tam yetki verilmişti. Bununla birlikte, Lord Salisbury'ye verilen bilgide İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'un konferansta İngiltere'yi temsil etmek hususunda kendisine eşlik edeceği ifade edilmişti. Ayrıca İngiltere hükümeti, Salisbury tarafından konferansta takip edilmesi gereken siyasetin genel hatlarını belirlemişti. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün yanı sıra, devletlerin herhangi bir şekilde topraklarını genişletmek, özel bir nüfuz tesis etmek veya vatandaşlarına yönelik diğer milletlerin aynı ölçüde sahip olmadıkları bir imtiyaz elde etmek niyetinde olmadıkları ve olmayacaklarına dair bir bildiride bulunulması temel teşkil etmekteydi. Sırbistan ile Karadağ'da statükonun korunması ve aynı zamanda Babıali ile İstanbul'daki temsilciler arasında imzalanacak bir protokol yoluyla Bosna Hersek'e ahalinin kendi yerel işlerini kısmen kontrol etmesini sağlayacak yerel kurumlardan oluşan bir yerel idare düzeni veya idari özerklik ihsan edilmesi düşünülüyordu. Ayrıca keyfi uygulamalara karşı garantilerde bulunulması, bu konuda bir muhtar devlet fikrinin tartışmaya açılmayacağı ve son olarak

[729] Armaoğlu, a.g.e. s.497-501
[730] Roberts, a.g.e. Bölüm X, s.8-10; Traill, a.g.e. s.130
[731] Armaoğlu, a.g.e. s.502
[732] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.94

Bulgaristan'daki kötü yönetime karşı benzer garantilerde bulunulması esas teşkil eden diğer hususlardı.[733] Bu hususlarda Lord Salisbury'ye gönderilen telgrafın bir kopyası Büyükelçi Sir Henry Elliot'a da gönderilmiştir.[734]

İngiltere'den ayrılan Lord Salisbury, 21 Kasım'da Paris'e gelerek, burada Fransa Dışişleri Bakanı Dük Decazes ile görüştü. Bu görüşmede Dük Decazes, barışın sağlanabilmesi için Osmanlı topraklarının Avrupalı devletler tarafından işgal edilmesini teklif etti. Decazes'in teklifine göre, Bosna Hersek, Avusturya; Bulgaristan, Rusya ve Makedonya, İngiltere tarafından işgal edilmeliydi. Dük Decazes, İngiltere'nin bu şekilde Boğazlarda kontrol sağlayabileceğini de ekledi. Lord Salisbury ise, bu fikrin büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması gibi bir tehlikeyle sonuçlanabileceğini ve bu fikrin üzerinde uzlaşılması çok zor bir fikir olduğunu belirtti. Dük Decazes'in bu defa aynı bölgelerin Avrupalı devletlerin kuvvetleri tarafından ortak bir şekilde işgal edilmesi düşüncesini ileri sürmesi üzerine, Lord Salisbury böyle bir hareketin daha sonra özellikle Fransa ve İngiltere'nin istemeyeceği bir şekilde devletler arasında çatışmaya yol açabileceği tehlikesine dikkat çekerek Decazes'i ikna etti. Bu noktada Fransa Dışişleri Bakanı Dük Decazes, işgal fikrinin üzerinde uzlaşılmasının zor olduğunu kabul etmekle birlikte, barışın sağlanması için tek şans olarak gördüğü bu fikrin İngiltere hükümeti tarafından hariçte bırakılmaması temennisinde bulunuyordu. Lord Salisbury ise, İngiltere hükümetinin askeri bir işgal fikrine rıza gösteremeyeceğini fakat kötü yönetime de göz yummaya niyetli olmadığını ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden bazı garantiler almaya istekli olduğunu ifade ederek tartışmayı noktaladı.[735]

Lord Salisbury, Paris'ten sonra 22 Kasım'da Berlin'e ulaşmış ve burada Almanya Şansölyesi Prens Bismarck'ın acil görüşme talebi üzerine Bismarck ile görüşmüştü. Bu görüşmede Şansölye, barış ihtimaliyle ve İngiltere hükümetinin bu konuda üstlendiği vazifeyle ilgili olarak oldukça ümitsiz konuşmuştu. Zira Bismarck'a göre, Rusya'nın geri çekilmesini sağlamak mümkün değildi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin toparlanabileceğine de inanmıyordu. Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması halinde İngiltere'nin pay olarak Mısır'ı almasını tavsiye ediyordu. Hatta Şansölye Bismarck, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması halinde devletlerin alacakları paylara dair yeni bir Avrupa haritası tasarlamıştı. Buna göre, Türklere yalnızca İstanbul bırakılarak; Bosna Hersek,

[733] *Correspondence with the Marquis of Salisbury respecting the Conference at Constantinople*, Foreign Office, [Yer Yok.], 1877, s.1-2, Belge No.1
[734] A.g.e. s.10, Belge No.2
[735] A.g.e. s.12, Belge No.9

Avusturya; Mısır, İngiltere; Bulgaristan, Rusya tarafından işgal edilecek, son olarak geriye kalan topraklar ise Yunanistan'a devredilecekti. Bu noktada Bismarck, daha ileriye giderek İstanbul'un İngiltere tarafından işgal edilmesinin de Avrupa medeniyeti açısından faydalı olacağını dile getirdi. Şansölye bunlara ek olarak, Osmanlı ile Rusya arasında bir savaş çıkması durumunda Rusya'nın Bulgaristan'da ciddi bir direnişle karşılaşacağını düşünmekteydi. Dolayısıyla, böyle bir savaş halinde İngiltere'ye çok gerekli olmadıkça Rusya'yı karşısına almamasını tavsiye ediyordu. Çünkü Rusya'nın savaş başladıktan bir süre sonra gerek asker sayısı gerekse para olarak tükenmeye başlayacağını ve böylece makul şartlarda anlaşmaya yanaşacağını öngörmekteydi.[736]

Lord Salisbury, Berlin'de Şansölye Bismarck'ın haricinde Alman İmparatoru ile de görüşmüştü. Salisbury'ye göre, Alman İmparatoru barışın korunması konusunda daha ümitliydi. Alman İmparatoru, görüşme esnasında Rus Çarı Alexander nezdindeki şahsi nüfuzunu kullanarak, barışın korunması için çalıştığını ve çalışmaya devam edeceğini belirtiyordu. Alman İmparatoru aynı zamanda bu hususstaki teşebbüsü üzerine Çar'ın verdiği cevabı Salisbury'ye gösterdi. Lord Salisbury'ye göre, Rus Çarı'nın cevabı gayet rahatlatıcı şartlar üzerine kuruluydu. Alman İmparatoru da benzer bir şekilde, konferansta Osmanlı topraklarında uygulanması düşünülen reformlar konusunda makul garantiler alınması halinde, Osmanlı topraklarının Rusya tarafından işgal edilmesinin önüne geçilebileceğini düşünmekteydi. Alman İmparatoru, bunlara ilaveten İngiltere ile Rusya arasında bir uyuşmazlık çıkması durumunda Almanya'nın tarafsız kalacağını beyan etti.[737] Ayrıca Veliaht Prens ve Alman İmparatoru da Bismarck'a benzer bir şekilde İngiltere'nin İstanbul'u işgal edebileceğini ima etmekteydi.[738]

Lord Salisbury ise, Bismarck ve Alman İmparatoru'nun bahsettiğimiz görüşlerine cevap olarak Rusya'nın, İngiltere tarafından kabul edilemeyecek bir işgal girişiminden vazgeçmesi durumunda uzlaşma sağlanabileceğine yönelik büyük umutlar taşıdığını belirtmekteydi. Ayrıca, Osmanlı topraklarında idari reformlar yapılmasına karar verilmesi ve bu konuda uygulamaya dair garantiler alınması hususunda İngiltere hükümetinin diğer devletler kadar istekli olduğunu temin ediyordu. Diğer taraftan konferansın başarısızlığa uğraması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ihtimaline karşı geliştirilen çeşitli

[736] A.g.e. s.15-16, Belge No.15
[737] A.g.e. s.16, Belge No.16
[738] A.g.e. s.16, Belge No.15

planlar üzerine, kendisine verilen talimatlarda bu gibi ihtimallerin yer almaması sebebiyle herhangi bir fikir beyan etmedi.[739]

24 Kasım akşamında Viyana'ya gelen Lord Salisbury, 25-26 Kasım tarihlerinde Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Andrassy ile görüşmüştü. Kont Andrassy, konferansta Osmanlı topraklarında yeni muhtar devletler teşkil edilmesine güçlü bir şekilde karşı çıkmaktaydı. Kont Andrassy, aynı zamanda Rus işgali fikrine karşı sert bir muhalefet ortaya koydu ve İngiltere'den benzer bir tavır beklediğini ifade etti. Salisbury ise, İngiltere hükümeti tarafından benimsenen görüşlerle birçok açıdan aynı olan bu düşünceler karşısında bir hayli memnun kaldı. Bunun üzerine, söz konusu hususlarda İngiltere hükümetinin de aynı düşüncede olduğuna dair teminat verdi. Bunun yanında Avrupa devletlerinin, Osmanlı topraklarında reform yapılmasına karar verilmesini sağlamanın yanında bunların uygulanması konusunda garanti alması gerektiğini ileri sürmekteydi. Görüşme sonunda Kont Andrassy, Avusturya'nın barışı korumak adına İngiltere hükümetiyle iş birliği yapmaya hazır olduğu konusunda söz verdi. Bununla birlikte, Andrassy de mevcut durumun çok kolay olmadığının farkındaydı.[740]

Lord Salisbury, Viyana'da Avusturya-Macaristan İmparatoru ile de görüşmüştü. Salisbury, bu görüşmede Kraliçe'nin ve İngiltere hükümetinin İstanbul'daki konferansta İngiltere ile Avusturya'nın birlikte hareket edebileceği yönünde güçlü bir umut taşıdığını ifade etmişti. Bunun üzerine Avusturya-Macaristan İmparatoru, memnuniyetini belirtmiş ve iki devletin bu konudaki menfaatlerinin aynı olduğu düşüncesini dile getirmiştir.[741]

Viyana'daki görüşmelerini tamamlayan Salisbury, daha sonra Roma'ya geçmişti. Burada Lord Salisbury, 30 Kasım'da İtalyan Dışişleri Bakanı Melegari ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede İtalyan Dışişleri Bakanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir kısmının askerî açıdan işgale uğramasına şiddetle karşı çıktıklarını ifade etti. Melegari'ye göre, Bulgaristan'ın Rusya tarafından işgal edilmesi halinde Avusturya'nın da Bosna Hersek'i işgal etmesi kaçınılmaz hale gelebilirdi. Böyle bir şeyin meydana gelmesi ise, İtalya'nın menfaatlerine aykırıydı. Dolayısıyla İtalya hükümeti, her türlü işgal hareketine karşı çıkmaktaydı. İtalyan Dışişleri Bakanı, bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların idaresinde daha iyi şartların sağlanması konusunda etkili garantiler alınmadan Hristiyan kamuoyunun memnun olmayacağına değindi. Melegari,

[739] A.g.e. s.15-16, Belge No.15-16
[740] A.g.e. s.17, Belge No.17
[741] A.g.e. s.17, Belge No.18

ayrıca konferans esnasında İngiltere ile iş birliği yapmaya son derece istekli olduklarını belirtti. Lord Salisbury ise, İtalyan hükümetinin dostça düşüncelerini duymaktan oldukça memnun olduğunu söyledi. Salisbury, buna ilaveten isyan çıkan bölgelerin idaresinde reform yapılması hususunda etkili garantiler almanın gerekliliği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir kısmının Rusya tarafından işgal edilmesine güçlü bir şekilde itiraz etmek noktasında İtalya hükümetinin İngiltere hükümetiyle tam anlamıyla uyum içerisinde olduğunu ifade etmekteydi.[742] Lord Salisbury, bu görüşmeden sonra artık İstanbul'a gitmek üzere, 1 Aralık'ta Roma'dan ayrıldı.[743]

Bu esnada, Osmanlı Devleti'nde *Kanun-i Esasi* metnini hazırlamak için kurulan komisyonun çalışmaları 30 Kasım'da sona ermiş ve komisyondan çıkan metin Padişah'a sunulmuştu. Sonrasında Padişah'ın isteğiyle, bu metin incelenmek ve düzeltilmek üzere heyet-i vükelaya havale edilmişti. Ayrıca yine Padişah'ın arzusuyla, hususi olarak bazı devlet adamlarının görüşlerine müracaat edildi.[744]

5 Aralık tarihine gelindiğinde, Lord Salisbury nihayet İstanbul'a ulaşmış ve Beyoğlu'nda Hotel Royal'e yerleşmişti.[745] Salisbury, İstanbul'a geldikten sonra *Tersane Konferansı*'na katılmak için İstanbul'da bulunan diğer devletlerin elçileriyle görüştü. Elçiler arasında konferans öncesinde bazı ön müzakerelerin yapılmasında bir fikir birliği söz konusu oldu.[746] Bunun yanında Lord Salisbury'nin İstanbul'daki elçilerle yaptığı görüşmeler içerisinde belki de en önemlisi Rus Büyükelçisi General Ignatiyev ile yapılan görüşmelerdi. Ignatiyev, Salisbury ile yaptığı ilk görüşmede Rusya hükümetinin bir işgal hareketini zaruri görmediğini ifade etmekteydi. Ancak konferans esnasında Babıali'den bazı tavizler vermesi talep edildiğinde Türklerin ilgili bölgelerde Hristiyanlara karşı katliama başlamasından korktuğunu belirtti. Dolayısıyla, Hristiyanların korunması için askeri kuvvetlere ihtiyaç olduğunda ısrar etti. Lord Salisbury ise, bir çeşit işgal olarak değerlendirdiği bu fikri, kendisine verilen talimatlar gereğince, tartışmaya açamayacağını bildirdi. Salisbury'ye göre, Rus elçisi ve muhtemelen Alman elçisi dışında bütün elçiler işgal fikrine şiddetle karşı çıkmaktaydı.[747]

---

[742] A.g.e. s.18, Belge No:19
[743] Bekir Sıtkı Baykal, "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, Ankara, 1944, s.504
[744] *Osmanlı Anayasası: Kanun-i Esasi*, s.17-19
[745] *Correspondence respecting the Conference at Constantinople and the Affairs of Turkey 1876-77*, Harrison and Sons, London, 1877, s.20, Belge No:31; *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.25, Belge No:46
[746] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.18, Belge No:20
[747] A.g.e. s.18-19, Belge No:20

İlerleyen günlerde ise, Lord Salisbury ile Ignatiyev arasında başka bir görüşme daha gerçekleşti ve bu görüşmede General Ignatiyev, tekliflerini detaylı bir şekilde açıkladı. Bu tekliflere göre, devletlerin onayıyla Babıali tarafından 5 yıllık olarak tayin edilecek Hristiyan bir valinin idaresinde (Edirne ile Varna hariç olmak üzere) tek parça halinde bir Bulgaristan vilayetinin tesis edilmesi, yapılan zulümlerin cezalandırılması, başıbozuk kuvvetlerin dağıtılması, Hristiyanlara genel af çıkarılması, vali tarafından gerekli görülmediği müddetçe Türk birliklerinin kalelerde kalması, Müslümanların silahsızlandırılması gibi hususlar öngörülmekteydi. Ignatiyev, bu hususlara ek olarak, bütün detayları düzenlemekle ve bu düzenlemelerin uygulanmasını sağlamakla görevli, bunun yanında asayişi korumak için bünyesinde (İtalyan veya Belçikalı) 6 bin kişilik kuvvet bulunduran bir uluslararası komisyon kurulmasını teklif ediyordu. Lord Salisbury ise, özellikle bu son talepleri gerçekleşmesi bir hayli zor olarak gördü ve bu konuda Ignatiyev'e cesaret vermeyerek, yalnızca Londra'ya bildireceğini söyledi.[748]

Diğer taraftan, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'a göre, Lord Salisbury bir kabine üyesi olmasına rağmen, İstanbul'daki siyasi atmosfere neredeyse hiç hâkim değildi ve Türklerle ilgili hiçbir şey bilmiyordu.[749] Elliot ise Rus düşmanlığıyla tanınmaktaydı.[750] Aynı zamanda Rus Büyükelçisi General Ignatiyev ile Elliot arasında adeta düşmanlığa varan şahsi bir rekabet söz konusuydu.[751] Dolayısıyla Elliot, Lord Salisbury İstanbul'a geldiğinde kendisiyle yaptığı uzun görüşmede Salisbury'yi özellikle Rus Büyükelçisi'ne karşı uyarmıştı. Elliot, bununla birlikte hatıralarında Salisbury'nin İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Rus Büyükelçisi ile görüşmelere başladığından ve bu görüşmeler hakkında kendisine hiçbir bilgi vermediğinden bahsetmekteydi.[752] Sir Henry Elliot'a göre, Lord Salisbury böylece Rus Büyükelçisi Ignatiyev için uysal bir maşaya dönüşmüştür.[753]

Lord Salisbury, elçilerle yaptığı ilk görüşmeler sonrasında İngiliz Büyükelçisi Elliot ile birlikte saraya gelerek, Sultan II. Abdülhamid ile görüştü.[754] Bu görüşmede Padişah, henüz birkaç ay önce tahta çıkması sebebiyle tecrübesizliğinden ve etrafının zorluklarla çevrili olduğundan bahsetmekteydi. Bu noktada İngiltere hükümetinin dostça

[748] A.g.e. s.19, Belge No:21
[749] Sir Henry G. Elliot, *Some Revolutions and other Diplomatic Experiences*, John Murray, London, 1922, s.276-277
[750] Özhan Kapıcı, a.g.e. s.396
[751] Kapıcı, a.g.e. s.396; Steele, *Lord Salisbury*, s.116-117
[752] Elliot, a.g.e. s.277-278
[753] A.g.e. s.276
[754] *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı 1876-1887*, C.I, Davut Erkan (Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022, s.137; Elliot, a.g.e. s.278

eğilimine inandığını ve kendisi tahta çıkmadan önce Bulgaristan'da son olarak meydana gelen hadiselerle zarar gören İngiliz sempatisini yeniden kazanmaya istekli olduğunu belirtiyordu. II. Abdülhamid, bu sebeple Lord Salisbury'nin tavsiyeleri çerçevesinde hareket etmek istediğini ve İngiltere hükümetinin gerekli gördüğü imtiyaz ve reformların Lord Salisbury tarafından kendisine bildirilmesi durumunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatleri için çalışmaya hazır olacağını ifade etti. Salisbury ise, henüz alınması gereken tedbirlerle ilgili bir şey söyleyemeyeceğini ve bu konuda ancak meslektaşlarıyla detaylı görüşmeler yaptıktan sonra net bir konuşma yapabileceğini söyledi.[755]

11 Aralık 1876 tarihinde ise, Rus sefarethanesinde Rusya Büyükelçisi Ignatiyev başkanlığında yabancı elçiler arasında ön müzakereler başlamıştı.[756] 17 Aralık'a kadar süren ön müzakerelerde bazı hususlar kabul edildi. Buna göre, Bulgaristan'ın doğu ile batı olmak üzere iki vilayete ayrılması ve bu vilayetlerin idaresi için devletlerin onayıyla Babıali tarafından 5 yıllığına Hristiyan valiler tayin edilmesi; Bosna-Hersek'in idaresi için benzer bir şekilde Türk bir vali tayin edilmesi ve bölgede bazı düzenlemeler yapılması; reformlara nezaret etmek üzere uluslararası bir komisyon kurulması ve komisyonun bünyesinde 6 bin kişiyi aşmayacak yabancı (Belçikalı) bir kuvvet bulunması[757]; Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında Drina Vadisi'nin sınır olması ve Osmanlı Devleti ile Karadağ arasındaki sınırda Karadağ lehine bazı küçük düzenlemeler yapılması gibi hususlar öngörülmekteydi.[758] Lord Salisbury, bu hususları Londra'daki kabineye bildirdi ve 18 Aralık'ta kabinenin onayını aldı.[759]

Öte yandan Sir Henry Elliot, hatıralarında ön müzakerelerde kabul edilen hususların Osmanlı Devleti'nin baş düşmanı olan Rus Büyükelçisi General Ignatiyev ile Lord Salisbury tarafından hazırlandığını belirtmekte ve Salisbury'yi bu süreçte Ignatiyev ile iş birliği yapmakla suçlamaktaydı.[760] Ancak Salisbury'nin müzakereler sırasında Londra'ya gönderdiği telgraflardan anlaşılabileceği üzere Lord Salisbury, Bulgaristan'ın bölünmesi ile bölgede asayişin korunması için Türk birliklerinin yeterli olacağı, dolayısıyla yabancı birliklere ihtiyaç olmadığı gibi hususlarda Ignatiyev'e karşı ısrarlı bir duruş göstermişti. Lord Salisbury, Bulgaristan'ın bölünmesi konusundaki teklifini kabul

[755] Elliot, a.g.e. s.278-279
[756] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.21, Belge No:28; Baykal, a.g.m. s.505
[757] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.32-34, Belge No:56, 59
[758] A.g.e. s.21, Belge No:28
[759] A.g.e. s.34, Belge No:59
[760] Elliot, a.g.e. s.285

ettirmeyi başarmış fakat bölgede asayişin korunması için Türk birliklerinin yeterli olacağı görüşü ciddi bir muhalefetle karşılanmış ve kabul edilmemiştir.[761]

Bu esnada Sadrazam Rüşdi Paşa, II. Abdülhamid'in müdahalelerinden rahatsız olması[762] ve muhtemelen *Kanun-i Esasi*'nin ilanı[763] ile *Tersane Konferansı*'nda sorumluluk almak istememesi sebebiyle istifa etmişti.[764] Bunun üzerine, II. Abdülhamid tarafından sadaret makamına 19 Aralık'ta Midhat Paşa getirildi. İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot, Sultan Abdülaziz döneminden itibaren Midhat Paşa'yı takdir etmekte ve desteklemekteydi.[765] Hatta, Midhat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmesi, Elliot tarafından kahramanca bir hareket olarak değerlendirilmişti.[766] Dolayısıyla, Sir Henry Elliot, Midhat Paşa'nın sadarete tayinini çok önemli bir gelişme olarak görmekteydi. Ayrıca, Londra'ya yazdığı raporda Midhat Paşa'nın Rus Büyükelçisi Ignatiyev tarafından hiç sevilmediğine dikkat çekmişti.[767] Lord Salisbury ise, halefi Rüşdi Paşa'nın zorluk çıkaran bir kişi olduğunu ve bu yüzden Midhat Paşa'nın sadarete tayininin faydalı olabileceğini fakat aynı zamanda Bulgaristan mezaliminde etkisi olduğu düşünülmesi sebebiyle Rusya tarafından tepkiyle karşılanabileceğini ifade etmekteydi.[768]

Rus Büyükelçisi General Ignatiyev ise, 20 Aralık sabahı Lord Salisbury'yi ziyaret ederek kendisine Rus Çarı'nın, teklifleri kabul edilse dahi bunlar fiilen uygulanmadıkça elini kılıcında tutmaya niyetli olduğu yönünde hükümetinden aldığı telgrafı okumuştu.[769] Lord Salisbury, aynı gün Bulgaristan ve Bosna Hersek ile ilgili olarak ön müzakerelerde kabul edilen hususları, Sultan II. Abdülhamid için hazırlamış olduğu bir raporla birlikte mahrem bir şekilde Padişah'a gönderdi. Salisbury, bu raporda Rusya'nın Balkanlarda ve Kafkasya'da toplam 400 bin askerle beklediğini ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi halinde diğer devletlerin de Osmanlı topraklarını paylaşmak için Osmanlı Devleti'ne saldırabileceğini belirtmekteydi. Bunun yanında, Osmanlı ordusunun sayıca çok askere sahip olmasına rağmen gerekli mühimmattan ve iyi komutanlardan mahrum olduğunu ayrıca devlet hazinesinin böyle bir savaşı karşılayamayacağını ifade ediyordu.

---

[761] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.24 ve 31, Belge No: 39 ve 50
[762] Cevdet Paşa, a.g.e. s.168
[763] Çünkü bu esnada *Kanun-i Esasi* çalışmalarında sona gelinmekteydi. Bkz. *Osmanlı Anayasası: Kanun-i Esasi*, s.21
[764] Âdem Korkmaz, *Midhat Paşa: İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019, s.327-328
[765] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 60/27; Faruk Yılmaz, Yusuf İyi, "Sultan Abdülaziz Han'ın Ölümüne İlişkin Sir Henry Elliot'un "Vaka-i Sultan Aziz" Adlı Risalesi", *Yeni Türkiye*, Cilt VIII, Sayı 44, Ankara, 2002, s.160; Cevdet Paşa, a.g.e. s.154
[766] Aynı belge; Faruk Yılmaz, Yusuf İyi, a.g.m. s.162
[767] Bilal N. Şimşir, "Midhat Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s.240
[768] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.35, Belge No.64
[769] A.g.e. s.37, Belge No.72; Şimşir, a.g.m. s.243

Bunlara ek olarak, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi durumunda bu savaşta müttefik bulamayacağına, İngiliz kamuoyundaki Osmanlı taraftarlığının ise Bulgaristan olayları sebebiyle zarar gördüğüne dikkat çekiyordu. Salisbury, bu yüzden İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yardım edemeyeceğini bildirmişti. Zira mevcut İngiliz hükümeti, Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye çalıştığı takdirde iktidarı kaybedebilirdi. Bu durum ise, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olan Gladstone'un iktidara gelmesine yol açabilirdi. Lord Salisbury, son olarak gerekli ıslahatları yapmayan devletlerin önemli kayıplar yaşadığına dair çeşitli ülkelerden örnekler vererek, Padişah'ı kuvvetle muhtemel olan savaş tehlikesine karşı uyarmaktaydı.[770]

21 Aralık'ta ise Lord Salisbury, ön müzakerelerde kabul edilen hususlarla ilgili olarak Sadrazam Midhat Paşa ve konferans için seçilen Osmanlı temsilcileriyle (Safvet Paşa ve Edhem Paşa) görüştü. Bu görüşmede Türk tarafı, özellikle reformlara nezaret etmek üzere uluslararası komisyon kurulması teklifini ve Padişah'ın sözü haricinde herhangi bir garanti verilmesi talebini şiddetli bir şekilde reddetti. Lord Salisbury ise, bu konuda Londra'ya gönderdiği telgrafta söz konusu tekliflerin kabul edilmesi için ilerleyen günlerde güçlü bir şekilde baskı yapmak gerekebileceğini ifade etmekteydi.[771] Bununla birlikte, 22 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'den gelen telgrafta tekliflerin kabul edilmesi için Babıali'ye karşı asker veya donanma yoluyla birtakım zorlayıcı hareketlere girişilmesine İngiltere hükümeti tarafından destek verilmeyeceği ve böyle bir düşüncenin onaylanmayacağı yönünde bir kabine kararı alındığı belirtilmekteydi. Buna rağmen, aynı telgrafta Babıali'nin bir savaş durumunda İngiltere hükümetinden yardım beklememesi gerektiğini anlamak mecburiyetinde olduğuna değiniliyordu. Ayrıca, konferansın başarısızlığa uğraması durumunda Lord Salisbury'nin ve gerekli görülmesi halinde Büyükelçi Sir Henry Elliot'un elçilik işleri için bir sekreter bırakarak İstanbul'u terk etmesi bildirilmekteydi.[772]

23 Aralık 1876 tarihine gelindiğinde, Bahriye Nezareti'nin Haliç'teki binasında Osmanlı Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın başkanlığında *İstanbul (Tersane) Konferansı* toplandı.[773] Bu oturumda yabancı devletlerin temsilcileri tarafından ön müzakerelerin sonucunda oluşturulan program Osmanlı temsilcilerine sunuldu. Bunun üzerine Safvet Paşa, söz konusu teklifleri en kısa zamanda inceleyeceklerini ve henüz bu teklifleri

[770] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 11/21; Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.139-145
[771] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.38, Belge No.77
[772] A.g.e. s.39, Belge No.80
[773] Hasan Ali Çakmak, *Babıali'de Bir Ömür: Mehmed Esad Safvet Paşa*, Timaş, İstanbul, 2023, s.189-190

incelemeden herhangi bir cevap veremeyeceklerini ifade etti.[774] Oturumun sonlarına doğru dışarıdan bazı top sesleri duyuldu ve Safvet Paşa yabancı temsilcilere *Kanun-i Esasi*'nin ilan edildiğini bildirdi. Ancak bu durum yabancı devletlerin temsilcilerinde ciddi bir etki yapmamıştı. Lord Salisbury de dahil olmak üzere yabancı devletlerin temsilcileri, anayasanın uygulanabilmesi için öncelikle barışın tesis edilmesi gerektiğine değinerek, mevcut durumda anayasadan ziyade konferansın önemine dikkat çekiyordu.[775] Diğer taraftan, İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'a göre, Midhat Paşa *Kanun-i Esasi*'nin içeriğinin resmi olarak konferanstaki temsilcilere bildirilmesini teklif etmiş ancak bu teklif yabancı temsilciler tarafından dikkate alınmamıştı. Elliot, özellikle içerik açısından *Kanun-i Esasi*'yi önemli görmekte ve konferansta görüşülen reformlarla paralel olduğunu düşünmekteydi. Elliot, bu noktada yabancı temsilcilerin İstanbul'a gelmeden önce mevcut durumla ilgili hiçbir bilgileri olmadığını, dolayısıyla Midhat Paşa'nın bu konudaki iyi niyetini anlayamadıkları kanaatindeydi.[776] Bununla birlikte Elliot, yabancı temsilciler arasında *Kanun-i Esasi*'nin ilanına ve konferansla ilişkisine muhtemelen bu derecede önem atfeden tek kişiydi.

Tersane Konferansı'nın ilk oturumu sonrasında Lord Salisbury, mevcut durumda Rusya'ya karşı İngiltere'den yardım beklenmemesi gerektiğini Babıali'ye göstermek maksadıyla, 25 Aralık günü, o esnada Çanakkale yakınlarındaki Beşik Körfezi'nde bulunan İngiliz donanmasının Atina açıklarına çekilmesini talep etti. Ertesi gün ise Londra'daki kabine tarafından söz konusu talep uygun bulundu. Ayrıca, 26 Aralık'ta Salisbury ile II. Abdülhamid arasında bir saat süren bir görüşme yaşandı. Lord Salisbury'ye göre, bu görüşmede oldukça dertli olan Padişah, hayatının tehlike altında olduğundan bahsetmiş ve tebaasının birtakım tavizler vermesine müsaade etmeyeceğini söyleyerek bu konuda tartışmaya girmeyi reddediyordu. Lord Salisbury ise, bu görüşme sonrasında biçare olarak nitelendirdiği Padişah'ın konferanstaki problemlerin çözülmesi açısından bir anlam ifade etmediğini düşünmeye başladı.[777]

Lord Salisbury, 26 Aralık'ta Londra'ya gönderdiği bir telgrafta İstanbul'daki durumla ilgili genel bir değerlendirme yaptı. Salisbury, bu telgrafta mevcut durumun iyi olmadığını zira Türklerin özel görüşmelerde teklifleri kabul etmeye yanaşmadıklarını, dolayısıyla Osmanlı-Rus savaşının oldukça muhtemel göründüğünü ifade ediyordu. Lord

[774] Şimşir, a.g.m. s.244
[775] *Correspondence respecting the Conference at Constantinople*, s.228, Belge No.168; Çakmak, a.g.e. s.190-191
[776] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 60/27; Yılmaz, İyi, a.g.m. s.169
[777] *Correpondence with the Marquis of Salisbury*, s.49, Belge No.91-93

Salisbury'ye göre İngiliz Büyükelçisi Elliot'un tavırları, Türklerin İngiliz heyeti tarafından verilen resmi beyanatın yalnızca bir bahaneden ibaret olduğuna inanmalarına sebep olmaktaydı.[778]

Sadrazam Midhat Paşa ise, konferansın ilk oturumunda sunulan tekliflerin reddedilmesini zaruri görmüştü. Ancak İngiltere ve Fransa'da önemli devlet adamları nezdinde birtakım teşebbüslerde bulunarak, konferansın kararlarına etki edebileceğini düşündü. Dolayısıyla Midhat Paşa, kendisine yakın bir isim olan Nafia Müteşarı Odyan Efendi'yi diplomatik temaslar kurmak üzere, 26 Aralık'ta acele bir şekilde Avrupa'ya gönderdi.[779]

Diğer taraftan Lord Salisbury, İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'un Babıali üzerinde diğer temsilcilerden daha etkili olabileceğini düşünerek, 27 Aralık tarihinde kendisini Midhat Paşa ile görüşmeye gönderdi.[780] Elliot hatıralarında bu görüşmeyle ilgili olarak, gerçekten Midhat Paşa'yı ikna etmeye çalıştığını ve bunun aksine bir gayret göstermediğini ifade etmiştir.[781]Ancak Midhat Paşa, bu görüşmede itirazlarını sürdürdü. Konferansın ilk oturumunda sunulan ve küçük düşürücü olarak nitelendirdiği bu teklifleri kabul etmektense böyle bir durumda herkesin, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun felaketi anlamına gelen savaşı tercih edeceğini söylemekteydi. Midhat Paşa, bunlara ek olarak İngiltere'den yardım beklememesi gerektiğini anladığını fakat Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için zor kullanması durumunda İngiltere hükümetinin Rusya'ya yardım etmeyeceğine güvendiğini belirtiyordu.[782] Belki de bu beklenti Midhat Paşa'nın Rusya ile savaşı göze almak pahasına *Tersane Konferansı* kararlarına karşı çıkmasına sebep olacaktı.

28 Aralık'ta *Tersane Konferansı*'nın ikinci oturumu yapıldı. Bu oturumda Osmanlı temsilcileri, yabancı devletlerin temsilcileri tarafından oluşturulan programı neredeyse tamamen reddetti.[783] 30 Aralık'ta ise konferansın üçüncü oturumu yapıldı ve Osmanlı temsilcileri, kendi tekliflerini sunmak istediklerini bildirdi.[784] Ertesi gün, Osmanlı temsilcilerinin projesi yabancı temsilcilerin eline ulaştı. Bu projede, asayişin sağlanması için yabancı jandarma istihdam edilmesi ve reformlara nezaret etmek üzere

[778] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.117-118
[779] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983, s.215-216; Korkmaz, a.g.e. s.337
[780] Elliot, a.g.e. s.287; Şimşir, a.g.m. s.245
[781] Elliot, a.g.e. Aynı yer.
[782] Şimşir, a.g.m. s.245 ve 269
[783] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.53, Belge No.99
[784] A.g.e. s.85, Belge No.111

uluslararası bir komisyon kurulması maddeleri yer almamıştı. Af çıkarılması, valilerin yabancı devletlerin onayıyla 5 yıllığına tayin edilmesi ve Türk birliklerinin şehir merkezleri ile kalelerde kalması gibi hususlar ise reddediliyordu. Bu yüzden Avusturya, Fransa, Almanya ve Rusya temsilcileri bu projeden bir hayli rahatsız oldu. Ayrıca Rus Büyükelçisi Ignatiyev, Türklerin projesini dinlememesi yönünde talimat aldığını ifade etmekteydi. Lord Salisbury ise, Türklerin yabancı devletlerin projesini reddederken kendi projelerini sunmalarının uzlaşma sağlanabileceğine işaret ettiğini düşünüyordu.[785]

Bununla birlikte Lord Salisbury'ye göre, İngiliz Büyükelçisi Elliot'un tavırları ve üslubu Midhat Paşa'da İngiltere hükümetinin yaklaşımıyla ilgili kafa karışıklığına sebep olmaktaydı. Salisbury, bu sebeple Londra'ya yazdığı telgrafta barışın tesis edilebilmesi için Elliot'un görevden alınması gerektiğini bildirdi. Bu sırada General Ignatiyev de Londra'daki Rus Büyükelçisi vasıtasıyla benzer bir talepte bulundu. Bunun üzerine, İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli, Lord Salisbury'ye yazdığı cevapta bu talebin kabul edilmesinin Elliot'un Rus Büyükelçisi Ignatiyev'in etkisiyle görevden alındığı şeklinde bir izlenime yol açabileceğini belirtiyordu. Disraeli'ye göre böyle bir izlenimin oluşması işleri daha kötü bir noktaya getirebilirdi. Dolayısıyla, Salisbury'nin söz konusu talebi Başbakan Disraeli tarafından reddedildi.[786]

1 Ocak 1877 tarihinde *Tersane Konferansı*'nın dördüncü oturumu yapıldı. Bu oturumda Türk temsilcileri; uluslararası komisyon, yabancı jandarma, askeri birliklerin şehir merkezleri ile kalelerde kalması, valilerin tayin şekli, idari bölünmeler, Çerkeslerin Asya'ya sürgün edilmesi talebi, adli düzenlemeler, mali düzenlemeler ve Sırbistan ile Karadağ sınırlarında düzenleme yapılması konularında müzakere dahi yapmaya yetkili olmadıklarını ifade etti.[787] 4 Ocak'ta ise beşinci oturum yapıldı ve bu oturumda Türk temsilcileri bir önceki oturumda müzakereye dahi yetkili olmadıklarını belirttikleri maddelerin mahzurlarıyla ilgili açıklama yapmışlardı.[788]

Midhat Paşa tarafından Avrupa'ya gönderilen Odyan Efendi ise, bu esnada Londra'da diplomatik temaslarına başladı ve Ocak ayının başlarında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Derby ile görüştü. Lord Derby, Odyan Efendi ve Musurus Paşa ile yaptığı görüşmede, *Tersane Konferansı*'nda teklif edilen hususların Babıali tarafından müzakere edilmek yerine kesin bir şekilde reddedilmesi sebebiyle İngiltere hükümetinin üzüntü

[785] A.g.e. s.86-87, Belge No.113-114
[786] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.118-120
[787] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.87, Belge No.117; Şimşir, a.g.m. s.247
[788] *Correspondence respecting the Conference at Constantinople*, s.317-323, Belge No.227

duyduğunu belirtiyordu.[789] Lord Derby, bunun yanında *Tersane Konferansı*'nın *Ekim Kararnamesi (Tenzil-i Faiz)* ve Bulgaristan olayları neticesinde kamuoyunda oluşan baskı sebebiyle toplandığını fakat İngiltere hükümetinin bu konferansı toplarken, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş çıkmasını engellemeyi hedeflediğini ifade etmekteydi.[790] Odyan Efendi ile Musurus Paşa ise buna cevap olarak, Osmanlı Devleti'nin mücadele etmeden bu küçük düşürücü şartları kabul etmeyeceğini, Osmanlı ordusunun 600 bin askere sahip olduğunu ve gerekirse Rusya ile savaşmaktan korkmadıklarını söylemekteydi. Lord Derby ise son olarak, İngiltere hükümetinin diğer devletlerle birlikte takip ettiği siyaseti bırakarak müstakil bir siyaset izlemesinin beklenmemesi gerektiğini bildirdi.[791]

Odyan Efendi, Londra'daki diplomatik temaslarına devam ederek, Dışişleri Bakanı Lord Derby sonrasında Başbakan Disraeli ile görüştü. Disraeli bu görüşmede Odyan Efendi'ye Osmanlı Devleti'nin bekasını ve güçlenmesini Avrupa'da en çok isteyen diplomatlardan birinin kendisi olduğunu belirtti. Buna rağmen, İngiltere'de kamuoyunun son zamanlarda büyük bir heyecan içerisinde olduğuna ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşma niyetine dikkat çekmekteydi. Disraeli'ye göre, Rusya savaş başladıktan sonra galip gelmeden barış yapmayacaktı. Rusya'nın savaşı kazanması durumunda ise, savaşta tarafsız kalan devletlerin bile Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş sonrası enkazından hisse almaya çalışacağını düşünmekteydi. Bu sebeple Başbakan Disraeli, konferansta teklif edilecek şartların Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu zor durumdan çıkması için bir fırsat olduğunu dile getirdi. Netice itibariyle, yeni tekliflerle birlikte mahzurların ortadan kalkmasıyla, tekliflerin kabul edilmesini dostane bir şekilde tavsiye etti. Disraeli, bunun yanı sıra barışın sağlanması ve Osmanlı Devleti'nin hürriyetperver fikirlerini ortaya koymasıyla İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'dan gelecek saldırılara engel olacağını ifade ediyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde bütün Avrupa'nın güven duyduğu bir anayasal idarenin tesisi sayesinde İngiltere'deki kamuoyunun zamanla Osmanlı Devleti lehine dönebileceği fikrini ileri sürdü. Odyan Efendi ise, kabulü mümkün olmayan teklifleri kabul etmektense savaşı tercih edeceklerini ve bu durumda Osmanlı Devleti'nin yalnız kalacağını bildiklerini söyledi. Bunun yanında, konferansta Avrupa devletlerine teminat olarak anayasanın uygulanacağının bildirileceğini Sadrazam Midhat Paşa adına beyan etmekteydi. Odyan Efendi buna ilaveten, anayasanın

[789] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.90, Belge No.124
[790] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Defterler, 789
[791] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, Aynı yer.

uygulanacağının bildirilmesiyle İngiltere'deki kamuoyunun değişeceğini ve İngiliz kamuoyunun hiçbir şekilde Rusya'nın karşısında yer alan Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olmayacağını ifade etti.[792]

Bu esnada Lord Salisbury, İstanbul'daki durumla ilgili olarak 7 Ocak tarihinde Londra'ya gönderdiği telgrafta Midhat Paşa ile iletişim halinde olduğunu ve son olarak bir buçuk saatlik bir görüşme yaptıklarını ancak Türklerin henüz hiçbir şeyi kabul etmediklerini ifade etmekteydi. Salisbury'ye göre, konferansın başarılı olması için tek şans Sadrazam Midhat Paşa ile görüşmekti. Bununla birlikte Salisbury, Sadrazam ile yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmasıyla ilgili pek umutlu değildi. Lord Salisbury, ayrıca Alman Büyükelçisi ile Rus Büyükelçisi Ignatiyev'in konferansın dağılması için çalıştıklarını belirtiyordu.[793]

8 Ocak günü ise, *Tersane Konferansı*'nın altıncı oturumu yapıldı ve Osmanlı temsilcileri birtakım prensipler dışında reformlarla ilgili herhangi bir garanti vermeyi reddetti. Aynı gün Midhat Paşa, Lord Salisbury'nin bir temsilcisine genel bir savaş beklediğini ve buna ek olarak Salisbury ne söylerse söylesin Dışişleri Bakanı Derby ile Başbakan Disraeli (Lord Beaconsfield) güvenebileceğini bildiğini ifade etti.[794] Gerçekten de Midhat Paşa'ya göre, İstanbul'a gelmeden önce Osmanlı Devleti ve halkı hakkındaki hakikatleri bilmeyen Lord Salisbury, İstanbul'a geldikten sonra bütün bilgiyi Rus Büyükelçisi General Ignatiyev'den almış ve bu şekilde Rusya'nın hedefleriyle paralel bir pozisyonda bulunmuştu.[795] Midhat Paşa muhtemelen bu sebeple İstanbul'daki Lord Salisbury'den ziyade Londra'daki Derby ile Disraeli'ye güvenmekteydi. Diğer taraftan, Lord Salisbury'ye göre işler oldukça sıkıntılı görünüyordu. Zira Türkler henüz hiçbir taviz vermemişti ve bunun sonuçları Türkler için ölümcül olabilirdi.[796] İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, 9 Ocak'ta Lord Salisbury'ye yazdığı telgrafta Midhat Paşa'nın söylediklerinin aksine Musurus Paşa'yı İngiltere hükümetinin yardımına güvenmemeleri konusunda kesin bir şekilde uyardığını belirtmekteydi.[797]

10 Ocak'ta Odyan Efendi ile Lord Derby ikinci kez görüştü. Bu görüşmede Odyan Efendi, Osmanlı devlet adamları tarafından anayasa çerçevesinde bir reform programı hazırlanmasını ve sonrasında bu programın devletlerin onayına sunulmasını Midhat Paşa

[792] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Defterler, 789
[793] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.114-115, Belge No.135; Şimşir, a.g.m. s.249
[794] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.116, Belge No.139-140
[795] *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, C.I, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s.214
[796] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.116, Belge No.139
[797] A.g.e. s.116, Belge No.142

adına teklif etti. Lord Derby ise cevap olarak, İstanbul'da müzakereler devam ederken ilgili meselelerin Londra'da tartışılmasının uygunsuz olduğunu ve Osmanlı hükümetinin bu teklifi İstanbul'daki konferansta yapması gerektiğini söyledi. Lord Derby, son olarak Sultan ve danışmanları için en mantıklı siyasetin Rusya ile savaş riskine girmektense muhtemelen dezavantajlı ve can sıkıcı olarak gördükleri teklifleri kabul etmek olduğunu ifade etmekteydi.[798]

İstanbul'da ise 11 Ocak'ta konferansın yedinci oturumu yapıldı. Bu oturumda yabancı temsilciler, yeniden hazırladıkları teklifleri sundu. Buna göre, Sırbistan sınırı için statükonun korunması, Karadağ sınırının eski haline göre düzenlenmesi, (Bulgaristan valisinin Hristiyan olması ibaresi çıkartılarak) Bulgaristan ile Bosna-Hersek valilerinin yabancı devletlerin onayıyla 5 yıllığına tayin edilmesi ve siyasi sebeplerden mahkûm olan Hristiyanlar için genel af ilan edilmesi gibi değişiklikler söz konusuydu. Ancak Osmanlı temsilcileri yine hiçbir teklifi kabul etmedi.[799] Lord Salisbury ise, müzakerelerde ilerleme kaydedilememesi sebebiyle artık sıkılmaya başlamıştı. Türklerin yanlışta ısrar ettiklerini düşünüyordu. Dolayısıyla, her geçen gün Kırım Harbi'nin bir hata olduğuna dair inancı artmaktaydı.[800] Aynı gün Sir Henry Elliot, II. Abdülhamid ile görüştü. Padişah, bu görüşmede özellikle uluslararası komisyon üzerinde durdu. Uluslararası komisyonda yalnızca İngiliz veya İngiliz ve Fransız komiserlerinin bulunması konusunda bir tereddüdü olmadığını fakat diğer devletlerin komiserleri için aynı şeyi düşünmediğini belirtmekteydi. II. Abdülhamid sonrasında bir Türk komiserin de uluslararası komisyonda yer alması imasında bulundu. Bu sebeple Elliot'a göre, uluslararası komisyonda bir Türk komiserin yer alması durumunda Padişah söz konusu maddeyi kabul edebilirdi.[801]

İlerleyen günlerde Lord Salisbury ile Midhat Paşa arasında bazı görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde Midhat Paşa yabancı devletlerin tekliflerine olan itirazlarını sürdürdü ve anayasa çerçevesinde Balkanlar için hazırlanmış bir reform projesi sundu. Ancak Midhat Paşa'nın projesi de Salisbury tarafından kabul edilmedi.[802] Bunun üzerine Lord Salisbury, 14 Ocak'ta Sultan II. Abdülhamid ile görüştü.[803] Bu görüşmede Lord Salisbury, teklif edilen reformların kabul edilmesiyle meselenin çözülebileceğini aksi takdirde Rusların Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edebileceğini belirtmekteydi. Buna

[798] A.g.e. s.118, Belge No.147
[799] A.g.e. s.120-121, Belge No.152 ve 154
[800] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.123
[801] *Correspondence with the Maquis of Salisbury*, s.119, Belge No.151; Şimşir, a.g.m. s.253
[802] A.g.e. s.162-163 ve 185-187, Belge No.173 ve 210; Şimşir, a.g.m. s.254-255
[803] A.g.e. s.189, Belge No.212; Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.146

rağmen, Midhat Paşa'nın ısrarlı bir şekilde itirazlarına devam ettiğini ekledi.[804] Padişah ise yeni anayasanın ilanı ile birlikte, teklif edilen birçok hususun gereksiz hale geldiğini iddia ediyordu. Salisbury buna cevap olarak yeni anayasanın ancak birkaç yıl içerisinde tam anlamıyla uygulamaya koyulabileceğini ve söz konusu tedbirlerin ise Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının planlarını engellemek için acilen gerçekleşmesi gerektiğini söyledi. Sonrasında Padişah'ın temel olarak garantilere itiraz etmesine karşılık, Salisbury bunların mevcut krizin üstesinden gelmek için geçici şeyler olduğunu ileri sürdü. Sultan II. Abdülhamid ise, nihai kararını vükelaya danıştıktan sonra vereceğini ifade etti. Bu noktada Salisbury, Padişah'a otoritesini ortaya koymasını tavsiye ediyordu. Salisbury'ye göre, Padişah görüşme boyunca ılımlı bir üslup kullanmıştı. Bu sebeple, danışmanlarının etkisine teslim olmadığı takdirde teklifleri kabul etmeye yakındı.[805]

Sultan II. Abdülhamid, Lord Salisbury ile yaptığı görüşme sonrasında aynı gün akşamüstü vükelayı saraya davet etti. Bunların arasında başlıca Sadrazam Midhat Paşa, Serasker Redif Paşa, Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Tophane Müşiri Mahmud Paşa gibi isimler vardı. Padişah, vükelaya bu meselenin sulh yoluyla çözülmesini arzu ettiğini bildirmekle beraber ordunun durumunu sordu. Buna cevap olarak Serasker Redif Paşa, orduda halihazırda 400 bin civarında asker olduğunu ve daha da asker çıkarılabileceğini söyledi. Tophane Müşiri Mahmud Paşa ise ordunun gerekli mühimmata sahip olduğunu ifade etti. Sonrasında II. Abdülhamid, özellikle Sadrazam Midhat Paşa'nın itiraz ettiği vali tayini ve uluslararası komisyon maddelerinin çıkarılmasıyla belki konferansta bir çözüm bulunabileceğine değindi fakat bu fikir de yine Midhat Paşa tarafından olumsuz karşılandı. Bunun üzerine Padişah, vükelanın bir odaya geçerek müzakerede bulunmasını ve nihai kararını bildirmesini istedi. Müzakere sonrasında, vükelanın gerekirse savaşa girilmesi yönünde karar aldığı II. Abdülhamid'e bildirildi.[806]

15 Ocak'ta Sultan II. Abdülhamid, Hobart Paşa vasıtasıyla Lord Salisbury'ye gönderdiği mesajda Osmanlı Devleti'nin kabul etmesinin mümkün olmadığı vali tayini ve uluslararası komisyon maddelerinin tamamen değiştirilmesini rica etmekteydi. Buna ek olarak, aslında söz konusu tekliflere ciddi bir itirazı olmadığını ancak vükelaya söz dinletemediğini ve tahttan indirilmekten korktuğunu belirtiyordu. Dolayısıyla Padişah, bu sözleriyle üstü kapalı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini engellemek için

[804] Atıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, Timaş, İstanbul, 2010, s.246
[805] *Correspondence with the Maquis of Salisbury*, s.189, Belge No.212; Şimşir, a.g.m. s.255-256
[806] Atıf Hüseyin Bey, a.g.e. s.246-247; Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.149-151

Lord Salisbury'nin yardımını talep etmekteydi.[807] Salisbury ise, kendisinin maddeleri değiştirme imkânı olmadığını ifade etmekle birlikte, Padişah'ın haklarının korunması ve reformların gerçekleştirilmesi konusunda Padişah'ın yabancı devletlerin yardımlarını kabul ettiği yönünde konferans kararlarına bir protokol ilavesini tavsiye etti.[808] Ancak Salisbury'nin bu tavsiyesi özellikle Tophane Müşiri Mahmud Paşa tarafından muhalefetle karşılandı.[809] Aynı gün konferansın sekizinci oturumu yapıldı. Bu oturumda yabancı devletlerin temsilcileri, tekliflerinin kabul edilmemesi halinde konferansın dağılacağını ve İstanbul'dan ayrılacaklarını bildirdi. Sonrasında, Osmanlı temsilcilerine verecekleri cevabı düşünmeleri için vakit tanındı.[810]

Tersane Konferansı'nın sekizinci oturumu sonrasında Babıali'de konferansta verilecek cevap üzerine müzakerelere başlandı. Bu müzakerelerde başlıca Sadrazam Midhat Paşa ve Tophane Müşiri Mahmud Paşa gibi isimler gerekirse savaşa girilmesini savundu. Hariciye Nazırı Safvet Paşa ise, özellikle Mahmud Paşa'nın baskısı sebebiyle, vükelanın fikirlerini serbestçe beyan edemediğinden Padişah'a şikayetçi oldu.[811] Sultan II. Abdülhamid de müzakereler sırasında Safvet Paşa'nın arada kaldığını ve büyük devletlerin tekliflerine itiraz eden Midhat Paşa'ya karşı koyamadığını düşünmekteydi.[812] Dolayısıyla Hariciye Nazırı Safvet Paşa, Londra Büyükelçisi Musurus Paşa vasıtasıyla 16 Ocak günü İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby'ye gönderdiği mesajda Babıali'nin vali tayini ve uluslararası komisyon maddelerini kabul edemeyeceğini ayrıca toplanacak olan umumi mecliste tekliflerin reddedileceğini düşündüğünü bildirdi.[813]

18 Ocak 1877'de yabancı devletlerin vali tayini ve uluslararası komisyonla ilgili maddeleri hakkında bir karar vermek üzere devlet ricalinin ve gayrimüslim cemaatlerin temsilcilerinin katılımıyla toplamda 237 kişiden oluşan umumi bir istişare meclisi teşkil edildi ve bu mecliste gerekirse savaşa girilmesi yönünde karar alındı.[814] Bu karar alınırken Sadrazam Midhat Paşa'nın yaptığı konuşmanın da ciddi bir etkisi olduğu söylenebilir. Midhat Paşa, umumi mecliste yaptığı konuşmada vali tayini ve uluslararası komisyon hakkındaki maddelerin kabulünün Rusya'nın bölgedeki nüfuzunu artırmasıyla Rumeli'nin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasına sebep olabileceğini ileri sürdü. Aynı

[807] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.189-190, Belge No.213; Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.151
[808] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.190, Belge No.213
[809] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.151
[810] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.165, Belge No.183
[811] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.152
[812] Çakmak, a.g.e. s.193-194
[813] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.165, Belge No.184
[814] A.g.e. s.166, Belge No.190

zamanda bu iki maddenin kabul edilmesinin devletin itibarına zarar vermenin yanında, *Kanun-i Esasi*'ye de aykırı olacağını söyledi. Sonrasında Osmanlı ordusunun halihazırda 500-600 bin civarında asker mevcudu bulunduğunu, bunun yanında Karadeniz'deki Osmanlı donanmasının da Rusya donanmasına üstün olduğunu ifade etti. Midhat Paşa bununla birlikte, Rusya ile savaş çıkması durumunda Avusturya'nın da savaşa katılarak Bosna-Hersek'e saldırabileceğine dikkat çekmekteydi. Böyle bir durumda ise, maliyenin kötü durumda olmasından ötürü borç almak gerekebileceğini ve eğer borç almak mümkün olmazsa Osmanlı Devleti'nin savaş masraflarını karşılamakta zorluk yaşayabileceğini belirtiyordu. Midhat Paşa, bu tehlikelere rağmen söz konusu maddelerin kabul edilmesi halinde Osmanlı Devleti'nin tamamen yabancı devletlerin vesayeti altına gireceğini ve bu durumdan çıkmasının mümkün olmayacağını, dolayısıyla bu derecede zararlı bir teklifi kabul etmektense, Osmanlı Devleti'nin hukukunu korumak için gerekirse savaşa girilmesini savundu.[815] Bu noktada, Midhat Paşa'nın net bir şekilde savaş taraftarı olduğunu söylemek mümkün değilse de kendisinin savaşı göze aldığı açık bir şekilde görünmektedir.

20 Ocak'ta *Tersane Konferansı*'nın dokuzuncu ve son oturumu yapılmıştı. Bu oturumda Osmanlı temsilcileri yabancı temsilcilerin tekliflerini reddettiklerini açıkladı ve böylece konferans dağıldı.[816] Bunun üzerine, Lord Salisbury ile Sir Henry Elliot da dahil olmak üzere yabancı devletlerin temsilcileri, 22 Ocak'tan itibaren İstanbul'dan ayrılmaya başladı.[817]

Lord Salisbury'ye göre, konferansın başarısızlığa uğramasında Türkler nezdinde Rusya'nın zayıf olduğu ve kendisinin İngiltere hükümetini temsil etmediği yönündeki düşünceler etkili olmuştu.[818] Lord Salisbury, bunun yanında konferansın başarılı olması konusunda II. Abdülhamid'in otoritesini yeterince ortaya koymadığına işaret ederek, Padişah'a sitem etmekteydi.[819] Sir Henry Elliot ise konferansın başarısızlığa uğramasının sebepleri konusunda farklı düşünmekteydi. Elliot'a göre, Lord Salisbury kendisini tamamen Rus Büyükelçisi General Ignatiyev'e teslim etmiş ve Ignatiyev'in tekliflerinin hepsini sorgulamadan kabul etmişti. Böylece, hükümet tarafından takip edilen siyaseti tersyüz etmişti. Elliot, aynı zamanda Salisbury'nin böyle bir yol izlerken, bu duruma karşı koyabilecek olması sebebiyle, kendisine hiçbir açıklama yapmadığını ileri sürüyordu.

[815] *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, C.I, s.293-295
[816] *Correspondence respecting the Conference at Constantinople*, s.344, Belge No.229
[817] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.125; Elliot, a.g.e. s.293; Şimşir, a.g.m. s.261
[818] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.123
[819] Correspondence with the Marquis of Salisbury, s.238, Belge No.224; Şimşir, a.g.m. s.261

Dolayısıyla, General Ignatiyev'in Osmanlı hükümetine kabul edilmesi imkânsız teklifler sunarak, konferansın dağılmasını sağladığını düşünmekteydi. İngiliz Büyükelçisi Elliot, hatıralarında Lord Salisbury'nin Tersane Konferansı'nda izlediği siyasetin Başbakan Disraeli ile Dışişleri Bakanı Derby tarafından şiddetli bir şekilde eleştirildiğini iddia etmişti.[820] Halbuki konferansın dağılması sonrasında Dışişleri Bakanı Lord Derby, Salisbury'ye gönderdiği telgrafta Lord Salisbury'nin konferans boyunca izlediği hareket tarzının Londra'daki kabine tarafından tamamen onaylandığını bildirmekte ve vazifesini başarıyla yerine getirmesi sebebiyle kendisini takdir etmekteydi.[821] Sir Henry Elliot, ayrıca savaşın Osmanlı Devleti için bir talihsizlik olduğunu fakat bununla birlikte savaş sonrasında imzalanan *Berlin Antlaşması* hükümlerinin *Tersane Konferansı*'ndaki tekliflerden daha hafif olduğunu iddia ediyordu. Çünkü Elliot, özellikle *Tersane Konferansı*'nda teklif edilen uluslararası komisyon maddesiyle Rumeli'deki Osmanlı topraklarının güçlü bir Rus nüfuzu altına gireceğini düşünmekteydi.[822]

İngiliz Büyükelçisi Elliot'un bu düşünceleri ve iddiaları değerlendirildiğinde konferanstaki tekliflerin reddedilmesi konusunda Midhat Paşa ve Babıali nezdinde etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak, Cevdet Paşa da İngiliz Büyükelçisi Elliot'un sözlerinin Lord Salisbury'nin sözleriyle uyumlu olmadığına dikkat çekmektedir.[823]

Diğer taraftan*, Tersane Konferansı*'nın dağılması sonrasında Sadrazam Midhat Paşa, *Kanun-i Esasi* çerçevesinde Rumeli'de bazı reformlar yapmaya başlamış. Ayrıca Sırbistan ve Karadağ ile temasa geçerek barış müzakereleri için teşebbüste bulunmuştu. Bu esnada Midhat Paşa'nın barış teşebbüsleri, Sırbistan ve Karadağ nezdinde olumlu karşılanmaktaydı.[824] Bununla birlikte Sadrazam Midhat Paşa, Sultan Abdülaziz'i tahttan indiren grup içerisinde yer alması sebebiyle Sultan II. Abdülhamid'in kendisine güven duymaması,[825] Padişah'ın emirlerini dinlememesi,[826] Padişah'a rahatsızlık veren şüpheli tavırlarda bulunması[827] gibi hususlardan ötürü 5 Şubat 1877 tarihinde azledildi.[828] Midhat Paşa, buna ek olarak II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine yönelik çalışmalarla ilgili

[820] Elliot, a.g.e. s.291-292
[821] *Correspondence with the Marquis of Salisbury*, s.241, Belge No.228
[822] Elliot, a.g.e. s.292
[823] *Cevdet Paşa'nın Layihaları: Devlet, Din, Islahat, Hukuk, Maarif*, Ahmet Zeki İzgöer, İsmail Kara (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021, s.463
[824] Şimşir, a.g.m. s.262
[825] Çakmak, a.g.e. s.196
[826] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.239; Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.157-158
[827] Cevdet Paşa, a.g.e. s.168; Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.237-238
[828] Korkmaz, a.g.e. s.355-357

polis jurnallerinde isminin geçmesi gerekçesiyle, *Kanun-i Esasi*'nin 113'üncü maddesine dayanılarak[829] aynı gün Osmanlı topraklarından sürgün edildi.[830]

Midhat Paşa, sürgün edilmesiyle ilgili bir dostuna yazdığı (tarihsiz) mektupta Padişah'a karşı ağır ifadeler kullanarak, kendisine haksızlık yapıldığını ancak milletin kendisinin intikamını alacağını yazmaktaydı.[831] Bu noktada, Midhat Paşa'nın Padişah'a karşı halkın desteğine güvendiği ve özellikle *Tersane Konferansı* esnasında Sultan II. Abdülhamid'e rağmen izlediği siyasetin bundan kaynaklandığı söylenebilir.

Bu esnada, Midhat Paşa'nın azli ve sürgün edilmesi İngiltere hükümeti tarafından Osmanlı Devleti'nin içişleriyle ilgili bir mesele olarak görülmüştü. Bu konuda Şubat ayında Londra Büyükelçisi Musurus Paşa ile yapılan görüşmede İngiltere hükümetinin bu meseleyle ilgili bir söyleyeceği olmadığı ve bu durumda bir sıkıntı görmediği ifade edilmiştir.[832]

Midhat Paşa'nın azli ve sürgün edilmesi sonrasında sadaret makamına Padişah'ın babası Sultan Abdülmecid'e hizmet etmiş olması sebebiyle, II. Abdülhamid'in güven duyduğu Şura-yı Devlet Reisi Edhem Paşa getirildi.[833] Edhem Paşa'nın sadaretinde Sırbistan ve Karadağ ile barış görüşmeleri devam etti. Bu görüşmeler çerçevesinde, Şubat 1877'de Hariciye Nazırı Safvet Paşa başkanlığında ilk olarak Sırbistan ile barış müzakereleri başladı. Bu müzakerelerde Osmanlı Devleti, Belgrad Kalesi'nde Sırp bayrağının yanında Osmanlı bayrağının yer almasını; Sırbistan'daki kale sayısının artırılmaması ve istihkamların güçlendirilmemesi; Sırbistan topraklarında komşu eyaletlerin asayişini bozmaya yönelik silahlı çeteler kurulmasının ve bu çetelerin faaliyetlerinin engellenmesi; Ermeniler ile Yahudilerin Sırbistan'da serbestçe ayin yapabilmelerine ek olarak diğer halkın sahip olduğu hak ve imtiyazlara sahip olması; Osmanlı Devleti'ni temsilen Belgrad'da daimi bir memur bulunması şartlarını öne sürmekteydi. Sırbistan temsilcileri ise bu şartlardan özellikle Belgrad'da daimî bir Osmanlı memuru bulunması hususuna itiraz etti. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti barışı tehlikeye atmamak için Sırbistan'ın itirazını kabul etti ve böylece Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında barış tesis edildi.[834]

---

[829] Hükümetin emniyetini ihlal ettikleri delillere dayanan bir polis tahkikatı neticesinde sabit olanların Osmanlı toprakları dışına sürülmesi hususunda padişaha yetki veren madde. Bkz. *Osmanlı Anayasası: Kanun-i Esasi*, s.55
[830] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.158-163; *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, C.I, s.216-218
[831] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 79/47
[832] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 125/17
[833] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.240-241
[834] A.g.e. s.245-247; Çakmak, a.g.e. s.198-199

Öte yandan, Londra'ya dönmüş olan Lord Salisbury Hindistan Bakanlığı görevine devam etmekteydi.[835] Salisbury, aynı zamanda Avrupa'daki durumu takip etmekte ve bazı değerlendirmeler yapmaktaydı. Lord Salisbury'ye göre, Rus Çarı Bulgaristan olayları esnasında Gladstone tarafından yapılan propaganda yoluyla kışkırtılmıştı. Dolayısıyla İngiltere hükümeti, Rus Çarı'nın geri çekilmesini sağlamak için bir uzlaşma yolu bulmalıydı. Zira İngiltere'nin tek başına yeni bir Kırım Harbi için teşebbüste bulunması kudreti dahilinde değildi. Ayrıca böyle bir teşebbüs İngiltere'nin mevcut siyasetine aykırı olurdu. Bu sebeple, İngiltere hükümetinin vazifesi Rusya'yı şimdilik savaştan uzak tutmak olmalıydı. Ancak Salisbury, Osmanlı hükümetinin mantıksız eğilimlerinin işleri zorlaştırdığını ve bu sebeple krizin kapıda olduğunu düşünmekteydi. Bu durum ise kendisinde, Osmanlı Devleti'nin ayakta tutulmasına yönelik genel siyasetin artık işlevsiz bir hale geldiği inancına yol açtı. Lord Salisbury, önceki dönemler için gayet akıllıca bulduğu bu genel siyasetin yerine, artık İngiliz menfaatlerinin bölgesel olarak korunması gerektiğini savunuyordu.[836]

Osmanlı Devleti ise, Sırbistan ile barış tesis edildikten sonra Karadağ ile barış müzakerelerine başladı.[837] Bu müzakerelerde Karadağ temsilcileri, özellikle Karadağ sınırlarının genişletilmesi üzerinde durdu. Bu çerçevede İşkodra'ya ve Hersek'e bağlı bazı bölgeler talep edilmekteydi. Bununla birlikte, ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin bu taleplere itiraz etmesi sebebiyle, Karadağ temsilcileri, yalnızca Nikşik'in verilmesi ile memnun olacaklarını belirtmişlerdi. Bu konuda Hariciye Nazırı Safvet Paşa, Karadağ'a arazi bırakılmasıyla barışın tesis edilmesini savunurken, başta Sadrazam Edhem Paşa olmak üzere nüfuz sahibi vükela buna karşı çıktı. Sonuç olarak, meselenin Meclis-i Mebusan'da[838] görüşülmesine karar verildi.[839]

Bu esnada General Ignatiyev, Avrupa devletlerine ziyaretlerde bulunarak Osmanlı Devleti'ne sunulmak üzere bir protokol hazırlanması için çalışmalara başlamıştı.[840] Söz konusu protokol çalışmaları özellikle Almanya tarafından desteklenmekteydi. Bu noktada Lord Salisbury, savaşı engellemek ve diğer Avrupa devletleri karşında yalnız kalmamak için protokolün kabul edilmesini savundu.[841] Neticede İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İtalya ve Rusya devletlerinin katılımıyla 31 Mart 1877'de Londra

[835] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.126; Roberts, a.g.e. Bölüm VII, s.1
[836] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.128-130
[837] Çakmak, a.g.e. s.199
[838] Bu sırada 19 Mart 1877 tarihinde Meclis-i Mebusan açılmıştı. Bkz. *Osmanlı Anayasası: Kanun-i Esasi*, s.23
[839] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.250-255; Cevdet Paşa, a.g.e. s.169
[840] Çakmak, a.g.e. s.202
[841] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.131-132

Protokolü imzalandı.[842] Bu protokolün imzalandığı gün İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, Londra Büyükelçisi Musurus Paşa ile görüşmüştü. Bu görüşmede Lord Derby, Osmanlı Devleti için uygun olan bir sonuca ulaşılması için elinden geleni yaptığını belirtmekteydi. Derby, bunun yanında protokolün imzasından önce Londra'daki Rus Büyükelçisi Şuvalov tarafından kendisine Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında barış tesis edildikten sonra ve Osmanlı Devleti'nin askerlerini dağıtması konusunu Rusya hükümeti ile görüşmek üzere St. Petersburg'a bir elçi göndermesinden sonra Rusya'nın askerlerini dağıtacağı hususunda bir beyanname verileceğine değindi. Kendisinin ise yine protokolün imzasından önce Rus Büyükelçisi Şuvalov'a İngiltere'nin söz konusu protokolü asayişin korunmasına yardım etmek için onayladığını dolayısıyla askerler dağıtılmadığı takdirde protokolün hükümsüz olacağını bildiren bir beyanname vereceğini ifade ediyordu. Lord Derby, bunlara ilaveten Rusya'nın, mali olarak bir kriz içerisinde bulunması ve Avrupa tarafından suçlu bulunarak yalnız kalmaktan korkması sebebiyle, bu defa iyi niyetle hareket edeceği yönündeki ümitlerini dile getirdi. Musurus Paşa ise buna cevap olarak ıslahatların uygulanması konusunda Padişah'ın adaleti ve Osmanlı Parlamentosu'ndan daha iyi bir teminat olmayacağını dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin imzalamadığı bir protokol vasıtasıyla iç işlerine müdahale edilmesi gibi bir duruma razı olamayacağını ve askerlerini dağıtmak hususuna gelince, Osmanlı Devleti'nin ancak Rusya askerlerini dağıttıktan sonra askerlerini dağıtabileceğini ifade etmekteydi. Bunun üzerine Lord Derby, Osmanlı Devleti'nin söz konusu protokolü kabul edip etmemek konusunda serbest olduğunu söyledi. Derby bu arada İstanbul Büyükelçiliği'ne Layard'ın tayin edildiğini bir son dakika haberi olarak Musurus Paşa'ya bildirdi.[843]

Londra Protokolü, imzalandıktan sonra Derby ve Şuvalov'un beyannameleriyle birlikte, 31 Mart 1877 akşamı Musurus Paşa vasıtasıyla Babıali'ye bildirildi.[844] Londra Protokolü'nde Osmanlı Devleti için, daha önce Tersane Konferansı'nda üzerinde durulan eyaletlerde Hristiyanların güvenliğini sağlamak adına vadetmiş olduğu ıslahatları gerçekleştirmesi ve asayişi temin için kullanılan askerlerin dışındaki kuvvetlerini dağıtması öngörülüyordu. Bunun yanında Babıali ıslahatları gerçekleştirirken, Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçileri ve ilgili bölgelerdeki memurları vasıtasıyla bu sürece nezaret etmesi istenmekteydi. Londra Protokolü metnine ek olarak, Lord Derby'nin beyannamesinde İngiltere'nin Rusya tarafından teklif edilen bu protokolü yalnızca

[842] Yuluğ Tekin Kurat, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, Cilt XXVI, Sayı 103, Ankara, 1962, s.591
[843] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 125/88; Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.265
[844] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.265-266

Avrupa'nın asayişini korumak için onayladığı, dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Rusya ordularını karşılıklı olarak dağıtmadığı ve barış tesis edilmediği takdirde protokolün hükümsüz kalacağı bildiriliyordu. Şuvalov'un beyannamesinde ise Osmanlı Devleti'nin Karadağ ile barış yapması ve protokolde geçen ıslahatları uygulamayı kabul ederek ordularını dağıtması durumunda Rus Çarı tarafından da onaylanacak olan orduların dağıtılması meselesini müzakere etmek için St. Petersburg'a bir elçi gönderilmesi ifade edilmekteydi.[845]

4 Nisan 1877 tarihinde Londra Protokolü'nü değerlendirmek üzere, Babıali'de müzakerelere başlandı. Müzakereler esnasında Sadrazam Edhem Paşa, Tophane Müşiri Mahmud Celaleddin Paşa ve Serasker Redif Paşa bu protokolün sert bir şekilde reddedilmesini savunurken Bahriye Nazırı Rauf Paşa buna muhalefet etti. Hariciye Nazırı Safvet Paşa ise bu konuda protokolün reddedildiğini bildiren telgrafta yumuşak bir üslup kullanılmasını ve savaş çıkmasını engellemek için Şuvalov'un beyannamesinde geçtiği üzere St. Petersburg'a bir elçi gönderilmesini savunmaktaydı. Bununla birlikte bu iki isim de daha sonra diğer paşalar tarafından alınan protokolün sert bir üslupla reddedilmesi yönündeki karara uymak mecburiyetinde kaldı. Bu esnada Rusya'nın Londra Büyükelçisi Şuvalov, Musurus Paşa vasıtasıyla Babıali'ye gönderdiği mesajda Karadağ ile Osmanlı arasında barış tesis edilemese dahi St. Petersburg'a bir elçi gönderilmesinin önemine dikkat çekmekteydi. Bunun üzerine, Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Amedci Mahmud Celaleddin Efendi (Çorlulu Mahmud Celaleddin Paşa) elçi gönderilmesi hususunda ısrar etti. Hatta, Safvet Paşa bu konuda Padişah ile görüşmeye karar vermişti. Ancak bu konuda Sadrazam Edhem Paşa kararsız kalırken, Serasker Redif Paşa ile Tophane Müşiri Mahmud Paşa'nın Padişah'ı kendi fikirleri yönünde ikna etmesi sebebiyle elçi gönderilmemesi yönünde bir irade çıktı.[846] Neticede, 9 Nisan 1877'de Avrupa'daki Osmanlı elçilerine gönderilen resmi bir yazıyla Londra Protokolü'nün reddedildiği bildirildi.[847]

O sıralarda sürgünde olan Midhat Paşa ise Londra Protokolü'nün reddedilmesiyle ilgili olarak, protokol tekliflerinin Osmanlı toprak bütünlüğüne ve bağımsızlık anlayışına zarar vermediğini dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin haysiyetine ters düşen maddelerin değiştirilmesinin kolay olduğunu ancak protokolün dikkatsiz bir şekilde reddedildiğini

[845] A.g.e. s.278-279
[846] A.g.e. s.267-270, Bu eserde Padişah'ın söz konusu iradesi için verilen tarihin miladi takvime çevrilmesinde hata yapılmış olup verilen tarihin miladi takvimdeki karşılığı 9 Nisan 1877'dir. Ayrıca bkz. Çakmak, a.g.e. s.206
[847] Çakmak, a.g.e. s.206

düşünmekteydi. Ayrıca Londra Protokolü'nün kabul edilmesi durumunda Rusya'nın savaşmak için bahane bulamayacağına değinmekteydi. Midhat Paşa'ya göre, böylece Osmanlı Devleti en azından *Kanun-i Esasi*'yi uygulayarak ıslahat yapmak için vakit bulabilecek ve dolayısıyla Avrupa kamuoyunun teveccühünü kazanarak müttefiksiz kalmayacaktı.[848]

Londra Protokolü'nün reddedilmesi ve St. Petersburg'a elçi gönderilmemesinde dolayısıyla savaşa giden yolda ciddi etkileri olan Serasker Redif Paşa ile Tophane Müşiri Mahmud Paşa devlet adamları arasında savaş taraftarı oldukları yönünde bir izlenim bırakmıştı.[849] Bu noktada, söz konusu iki ismin Osmanlı ordusunun çıkarabileceği potansiyel asker sayısına[850] ve muhtemelen halihazırdaki Osmanlı donanmasının, Rus donanmasından üstün olmasına[851] güvendikleri düşünülebilir.

Diğer taraftan, Karadağ'a arazi bırakılması ve bu şekilde Karadağ ile barış tesis edilmesi meselesi, 10-12 Nisan tarihleri arasında Meclis-i Mebusan'da ele alınmıştı.[852] Nikşik kasabasının Karadağ'a bırakılması konusunda, Karadağ'a herhangi bir şekilde arazi bırakılması kesinlikle reddedildi.[853] Sonrasında Meclis-i Âyan da bu kararı benimsedi ve böylece, Osmanlı ile Karadağ arasındaki barış müzakereleri başarısızlığa uğradı.[854]

Londra Protokolü'nün reddedilmesi, Rusya ile uzlaşmak için St. Petersburg'a bir elçi gönderilmemesi ve son olarak Osmanlı ile Karadağ arasındaki barış müzakerelerinin başarısız olması neticesinde Rusya, ilk olarak 16 Nisan'da Romanya ile bir ittifak antlaşması imzalamış ve sonrasında 23 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti.[855] Lord Salisbury ise, bu durumdan oldukça rahatsız oldu. İngiltere'nin dış politika anlayışına plansız bir şekilde hareket edildiği yönünde birtakım eleştiriler getirmekteydi. Buna rağmen, İngiltere'nin büyük bir felaketi engelleyebileceğine güvenmekteydi.[856] Nitekim İngiltere hükümeti, 6 Mayıs'ta tarafsızlığını ilan etmekle

---

[848] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 79/54; Midhat Paşa'nın Londra Protokolü'nün reddedilmesi ve sonrasında yaşananlarla ilgili eleştirileri için ayrıca bkz. *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, C.I, s.221-222
[849] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.274; *Cevdet Paşa'nın Layihaları*, s.340; *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard During His Constantinople Embassy 1877-1880*, The Isis Press, İstanbul, 2018, s.12
[850] Cevdet Paşa, a.g.e. s.170; Ferhat Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt V, Sayı 2, s.110
[851] *Midhat Paşa'nın Hatıraları*, C.I, s.294-295; Evren Mercan, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, Selenge, İstanbul, 2020, s.10; Durmaz, a.g.m. Aynı yer.
[852] Çakmak, a.g.e. s.201
[853] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.255; Cevdet Paşa, a.g.e. s.169
[854] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. Aynı yer.
[855] Çakmak, a.g.e. s.207-208
[856] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.135

birlikte bunu bazı şartlara bağladı. Buna göre, Hindistan ile dünya ticareti açısından önemli bir yer tutan *Süveyş Kanalı*'na herhangi bir şekilde zarar verilmesi; İstanbul'un başka bir devletin eline geçmesi ve Boğazların statüsünün değiştirilmesine İngiltere hükümetinin kayıtsız kalamayacağı bildirildi. Ayrıca İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki menfaatlerini korumak mecburiyetinde olduğuna ve Rusya'nın Bulgaristan'ı işgal etmesi durumunda bu durumun geçici olacağı konusunda Rus Çarı'nın verdiği teminata dikkat çekilmekteydi.[857]

2.2.Savaş Diplomasisi, Ayastefanos Antlaşması ve Berlin Kongresi

Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikten sonra 24 Nisan'da Rus birlikleri Romanya sınırından içeri girmişti. Sonrasında bu birlikler, savaş öncesinde Rusya ile Romanya arasında yapılmış olan ittifak antlaşması sayesinde ciddi bir problemle karşılaşmadan bölgeden geçerek Tuna'ya ulaştı.[858] Rus birliklerinin ileri harekâta devam ederek, Bulgaristan'a geçebilmesi için Tuna Nehri'ni aşması gerekmekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, Tuna Nehri'ndeki filosunun yardımıyla Rusların Tuna'yı geçmesini engellemeyi planlamaktaydı. Bununla birlikte, Osmanlı savunma planının başarısız olması sonucunda Rus birlikleri, 27 Haziran itibariyle Tuna Nehri'ni geçmeye başladı.[859] Aynı günlerde Kafkasya cephesindeki Rus birlikleri Ardahan'ı işgal etti ve Kars'ı kuşatma altına aldı.[860]

Bu esnada ittifak arayışına giren Sultan II. Abdülhamid, Rusya'ya karşı harekete geçmesi için Afganistan Emiri'ne bir elçi göndermeyi düşünmüş ve bu fikrini İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Layard'a açmıştı.[861] Layard ise bu fikre olumlu yaklaştı. Aynı zamanda Britanya'nın Hindistan Genel Valisi Lord Lytton, Afganistan Emiri'ne böyle bir elçi gönderilmesinin Britanya açısından oldukça faydalı olabileceğini düşünmekteydi.[862] Ancak Hindistan Bakanı Lord Salisbury, Afganistan ile Rusya arasında savaş çıkması durumunda Britanya'nın da savaşa sürükleneceği düşüncesiyle bu fikre karşı çıktı.[863] Ayrıca Salisbury, Hindistan Genel Valisi'ne yazdığı telgrafta Osmanlı Devleti'nin ayakta tutulmasına yönelik genel siyasetin yerine, Hindistan'a giden yolun

[857] Armaoğlu, a.g.e. s.507
[858] Tural Novruzlu, *Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne Müdafaası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2022, s.40-43
[859] Mercan, a.g.e. s.49-63
[860] Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s.62-68
[861] Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken, İstanbul, 2019, s.121
[862] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard, s.55*
[863] Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İsam, Ankara, 1997, s.111

emniyet altına alınmasını tercih ettiğini belirtmekteydi. Dolayısıyla şimdilik Osmanlı İmparatorluğu için bir şey yapmak niyetinde değildi.[864] Buna rağmen, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard, Afganistan'ın Rusya'ya karşı harekete geçmesi için bir elçi gönderilmesi konusunda II. Abdülhamid'i teşvik etmekteydi.[865] Padişah buna kayıtsız kalmayarak, Afganistan'a gönderilmek üzere elçi olarak ulemadan bir isim olan Ahmed Hulusi Efendi'yi seçti. Ahmed Hulusi Efendi ve beraberindeki heyet, 12 Temmuz 1877 tarihinde Afganistan'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı.[866]

Londra'da ise Başbakan Disraeli, Osmanlı-Rus Savaşı'na müdahale etmeyi düşünüyordu. Fakat bu konuda diğer Avrupa devletlerinden bir destek bulamadığı gibi kabine içerisinde de kendisini destekleyen olmamıştı. Dolayısıyla, yalnızca Rusya'ya gözdağı vermek için Temmuz ayının başlarında Çanakkale açıklarında bulunan Beşik Körfezi'ne bir İngiliz donanması gönderilmişti.[867]

Diğer taraftan, Temmuz 1877'de Osmanlı ordusu birtakım önemli başarılar elde etmişti. Kafkasya cephesinde Ahmet Muhtar Paşa kuşatma altındaki Kars'ı kurtarmış,[868] Balkanlarda ise Osman Paşa, iki defa zafer kazanarak Plevne önlerinde Rus birliklerini durdurmayı başarmış ve Padişah'ın övgü dolu tebriklerine mazhar olmuştu.[869] Özellikle Osman Paşa'nın Plevne'deki başarısı, İngiltere'de büyük bir yankı uyandırmıştı. Rusların Balkanlardaki ilerleyişini endişeyle takip eden İngilizler, bu başarıyla birlikte adeta rahat bir nefes almıştı. Savaşın seyrini Londra'dan takip eden Salisbury, Plevne'deki başarı sonrasında İngiltere'deki savaş taraftarlarının bile sakinleşerek, İngiltere'nin savaşta tarafsız kalmasını savunmaya başladıklarını ifade etmekteydi.[870]

Hindistan'da ise durum tamamen farklıydı. Hindistan Genel Valisi Lytton, bir süredir Rusya'nın Orta Asya'daki ilerleyişine engel olunması gerektiğini düşünüyordu. Ağustos 1877 itibariyle Lord Lytton, askeri danışmanlarının etkisiyle Rusya'ya karşı harekete geçmesine izin verilmesi için Lord Salisbury nezdinde baskılarını artırdı. Bütün baskılara rağmen Lord Salisbury, savaş veya barış kararının askeri danışmanlara bırakılamayacak kadar önemli olduğunu belirterek, Hindistan Genel Valisi Lytton'a Londra'ya danışmadan kesinlikle sınır ötesi bir harekâta girişmemesini ve bunun yerine

[864] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.145-146
[865] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard,* s.*64*
[866] A.g.e. s.76-77 ve 98-99
[867] Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, s.29-32
[868] Uçarol, a.g.e. s.69-70
[869] Metin Hülagü, *Gazi Osman Paşa: Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006, s.65-90
[870] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.147-148

enerjisini Afganistan Emiri üzerinde dostça bir nüfuz tesis etmek için kullanmasını tavsiye etti.[871]

Bu arada II. Abdülhamid tarafından Afganistan'a gönderilen elçilik heyeti ise, Eylül ayı ortalarında Kabil'e ulaşmıştı. Osmanlı elçisi Ahmed Hulusi Efendi, Kabil'de Afganistan Emiri Şir Ali ile görüşerek, Osmanlı Devleti'nin dostu olan İngiltere ile iyi ilişkiler kurmasını ve Rusya'ya karşı savaşmasını istedi. Afganistan Emiri buna cevap olarak, ilk önce kendisine gönderilen elçilik heyeti sebebiyle II. Abdülhamid'e teşekkür etti. Sonrasında, Osmanlı Devleti için iyi dileklerini belirtti. Bununla birlikte, İngiltere'ye güvenmediğini ve mevcut durumda Rusya ile savaşa girmesinin oldukça zor olduğunu dile getirdi. Dolayısıyla, Osmanlı heyeti Afganistan'ın Rusya'ya karşı savaşı girmesi konusunda herhangi bir başarı elde edemedi.[872]

Eylül 1877'de Balkanlardaki Osmanlı ordusu, Plevne'de Rus birliklerine karşı bir zafer daha kazanmıştı.[873] Kafkasya'da ise Rus birlikleri büyük ölçüde durdurulmuştu.[874] Bu durum, İngiltere'deki Türk sempatizanlarının umutlarını bir hayli artırdı ve İngiltere Başbakanı Disraeli artık savaşa müdahale etme zamanının geldiğine karar verdi. Bu sebeple, 5 Ekim'de kabineyi toplayarak bu şartlarda barış yapılması için İngiltere'nin Osmanlı ile Rusya'ya davette bulunması fikrini ileri sürdü. Disraeli, ayrıca Rusya'nın barış davetini reddetmesi durumda, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa dahil olmasını düşünmekteydi. Ancak Hindistan Bakanı Lord Salisbury, Dışişleri Bakanı Lord Derby ve Koloniler Bakanı Lord Carnarvon gibi isimler Disraeli'nin bu fikirlerine karşı çıktı.[875] Bundan dolayı, İngiltere'nin Osmanlı-Rus Savaşı'na yönelik herhangi bir müdahalesi söz konusu olmadı.

Ekim ayı sonlarından itibaren, savaşın seyri Osmanlı Devleti'nin aleyhinde değişmeye başladı. Zira Balkanlarda Plevne[876] ve Kafkasya'da Kars[877] Rus orduları tarafından kuşatma altına alınmıştı. Sonrasında Kafkasya'daki Rus ordusu, 18 Kasım'da Kars'ı ele geçirmiş[878] ve Plevne'ye yardım gönderilmesinin mümkün olmadığı görülerek

[871] A.g.e. s.152-158
[872] Hussaini, a.g.e. s.61-63
[873] Hülagü, a.g.e. s.134-136
[874] Uçarol, a.g.e. s.74-79
[875] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.160-161
[876] Hülagü, a.g.e. s.160; Novruzlu, a.g.e. s.62
[877] Uçarol, a.g.e. s.94
[878] Aynı yer.

Osman Paşa'ya geri çekilme izni verilmişti.[879] Plevne'de kuşatma altında bulunan Osman Paşa, geri çekilmek üzere bir huruç harekâtı yapmaya karar verdi. Gerekli hazırlıkların ardından, Osman Paşa ve ordusu 10 Aralık 1877'de Rus kuşatmasını yarmak üzere harekete geçti. Ancak huruç harekâtı başarısız oldu ve Osman Paşa askerleriyle birlikte teslim olmak mecburiyetinde kaldı.[880]

Plevne mağlubiyeti sonrasında, Babıali arabuluculuk yapması için İngiltere'ye müracaat etti. Bu müracaat üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, Rusya'ya verdiği bir notayla İstanbul ve Boğazların geçici olarak dahi işgal edilmesinin iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vereceğini bildirdi. Bu noktada özellikle Kraliçe Victoria ile Başbakan Disraeli savaşa müdahale edilmesi taraftarıydı.[881] Dolayısıyla, 14 Aralık'ta kabine toplandı. Bu kabine toplantısında Başbakan Disraeli, parlamentoyu acilen toplantıya çağırmayı ve askeri gücün artırılması için parlamentodan para talep edilmesini teklif etti. Lakin özellikle Dışişleri Bakanı Lord Derby, bu tekliflere karşı çıktı ve istifa etmek istedi fakat meslektaşlarının araya girmesiyle istifa etmekten vazgeçti. Bu toplantıda Lord Salisbury de Derby'nin itirazlarını desteklemişti. Sonunda herhangi bir karar alınamadan kabine dağıldı.[882] Sonraki günlerde ise, bu konudaki tartışmalar devam etti. Lord Salisbury, bu tartışmalarda İstanbul'un şimdilik tehlike altında olmadığını ve müdahalede bulunmanın Britanya'yı savaşa sürükleyeceğini ileri sürerek müdahale fikrinin karşısında yer alıyordu.[883] Lord Salisbury'ye yakın bir isim olan Koloniler Bakanı Lord Carnarvon ise benzer bir şekilde bu müdahalenin savaşa sebep olacağına işaret ederek, Kırım Harbi'nin tekrarını kimsenin istemeyeceğini ifade etmekteydi. Netice itibariyle, Başbakan Disraeli geri adım atmak mecburiyetinde kaldı.[884]

4 Ocak 1878'e gelindiğinde Balkanlardaki Rus ordusu Sofya'yı ele geçirmişti. Bunun üzerine, II. Abdülhamid'in isteğiyle vükela mevcut durumu değerlendirmek için toplandı. Ancak vükela görüşmelerinin sert bir tartışmaya dönüşmesi sonrasında, yine Padişah'ın arzusuyla İngiltere'nin müdahale etmemesi durumunda Osmanlı Devleti'nin Rusya ile barış için görüşmelere başlayacağı Layard'a bildirildi. Buna rağmen, Dışişleri Bakanı Lord Derby'nin tarafsızlıkta ısrar etmesi sebebiyle herhangi bir müdahale söz

[879] Âdem Ölmez, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne'ye Yardım Götürme Çabaları ve Mirliva Ethem Paşa", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu*, Tokat, 2017, s.295-296
[880] Hülagü, a.g.e. s.177-196; Novruzlu, a.g.e. s.65-67
[881] Kurat, a.g.e. s.43
[882] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.162-163
[883] A.g.e. s.165 ve 169-170
[884] A.g.e. s.173-175

konusu olmadı.[885] Böylece, Ruslarla mütareke görüşmelerini yapmak üzere tayin edilen Hariciye Nazırı Server Paşa ve Müşir Namık Paşa, 15 Ocak tarihinde İstanbul'dan ayrılarak, Kızanlık'a doğru yola çıktı.[886]

Diğer taraftan Lord Salisbury, muhtemelen Rus ordusunun ilerleyişine devam etmesi sebebiyle, kabine içinde yavaş yavaş müdahale fikrini savunmaya başladı.[887] Bu esnada Rus ordusunun 20 Ocak 1878'de Edirne'yi ele geçirmesi, Londra'yı harekete geçirdi. İngiltere hükümeti, 23 Ocak'ta donanmayı İstanbul'a gönderdi. Lakin bu karara itiraz eden Dışişleri Bakanı Derby ve Lord Salisbury'ye yakın bir isim olan Koloniler Bakanı Carnarvon istifa etti. Lord Derby daha sonra istifasını geri alsa da Carnarvon'un istifa kararı kesindi.[888]

Mütareke görüşmeleri ise, Rus ordusunun Edirne'ye kadar gelmesi neticesinde Grandük Nikola'nın isteğiyle Edirne'de devam etti.[889] Görüşmelerin sona ermesiyle, 31 Ocak 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında *Edirne Mütarekesi* imzalandı. Buna göre barışın esaslarına yönelik olarak kabul edilen ön protokolde, ekseriyetle Bulgarların yaşadığı bölgelerden oluşmak ve *İstanbul (Tersane) Konferansı*'nda belirlenen sınırların altında olmamak şartıyla kendi askerine sahip özerk bir Bulgaristan Prensliği kurulması; Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarının tanınmasıyla birlikte bu ülkelerin sınırlarının genişletilmesi; Bosna-Hersek'e özerklik verilmesi ve Rumeli'deki Hristiyan Osmanlı vilayetlerinde reform yapılması; Osmanlı Devleti'nin bir kısmı nakit ve bir kısmı arazi olarak Rusya'ya harp tazminatı ödemesi; Ayrıca Boğazların statüsünün yeniden belirlenmesi hususları kabul edildi. Bunlara ilaveten, mütareke şartlarında önemli bir husus olarak Osmanlı ordusunun Terkos ile Büyükçekmece'yi tahliye ederek Küçükçekmece hattına çekilmesi yer almaktaydı.[890]

Edirne Mütarekesi imzalandıktan sonra, Rus ordusu 5 Şubat'ta Çatalca'ya kadar geldi.[891] Sonrasında, İngiliz Büyükelçisi Layard, İstanbul'a gönderilen donanmanın gelmek üzere olduğunu 9 Şubat'ta Babıali'ye bildirdi. Rusya Çarı ise, İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesi durumunda askerlerinin İstanbul'a gireceği tehdidinde bulundu.[892] Bunun üzerine, vükela heyeti toplanarak İngiliz donanmasının Boğazlardan

[885] Kurat, a.g.e. s.46-48
[886] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.523
[887] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.187-188
[888] A.g.e. s.190-191
[889] Kurat, a.g.e. s.53-54
[890] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.216-217 ve 219
[891] Kurat, a.g.e. s.60
[892] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.223-224

içeri girmesine izin verilmemesini kararlaştırdı. Ardından, Başvekil Ahmed Vefik Paşa, bu konuda Layard ile bir görüşme yaptı. Ancak İngiltere Dışişleri Bakanı Derby, Londra Büyükelçisi Musurus Paşa ile yaptığı görüşmede donanmanın İstanbul'a gitmesi yönündeki kararın kesin olduğunu ifade etmişti. Bu esnada, bir yandan İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmemesi, diğer yandan da Rus askerlerinin şehre girmemesi için Padişah tarafından Britanya Kraliçesi ile Rus Çarı'na telgraflar gönderildi.[893] Lakin buna rağmen, İngiliz donanması Marmara Denizi'ne girerek, 15 Şubat'ta Adalar önünde demirledi.[894] Bu durum adeta siyasi bir krize dönüşmek üzereyken, Lord Derby nezdinde yapılan teşebbüsler[895] sonucunda, İngiliz Büyükelçisi Layard'ın talimatı üzerine[896] İngiliz donanması 16 Şubat'ta Mudanya'ya hareket etti.[897] Buna karşılık, Rus askerleri de Ayastefanos'ta kalarak ilerleyişlerini durdurdu.[898]

Diğer taraftan, Ruslarla barış müzakerelerini yürütmek üzere Safvet Paşa ve Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey tayin edilmişti. Barış müzakereleri Edirne'de başladı daha sonra Rusların isteği üzerine Ayastefanos'ta (Yeşilköy) devam etti ve netice olarak 3 Mart 1878 tarihinde *Ayastefanos Antlaşması* imzalandı.[899] Bu antlaşmaya göre, Sırbistan ile Karadağ'ın sınırlarının genişletilmesi ve Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıklarının tanınması; Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla birlikte, sınırları Tuna Nehri'nden Ege Denizi'ne ve Karadeniz'den Arnavutluk'a kadar uzanan bir Bulgaristan Prensliği teşkil edilmesi ve Bulgaristan Prensi'nin halk tarafından seçilerek, Osmanlı Devleti'nin onayıyla birlikte göreve gelmesi; Bulgaristan Prensi'nin büyük devletlerin hanedanlarına mensup olmaması; Bulgaristan Prensliği'nde Osmanlı askerlerinin bulunmaması; Tuna Nehri üzerindeki bütün kalelerin yıkılması; Ekseriyetle Ermenilerin yaşadığı yerler için Ermenistan ifadesi kullanılarak bu bölgede ve Bosna Hersek ile Rumeli'de ıslahat yapılması; Kotur şehrinin idaresiyle ilgili olarak, İran sınırlarının belirlenmesi; Savaş tazminatı olarak, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya toplamda 1 milyar 410 milyon ruble ödemesi fakat bu paranın 1 milyar 110 milyon rublesi karşılığında Kars, Ardahan, Batum, Doğubayazıt ve Eleşkirt'i kapsayan bir arazinin Rusya'ya terk edilmesi

[893] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.556-557
[894] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.224
[895] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.560
[896] *The Queen's Ambassador to the Sultan: Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy 1877-1880*, The Isis Press, 2009, s.292-293
[897] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, Aynı yer.
[898] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. Aynı yer.
[899] Çakmak, a.g.e. s.227-236

ve Girit Adası'nda yaşayan halkın arzuları dikkate alınarak, *1868 Girit Nizamnâmesi*'nin uygulanması gibi hususlar kabul edildi.[900]

Ayastefanos Antlaşması imzalandıktan ve hükümdarlar tarafından onayladıktan[901] sonra, özellikle Londra ile Viyana'da büyük bir tepkiye sebep olmuştu. Böylece, barış şartlarını yeniden ele almak üzere uluslararası bir kongre toplanması gündeme geldi.[902] Lord Salisbury, bu konuda Başbakan Disraeli ile aynı fikirde olup derhal harekete geçilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Salisbury'ye göre, Osmanlı Devleti'ni adeta bir *vassal* (bağımlı devlet) haline getiren, Boğazlardan serbest geçişi tehlikeye atan ve İngiliz menfaatlerine tehdit oluşturan antlaşma maddeleri iptal edilmeli veya dengeli bir hale getirilmeliydi. Lord Salisbury, bunlara ek olarak Osmanlı Devleti'ni gerçekten güven telkin eden bir devlet olarak yeniden ayağa kaldırmanın mümkün olduğuna inanmadığını ve dolayısıyla böyle bir siyaset yerine, Türklerin etkisi altındaki denizlerde İngiliz menfaatlerinin korunmasına yönelik bir siyasetin takip edilmesi gerektiğini belirtiyordu. Bu siyaset çerçevesinde, İngiltere için deniz üssü olarak, Limni ve Kıbrıs'ın en azından geçici bir şekilde işgal edilebileceğini ileri sürmekteydi.[903]

Bununla birlikte, Rusya hükümeti barış şartlarını görüşmek üzere toplanacak uluslararası kongreyle ilgili olarak, bu kongrede diğer devletler tarafından alınacak kararları kabul edip etmemekte hür olduğunu beyan etmişti. Bunun üzerine, 27 Mart'ta İngiltere kabinesi harekete geçerek, yedek kuvvetlerin silah altına alınmasına karar verdi. Lakin bu kararı protesto eden Dışişleri Bakanı Lord Derby istifa etti ve 1 Nisan tarihinde yerine *Ayastefanos Antlaşması*'na karşı harekete geçilmesi hususunda Başbakan ile aynı fikirde olan Lord Salisbury getirildi.[904] Rus Çarı ise, Lord Derby'nin yerine Dışişleri Bakanı olan Salisbury'nin kendilerine düşman olduğunu düşünüyordu.[905]

Lord Salisbury, 1 Nisan 1878'de Dışişleri Bakanı olduktan sonra, aynı gün diğer devletlerdeki İngiliz elçilerine gönderdiği bir genelgeyle, *1856 Paris Antlaşması*'ndan bir kopuş olarak gördüğü *Ayastefanos Antlaşması*'nın Avrupa devletleri tarafından bütünüyle incelenmesi gerektiğini ifade etti ve birçok hususa itiraz etti.[906] Salisbury'nin itiraz ettiği hususlar arasında Büyük Bulgaristan Prensliği, Rus Kilisesi'ne mensup olanların himaye

[900] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.227-241; Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.575-581; Erim, a.g.e. s.387-400
[901] Çakmak, a.g.e. s.238
[902] Kurat, a.g.e. s.72-73
[903] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.212-214
[904] Traill, a.g.e. s.165-167; Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.215-224
[905] Kurat, a.g.e. s.73
[906] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 2/71; Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.227-229

edilmesi, Batum'un alınması, Beserabya'nın Romanya'dan ayrılması, Rusya'nın bu antlaşmayla Karadeniz sahillerinde hakimiyet kuracak olması, Osmanlı Devleti'nin ödeyeceği savaş tazminatı gibi maddeler yer almaktaydı.[907] Bu genelge özellikle, Viyana'da büyük bir yankı uyandırmıştı. Osmanlı Devleti'nin Viyana Büyükelçisi bu konuyla ilgili olarak, genelgenin haberi Viyana'ya ulaştığında kamuoyunda ve basında memnuniyetle karşılandığını ifade etmekteydi. Büyükelçi; resmî gazeteler dahil olmak üzere, her sınıfa mensup gazetelerin bu genelgede kullanılan üslubu övdüklerini ve Ayastefanos Antlaşması'nın ortaya çıkardığı tehlike karşısında, Avusturya-Macaristan'ın menfaati ile İngiltere'nin menfaatinin bir olduğunu belirterek birlikte hareket edilmesini tavsiye ettiklerini bildirmekteydi. Ayrıca, memurlardan alınan bilgiye göre, Londra Kabinesi'nin görüşü Viyana tarafından kabul görmüş ve iki devlet arasındaki bağlar güçlenmişti.[908] Avusturya Dışişleri Bakanı Kont Andrassy ise, Salisbury tarafından yazılan bu genelgeyi karanlığın içinde bir ışık parıltısına benzetmekteydi. Genelge aynı zamanda Avrupa çapında hem kamuoyu hem de devletler nezdinde büyük bir etki meydana getirmiştir.[909]

Lord Salisbury, göreve geldikten kısa bir süre sonra, 4 Nisan'da elçileri kabul etti. Salisbury, elçileri kabulü esnasında Osmanlı Büyükelçisi Musurus Paşa'ya görevde bulunan Başvekil Ahmed Vefik Paşa ile ilgili olarak, kendisiyle İstanbul'da bulunduğu sırada tanıştığına değinerek, kendisinin faziletlerini ve vatanperver fikirlerini yakından gördüğünü ve takdir ettiğini beyan etmiş ve Ahmed Vefik Paşa hakkında övgü dolu ifadeler kullanmıştı.[910] II. Abdülhamid ise, 5 Nisan tarihinde Lord Salisbury'nin Osmanlı Devleti'ne oldukça fayda sağlayacak şekilde büyük devletlerin elçilerine gönderdiği genelge sebebiyle oluşan memnuniyeti ifade etmek üzere Mabeyn Müşiri Eğinli Said Paşa'yı İngiliz Büyükelçisi Layard'a gönderdi.[911]

6 Nisan 1878'de Rusya hükümeti, Lord Salisbury'nin genelgesine yönelik bir cevap yayınladı. Buna göre, Bulgaristan Prensliği'nin öz itibariyle zaten *İstanbul (Tersane) Konferansı*'nın maksatları içerisinde yer aldığı, *Ayastefanos Antlaşması*'nın ise Osmanlı Devleti'ni daha açık, eksiksiz ve uygulanabilir bir ıslahat yapmaya mecbur bırakmaktan başka bir şey yapmadığı ileri sürülmekteydi. Bununla birlikte, *Ayastefanos Antlaşması*'nın bir ön antlaşma olduğu ve dolayısıyla gerekirse bazı değişiklikler

[907] Aynı belge; Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.599-600
[908] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 129/95
[909] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.229-230
[910] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 42/95
[911] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 42/203

yapılabileceğine değiniliyordu. Bulgaristan Prensliği, Rusya'nın Karadeniz sahillerindeki hakimiyeti, Batum'un alınması ve harp tazminatı gibi konulardaki itirazlara ise cevap veriliyordu.[912]

Rusya hükümetinin Lord Salisbury'nin genelgesine cevabı sonrasında, Osmanlı Devleti'ne gelen haberlerde Viyana'da Salisbury'nin genelgesine büyük bir önem atfedildiği belirtilirken,[913] Paris kamuoyunda ise, İngiltere'nin sağlam duruşunun güzel karşılandığına dikkat çekilmekteydi.[914] Kısacası, Rusya hükümetinin cevabına rağmen, Salisbury'nin genelgesi ve İngiltere'nin takip ettiği siyaset, Avrupa'da destek görmeye devam ediyordu.

Başvekil Ahmed Vefik Paşa ise, 9 Nisan'da Londra Büyükelçisi Musurus Paşa vasıtasıyla Lord Salisbury'nin kendisi hakkındaki övgü dolu beyanlarına cevap vererek, saygılarını sundu ve Salisbury hakkındaki dostça düşüncelerini bildirdi. Musurus Paşa, bu konuda Lord Salisbury'nin Ahmed Vefik Paşa'nın ifadeleri sebebiyle oldukça memnun kaldığını yazmaktaydı.[915] Dolayısıyla, Lord Salisbury ile Başvekil Ahmed Vefik Paşa arasında oldukça iyi ilişkiler kurulmuştu. Ayrıca, Musurus Paşa'nın kanaatine göre, Osmanlı Devleti'nin lehinde olan Salisbury, *Ayastefanos Antlaşması*'nı da Osmanlı Devleti lehinde değiştirmeye çalışıyordu.[916]

Lord Salisbury, barış şartlarını görüşmek üzere toplanacak olan kongre öncesinde Rusya'nın temel meselelerde anlaşmaya hazır bir konuma gelmesini beklemekteydi. Bu sebeple barış kongresinin toplanması konusunda aceleci davranmıyordu. Bunun yerine, Viyana'daki İngiliz elçisi vasıtasıyla Kont Andrassy'nin desteğini almak ve Berlin'deki elçi vasıtasıyla da Şansölye Bismarck'ın İngiltere ile Rusya arasında aracılık yapmasını sağlamak için çalışmaktaydı.[917]

Osmanlı Devleti'nde ise, 18 Nisan tarihinde bir kabine değişikliği oldu.[918] Bu kabine değişikliğinde özellikle, Başvekil Ahmed Vefik Paşa'nın görevden alınması bir hayli dikkat çekiciydi. Çünkü bu kritik dönemde Lord Salisbury, Ahmed Vefik Paşa ile oldukça iyi ilişkiler kurmuştu. Ayrıca Salisbury'ye göre, Ahmed Vefik Paşa'nın sadarette

[912] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 2/77
[913] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 130/1
[914] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 130/6
[915] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 2/79
[916] Aynı belge.
[917] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.240-247
[918] Eğinli Said Paşa, a.g.e. C.I, s.246

bulunması İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler için önemliydi.[919] Çorlulu Mahmud Celaleddin Paşa'ya göre, Padişah tarafından bu kararın alınmasında paşalar arasındaki şahsi kıskançlıkların ve Ahmed Vefik Paşa'nın II. Abdülhamid'i tahttan indirmeye çalıştığına yönelik rapor etkili olmuştu.[920] İngiliz Büyükelçisi Layard ise, bu hususta şahsi kıskançlıkları teyit etmekle birlikte, Ahmed Vefik Paşa'nın görevden alınmasında Rus entrikalarının da etkili olduğunu ifade etmekteydi.[921] II. Abdülhamid'in bu noktada Ahmed Vefik Paşa hakkında kendisine söylenenleri göz ardı edememiş olması ancak kıymet verdiği bir devlet adamı olan[922] Ahmed Vefik Paşa'yı Midhat Paşa gibi sürgüne göndermek yerine, yalnızca azletmiş olması muhtemeldir.

Bu esnada Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Kont Andrassy, Viyana ile Londra arasındaki uzun görüşmelerden sonra kararını İngiltere'ye bildirmiş ve Andrassy, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan'a bırakılmasını talep etmişti. Lord Salisbury, ilk başta bu fikre soğuk bakmış olmasına rağmen, özellikle Rusya'nın Bulgaristan'daki hakimiyetine karşı destek verilmesi durumunda bunu hoş görmeyi teklif etti. İlerleyen günlerde, Bismarck'ın aracılığı yerine İngiltere ile Rusya arasında doğrudan görüşmeler başladı. İngiltere ile Rusya arasındaki görüşmeler devam ederken, Kont Andrassy İngiltere'nin destek karşılığında yaptığı teklifi kabul ettiğini bildirdi.[923] Rus Çarı ise, *Ayastefanos Antlaşması*'nın Avusturya ve İngiltere'nin tepkisini çekerek bir savaş tehlikesi meydana getirdiğini düşünmekteydi. Osmanlı Devleti ile savaştan çıkan Rus ordusunun durumu da hiç iyi değildi.[924] Bu sebeple, Kont Andrassy'nin İngiltere tarafından yapılan teklifi kabul ettiğini bildirmesinden birkaç gün sonra, Rusya barış şartları konusunda İngiltere ile uzlaşmak mecburiyetinde kaldı. Ardından 30 Mayıs'ta barış şartlarına esas teşkil etmek üzere, İngiltere ile Rusya arasında bir memorandum imzalandı. Buna göre, Büyük Bulgaristan Prensliği'nin iki bölgeye ayrılması; Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılacak olan reformlar konusunda İngiltere'nin eşit ölçüde söz sahibi olması; Rusya'nın Asya'daki topraklarını daha fazla genişletmeyeceğini temin etmesi şartıyla Asya'da elde ettiği toprakların onaylanması hususları öngörülmüştü. Bunun yanında Lord Salisbury'ye göre, eğer Kont Andrassy iş birliği yapmayı daha önce kabul etseydi Rusya ile böyle bir antlaşma yapılmasına ve dolayısıyla Osmanlı

[919] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.599
[920] A.g.e. s.602-604
[921] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.352-353; *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.373, 377-378
[922] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.319; Atıf Hüseyin Bey, a.g.e. s.286; Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021, s.98
[923] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.247-256
[924] Kurat, a.g.e. s.111

İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarıyla ilgili Rusya'ya taviz verilmesine gerek kalmayabilirdi.[925]

Diğer taraftan, Lord Salisbury ile İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Layard arasında bir uyum sağlanmıştı. Her iki isim de özellikle, Rusya'nın Ortadoğu'daki nüfuzuna karşı koyulması gerektiğini düşünmekteydi.[926] Lord Salisbury, bu hususta ilk başta, İngiltere'nin Basra Körfezi'nde veya Ege sahillerinde güçlü bir üs elde ederek Rus nüfuzuna karşı koyabileceği fikrini ileri sürmüştü.[927] Salisbury, Layard'a gönderdiği telgraflarda ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki Rus nüfuzuna ve ilerleyişine karşı korunması gerektiğini dile getiriyordu. Bu noktada ise, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile ittifak kurmasının önemine dikkat çekmekteydi. Kısacası, Asya'daki Rus nüfuzuna ve ilerleyişine karşı İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir savunma ittifakı yapılması gündeme gelmişti. Bu ittifakta, İngiltere'nin üs olarak yerleşmesi gereken noktayla ilgili birçok alternatif ortaya çıkmıştı.[928] Londra'daki kabine ise, müzakereler neticesinde bu alternatifler arasından Kıbrıs'ta karar kıldı.[929]

İngiltere bir savunma ittifakı için Padişah'a müracaat etmeye hazırlanırken, Sultan Abdülaziz dönemi muhaliflerinden Ali Suavi Efendi,[930] devletin mevcut durumundan şikâyet ederek, başında bulunduğu kalabalık bir grup muhacirle birlikte 20 Mayıs tarihinde sabık padişah V. Murad'ı tahta çıkarmak üzere Çırağan Sarayı'na baskın düzenledi. Ancak Beşiktaş'ın asayişiyle görevli olan Mirliva Hasan Paşa'nın[931] olaya müdahalesiyle Ali Suavi öldürüldü ve V. Murad'ı tahta çıkarma teşebbüsü başarısız oldu.[932]

İngiliz Büyükelçisi Layard, Ali Suavi Vakası'ndan kısa bir sonra, 25 Mayıs'ta savunma ittifakı teklifini sunmak üzere saraya gitmişti. Layard saraya gittiğinde Padişah'ı oldukça gergin ve dehşete düşmüş bir halde buldu. Sonrasında II. Abdülhamid'in bu durumunun Ali Suavi Vakası'ndan kaynaklandığını öğrendi.[933] Padişah'ın rahatsızlığı sebebiyle, Sir Henry Layard savunma ittifakı konusunu Başvekil Sadık Paşa ve Hariciye Nazırı Safvet Paşa ile görüştü. Buna göre, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u elinde

[925] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.258-261
[926] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.342-343; Kurat, a.g.e. s.80
[927] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.343
[928] A.g.e. s.394-397
[929] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.269-270
[930] Abdullah Uçman, "Ali Suavi", *DİA*, C.II, İstanbul, 1989, s.445-448
[931] Salim Aydın, "Beşiktaş Muhafızı (Yedi-Sekiz) Hasan Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 2, 2021, s.547-578
[932] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.609-612
[933] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.397-399

tutmaya devam ederek, Doğu Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik bir saldırıya geçmesi halinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne askeri yardım yapabilmesi için Kıbrıs Adası'nın idaresinin geçici olarak İngiltere'ye bırakılması ve Padişah'ın Asya'daki vilayetlerde gerekli ıslahatları yapmayı taahhüt etmesi söz konusuydu. Sadık Paşa ve Safvet Paşa, savunma ittifakını uygun buldu. Bu teklif daha sonra, Padişah'a sunuldu ve II. Abdülhamid ilk başta bu teklife olumlu yaklaştı. Bununla birlikte, 28 Mayıs tarihinde Başvekil Sadık Paşa, Ali Suavi Vakası ile ilişkili olduğu gerekçesiyle azledildi.[934] Bunun yanında II. Abdülhamid, Ali Suavi Vakası ile İngiltere'nin Kıbrıs'ı üs olarak talep etmesi arasında bir bağlantı kurmuştu. Padişah'a göre Ali Suavi Vakası, Kıbrıs'ın verilmesi konusunda baskı oluşturmak için İngiltere tarafından yaptırılmıştı.[935] Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid, Sadık Paşa'nın azli sonrasında Rüşdü Paşa'nın sadareti sırasında savunma ittifakını yeniden değerlendirdi. Sonuçta, bu ittifak teklifi Padişah tarafından Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine aykırı olduğu belirtilerek reddedildi.[936]

İngiliz Büyükelçisi Layard'ın edindiği bilgilere göre Padişah, Layard'ın kendisini öldürerek, yerine V. Murad'ı getirmeye çalıştığına inanıyordu. Layard; bu tarz vehimlerin Padişah'ın ve Osmanlı Devleti'nin düşmanları tarafından, II. Abdülhamid ile Layard arasındaki samimi ilişkiyi bozmak ve böylece İngiliz nüfuzunun yerine başka bir devletin nüfuzunu tesis etmek için teşvik edildiğini düşünmekteydi.[937]

Sultan II. Abdülhamid'in savunma ittifakını reddetmesi, Babıali nezdinde tepkiyle karşılandı.[938] 3 Haziran'da ise, barış şartlarını görüşmek üzere uluslararası kongrenin Berlin'de toplanacağı ve Britanya'nın kongrede Başbakan Disraeli, Dışişleri Bakanı Lord Salisbury ve Berlin Büyükelçisi Lord Odo Russell tarafından temsil edileceği ilan edildi.[939] Bu esnada Layard, İngiltere'nin *Berlin Kongresi*'nde barış şartlarını Osmanlı Devleti'nin lehinde değiştirmesi için antlaşmanın imzalanması gerektiğini ima etmekteydi.[940] 4 Haziran'da ise sadarete Safvet Paşa getirildi.[941] Safvet Paşa sadarete gelir gelmez antlaşmanın onaylanmaması durumunda İngiltere ile ilişkilerin bozulabileceği konusunda Padişah'ı uyardı.[942] Bunun üzerine, Padişah tarafından Sadrazam Safvet

[934] Kurat, a.g.e. s.84-86
[935] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt VII, Sayı 10, 1954, s.44
[936] *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, A. Alaaddin Çetin, Ramazan Yıldız (Haz.), Çığır Yayınları, İstanbul, 1976, s.65
[937] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.399-400
[938] *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Aynı yer.
[939] *Hansard*, House of Commons, 3 June 1878, C.240, s.1078
[940] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.614
[941] Çakmak, a.g.e. s.249
[942] *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, s.65-66

Paşa'ya antlaşmayı imzalaması için yetki verildi. Netice itibariyle, 4 Haziran 1878'de *Kıbrıs Sözleşmesi* imzalandı.[943] Bu sözleşmeyle Rusya'nın, Kars, Ardahan ve Batum'u veya bu yerlerden birini elinde bulundurarak, ileride ne zaman olursa olsun nihai barış antlaşmasıyla belirlenecek olan Asya'daki Osmanlı topraklarının bir kısmını da ele geçirme teşebbüsünde bulunması durumunda İngiltere, Osmanlı topraklarını askerî açıdan korumak ve savunmak için Osmanlı Devleti ile iş birliği yapmayı taahhüt etmişti. Bunun karşılığında Osmanlı Padişahı, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan ve diğer tebaanın iyi bir şekilde idare ve himaye edilmesi için ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak olan gerekli ıslahatları gerçekleştirmeyi vadetmişti. Bunun yanında, Kıbrıs Adası İngiltere'ye bir üs olarak verilmiş, aynı zamanda İngiltere'nin Kıbrıs'ta asker bulundurması ve Kıbrıs'ı idare etmesi uygun bulunmuştur.[944]

Kıbrıs Sözleşmesi imzalandıktan sonra, Osmanlı Devleti'nde *Berlin Kongresi* için hazırlıklar başladı. 6 Haziran'da *Berlin Kongresi*'nde Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere, Nafia Nazırı Alexander Karatodori Paşa birinci derece temsilci ve Müşir Mehmed Ali Paşa ile Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey ise ikinci derece temsilci olarak tayin edildi.[945]

8 Haziran'da İngiltere'nin *Berlin Kongresi*'nde takip edeceği siyasetin esasları belli olmuştu. Bu çerçevede, ilk olarak bazı ön meseleler ortaya koyulmaktaydı. Rus askerlerinin kongre esnasında İstanbul yakınlarında bulunması ve bu durumun tehlike oluşturması sebebiyle, Marmara Denizi'ndeki İngiliz donanmasıyla eş zamanlı olarak çekilmesi düşünülüyordu. Bunun yanında, başta Yunanistan olmak üzere, Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler arasında yer almayan ancak kongreyi yakından ilgilendiren devletlerin temsilcilerinin kongreye kabul edilmesi için destek verilmesine karar verilmişti. İngiltere'nin kongrede takip edeceği genel siyaset ise, bizzat Lord Salisbury tarafından Berlin'deki İngiliz Büyükelçisi Lord Odo Russell'a gönderilen telgrafta ortaya koyuldu. Buna göre, Britanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki ortak menfaatlere dikkat edilmesi ve Avusturya-Macaristan'ın menfaatlerine paralel olan tekliflerin desteklenmesi uygun görülmekteydi. Rusya'nın Asya'da elde ettiği topraklara gelince, bu durum Britanya'nın menfaatlerine aykırı olması sebebiyle, bu duruma itiraz edilmesine karar verilmişti. Bunların yanında, Bulgaristan Prensliği sınırlarının Balkanların güneyine inmesine izin verilmemesi ve Ege Denizi sahillerinin büyük ölçüde

[943] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. Aynı yer.
[944] *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000, s.23
[945] *BOA*, Sadaret, Name-i Hümayun Evrakı, 24/8; Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.622

Osmanlı Devleti'nin kontrolünde bulunması gerektiği vurgulanmaktaydı. Boğazlar konusunda ise, savaş öncesindeki statünün devam etmesinde ısrarcı olunması fikri benimseniyordu.[946]

13 Haziran 1878 tarihinde, Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya ve Osmanlı devletlerinin temsilcilerinin katılımıyla *Berlin Kongresi* toplanmıştı.[947] İstanbul'dan hareket eden Osmanlı temsilcisi Alexander Karatodori Paşa ve Mehmed Ali Paşa'nın kötü hava şartları sebebiyle henüz Berlin'e ulaşamamış olmalarından ötürü, Osmanlı Devleti ilk oturumda yalnızca Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey tarafından temsil edildi.[948] Bu ilk oturumda, Kont Andrassy'nin teklifiyle kongre başkanlığına Prens Bismarck seçildi. Sonrasında İngiltere Başbakanı Disraeli, Rus askerlerinin İstanbul yakınlarında bulunmasının her an bir çatışma çıkması tehlikesi meydana getirdiğine değinerek, Rus askerlerinin Edirne'ye çekilmesi gerektiğini belirtti. Bunun üzerine, Rusya temsilcileri araya girerek, bu durumun kongrede konuşulması gereken konuların dışında kaldığını ve kongredeki müzakerelere zarar vermeyeceğini dile getirmişlerdi. Ayrıca, Rus askerlerinin İstanbul'daki Hristiyanların emniyetini sağlamak üzere orada bulunduklarını ileri sürmüşlerdi. Berlin Büyükelçisi Sadullah Bey buna itiraz ederken, Prens Bismarck ise meselenin iki taraf arasında çözülmesini tavsiye etmişti. Son olarak, Lord Salisbury tarafından Yunanistan temsilcilerinin de kongreye kabul edilmesi teklif edildi ancak Rus temsilcileri buna itiraz etti. Sonrasında ise, Prens Bismarck oturumu tatil etti.[949]

14 Haziran'da Karatodori Paşa ile Mehmed Ali Paşa, Berlin'e ulaştı. Aynı gün, Bismarck temsilcilerle görüşerek, *Ayastefanos Antlaşması*'nın Avrupa menfaatlerine ve buna paralel olarak Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine ters düştüğünü ve maksatlarının antlaşmanın şiddetinin hafifletmek olduğunu belirtti. Alexander Karatodori Paşa'ya göre, bu kongrede bir şeyler elde etmenin yolu Prens Bismarck'tan geçmekteydi.[950]

Berlin Kongresi'nin ikinci oturumu, 17 Haziran'da yapıldı. Lord Salisbury, bu oturumda Ayastefanos Antlaşması'nın Bulgaristan Prensliği ile ilgili maddesinin Osmanlı Devleti'ni tam anlamıyla bağımlı bir devlet haline getirdiğini ve bu durumun düzeltilmesi

[946] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin with the Protocols of the Congress*, Harrison and Sons, London, 1878, s.1-4, Belge No.2-3
[947] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.621-622
[948] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.4, Belge No.4; Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.622
[949] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 3/10; *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.4-5 Belge No.4
[950] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 77/1

gerektiğini ifade etti. Salisbury, sonrasında bu durumu düzeltmek için Balkanların kuzeyinde özerk bir Bulgaristan Prensliği kurulmasını, Balkanların güneyinde ise siyasi ve askerî açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla birlikte, idari açıdan özerk bir Rumeli Vilayeti kurulmasını teklif etti. Ancak Rusya temsilcisi buna itiraz etti ve bazı konuşmaların ardından oturum sona erdi.[951] 19 Haziran'daki oturumda ise, Yunanistan temsilcilerinin kongrenin uygun gördüğü bir zamanda Rumlar veya sınırdaş eyaletlerle ilgili olarak dinlenmesine karar verildi.[952]

Bu esnada Lord Salisbury, 20 Haziran tarihinde Alexander Karatodori Paşa ile görüşmüştü. Salisbury, bu görüşmede birçok konuya değinmişti. Avusturya'nın Bosna-Hersek'te asker bulundurmasını kaçınılmaz olarak gördüğünü dile getirdi. Bununla birlikte, diğer sıkıntıların çözülmesinde Avusturya'dan yardım alabilmek için şimdilik buna itirazın belli edilmemesini ve işin belirsiz bırakılmasını tavsiye etmekteydi. Bunun yanında, Varna'nın elden çıkmaması noktasında gösterilen gayretin başarılı olabileceğini umduğu için tahliye işinin sürüncemede bırakılması fikrini verdi. Ayrıca, ıslahat konusunda kongredeki atmosferin Osmanlı Devleti'nin lehine dönmesini sağlamak maksadıyla uygulanabilecek tedbirlerin yerine getirilmesini ve kongrede daima Osmanlı Devleti'nin yapacaklarından biraz daha fazlası isteneceğinden yalnızca prensip tarzında konuşulması tavsiyesinde bulundu.[953]

22 Haziran tarihinde ise kongrenin dördüncü oturumu yapıldı. Bu oturumda Lord Salisbury, Bulgaristan Prensliği ve güneyinde bir Doğu Rumeli Vilayeti kurulmasını teklif etti. Bu teklife göre, Doğu Rumeli Vilayeti siyasi ve askerî açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla birlikte toprakları Varna'yı da kapsamaktaydı. Bunun yanında Osmanlı Padişahı, Doğu Rumeli Vilayeti'ni savunmak için sınırlarını tahkim etmek ve asker bulundurmak hakkına sahip olacaktı. Ayrıca Doğu Rumeli Vilayeti'nin asayişi subayları Osmanlı Devleti tarafından tayin edilecek olan milis kuvvetleri tarafından sağlanacak ve vali gerekli gördüğü takdirde bunlara ilave olarak Osmanlı askerlerini çağırabilecekti. Lord Salisbury'nin bu teklifi büyük ölçüde kabul gördü. Lakin Rus temsilcileri Varna'yı Doğu Rumeli Vilayeti'ne bırakmak istememişlerdi.[954] Bulgaristan Prensliği ile Doğu Rumeli Vilayeti konusunda yapılan görüşmeler sonraki oturumlarda

[951] *BOA*, Aynı belge; *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.24-26, Belge No.8
[952] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Sadaret, 1/109
[953] *BOA*, Aynı belge.
[954] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.46-50, Belge No.15

da devam etti ve 26 Haziran'daki yedinci oturum sonunda prensip olarak uzlaşma sağlandı. Bu uzlaşmayla Varna, Bulgaristan Prensliği'ne bırakıldı.[955]

Kongredeki oturumlar devam ederken, İngiliz-Osmanlı heyetleri arasında yapılan görüşmelerde Lord Salisbury ve Başbakan Disraeli, Bosna-Hersek konusunda Avusturya ile uyuşma çağrısında bulundu.[956] Nitekim, 28 Haziran'daki sekizinci oturumda Lord Salisbury, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal edilmesini teklif etti. Bu teklif yalnızca Osmanlı temsilcilerince itirazla karşılandı. Dolayısıyla, Osmanlı temsilcilerine bu konuda İstanbul'dan talimat almak üzere vakit tanındı. Bu oturumda ek olarak, Sırbistan'ın bağımsızlığı kabul edildi.[957]

29 Haziran'da kongrenin dokuzuncu oturumuna Yunanistan temsilcileri de kabul edildi. Yunanistan temsilcileri, Girit Adası'nı ve bazı sınır bölgelerini talep etmekteydi. Lakin bu meselenin görüşülmesi sonraki oturumlara ertelendi. Ayrıca *Ayastefanos Antlaşması*'nda Rumeli'de ıslahat yapılmasıyla ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nin Rusya hükümetine danışması yönündeki madde yerine, Osmanlı Devleti'nin bu konuda Avrupa devletleri komisyonuna danışmasına karar verildi.[958]

Diğer taraftan, 4 Haziran'da imzalanan Kıbrıs Sözleşmesi hâlâ II. Abdülhamid tarafından onaylanmamıştı.[959] Sadrazam Safvet Paşa ise, mevcut sözleşmeyi çok genel bulmuş[960] ve ek bir sözleşme yapılmasını talep etmişti.[961] 29 Haziran tarihinde ise Salisbury, Layard'dan artık bir sonuca varılmasını istemekteydi. Bunun üzerine, Layard Safvet Paşa'nın ek sözleşme talebini kabul etti. Böylece, 1 Temmuz'da ek bir sözleşme imzalandı.[962] Bu ek sözleşme, Kıbrıs Adası'nın idaresi, buradaki Müslüman halkın bağlı olacağı hukuk ve Babıali'nin alacağı vergi geliri gibi hususları düzenlemekteydi. Bununla birlikte, Rusya'nın en son savaşta Doğu Anadolu'da elde ettiği yerleri Osmanlı Devleti'ne iade etmesi durumunda Kıbrıs Adası'nın İngiltere tarafından tahliyesini ve Kıbrıs Sözleşmesi'nin geçersiz olmasını öngören madde en önemlisiydi.[963] Ek sözleşme imzalandıktan sonra Lord Salisbury, Berlin'de bulunan Alexander Karatodori Paşa vasıtasıyla 4 Temmuz'da Babıali'ye gönderdiği mesajda Kıbrıs'ın geçici devri için

[955] A.g.e. s.40, Belge No.14
[956] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 77/1
[957] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.51, Belge No.16
[958] A.g.e. s.52, Belge No.17
[959] Kurat, a.g.e. s.88
[960] Çakmak, a.g.e. s.253
[961] Kurat, a.g.e. s.90
[962] Aynı yer.
[963] *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, a.g.e. s.23-24

gereken fermanın acilen verilmesi konusunda ısrar etmekteydi.[964] Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, 6 Temmuz'da "*hukuk-i şahaneme asla halel gelmek şartıyla*" notunu ekleyerek *Kıbrıs Sözleşmesi*'ni onayladı.[965] Bu noktada işlerin bir hayli gecikmesi karşısında İngiliz Büyükelçisi Layard, 7 Temmuz günü Salisbury'den aldığı telgrafa dayanarak fermanın verilmesi hususundaki çekimserliğin devam etmesi durumunda, İngiltere'nin Kıbrıs'ın idaresini silah zoruyla alabileceği tehdidinde bulundu.[966] Bu tehdidin ardından, ilgili ferman vakit kaybetmeden verildi.[967]

Bu esnada, *Berlin Kongresi*'ndeki müzakereler devam etmekteydi. 1 Temmuz'da yapılan oturumda Romanya ile Karadağ'ın bağımsızlıkları kabul edilmişti.[968] Ertesi günkü oturumda Tuna Nehri'nin tarafsızlığı görüşüldü ve meselenin değerlendirilmesi için vakit tanındı. Sonrasında ise, savaş tazminatı ele alındı.[969] Osmanlı temsilcileri savaş tazminatına esas itibariyle itiraz ediyordu.[970] İngiliz temsilcileri ise savaş tazminatından vazgeçmeleri için Rus temsilcileri ikna etmeye çalıştı. Ancak Rus temsilcileri bu konuda ısrar etti ve bir sonuç alınamadı.[971]

4 Temmuz'daki oturumda, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgal edilmesi Osmanlı temsilcileri tarafından kabul edilmişti.[972] Ertesi günkü oturumda, Yunanistan lehine bazı sınır düzenlemeleri teklif edildi ve bu düzenlemelere yalnızca bu konuda bir talimat almadıklarını belirten Osmanlı temsilcileri buna itiraz etti. Böylece, söz konusu mesele çözümsüz kaldı.[973] 6 Temmuz'daki oturumda ise Doğubayazıt ve Eleşkirt'in Osmanlı Devleti'ne bırakılması kabul edildi. Bunun yanında İngiliz temsilcileri, Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılmasına itiraz etti. Uzlaşma sağlanamaması üzerine, Boğazlar meselesine geçildi ve Boğazlarda statükonun korunması ittifakla kabul edildi.[974]

Lord Salisbury ise, Sultan II. Abdülhamid *Kıbrıs Sözleşmesi*'ni onayladıktan sonra, 7 Temmuz tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı'nı bu sözleşmeden haberdar etmişti. Salisbury, İngiltere'nin Batı Asya'yı Rusların istilasına terk edemeyeceği için Rusya'nın

[964] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 3/13
[965] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 94/76; *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, s.66
[966] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği, 2/14
[967] Kurat, a.g.e. s.96
[968] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.96, Belge No.19
[969] A.g.e. s.124-125, Belge No.21
[970] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 77/1
[971] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.125, Belge No.21
[972] A.g.e. s.180, Belge No.27
[973] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 77/1; *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.140, Belge No.24
[974] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.207-211, Belge No.32

genişlemeye teşebbüs etmesi halinde savunma yapılması için Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir savunma ittifakı yapıldığını, İngiltere'nin üs olarak kullandığı Malta'nın söz konusu savunma için elverişli olmadığını bu sebeple Osmanlı Devleti'nin savunma antlaşması devam ettiği müddetçe İngiltere'nin asker bulundurması ve idare etmesi için Kıbrıs Adası'nı İngiltere'ye verdiğini, antlaşma şartlarına göre Rusya'nın savaş öncesindeki topraklarına dönmesi halinde İngiltere'nin derhal Kıbrıs'ı tahliye edeceğini, ayrıca o zamana kadar idare edeceği Kıbrıs Adası'nın gelirlerinin masrafları düşüldükten sonra kalan kısmının her sene Osmanlı Devleti'ne ödeneceğini ve bu idarenin geçici olduğunu ifade ediyordu. Lord Salisbury bunlara ek olarak, İngiltere ile Fransa arasında uzun senelere dayanan dostça ilişkiler sebebiyle böyle bir bilgilendirme yapmak ihtiyacı hissettiğini söylemekteydi.[975]

Öte yandan, 8 Temmuz'da *Berlin Kongresi*'nde başka bir oturum yapıldı. Bu oturumda, Osmanlı Devleti'nin İran sınırındaki Kotur şehriyle ilgili olarak, İran Elçisi Mirza Melkum Han kongre tarafından dinlendi. Sonrasında, Ermenilerin yaşadığı bölge için Ermenistan ifadesi kullanılarak bu bölgede ıslahat yapılmasıyla ilgili olarak, Ayastefanos Antlaşması'nda öngörülen Rusya'nın denetimi yerine, devletlerin ortak denetimi kabul edildi.[976] Ertesi gün yapılan oturumda Kotur şehri ve Osmanlı-İran sınırı gündeme geldi fakat Osmanlı temsilcileri bu konuda henüz bir talimat almadıklarını belirtti.[977] Ancak 10 Temmuz'da Kotur'un İran'a bırakılması, Osmanlı temsilcileri tarafından kabul edildi.[978] Çorlulu Mahmud Celaleddin Paşa'ya göre, bu konu *Ayastefanos Antlaşması* ile komisyon tahkikatına bırakılmışken, *Berlin Kongresi*'nde Kotur'un İran'a bırakılması adeta bir emrivaki şeklinde gerçekleşmiştir.[979]

11 Temmuz'daki oturumda, Osmanlı-Rus sınırı belirlendi ve geriye kalan bazı meseleler görüşüldü.[980] Ertesi gün ise, oluşturulan antlaşma metni gözden geçirildi ve son haline ulaştı.[981] Böylece, devletlerin temsilcileri antlaşmayı imzalamak için yetki aldı ve *Berlin Antlaşması* 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalandı.[982]

Berlin Antlaşması'na göre, Balkanların kuzeyinde Hristiyan bir hükümetle birlikte kendi milli askerine sahip olan ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak, vergi veren özerk bir

[975] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği, 2/13
[976] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.187, Belge No.28
[977] A.g.e. s.238, Belge No.36
[978] A.g.e. s.251, Belge No.39
[979] Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e. s.632
[980] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.213, Belge No.34
[981] A.g.e. s.275-277, Belge No.40
[982] A.g.e. s.280-281, Belge No.40

Bulgaristan Prensliği kurulmuştu. Bulgaristan Prensi'nin halk tarafından serbestçe seçilmesi ve devletlerin onayıyla Babıali tarafından tayin edilmesi, Avrupa'daki büyük devletlerin hükümdar hanedanlarının üyelerinden hiçbirinin Bulgaristan Prensi olarak seçilmemesi kabul edilmişti.[983] *Ayastefanos Antlaşması*'ndaki Bulgaristan Prensliği arazisi üçe bölünerek, Makedonya Osmanlı Devleti'ne bırakılmış, Bulgaristan Prensliği'nin güneyinde devletlerin onayıyla Babıali'nin 5 sene için tayin edeceği Hristiyan bir valinin kontrolünde siyasi ve askerî açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı, idari olarak ise özerk olan Doğu Rumeli Vilayeti kurulmuş, Balkanların kuzeyinde kalan kısım ise Bulgaristan Prensliği arazisini oluşturmuştu.[984] Bunun yanında Rumeli'de Osmanlı Devleti tarafından ıslahat yapılması; Girit Adası hakkında *1868 Nizamnâmesi*'nin gerekli düzenlemeler yapılarak uygulanması; Osmanlı-Yunanistan sınırının iki devlet arasında görüşülmesi; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i idare etmesi ve burada asker bulundurması ancak Yenipazar sancağında Osmanlı idaresinin devam etmesi; Sırbistan, Karadağ ve Romanya'nın bağımsızlıklarının tanınması; Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya bırakılması; Batum'un ticari açıdan serbest bir liman olması; *Ayastefanos Antlaşması*'nda Rusya'ya bırakılmış olan Doğubayazıt ve Eleşkirt'in Osmanlı Devleti'ne iade edilmesi; Kotur şehrinin Osmanlı Devleti tarafından İran'a bırakılması; Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Babıali tarafından gerekli ıslahatların yapılması, Ermenilerin huzur ve emniyetlerinin temin edilmesi ve bu konuda alınan tedbirlerin devletlere bildirilmesi yoluyla devletlerin denetimde bulunması; Boğazlar konusunda ise statükonun korunması hususları kabul edilmiştir.[985]

Lord Salisbury, *Berlin Kongresi* sonrasında 18 Temmuz'da Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu siyasetiyle ilgili birtakım değerlendirmeler yapmıştı. Salisbury, bu konuşmada Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu hakkında savaş öncesinde birçok farklı düşünce olduğunu ancak adeta bir test olarak nitelendirdiği savaşın ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek durumunun ortaya çıktığını belirtiyordu. Salisbury'ye göre, devlet idaresi oldukça kötü durumdaydı. İdareci sınıfın büyük bir kısmı yozlaşmıştı. Ancak bu idareci sınıfın altında aklı başında, sadık ve cesur geniş bir halk kitlesi vardı. Dolayısıyla İngiltere hükümeti, siyasi olarak bütün gücünü Rus saldırısına karşı Osmanlı idaresini güçlendirmek ve geliştirmek maksadıyla

[983] *Muahedat Mecmuası*, C.V, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1298 (Hicri), s.113-116; Erim, a.g.e. s.404-407
[984] *Muahedat Mecmuası*, C.V, s.113-125; Erim, a.g.e. s.404-413; Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA*, C.V, İstanbul, 1992, s.517
[985] *Muahedat Mecmuası*, C.V, s.125-140; Erim, a.g.e. s.413-423

kullanmaya niyetliydi. Osmanlı Devleti'nin savaş sonrasında zayıf düştüğü açıktı ve Rusya'ya karşı yardımsız bırakılması durumunda çökmesi söz konusuydu. Bu durumda İngiltere hükümetinin hedefi ise, Osmanlı Devleti'ne müttefikler sağlamaktı. Bu sebeple, *Berlin Kongresi*'nde güçlü ve Avrupa'nın en iyi idare edilen devletlerinden bir tanesi olan Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na destek vermesi sağlanmıştı. Avusturya'nın Yenipazar'a (Bosna-Hersek) yerleşmesiyle de Rusya'ya İstanbul'un yolu kapanmıştı. Salisbury, bunlara ek olarak Doğu Rumeli'nin siyasi ve askerî açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olmasının İstanbul'un güvenliği açısından önemli olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca Lord Salisbury, İngiliz askerlerinin Kıbrıs'ta bulunması sayesinde Rusya'nın muhtemel saldırılarına karşı Anadolu'nun savunulması için güçlü bir destek sağlanabileceğine değinmekteydi. Lord Salisbury, bu hususta Osmanlı Devleti'ne yardım edilmemesi ve Rusya'nın Dicle ile Fırat'ın aşağısına (Basra Körfezi) inmesi durumunda, Hindistan'ın tehlikeye düşeceğine dikkat çekiyordu.[986]

2.3.Berlin Kongresi Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Islahat Tavsiyeleri

Berlin Kongresi sonrasında Osmanlı Devleti'nin gerekli ıslahatlara başlaması gündeme geldi. 4 Ağustos 1878 tarihinde Londra Belediyesi tarafından Dışişleri Bakanı Lord Salisbury ve Başbakan Disraeli adına bir ziyafet verilmişti. Disraeli, bu ziyafette yaptığı konuşmada Osmanlı Padişahı'nın ıslahatlar konusunda engel çıkarmayacağına inandığını dile getirdi. Lord Salisbury ise konuşmasında ıslahatlarla ilgili olarak Padişah'a birtakım hikmetli tavsiyeleri kabul ettirebilecekleri yönündeki fikrini belirtti.[987] Sonrasında Lord Salisbury, 8 Ağustos'ta Osmanlı Devleti'ne sunulmak üzere İngiliz Büyükelçisi Henry Layard'a bir reform programı gönderdi. Bu reform programına göre, Anadolu'daki beş-altı vilayete keyfi görevden almaları engellemek maksadıyla belirli süreler için vali tayini yapılması, bunun yanında her vilayette kolluk kuvvetleri (polis-jandarma), mahkemeler ve vergi toplama işlerinin kontrolünün Avrupalı memurlar tarafından yapılması tavsiye edilmekteydi.[988]

İngiliz Büyükelçisi Layard, söz konusu reform tavsiyeleriyle ilgili olarak ilk önce II. Abdülhamid ile görüştü. Bu görüşme öncesinde Padişah, İngiliz reform tavsiyelerinin kendi hükümranlık haklarına karşı birtakım tavizleri kapsadığı düşüncesiyle endişeye kapılmıştı. Ancak görüşme esnasında Salisbury'nin tavsiyeleri kendisine bildirildiğinde,

[986] *Hansard*, House of Lords, 18 July 1878, C.241, s.1804-1811
[987] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 130/52
[988] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.480; Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.305; Kurat, a.g.e. s.172

II. Abdülhamid şaşırdı ve aynı zamanda rahatladı. Dolayısıyla, bu tavsiyelerde itiraz ettiği bir nokta olmadığını ve bunların kendi görüşlerine uygun olduğunu beyan etti. Padişah, bunun yanında vükelaya danışmadan resmi bir cevap veremeyeceğini ekledi. Büyükelçi Layard, sonraki gün Sadrazam Safvet Paşa ile görüştü. Sadrazam Safvet Paşa da benzer bir şekilde reform tavsiyelerine olumlu yaklaştı ve resmi bir cevap vermeden önce, bu tavsiyeleri vükelaya arz etmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca hem Padişah hem de Sadrazam Safvet Paşa, hazinenin boş olduğuna dikkat çekerek, devletin maddi kaynak olmadan etkili bir jandarma teşkilatı kurmasının veya hukuki açıdan tavsiye edilen reformları yapmasının imkânsız olduğunu dile getirmişlerdi. Bu noktada Padişah ile Sadrazam Paşa, devletin acil ihtiyaçlarının karşılanması ve istenilen reformların bir an önce gerçekleştirilmesi için Osmanlı Devleti'nin kredi bulması konusunda İngiltere hükümetinin desteğini talep etmişlerdi.[989]

Layard, yaptığı görüşmelerin ardından ilk olarak, 14 Ağustos'ta Padişah ile Sadrazam Safvet Paşa'nın kredi taleplerini Lord Salisbury'ye bildirdi[990] ve daha sonra reform programını resmi olarak Babıali'ye sundu.[991] Lord Salisbury ise, 21 Ağustos tarihinde Layard'a gönderdiği cevapta, mevcut durumda Padişah'a para konusunda yardım edemeyeceklerini ifade etti ve Layard'dan bu konuda olumlu bir beyanda bulunmamasını istedi. Salisbury, bununla birlikte kısa süre içerisinde olmasa da bu konuda bir şeyler yapılabileceğini belirtiyordu.[992] Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nde jandarma teşkilatı kurulması için yaklaşık bir yıl önce çalışmalara başlanmıştı. Bu çalışmalar, İngiliz Baker Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından yürütülmekteydi.[993] 29 Ağustos'ta Padişah ile reform konusunda bir kez daha görüşen İngiliz Büyükelçisi Layard, Baker Paşa'nın jandarma komutanlığına getirilmesi yönünde bir tavsiyede bulundu. Sultan II. Abdülhamid ise bu görüşmede bir hukuk mektebi açmak için karar aldığını açıklamakla yetindi.[994]

Bu esnada Lord Salisbury, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne kredi vermesi için bir antlaşma hazırlığına girişmişti.[995] Salisbury bir yandan da ısrarlı bir şekilde reform projesi üzerinde durmaktaydı. 8 Eylül'de Layard'a gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti'nin

[989] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.480-481
[990] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.455
[991] Kurat, a.g.e. s.175
[992] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.308
[993] Ali Sönmez, "Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, 2007, s.167-170
[994] Kurat, a.g.e. s.176
[995] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.310 vd.

Berlin Antlaşması'ndaki bazı maddeleri henüz uygulamaması sebebiyle Almanya'nın büyük devletleri protestoya çağırdığını fakat İngiltere'nin buna katılmadığını, bununla birlikte İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne teklif edilen ıslahatların uygulanması gerektiğini çünkü İngiltere'nin bu reform programından daha azını kabul edemeyeceğini ve bu konuda tereddüt gösterilmesinin İngiltere'de oldukça kötü bir memnuniyetsizliğe yol açacağını belirtmekteydi.[996] Ayrıca, Sir Henry Layard'ın reform programını resmi olarak teslim etmesinin üzerinde bir hayli zaman geçmiş ancak hâlâ cevap gelmemişti. Bu durum Lord Salisbury'yi son derece rahatsız ediyordu.[997] Bunun üzerine Salisbury, Ekim ayı ortalarında devreye girerek, Osmanlı Devleti'nin Londra Maslahatgüzarı'nı Hatfield Malikânesi'ne davet etti. Bu daveti kabul eden Londra Maslahatgüzarı bu şekilde üç gün Hatfield'da kaldı. Bu süre zarfında yapılan sohbetlerde Lord Salisbury, İngiltere'nin Anadolu için tavsiye ettiği reform programıyla ilgili olarak bunların kabul edilemeyecek hususlar olmadığını ve parlamento açılmadan önce meselenin çözülmesi gerektiğini dile getirdi.[998]

Öte yandan, Lord Salisbury'nin baskıları sonuç vermiş ve yaklaşık iki aylık bir sürenin ardından, 24 Ekim'de Sadrazam Safvet Paşa'dan reform programına yönelik cevap gelmişti. Bu cevapta, yabancı subayların jandarma kuvvetlerini doğrudan komuta etmesine, Padişah'ın otoritesine aykırı olacağı gerekçesiyle itiraz edilmişti. Aynı zamanda yabancı subayların ülkenin örf ve adetlerini bilmemeleri sebebiyle görev yaparken birçok güçlükle karşılaşabileceklerine dikkat çekilmekteydi. Bunun yanında, bazı yabancı subayların jandarma teşkilatının merkezî idare heyetinde görevlendirilmesine ve yine bazı yabancı subayların teşkilat yapısı tam anlamıyla organize edilene kadar eğitmen olarak istihdam edilmesine karar verilmişti. Hukukî işlerde ise Avrupalı uzmanların bütün vilayetlerdeki adliye idaresini denetlemek üzere, adlî müfettişler arasında bulunması kabul ediliyordu. Ancak ülkenin dilini, hukukunu ve adetlerini bilmeyen yabancı hakimlerin mahkemelerde Osmanlı vatandaşı olan meslektaşlarından daha üst bir pozisyonda bulunarak davalarda karar vermesi uygun görülmemişti. Vergi toplama işlerine gelince, prensip olarak aşarın kaldırılmasına ve yeni bir vergi sistemi oluşturulmasına karar verilmişti. Bu yeni sistemin öncelikle birkaç vilayette uygulanarak tecrübe edilmesi, daha sonrasında bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsaması ve bu tecrübe süresi içerisinde Avrupalı uzmanların istihdam edilmesi düşünülüyordu. Son

[996] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 159/60
[997] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.481
[998] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 131/2

olarak, valilerin, hakimlerin ve vergi tahsildarlarının belirli süreler için tayin edilmesine ve bu süre içerisinde ancak suç işlemeleri durumunda görevden alınmalarına karar verilmişti.[999] İngiliz Büyükelçisi Layard, Safvet Paşa'dan aldığı cevabı 25 Ekim tarihinde Lord Salisbury'ye bildirdi. Sir Henry Layard'a göre, İngiliz reform tavsiyelerinin tamamı karşılanmamış olmasına rağmen, Babıali ile iyi bir uzlaşma sağlanmıştı. Dolayısıyla Layard, söz konusu reform programına bağlı kalınması ve bu programı gerçekleştirmek için gayret gösterilmesi durumunda önemli reformlar yapılabileceğini düşünmekteydi.[1000] Babıali'nin reform konusundaki cevabı Londra'ya ulaştıktan sonra, İngiltere hükümeti de Layard gibi bu cevaptan memnun oldu.[1001]

Layard'ın gözlemlerine göre, II. Abdülhamid reformlar konusunda Sadrazam Safvet Paşa'nın isteksizliği ve işleri ağırdan almasından şikayetçiydi. Bu duruma İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Layard birçok kez şahit olmuştu. Padişah, Sadrazam Safvet Paşa'yı sert bir dille eleştirdiği bu dönemde Tunuslu Hayreddin Paşa'ya büyük bir güven duymaya başlamıştı.[1002] Nitekim kısa bir süre sonra, 4 Aralık 1878'de Safvet Paşa azledilerek sadarete Tunuslu Hayreddin Paşa getirildi.[1003] Layard'a göre bu erken bir adım olmuştu. Çünkü Padişah'ın daveti üzerine henüz iki buçuk ay önce Tunus'tan İstanbul'a gelmiş olan[1004] Hayreddin Paşa'nın henüz Osmanlı İmparatorluğu'nu çok az tanıdığını ve Türkçe'yi de iyi bilmediğini düşünmekteydi.[1005] Layard, Hayreddin Paşa'nın sadarete tayinini 4 Aralık'ta Salisbury'ye bildirirken, çekincelerinden bahsetmek yerine bu gelişmenin gerek Britanya gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatleri için faydalı olduğunu belirtmişti.[1006] İlerleyen günlerde Londra Büyükelçisi Musurus Paşa, Hayreddin Paşa'nın sadarete getirildiği haberini Lord Salisbury'ye ilettiğinde Salisbury, Hayreddin Paşa'yı zaten şöhretiyle tanıdığını ve heyet-i vükela için iyi ümitler beslediğini söyledi. Bunun yanında, Hayreddin Paşa ile görüşen Layard'ın hükümetin izleyeceği siyaset tarzı konusunda oldukça memnun edici teminatlar aldığını ekledi.[1007]

[999] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.499-501; Kurat, a.g.e. s.177-178
[1000] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.516-517
[1001] A.g.e. s.524
[1002] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.514-515; Atilla Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s.281
[1003] Çetin, a.g.e. s.278
[1004] A.g.e. s.267-271
[1005] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.515
[1006] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.549
[1007] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 3/83

Bununla birlikte, bir süredir İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne kredi vermesi için çalışmalar içerisinde olan Salisbury, 18 Aralık'ta bu teşebbüslerin parlamento engeliyle karşılaştığını Layard'a bildirdi. Lord Salisbury'ye göre, parlamentoyu bu konuda ikna etmek pek mümkün değildi. Sonuç olarak, Türklerin ihtiyaç duydukları krediyi başka bir şekilde temin etmeleri gerekiyordu.[1008]

Tunuslu Hayreddin Paşa ise, sadarete geldikten sonra Osmanlı Devleti'ni ıslah etmek ve reformlar yapmak için yoğun bir çalışma içerisine girmişti.[1009] Bu durum, Layard'ın da dikkatini çekmişti. Layard, Sadrazam Hayreddin Paşa'nın iyi niyeti ve enerjisi karşısında halihazırda mevcut olan birçok önemli meselenin çözülebileceğini düşünmeye başlamıştı.[1010] Ancak kısa süre sonra, Sadrazam Hayreddin Paşa ile saraya yakın ve Babıali'de söz sahibi olan paşalar arasında bir nüfuz mücadelesi çıktı. Bu noktada, Tunuslu Hayreddin Paşa'nın gördüğü aksaklıklar karşısında mevcut durumu değiştirmeye çalışması ve bunu yaparken de Avrupa tarzı bir modeli örnek alması söz konusu nüfuz mücadelesinin çıkmasında oldukça etkili olmuştu. Bu durumdan bir hayli rahatsız olan Sadrazam Hayreddin Paşa, 22 Mart 1879'da konuyu Padişah'a açtı. Aynı zamanda, Padişah'a idareyle ilgili önemli reform tasarılarını içeren bir layiha sundu. Sultan II. Abdülhamid ise, Tunuslu Hayreddin Paşa aleyhindeki yoğun propagandanın etkisinde kalmıştı. Bu propagandaya göre, Sadrazam Padişah'ın ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde birtakım faaliyetler içerisindeydi. Bu sebeple, Sadrazam ile Padişah arasında bir güven problemi ortaya çıktı ve Sadrazam'ın reform tasarıları sürüncemede kaldı. Sadrazam Hayreddin Paşa, 12 Haziran 1879'da bir rapor hazırlayarak vazifesini yaparken karşısına çıkan zorluklardan bahsetti ve bu konuda Babıali'nin güçlendirilmesini talep etti. Sadrazam'ın bu talebi karşısında Padişah, kendisinin devlet idaresindeki etkisinin devam etmesinden yana tavır aldı. Sonrasında Sadrazam Hayreddin Paşa, vükelanın mesuliyetine dair daha ılımlı bir layiha kaleme alarak, II. Abdülhamid'e sundu ve görevine devam etmek için özellikle bu hususun kabul edilmesinde ısrar etti. Buna rağmen, Hayreddin Paşa'nın teklifi Padişah nezdinde kabul görmedi. Böylece, Tunuslu Hayreddin Paşa 16 Temmuz'da istifasını sundu fakat Padişah buna da yanaşmadı.[1011]

Diğer taraftan, Lord Salisbury 1879 yılı başlarında Padişah'ın vaatlerini yerine getirip getirmediğini görmek ve Osmanlı Devleti'nin mevcut durumunu incelemek üzere,

[1008] Kurat, a.g.e. s.183
[1009] Çetin, a.g.e. s.305-306
[1010] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.523
[1011] Çetin, a.g.e. s.307-319

Anadolu'ya bazı özel konsoloslar göndermişti. 1879 yılının yaz aylarında Anadolu'daki konsoloslardan raporlar gelmeye başladı. Bu raporlara göre, Anadolu'daki konsoloslar Osmanlı İmparatorluğu'nun durumundan pek ümitli değildi.[1012] Bunun üzerine, İngiliz Büyükelçisi Layard devreye girerek Osmanlı Devleti'nin durumu ve sadarete gelişinden takip ettiği[1013] Tunuslu Hayreddin Paşa'nın yaşadığı süreçle ilgili Padişah'a uzun bir layiha sundu. Bu layihada ilk olarak, *Kıbrıs Sözleşmesi*'nde taahhüt edilmiş olan ıslahatlara değinilmiş ve mevcut duruma nazaran Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar bu ıslahatlara yeterince önem vermediğinin anlaşıldığı belirtiliyordu. Sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu vilayetlerindeki kötü vaziyete temas edilmiş ve Rusya tehlikesine dikkat çekilerek, bu durumdan kurtuluşun *Kıbrıs Sözleşmesi*'nde taahhüt edilen ıslahatlarda olduğu yorumu yapılmıştı. Ardından, saray üzerinde kurulan bir nüfuzdan bahsedilerek, bu nüfuzun Padişah'ı yanlış yönlendirdiği iddia ediliyordu. Layard'a göre, Rusya ile ittifak içerisinde ve İngiltere'ye karşı bir siyaset takip edilmesini savunan Serasker Gazi Osman Paşa ve bacanağı Rıza Bey saray üzerinde nüfuz kurmaktaydı. Özellikle Osman Paşa'nın Rusya taraftarı telkinlerde bulunduğunu düşünen Layard, Osman Paşa'nın maharetli bir asker olduğunu fakat siyaset ve idareden pek anlamadığını, ordunun düzensiz bir halde bulunmasının da buna işaret ettiğini ifade etmekteydi. Layard'ın bir diğer iddiası ise, Gazi Osman Paşa'nın Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa'ya muhalif olmasıydı. Bu sebeple, Osman Paşa'nın muhalefetinin ıslahatların gerçekleştirilmesine engel olduğunu ileri sürüyordu. Layard, bu hususta Sadrazam Hayreddin Paşa'nın başarılı olabilmek için Padişah'ın yardımına ve güvenine ihtiyaç duyduğu, Hayreddin Paşa'nın muhaliflerinin ise Padişah ile Sadrazam'ın arasını açmaya çalıştıkları yorumunu yapmıştı. Bunlara ek olarak; uyumlu bir heyet-i vükela kurulmasını, heyet-i vükelanın sık sık değiştirilmemesini ve yetkilerinin genişletilmesini tavsiye etmekteydi. Sir Henry Layard, bu layihasında son olarak Avrupalı memurlardan istifade edilmesi ve ehil kişilerin istihdamı yoluyla ıslahatların gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekiyordu.[1014]

İngiliz Büyükelçisi Layard layihasını sunduğu dönemde, Serasker Gazi Osman Paşa askerî başarıları sayesinde II. Abdülhamid ile yakın bir ilişki kurmuş ve Padişah'ın güvenini kazanmıştı. Gazi Osman Paşa, Layard'ın layihasında temas ettiği hususlara paralel bir şekilde, İngiliz siyasetine ve reformlara muhalefet eden başlıca isimlerden bir

[1012] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.317-318
[1013] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.523-524
[1014] BOA, Yıldız Esas Evrakı, 11/8

tanesiydi. Dolayısıyla, Padişah'a da bu yönde telkinlerde bulunmaktaydı.[1015] Bu durumun neticesinde II. Abdülhamid, Layard'ın layihasına verdiği cevapta yalnızca reformların öneminin farkında olduğunu belirtmekle ve bu yönde taahhütte bulunmakla yetindi.[1016] Sadrazam Hayreddin Paşa'nın vükelanın mesuliyetine dair tekliflerine gelince, Padişah muhtemelen bir orta yol bulmak maksadıyla bu tekliflerde bazı değişikler yaptı ve daha sonra 27 Temmuz'da heyet-i vükelanın bu değişiklikleri müzakere etmesini istedi. Bu müzakereler sırasında çoğunluk Padişah tarafından yapılan değişiklikleri kabul etti fakat vükela arasında ciddi tartışmalar çıktı. Bunun üzerine, muhalefette kalan Sadrazam Hayreddin Paşa ve Alexander Karatodori Paşa gibi isimler toplantıyı terk etti. Böylece, 29 Temmuz'da II. Abdülhamid tarafından Arifi Paşa Başvekil tayin edilerek, yeni bir kabine kuruldu.[1017] Sir Henry Layard, bu durumu aynı gün Lord Salisbury'ye bildirdi ve Tunuslu Hayreddin Paşa ile Karatodori Paşa'nın ciddiyetle reformları gerçekleştirmek istediklerini fakat Gazi Osman Paşa tarafından engellendiklerini ifade etti.[1018]

Ağustos ayına gelindiğinde Layard, yaklaşık bir yıl önce Padişah'a jandarma komutanlığına getirilmesini tavsiye ettiği Baker Paşa'nın Doğu Anadolu'da önemli bir göreve tayini için Lord Salisbury'den aldığı talimatlarla[1019] yoğun çalışmalara başlamıştı. Layard'ın bu yöndeki çalışmaları Eylül ayında da devam etmişti.[1020]Ancak Sir Henry Layard'a göre, bu konuda karşısına Gazi Osman Paşa ve Rus Büyükelçiliği çıkmıştı. Çünkü bir İngiliz'in böyle bir vazifeye tayin edilmesi ve Doğu Anadolu'da önemli reformlar yapması Rusya'nın menfaatlerine aykırıydı.[1021]

18 Ekim'de ise, Gazi Osman Paşa ile taraftarlarının Padişah üzerindeki etkisiyle, Sadrazam Arifi Paşa azledilerek yerine Said Paşa getirildi ve Mahmud Nedim Paşa da bu yeni kurulan kabinede yer aldı.[1022] Lord Salisbury, aynı gün Manchester'da yaptığı bir konuşmada hükümetin hariciye siyasetine yönelik muhalefetin itirazlarına cevap verdi. Salisbury, bu konuşmasında Osmanlı Devleti'nin şimdiye kadar hiçbir ülkenin başına gelmeyen kendisini takatsiz bırakan bir savaş yaşadığına ve gelirlerinin tamamen kesildiğine dikkat çekiyordu. Bu sebeple, ıslahatların uygulanması ve jandarma teşkilatı kurulması gibi paraya bağlı olan teşebbüslerin bir süre ertelenebileceğini ve bu yüzden

[1015] Hülagü, a.g.e. s.269-270
[1016] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.582
[1017] Çetin, a.g.e. s.319-322
[1018] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.621-622
[1019] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.599
[1020] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.626-638
[1021] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, Aynı yer.
[1022] Hülagü, a.g.e. s.270

Padişah'ın halis niyetinden şüphe etmek gerekmediğini belirtmekteydi. Buna rağmen, Osmanlı Devleti'nde taassupla hareket edilerek ıslahatlara kesin bir şekilde muhalefet edilmesinden korktuğunu dile getirmişti. Buna ek olarak Lord Salisbury'ye göre, Rusya İstanbul ve Adalar Denizi'nden uzak tutulmalıydı. Bu hususta ise Salisbury, Rusya tehlikesine karşı çarenin Osmanlı Devleti'nde mevcut olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin yalnızca idaresini ıslah ederek çok uzun zaman ayakta kalabileceğini düşünmekteydi.[1023] Birkaç gün sonra Lord Salisbury ile Londra Büyükelçisi Musurus Paşa arasında yapılan görüşmede İstanbul'daki hükümet değişikliği gündeme geldi. Lord Salisbury, sık sık kabine değiştirilmesinden dolayı üzgün olduğunu ve heyet-i vükelada bulunan bir ismin eski davranışlarından ötürü İngiltere hükümeti nezdinde duyulan memnuniyetsizliği gizleyemeyeceğini söyledi. Musurus Paşa ise, kabinenin siyasi eğilimlerinde bir değişik olmadığını dile getirdi. Dolayısıyla bahsedilen kişinin de bu kabinenin ve Padişah'ın ıslahat yapmaya dayalı anlayışı içerisinde hareket edeceğine dair teminatta bulundu. Bunun üzerine Lord Salisbury, yeni kabinenin uygulayacağı hariciye siyasetinin önemli olduğunu ifade etti.[1024]

27 Ekim'de Osmanlı Hariciye Nezareti'nden Londra Büyükelçiliği'ne gönderilen telgrafta, Musurus Paşa'nın Salisbury ile yaptığı görüşmedeki beyanların desteklendiği ve Padişah'ın en büyük arzusunun Osmanlı ile İngiltere arasındaki bağları güçlendirmek olduğu belirtilerek, yeni kabinenin de bu yolda çalışacağı bildirilmekteydi.[1025] Ancak Sir Henry Layard'a göre, özellikle Rus taraftarlığı ile bilinen Mahmud Nedim Paşa'nın yeni kabinede görev alması Lord Salisbury'yi bir hayli rahatsız etmişti. Çünkü bu durum, Salisbury tarafından Osmanlı Devleti'nin Rusya ile uzlaşmaya girişmesi ve İngiltere'ye karşı tavır almasının bir işareti olarak görülüyordu.[1026] İstanbul'a gelen haberlere göre, Mahmud Nedim Paşa'nın yeni kabinede görevlendirilmesi Rus gazeteleri tarafından da İngiliz siyasetinin aleyhinde bir tavır olarak yorumlanmış ve olumlu karşılanmıştır.[1027]

Diğer taraftan, son günlerde İstanbul'daki gazetelerde İngiliz donanmasının Çanakkale açıklarında bulunan Beşik Körfezi'ne gitmek üzere talimat aldığı yönünde bir haber çıkmıştı. Layard, İngiliz Amiral Hornby vasıtasıyla bu haberi teyit etmişti fakat bu konuda Salisbury'den herhangi bir bilgi gelmemişti.[1028] İngiliz Büyükelçisi Layard, 28

[1023] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 162/93
[1024] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 162/90
[1025] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 497/91
[1026] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.615
[1027] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 162/106
[1028] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.615

Ekim'de Lord Salisbury'ye gönderdiği telgrafta, kendisine haber verilmeden yapılan bu işin elini güçlendirdiğini ve bu durumu bir şeyler elde etmek için kullanabileceğini yazıyordu.[1029] Fransız gazeteleri ise, İngiliz donanmasının Beşik Koyu'na Baker Paşa'nın tayinini ve ıslahatları hızlandırmak maksadıyla geleceğini iddia etmekteydi. Dolayısıyla, Babıali harekete geçti ve 30 Ekim 1879'da İngiliz Büyükelçisi Layard ile bu konuya yönelik bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede Layard, konuyla ilgili olarak Amiral Hornby'den bilgi aldığını fakat İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan bu konuda kendisine herhangi bir şekilde resmî açıklama yapılmadığını söyledi. Babıali ise cevap olarak, böyle bir şeyin tehdit olarak görüleceğini ve devletler hukukuna aykırı olduğunu ifade etmekteydi. Layard bunun karşısında, ıslahatların uygulanması hâlinde bir problem yaşanmayacağını belirtti. Lakin Babıali mevcut durum bir çözüme ulaşmadığı takdirde Padişah'a ıslahatlardan bahsedilemeyeceğini beyan ederek, İngiliz donanmasının Osmanlı sularına dahi girmemesi için ısrar ediyordu. Bu ısrarların neticesinde İngiliz Büyükelçisi Layard, Lord Salisbury'ye telgraf çekerek donanmanın Osmanlı sularına girmemesi için çalışacağı ve problemi çözeceği vaadinde bulundu.[1030]

İngiliz donanmasının Beşik Körfezi'ne geleceği haberi sarayda da büyük bir paniğe sebep olmuş ve II. Abdülhamid de Layard'dan bir açıklama talep etmişti. Sir Henry Layard ise, Babıali ile yaptığı görüşmedeki beyanlarına paralel bir şekilde İngiltere hükümetinin bu kararının arkasındaki maksadı bilmediğini belirtmekteydi. Bununla birlikte, Mahmud Nedim Paşa'nın yeni kabinede yer alması üzerine Lord Salisbury'nin harekete geçmiş olabileceğine değindi ve Baker Paşa'nın tayini konusunda henüz bir ilerleme kaydedilmediğine dikkat çekti.[1031]

İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Layard, 5 Kasım'da Babıali'nin ve sarayın içerisine düştüğü endişeyi Lord Salisbury'ye bildirdi.[1032] Lord Salisbury ise, ertesi gün verdiği cevapta mevcut durumdan pek ümitli olmadığını ve Padişah'ın muhtemelen halkını bir felakete sürükleyeceğini ifade etti. Salisbury'ye göre, reformların hayata geçirilmesi konusunda durmak bilmeden çalışmak ve ilk olarak jandarma teşkilatının başına Avrupalı bir subayın, mümkünse Baker Paşa'nın tayin edilmesini sağlamak gerekiyordu. Eğer Sultan II. Abdülhamid bu çabalar karşısında direnirse, büyük olaylar için hazırlanmak bir mecburiyet halini alacaktı. Yine de Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiliz nüfuzunu tesis

[1029] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.645
[1030] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Sadaret, 2/56
[1031] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.615-616
[1032] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.647

etmek adına gövde gösterisinden fazla bir şey yapamayacaklarını düşünmekteydi.[1033] Lord Salisbury, daha sonra Layard'a gönderdiği başka bir telgrafta ise, donanmanın gönderilmesinin asıl sebebinin Ruslara karşı bir gövde gösterisi yaparak, İstanbul'daki Rus nüfuzunu engellemek olduğunu yazdı. Salisbury, kısa bir süre sonra Layard'a daha ayrıntılı bir şekilde bilgi verdi. Bir istihbarata göre İstanbul'da iktidarda olan bazı Rus taraftarları, II. Abdülhamid'in tahtını emniyete almak bahanesiyle Rus birliklerini İstanbul'a davet etmek niyetindeydi. Bu sebeple, İngiltere hükümeti İngiliz donanmasının Osmanlı başkenti yakınlarında bulunmasını uygun görmüştü. Lakin Layard, böyle bir hareketin Rusların İstanbul'a gelmesi için en uygun bahane olacağı kanaatindeydi. Bu yüzden İstanbul'daki durumu değerlendirmek için Salisbury'den vakit istedi.[1034]

Londra'da ise Lord Salisbury, durumu değerlendirdikten sonra Beşik Körfezi'ne donanma gönderilmesinin ihtilale bile sebep olabileceğine ve Osmanlı Devleti'nin bu şekilde bir felakete sürüklenebileceğine kanaat getirdi.[1035] Layard'ın İstanbul'da yaptığı görüşmeler sonucunda, 14 Kasım günü Babıali'nin reformlar konusundaki siyasetinin değişmediği ve ıslahatların uygulanacağı yönünde İngiliz elçisine teminat verildi ve böylece İngiliz donanmasının gelişi iptal edilerek mesele çözüldü.[1036]

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında İngiliz donanmasın gönderilmesiyle ilgili kriz çözüldükten sonra, Sir Henry Layard'ın çabaları sonucunda Baker Paşa'nın tayini Padişah tarafından kabul edildi[1037] ve 6 Aralık'ta Baker Paşa'nın Doğu Anadolu vilayetlerine genel müfettiş olarak tayin edilmesine dair irade çıktı.[1038] İstanbul'daki Rus Büyükelçisi ise, Baker Paşa'nın tayinini şiddetli bir şekilde protesto etti.[1039] İngiliz donanmasının gönderilmesi, ıslahatların uygulanacağı yönünde teminat verilmesini ve Baker Paşa'nın tayin edilmesini sağlamıştı. Ancak bu hadise sonrasında Padişah, İngiliz Büyükelçisi Layard'a olan güvenini büyük ölçüde kaybetmişti. Dolayısıyla Sultan, şimdiye kadar İngiltere'den aldığı desteği başka bir yerde aramaya başladı ve bu maksatla Almanya ile olan ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girdi.[1040] Bunun yanında Layard 26 Aralık'ta Lord Salisbury'ye gönderdiği telgrafta İstanbul'daki işlerin iyi gitmediğini ve İngiliz donanmasının gönderilmesi tehlikesi kaybolduktan sonra, II. Abdülhamid'in

[1033] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.319
[1034] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.617-618; Kurat, a.g.e. s.201-202
[1035] Lady Cecil, a.g.e. C.II, Aynı yer.
[1036] Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986, s.53-55
[1037] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s.659
[1038] Sönmez, a.g.m. s.171
[1039] *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard*, s. Aynı yer.
[1040] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.620-621

kısa bir süre önce İngiltere hükümetinin arzusuna uygun olarak çözülen meselelerle ilgili olarak eski tavrına geri döndüğünü ve yine saraydaki nüfuzlu hiziplerin etkisine girdiğini yazmaktaydı.[1041]

1880 yılına gelindiğinde ise Lord Salisbury, Osmanlı Devleti'ne ne gibi tavsiyeler verebileceği hakkında düşünmeye devam ediyordu. Bu çerçevede, Ocak ayında Osmanlı tahvili sahiplerinden seçilmiş bir komisyona hitaben yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin iyi bir idare oluşturmak için kullanılması gerektiğini söyledi ve bu sebeple hiç kimseye faiz verilmemesi yönünde Babıali'ye nasihat vereceğini açıkladı.[1042]

Bununla birlikte, Lord Salisbury'nin sağlığı 1880 yılı Ocak ayının sonlarında oldukça bozulmuştu.[1043] Bu yüzden, Salisbury'nin Şubat ayının sonuna kadar yaklaşık bir ay boyunca Londra'dan ayrılarak siyasi işlerden uzak kalması ve Hatfield Malikânesi'nde dinlenmesi gerekti. Bu sırada İngiltere'de genel seçimler yapıldı. Ancak Lord Salisbury doktor tavsiyesi üzerine, 22 Mart'ta hava değişimi için Fransa'ya gitmişti.[1044] Seçim sonuçlarını Fransa'dayken yeğeni Arthur James Balfour'un telgrafından öğrenen Salisbury için Muhafazakâr Parti'nin mağlubiyeti kötü bir sürpriz olmuştu.[1045] Böylece, Nisan 1880'de İngiltere'de Liberal Parti iktidarı ve Gladstone dönemi başladı.[1046] İngiltere'de Liberal Parti iktidara geldikten sonra, Lord Salisbury'nin uyum içerisinde çalıştığı[1047] İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Layard geri çağrılarak, yerine Mayıs ayında fevkalâde büyükelçi sıfatıyla Liberal Partili bir siyasetçi olan George Joachim Goschen[1048] tayin edildi.[1049] Bu şekilde Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde de yeni bir dönemin kapıları açılıyordu.

[1041] A.g.e. s.628
[1042] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 163/42
[1043] Roberts, a.g.e. Bölüm XIV, s.15
[1044] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.379-380
[1045] Roberts, a.g.e. Bölüm XIV, s.16
[1046] Partridge, a.g.e. s.172
[1047] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.678-679
[1048] Goschen hakkında müstakil bir makale için bkz. Fahriye Begüm Yıldızeli, "George Joachim Goschen and His Mission to Constantinople as Special Ambassador (1880-1881)", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Cilt III, Sayı 1, Ocak 2022, s.53-68
[1049] *The Queen's Ambassador to the Sultan*, s.681

3.MISIR MESELESİ (1882-1899)

Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetinde Mısır Meselesi önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu çerçevede Mısır'ın işgaline giden süreçte ve Mısır'ın işgali ile Gladstone'un Mısır'a yönelik siyaseti karşısında gösterdiği tavır, bu meseleye bakışını göstermesi açısından dikkate değerdir. İlerleyen yıllarda ise, Lord Salisbury başbakan oldu ve Osmanlı Devleti ile Mısır hakkında iki önemli sözleşme imzaladı. Bunun yanında, sözleşmelerin imzalandığı dönemde meydana gelen Balkanlardaki kriz doğal olarak Mısır Meselesi'ni de etkiledi. Lord Salisbury, 1895 yılında yeniden iktidara geldiğinde İngiltere hükümeti Sudan'ı işgal etti ve Mısır'da kalıcı olma çabaları içerisine girdi.

3.1.Mısır'ın İşgali ve Gladstone'un Mısır Siyaseti

Eski bir Fransız diplomatı olan Ferdinand De Lesseps 1854 yılında Mısır'ın kalkınması açısından önemli bir proje olan *Süveyş Kanalı* adına şirket kurma imtiyazı almıştı.[1050] Ancak Babıali, İngiltere'nin muhalefeti sebebiyle bu imtiyazı onaylamamıştı. Lesseps ise, projeyi hayata geçirmek için çalışmalarına devam ederek, 1856'da Mısır Valisi Said Paşa ile yeni bir imtiyaz antlaşması imzalamıştı.[1051] Bu durum, Britanya parlamentosunda da gündeme gelmişti. 2 Haziran 1858 tarihinde Avam Kamarası'nda yapılan görüşmelerde William Ewart Gladstone, *Süveyş Kanalı* açıldıktan sonra İngiltere'nin *Süveyş Kanalı*'na hâkim olması gerektiğini savunmuştu.[1052] 1859 yılında ise Lord Palmerston başbakan olmuştu.[1053] Palmerston, bu projeyle Mısır'daki Fransız nüfuzunun güçlenmesinden endişe etmekteydi. Dolayısıyla, *Süveyş Kanalı* fikrine olumsuz bakmaktaydı.[1054] Bununla birlikte, sonraki süreçte Fransa meseleye dahil olmuş ve İngiltere'nin *Süveyş Kanalı* konusundaki muhalefeti giderilmişti.[1055] Böylece, inşaat çalışmaları devam etmiş ve *Süveyş Kanalı* nihayet 1869 yılında açılmıştır.[1056]

Diğer taraftan, 1863'te Said Paşa'nın vefatıyla birlikte Mısır Valiliği'ne İsmail Paşa gelmişti. İsmail Paşa göreve geldiği günden itibaren Mısır'ı geliştirmek maksadıyla plansız bir şekilde borçlanmaya gitmişti.[1057] 1867 yılında Padişah tarafından ihsan edilen

[1050] Anderson, a.g.e. s.190; Bilici, a.g.e. s.28; Özkaya, a.g.e. s.33
[1051] Özkaya, a.g.e. s.34
[1052] Karaca, a.g.e. s.421
[1053] Ziegler, a.g.e. s.110
[1054] Soy, a.g.m. s.164
[1055] Akalın, a.g.e. s.60-65
[1056] Özkaya, a.g.e. s.42-43
[1057] Hayrettin Pınar, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları: Babıali ve Hıdiv İsmail*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012, s.17 ve 59-61

bir fermanla İsmail Paşa "Hıdiv" unvanını alarak, Mısır'ın içişlerinde adeta bağımsız bir hale gelmişti.[1058] Hıdiv İsmail Paşa, yetkilerinin artmasıyla ilerleyen yıllarda daha büyük borçlanma faaliyetlerine girişmişti.[1059] Ayrıca, Osmanlı hükümetinin 1875'te yayınladığı *Tenzil-i Faiz Kararnamesi*, Mısır maliyesine ciddi ölçüde zarar vermişti.[1060] Netice olarak, Mısır'ın maliyesinde bir kriz ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine, Hıdiv İsmail Paşa 1875 yılında elindeki *Süveyş Kanalı* hisselerini satmaya karar vermiş ve İsmail Paşa'nın elinde bulunan %44 hissenin tamamı İngiltere Başbakanı Disraeli tarafından İngiltere hükümeti adına satın alınmıştır.[1061]

Hıdiv İsmail Paşa, *Süveyş Kanalı* hisselerini satmasına rağmen borç yükünün altından kalkamamıştı. Bu sebeple, Mısır'ın borçlarını kontrol altına almak için 2 Mayıs 1876 tarihinde *Borçlar Sandığı Komisyonu* kurulmuştu.[1062] Bu komisyonda Mısır'a borç veren ülkelerin (İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya) temsilcileri bulunmaktaydı.[1063] Kasım ayında ise Mısır'daki mali ve idare işlerin düzenlemesi için komisyon tarafından bir İngiliz ve bir Fransız olmak üzere iki genel müfettiş tayin edilmişti. Böylece, Mısır maliyesi üzerinde İngiliz-Fransız ikili idaresi (Dual Control) dönemi başlamıştı.[1064] Bu dönemde muhalefette olan Gladstone ise, 1877 yılında anti-emperyalist bir bildiri yayınlayarak İngiltere'nin Mısır'a müdahalesine karşı çıkmıştır.[1065]

Bu esnada 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, gündemin değişmesine sebep oldu. Savaş sırasında Almanya Şansölyesi Otto von Bismarck, İngiltere hükümetine Mısır'ı işgal etmelerini tavsiye etmesine rağmen, bu fikir Londra kabinesinde görüşülmüş ancak daha onaylanmamıştı. İngiltere bunun yerine savaş sonrasında Anadolu'ya yakın bir konumda olan Kıbrıs'a yerleşmeyi tercih etmişti.[1066] İngiltere Kıbrıs'a yerleştiğinde ise, Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunan Lord Salisbury, Fransa Dışişleri Bakanı'na İngiltere hükümetine yapılan tavsiyelere rağmen, İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmek gibi bir niyeti olmadığını beyan etmiştir.[1067]

[1058] Pınar, a.g.e. s.39
[1059] Karaca, a.g.e. s.425; Pınar, a.g.e. s.59 vd.
[1060] Karaca, a.g.e. s.427
[1061] Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s.29-30
[1062] Karaca, a.g.e. s.428
[1063] Kızıltoprak, a.g.e. s.32
[1064] Karaca, a.g.e. s.428-429; Kızıltoprak, a.g.e. s.33; Fatih Dal, *Ismail Pasha's Governorship in Egypt 1863-1879*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih University Institute of Social Sciences, İstanbul, 2012, s.68
[1065] Kızıltoprak, a.g.e. s.41
[1066] A.g.e. s.34-35; R.W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, Routledge, London & New York, 2006, s.225-226
[1067] BOA, Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği, 2/13

Mısır'da ise İngiltere ile Fransa'nın talebi üzerine, maliyeyi düzenlemek için bir komisyon kurulmuştu.[1068] Bu komisyon, Mısır'ın borçlarıyla ilgili mesuliyeti Hıdiv İsmail Paşa'ya yüklemişti.[1069] Bu sebeple, Hıdiv mesuliyetten kurtulmak maksadıyla 28 Ağustos 1878'de meşrutiyet idaresine geçildiğini ilan etmiş ve mesuliyeti hükümete devretmişti. İsmail Paşa'nın meşrutiyet idaresinde kurduğu ilk hükümette, danışmanı Nubar Paşa başbakan olarak yer alırken, devletleri tarafından görevlendirilen İngiliz River Wilson ile Fransız De Blignieres maliyenin ve imar işlerinin başına geçmişti.[1070] Bu şekilde yabancıların Mısır'ın içişlerinde bir hayli etkili olması, halkın tepkisine sebep olmuştu.[1071] Dolayısıyla, Şubat 1879'da Mısır'da yabancılara karşı halk ve ordu tarafından protesto hareketlerine başlanmıştı. Hıdiv İsmail Paşa, protestolar karşısında ilk olarak Nubar Paşa'nın istifasını istemiş ve bu şekilde Nubar Paşa'nın görevine son vermişti.[1072] Lord Salisbury ise, bu dönemde İngiltere'nin Hidiv İsmail Paşa'ya karşı harekete geçerek Mısır'ı işgal etmesi gibi bir fikrin mümkün olmadığını düşünmekteydi. Ayrıca Salisbury'ye göre, Fransa'nın tek başına bir işgal hareketine girişmesine de izin verilemezdi. Dolayısıyla Salisbury, Hidiv İsmail Paşa ile mücadele etmek yerine, kendisini kazanmaya çalışmak yönünde bir siyaset geliştirmekteydi.[1073]

Mısır'da yabancı karşıtı protestolar, 1 Nisan tarihinde yapılan mitinglerle devam etti. Bunun üzerine Hıdiv İsmail Paşa, kabinede bulunan yabancı isimlerin görevine son vererek, yalnızca Mısırlılardan oluşan bir hükümet kurdu.[1074] Hıdiv İsmail Paşa'nın bu hareketi özellikle Fransa ile İngiltere'yi oldukça rahatsız etmişti. Bu sebeple Fransa ile İngiltere, Hıdiv İsmail Paşa'nın azledilmesi için II. Abdülhamid'e baskı yaptı. Neticede 26 Haziran 1879 tarihinde Hıdiv İsmail Paşa azledilerek yerine oğlu Tevfik Paşa getirildi.[1075]

Öte yandan, 1874 yılından itibaren Mısır ordusunda ciddi bir küçülme söz konusu olmuştu.[1076] Ordudaki bu küçülmenin yanında yabancı karşıtlığı ve Arap milliyetçiliğinin etkisiyle, 13 Nisan 1879'da çekirdek kadrosunu askerlerin oluşturduğu **Vatanî Hareketi** kuruldu. Vatanî Hareketi'nin liderleri ekseriyetle asker olmasına rağmen, bu hareket aynı

[1068] Gümüş, a.g.e. s.22
[1069] Karaca, a.g.e. s.429
[1070] Gümüş, a.g.e. s.22-23; Karaca, a.g.e. Aynı yer.
[1071] Atilla Çetin, "İsmail Paşa, Hidiv", *DİA*, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.118
[1072] Dal, a.g.e. s.87-88
[1073] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.349-350
[1074] Dal, a.g.e. s.93; Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.351
[1075] Dal, a.g.e. s.94-95; Kızıltoprak, a.g.e. s.36-37
[1076] Dal, a.g.e. s.96

zamanda halkın çeşitli kesimleri ve basın tarafından da desteklenmekteydi.[1077] Tevfik Paşa'nın göreve gelmesi sonrasında ise, 17 Temmuz 1880'de Mısır'ın borçları gerekçe gösterilerek masrafların azaltılması için ordudaki küçülmenin devam etmesi yönünde kararlar alındı.[1078] Dolayısıyla, Vatanî Hareketi güçlenmekteydi.

1881 yılına gelindiğinde, Mısır Harbiye Nazırı Osman Rıfkı Paşa'nın Arap askerlere kötü muamelede bulunması sebebiyle Vatanî Hareketi üyesi olan Miralay Ahmed Arabî (Urabî) ile arkadaşları buna tepki gösterdi ve Osman Rıfkı Paşa'nın bu grubu tutuklatması sonrasında bir ayaklanma çıktı. Bu ayaklanmanın sonucunda Miralay Arabî ile arkadaşlarının isteği üzerine, Osman Rıfkı Paşa azledildi ve ardından bir ıslahat komisyonu kurularak başkanlığına Ahmed Arabî getirildi.[1079]

Bununla birlikte, Miralay Ahmed Arabî komisyondaki çalışmalarına devam ederken, bir taraftan da yabancı karşıtı faaliyetler yapmaktaydı. Çünkü bu dönemde Tunus'un Fransa tarafından işgal edilmesi Arabî'yi endişelendirmişti.[1080] Ayrıca, ordu içerisindeki gerginlikler de henüz sona ermemişti. Böyle bir atmosferde, Temmuz 1881'de bir askerin kaza sonucu ölmesi askerlerin tepkisine yol açmış ve askerler Hıdiv Tevfik Paşa'nın sarayına giderek kazaya sebep olanların cezalandırılmasını istemişlerdi. Ancak Hıdiv, otoritesinin sarsıldığını düşünerek bu askerlerin dağıtılması talimatını verdi. Bunun üzerine, olay büyük bir askerî isyana dönüştü. Askerler galeyana gelerek, Miralay Ahmed Arabî liderliğinde 9 Eylül 1881'de Abidin Sarayı meydanında toplandı. Ahmed Arabî ile yanındaki askerler, başbakan da dahil olmak üzere hükümetin değiştirilmesi, anayasal bir idare kurularak meclisin açılması, ordudaki asker sayısının artırılması ve yabancıların müdahalesinin engellenmesi gibi taleplerde bulunmaktaydı. Hıdiv Tevfik Paşa ise bu talepleri kabul etmek mecburiyetinde kaldı.[1081] Böylece, Ahmed Arabî diğer başarıları ve özellikle Abidin Sarayı nümayişi sonrasında halk arasında kazandığı itibarla Vatanî Hareketi'nin lideri konumuna yükseldi.[1082]

Bu esnada, İngiltere'deki genel seçimlerde Liberal Parti'nin Avam Kamarası'nda çoğunluğu elde etmesiyle, Nisan 1880'de William Ewart Gladstone başbakan olmuştu.[1083] Başbakan Gladstone, Mısır'daki Vatanî Hareketi'ne ve Arap milliyetçiliğine

[1077] Kızıltoprak, a.g.e. s.39-40; Karaca, a.g.e. s.435-436
[1078] Karaca, a.g.e. s.435
[1079] Şaban Hökelek, *Hidiv Tevfik Paşa (1852-1892)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016, s.31-32; Karaca, a.g.e. s.437
[1080] Hökelek, a.g.e. s.32
[1081] Hökelek, a.g.e. s.33-34; Karaca, a.g.e. s.437-438
[1082] Gümüş, a.g.e. s.29
[1083] Partridge, a.g.e. s.170 ve 172

sempatiyle yaklaşmaktaydı. Buna bağlı olarak, Avrupa devletleri tarafından bu harekete müdahale edilmesine karşı çıkmıştı.[1084] Bölgede bulunan İngiliz görevlileri, benzer bir şekilde Ahmed Arabî'ye sempatiyle yaklaşarak, kendisini bir Arap devleti kurmak hususunda kışkırtmaktaydı.[1085]

Mısır'daki Abidin Sarayı nümayişi esnasında Hıdiv Tevfik Paşa, Babıali'den yardım istemişti. Lakin isyancıların taleplerini kabul etmesiyle nümayişin sona ermesi üzerine, yardıma gerek kalmadığını bildirdi.[1086] Yine de Mısır'daki olaylar İstanbul'da büyük bir yankı uyandırmıştı. Bu noktada II. Abdülhamid, Mısır'daki hükümranlığını pekiştirmek ve isyancıları teskin etmek maksadıyla, Ali Nizamî Paşa başkanlığında oluşturulan bir heyeti Mısır'a göndermişti. 6 Ekim 1881 tarihinde Mısır'a ulaşan heyet olaylarla ilgili araştırmalara başladı. Ali Nizamî Paşa ile heyeti aynı zamanda Mısır'daki yabancı müdahalesi ve milliyetçilik fikri üzerine yoğunlaşmaktaydı. Ancak bu heyete en başta karşı çıkan İngiltere ve Fransa devletleri, savaş gemilerini İskenderiye'ye göndererek heyetin geri çağrılması için Babıali'ye baskı yapmaya başladı. Sonuç olarak, Ali Nizamî Paşa heyeti Mısır'da 10 gün bile çalışamadan 15 Ekim 1881'de İstanbul'a geri çağrıldı.[1087]

Bununla birlikte Mısır'da gittikçe güçlenen Vatanî Hareketi, mevcut hükümetin kararlarını, İngiltere ile Fransa'nın Mısır üzerindeki nüfuzuna güçlendirmeye yönelik çalışmalar şeklinde yorumlayarak, Hıdiv Tevfik Paşa'dan hükümetin değiştirilmesini talep etmişti. Bunun üzerine, 4 Şubat 1882'de yeni bir hükümet kuruldu. Vatanî Hareketi'nin lideri konumunda olan Ahmed Arabî, bu yeni hükümette paşa rütbesiyle beraber Harbiye Nazırlığı görevine getirildi.[1088]

Londra'da ise Lord Salisbury, Gladstone hükümetinin Mısır ile ilgili siyasetini eleştirmekteydi. Salisbury, 7 Şubat 1882'de Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada kendisinin başbakanlığındaki önceki hükümet döneminde, Mısır konusunda Babıali ile iş birliği içerisinde hareket edildiğine değinmekte ve yine aynı politikanın uygulanması gerektiğini ifade etmekteydi. Ayrıca Salisbury'ye göre, Padişah'ın Mısır'daki konumu tam anlamıyla teyit edilmeliydi.[1089]

[1084] Karaca, a.g.e. s.423; Kızıltoprak, a.g.e. s.41
[1085] Karaca, a.g.e. s.440
[1086] Hökelek, a.g.e. s.34
[1087] Kızıltoprak, a.g.e. s.47-52
[1088] Karaca, a.g.e. s.441-442
[1089] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 169/75; *Hansard*, House of Lords, 7 February 1882, C.266, s.17-20; Dilek Güldeş, *Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,

Arabî Paşa, Harbiye Nazırı olduktan sonra ordu içerisinde kendi taraftarlarını terfi ettirmiş fakat özellikle Çerkes subayları terfilerin haricinde tutmuştu. Bu durum, Çerkes subayların tepkisiyle sonuçlandı ve ordudaki Çerkes subayların Arabî Paşa'ya suikast düzenlemek niyetinde oldukları ortaya çıktı. Dolayısıyla Çerkes subaylar tutuklandı ve yapılan mahkemede bu subayların sürgüne gönderilmesine karar verildi. Ancak Arabî Paşa'nın söz konusu subayları sürgün için Mısır'ın dışına gönderme isteği, bu kararı ağır bulan Hıdiv Tevfik Paşa ile Arabî Paşa arasında bir gerginlik çıkmasına sebep oldu. Bu noktada, Hıdiv Tevfik Paşa Babıali'den yardım isterken, Arabî Paşa da Hıdiv Tevfik Paşa'yı Babıali'ye şikâyet etmekteydi. Bunun üzerine, 5 Mayıs 1882'de Mısır'a bir heyet gönderilmesine karar verildi.[1090]

Diğer taraftan, Çerkes subayların tasfiyesi sonrasında nüfuzu oldukça artan Arabî Paşa, Mayıs 1882'de Mısır'daki Avrupalı memurların görevlerine son vermişti. Bunun karşısında İngiltere ile Fransa, Mısır hükümetine bir ültimatom vererek Arabî Paşa'nın görevden alınmasını talep etmişlerdi. Ancak bu talebin hükümet ve Arabî Paşa tarafından reddedilmesi sonrasında 20 Mayıs 1882'de İngiliz ve Fransız donanmaları İskenderiye önlerine geldi.[1091] Arabî Paşa, buna rağmen görevini bırakmayacağını bildirdi.[1092] Bu sırada II. Abdülhamid, İngiltere'nin Mısır'a müdahale etmek için bir bahane aradığı kanaatindeydi.[1093] Dolayısıyla, Mısır'daki problemleri çözmek üzere Derviş Paşa'nın başında bulunduğu bir heyet Mısır'a gönderildi. Derviş Paşa heyeti, 7 Haziran'da İskenderiye'ye ulaştı. Derviş Paşa Mısır'daki çalışmalarını sürdürürken, 11 Haziran tarihinde Maltalı bir tüccar ile bir Mısırlı arasında yaşanan tartışma kısa sürede büyük bir yerli-yabancı kavgasına dönüştü. *Maltız Olayı* olarak anılan bu olayda birçok kişi yaralandı veya hayatını kaybetti. Bazı yabancılar ise İngiliz ve Fransız gemilerine sığındı. Bu sebeple *Maltız Olayı*, İngiliz ve Fransız kamuoyu başta olmak üzere Avrupa kamuoyunda Arabî Paşa ve Mısır'daki milliyetçilik akımına karşı büyük bir tepkiye yol açtı.[1094]

Bu esnada Fransa ve İngiltere tarafından Mısır'ın durumunu ele almak üzere, İstanbul'da büyük devletlerin katılımıyla bir konferans toplanması düşünülmekteydi.

İstanbul, 1999, s.56 Bu eserde söz konusu konuşmanın tarihiyle ilgili olarak, konuşmanın yapıldığı tarihten daha önceki bir tarihe işaret edilmiş olup hem parlamento zabıtlarına hem de Osmanlı arşiv belgesine göre konuşmanın tarihi 7 Şubat 1882 şeklindedir.

[1090] Hökeyek, a.g.e. s.40-42

[1091] Güldeş, a.g.e. s.57-59; Hökeyek, a.g.e. s.42; Karaca, a.g.e. s.443

[1092] Hökeyek, a.g.e. s.43

[1093] *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, s.71

[1094] Kızıltoprak, a.g.e. s.56-62

Fransa ve İngiltere ek olarak, Mısır'daki karışıklıkların önüne geçilmesi için Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesini teklif etmişlerdi.[1095] Buna karşılık II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a ciddi bir müdahalede bulunulmasına devletlerin izin vermeyeceğini düşünmekteydi. Bu sebeple, az miktarda bir kuvvetle müdahale edilmesi durumunda Osmanlı askerlerinin adeta kırdırılacağından endişe etti. Ayrıca Padişah'a göre, bu durum az miktarda askerle sonu gelmeyen bir müdahaleye girişmek anlamına geliyordu. Böyle bir şey ise, Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü harcayarak zayıf düşmesine sebep olabilirdi.[1096] Sultan II. Abdülhamid, bunun yanında yabancıların Mısır'a müdahale etmesini meşrulaştırmamak düşüncesiyle, İstanbul'da toplanması düşünülen konferansa katılmayı reddetti.[1097]

Mısır'daki durumu ele almak üzere toplanan *İstanbul Konferansı*, 23 Haziran 1882 tarihinde yapılan ilk oturumla başladı. 27 Haziran'daki üçüncü oturumda hiçbir devletin Mısır'a tek başına müdahale etmemesine karar verildi fakat İngiliz temsilcisi bu kararı "gerekli olmadığı takdirde" kaydıyla imzaladı.[1098] Bu kayıtla, İngiltere'nin gerekli gördüğü takdirde Mısır'a tek başına müdahale edebileceğine işaret edilmekteydi. Bu sırada muhalefette bulunan Lord Salisbury, 23 Haziran'da Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Padişah'ın iradesine rağmen yapılan bu konferansın, Osmanlı Sultanı'nın *1856 Paris Antlaşması* ile teyit edilmiş olan haklarına açık bir hakaret olduğunu savunmuştu. Salisbury, bunun yanında hükümetin takip etmiş olduğu siyasetin uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtmiş ve Müslümanlar nezdinde Hristiyan devletlerin müdahalesine karşı, oldukça olumsuz bir hissiyatın ortaya çıkabileceğine değinmişti.[1099]

30 Haziran 1882'de Londra'da Muhafazakâr Parti liderleri ve bazı Liberal Parti üyelerinin katılımıyla hükümetin Mısır siyasetine yönelik büyük bir miting yapıldı. Bu mitingde Mısır konusunda İngiltere'nin geçmişten itibaren takip ettiği siyasete aykırı bir siyaset takip edilmemesi gerektiği üzerinde duruldu. Aynı zamanda Mısır'da bulunan İngiliz vatandaşlarının haklarının korunması için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğine dikkat çekildi. Bu mitinge katılanlar arasında Lord Salisbury de bulunmaktaydı. Lord Salisbury, yaptığı konuşmada *İstanbul Konferansı*'nı eleştirmekte ve Osmanlı toprak

[1095] A.g.e. s.90-91
[1096] *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, s.71-72
[1097] Hökeyek, a.g.e. s.51
[1098] Kızıltoprak, a.g.e. s.93
[1099] *Hansard*, House of Lords, 23 June 1882, C.271, s.168-170

bütünlüğünü korumaya yönelik bir dış politika takip etmiş olan[1100] eski başbakanlardan Lord Palmerston'un siyasetinden övgüyle bahsetmekteydi.[1101]

Gladstone hükümeti ise, Mısır'a müdahale edilmesini meşrulaştırmak için Arabî Paşa aleyhinde propaganda faaliyetlerine başlamıştı. Buna ek olarak, Mısır'da yaşanan olaylar abartılı bir şekilde gündeme getirilmekteydi.[1102] Bu şekilde bir gündem oluştuktan sonra harekete geçen Gladstone, Temmuz ayında İngiliz donanmasına İskenderiye'ye müdahale edilmesi yönünde bir talimat verdi. Bunun üzerine, İngiliz Amiral Seymour tarafından istihkamları güçlendirmekte olan Arabî Paşa'nın bu faaliyetlerine son vermesi için Mısır hükümetine bir ültimatom verildi. Amiral Seymour daha sonra istihkamların teslim edilmesini aksi takdirde İskenderiye'yi bombalayacağını bildirdi. Hıdiv Tevfik Paşa ve hükümeti ise bu talebi reddetti. Bu noktada Osmanlı Devleti araya girerek, Londra Büyükelçisi Musurus Paşa vasıtasıyla İskenderiye'nin bombalanmasını engellemek için teşebbüste bulundu. Ancak Musurus Paşa'nın temasları sürerken, İngiliz donanması 11 Temmuz'da İskenderiye'ye topa tutmuştu.[1103] İskenderiye'nin topa tutulması, Hıdiv Tevfik Paşa ile hükümeti üzerinde büyük bir etki yaptı. Bu sebeple, Hıdiv Tevfik Paşa ve hükümeti teslim olmaya karar verdi. Lakin Arabî Paşa bu karara karşı çıktı ve İskenderiye'den çekilerek direniş için kuvvetlerini toplamaya başladı. 15 Temmuz'a gelindiğinde ise İngiliz askerleri karaya çıktı ve böylece İngiltere, Mısır'ı işgal etmeye başladı.[1104]

Başbakan Gladstone, işgal süreci başladıktan sonra Temmuz ayının sonlarına doğru Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Arabî Paşa ile mücadele edilmesi gerektiğine dikkat çekerek, Mısır'ın işgaliyle ilgili politikasını oylamaya sundu. Oylama sonucunda işgal masrafları için ödenek ayrılmasına karar verildi. Bu durum, Başbakan Gladstone'un Mısır üzerinde ciddi bir işgal planı olduğunu göstermekteydi.[1105] Bunun yanında Gladstone'un, Mısır maliyesi üzerinde İngiliz-Fransız ikili idaresi (Dual Control) kurulduktan sonra, 1877 yılında yayınlamış olduğu Mısır'a müdahale edilmesine karşı

[1100] Lord Palmerston'un bu siyasetiyle ilgili olarak ayrıntılı bir makale için bkz. Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğü'nü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Ocak 2007, s.141-167
[1101] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 170/135
[1102] Karaca, a.g.e. s.448-449
[1103] A.g.e. s.452-454
[1104] Kızıltoprak, a.g.e. s.87-88; Güldeş, a.g.e. s.71
[1105] Karaca, a.g.e. s.459

çıkan anti-emperyalist bildiriye aykırı bir şekilde Mısır'ı işgal siyasetine girişmesi son derece dikkat çekicidir.[1106]

İskenderiye'nin topa tutulması ve İngiltere'nin Mısır'ı işgali sonrasında Osmanlı Devleti yaşananları protesto etmekle birlikte, o sıralarda görüşmeleri devam etmekte olan *İstanbul Konferansı*'na katılma kararı aldı. Dolayısıyla, 24 Temmuz'dan itibaren Osmanlı temsilcisi de görüşmelere katılmaya başladı. Görüşmelerde özellikle İngiliz ve Fransız temsilcileri tarafından Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesi talep edilmekteydi. Görüşmelerde yapılan baskıların sonucunda Osmanlı Devleti, Mısır'a asker göndermeyi kabul etti.[1107] 5 Eylül tarihinde, Osmanlı hükümeti ile İngiltere arasında bu hususta bir sözleşme imzalanmasına rağmen, bu sözleşme Padişah tarafından onaylanmadı.[1108] Bununla birlikte, İngiliz Büyükelçisi'nin isteği üzerine, Arabî Paşa âsi ilan edildi. Bu kararın alınmasında gerekçe olarak, Arabî Paşa'nın, Hıdiv Tevfik Paşa'ya muhalefet ederek ve Mısır'a gönderilmiş olan Osmanlı heyetinin tavsiyelerini dinlemeyerek, Mısır'daki yabancı müdahalesine sebep olması gösterilmekteydi.[1109]

Bu esnada, Arabî Paşa kuvvetlerini Tel-el Kebir'de toplamıştı. İngiliz ordusu ise Tel-el Kebir'e doğru ilerlemekteydi. 13 Eylül'de iki ordu Tel-el Kebir'de karşı karşıya geldi. Savaş sonucunda Arabî Paşa ağır bir mağlubiyete uğradı ve teslim oldu. Arabî Paşa teslim olduktan sonra Mısır hükümeti tarafından yargılandı ve neticede arkadaşlarıyla birlikte Seylan Adası'na sürgün edildi.[1110]

İngilizler, Mısır'ı işgal ettikten sonra Osmanlı hükümranlığı altındaki Hıdiv idaresinin devam edeceğini bildirmişlerdi. Ancak İngiltere bunun yanında gerek Hıdiv Tevfik Paşa üzerinde gerekse Mısır'daki müesseseler üzerinde ciddi bir nüfuz kurmaya başlamıştı.[1111] Bu çerçevede İngiltere hükümeti adına Mısır'da birtakım düzenlemeler yapmak üzere İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Dufferin, Mısır'a gönderildi. Lord Dufferin, 7 Kasım 1882'de Mısır'a gelerek İngiliz nüfuzunu güçlendirmek için bazı faaliyetlere girişti. Bu faaliyetler içerisinde Mısır maliyesi üzerindeki İngiliz-Fransız ikili idaresinin (Dual Control) kaldırılarak, bunun yerine bir İngiliz görevlinin başında bulunduğu mali müşavirlik sisteminin getirilmesi ve Mısır'daki önemli pozisyonlara

[1106] A.g.e. s.422-423
[1107] Kızıltoprak, a.g.e. s.95-100
[1108] Güldeş, a.g.e. s.80-81
[1109] Karaca, a.g.e. s.458
[1110] Hökeyek, a.g.e. s.59-61
[1111] Hökeyek, a.g.e. s.62

İngiliz görevlilerin tayin edilmesi gibi hususlar yer almaktaydı.[1112] Diğer taraftan, 1881'de Sudan'da bir tarikat şeyhi kendisini Mehdi ilan etmiş ve çevre bölgelere mektuplar göndererek, ciddi bir nüfuz elde etmeye başlamıştı. Bölgedeki idarecilerin bu hareketi bastırmakta başarısız olmasıyla, Ekim 1882'den itibaren İngilizler, Mehdilik hareketiyle mücadeleye girişti ve bazı önemli başarılar elde edildi.[1113]

Mısır'daki İngiliz temsilcisi Lord Dufferin ise, Dışişleri Bakanı Lord Granville'e Mısır'daki işleri yürütmek için sömürge idaresi konusunda tecrübeli bir ismin daha iyi olacağı yönündeki fikirlerini belirtmekteydi. Bunun üzerine, İngiliz temsilcisi ve Mısır başkonsolosu olarak Eylül 1883'te Lord Cromer görevlendirildi. Lord Cromer'in görevi Mısır'daki İngiliz nüfuzunu güçlendirmek ve reformlar yapmaktı.[1114] Lord Cromer görevine başladıktan sonra, Mehdi hareketiyle mücadele eden bölgedeki İngiliz subayı William Hicks, Kasım 1883'te ağır bir mağlubiyet aldı ve öldürüldü. Bu durum, İngiltere hükümeti açısından Sudan'daki Mehdi hareketine karşı artık ciddi bir adım atılmasını gündeme getirdi. Bu sebeple Başbakan Gladstone, Sudan hakkında önemli bir tecrübeye sahip olan General Gordon ile bizzat görüştü. Netice itibariyle İngiltere hükümeti, General Gordon'u Sudan'ın başkenti Hartum'a gönderme kararı aldı.[1115] General Gordon, Şubat 1884'te Hartum'a ulaştıktan sonra bir durum değerlendirmesi yaptı ve buradaki mevcut kuvvetleri yetersiz buldu. Dolayısıyla, İngiltere'den destek istedi. Lakin İngiltere hükümetinin kararsızlığı sebebiyle, General Gordon'un bu talebi reddedildi.[1116]

İstanbul'da ise II. Abdülhamid'in İngiliz elçisiyle görüşerek, Mısır konusunda bir çözüm bulma isteği üzerine, Kasım 1884'ten itibaren Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik temaslar başladı. Bu çerçevede, Mısır'ın tahliyesi konusunda görüşmeler yapmak üzere İngiltere'ye hususi bir elçi gönderilmesi düşünüldü.[1117] Bu sırada Sudan'daki Mehdi hareketi birliklerinin Hartum'a doğru ilerlemesiyle, İngiltere hükümeti durumun ciddiyetini fark ederek destek gönderilmesine karar vermiş fakat Hartum çoktan kuşatılmıştı.[1118] Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Londra'ya hususi elçi

[1112] Fatih Özçelik, Mustafa Öztürk, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, Ocak 2021, s.480-481
[1113] Abdullah Özdağ, "Sudan'da Mehdilik Hareketi (1881-1885)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXXVII, Sayı 63, 2018, s.313-321
[1114] Özçelik, Öztürk, a.g.m. s.481-482
[1115] Sungur Doğançay, "Mehdi Ayaklanmasında Charles George Gordon'un Rolü", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, Cilt IX, Sayı 26, Yaz 2020, s.404-405
[1116] Özdağ, a.g.m. s.323
[1117] Kızıltoprak, a.g.e. s.142
[1118] Özdağ, a.g.m. s.323; Doğançay, a.g.m. s.407

olarak Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'yı gönderdi ve Hasan Fehmi Paşa, 18 Ocak 1885 tarihinde Londra'ya ulaştı.[1119]

Hasan Fehmi Paşa Londra'ya ulaştıktan kısa bir süre sonra, 26 Ocak'ta Mehdi hareketi birlikleri Hartum'a girdi ve General Gordon öldürüldü.[1120] Bu sebeple, İngiltere hükümeti bu mesele üzerine yoğunlaştı.[1121] Aynı zamanda Hasan Fehmi Paşa ile yaklaşık 3 ay boyunca yapılan görüşmelerde tahliye işi gündeme geldiğinde, Sudan'daki durumun Mısır için tehlike teşkil ettiği öne sürülerek, İngiltere'nin mevcut durumda Mısır'ı tahliye etmesinin veya tahliye için herhangi bir müddet belirlenmesinin mümkün olmadığı ifade edildi.[1122] Sonuçta, İngiltere'nin Mısır'ı tahliyesi konusunda anlaşma sağlanamaması üzerine geri çağrılan Hasan Fehmi Paşa, 9 Mayıs'ta Londra'dan ayrıldı.[1123]

Bununla birlikte, İngiltere'de siyasi atmosfer değişmekteydi. Hartum'un düşmesi ve General Gordon'un ölüm haberi, parlamentoda Gladstone hükümetine karşı ciddi protestoların başlamasına sebep oldu.[1124] Gladstone hükümeti bu protestolardan dolayı parlamentoda önemli güç kaybetti ve neticede 8 Haziran 1885 tarihinde bütçe üzerine görüşmelerin yapıldığı akşam hükümet düştü.[1125] Sonrasında ise Lord Salisbury, Avam Kamarası'nda sağladığı çoğunlukla birlikte, 24 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı da kendisinde bulunmak üzere siyasi kariyerinde ilk kez başbakanlığa geldi.[1126]

3.2.Balkanlardaki Kriz ve Osmanlı Devleti ile İngiltere Arasındaki Mısır Sözleşmeleri

Lord Salisbury, başbakan olduktan iki gün sonra 26 Haziran'da elçileri kabul etti. Bu kabul esnasında Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Musurus Paşa, Lord Salisbury ile yaptığı kısa görüşmede, Salisbury'nin parlamentoda İskenderiye'nin topa tutulması ve Mısır'a asker gönderilmesini açıkça eleştirmesi üzerine kendisini takdir etti. Lord Salisbury ise Mısır konusunda Babıali ile anlaşmak isteğini dile getirerek, bu meseleyi uzun bir şekilde görüşmek için Musurus Paşa'yı ilerleyen günlerde kabul edeceğini söyledi.[1127] Dolayısıyla, ilerleyen günlerde Salisbury ile Musurus Paşa arasında

[1119] Gümüş, a.g.e. s.78-80
[1120] Abdullah Özdağ, *Nil'de Ayaklanma ve Savaş: Sudan'da İngiliz Politikası 1881-1899*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022, s.121
[1121] Gümüş, a.g.e. s.80
[1122] Kızıltoprak, a.g.e. s.150-168; Gümüş, a.g.e. s.80-81
[1123] Kızıltoprak, a.g.e. s.168
[1124] Traill, a.g.e. s.198-199
[1125] A.g.e. s.199; Partridge, a.g.e. s.197
[1126] Traill, a.g.e. s.199-200; Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.143
[1127] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 999/4

bazı görüşmeler yapıldı. Lord Salisbury, bu görüşmelerde Mısır'ın Müslüman bir ülke olması sebebiyle Hristiyanlar tarafından değil, Müslümanlar tarafından idare edilmesi gerektiğini ifade etti. Aynı zamanda, Mısır ordusunu düzenlemek ve geçmişte olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak sayılan Sudan'ın bir kısmının eşkıya olarak tanımladığı Mehdi hareketine devredilmesi için Babıali ile müzakereye girişileceğini belirtti. Sudan'ın bir kısmının devredilmesi gibi bir çözümün söz konusu olmaması durumunda ise isyancı sayılacak olan bu eşkıyanın silahlı kuvvetler yoluyla itaat altına alınması için Osmanlı askerinin Mısır'da bulunması gerektiğine dikkat çekmekteydi. Mısır'ın tahliyesi konusuna gelince, devletler arasında yapılacak bir antlaşma gereğince İngiliz askerleri Mısır'dan çekildikten sonra İngiltere'nin veya başka bir devletin Mısır'a askeri müdahalede bulunamayacağını ve Mısır'da iç karışıklıklar çıkması durumunda Mısır'ın bağlı olduğu devlet sıfatıyla yalnız Osmanlı Devleti'nin huzur ve asayişi sağlamak için müdahalede bulunacağını beyan etti. Lord Salisbury, bunlara ek olarak İngiltere'de bazı kimseler tarafından güçlü bir şekilde tavsiye edilen Mısır'ın tarafsızlığının Osmanlı Devleti için daha önce görülmemiş bir şey olması ve Mısır Eyaleti'nin ileride Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin bir şekilde ayrılmasına yol açabileceği sebebiyle, Mısır'ın tarafsızlığına muhalif olduğunu ifade ediyordu. Salisbury, son olarak henüz göreve yeni geldiğini ve hassas bir durumla karşı karşıya olduğunu, bundan dolayı dikkatli davranması gerektiğini belirttikten sonra oldukça arzu ettiği uzlaşmaya varmak için üç hafta içerisinde Babıali ile temasa geçileceğini, Sir Henry Drummond Wolff'un yetkili bir şekilde ilk önce İstanbul'a sonra da Mısır'a gideceğini bildirdi.[1128]

Lord Salisbury, Musurus Paşa ile yaptığı görüşmede bahsettiği gibi Mısır meselesi üzerine, Babıali ile temasa geçmek için 7 Ağustos 1885'te Sir Drummond Wolff'u fevkalâde elçi olarak görevlendirdi. Sir Drummond Wolff'a verilen talimatlarda, Osmanlı Padişahı'nın antlaşmalar ve uluslararası hukuk tarafından teyit edilen Mısır üzerindeki hükümranlığının, İngiltere hükümeti tarafından tam anlamıyla tanındığı belirtilmekteydi. Bunun yanında, Mısır ve Sudan'da asayiş ve düzenin korunması için Osmanlı Devleti ile askerî iş birliğinin gerekliliğine dikkat çekmesi, ayrıca Britanya'nın menfaatlerine yönelik olarak, Mısır üzerindeki İngiliz nüfuzunu teminat altına alması isteniyordu.[1129]

[1128] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 182/52
[1129] *Correspondence respecting Sir Drummond Wolff's Special Mission to Constantinople*, Harrison and Sons, London, 1886, s.1-2, Belge No.1

Londra'da Lord Salisbury ile Musurus Paşa arasında yapılan görüşmeler ise devam etmekteydi. 10 Ağustos'ta bir görüşme daha yapıldı. Bu görüşmede Salisbury, Mısır'ın derhal tahliye edilmesi veya tahliye için bir zaman tayin edilmesinin Babıali tarafından gerekli görüldüğünü bildiğini, bu durumun Fransa tarafından da arzu edildiğini fakat İngiltere'nin vakarına ve millî duygularına uygun olmayan bir antlaşma yapmanın imkânsız olduğunu ifade etti. Lord Salisbury ayrıca Babıali'nin İngiltere ile birlikte hareket ederek, Kahire'ye asker göndermesini istediğini belirtiyordu. Ancak Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesine şiddetle karşı çıkması sebebiyle, Osmanlı askerlerinin Mısır sınırına gönderilmesinin uygun olacağını zira İngiltere'de bulunan Fransa elçisiyle yaptığı görüşmede Fransa'nın buna muhalefet etmeyeceğinin anlaşıldığını ileri sürmekteydi. Dolayısıyla, Sir Wolff'a verilen görevin hedefinin Mısır konusunda iki devlet arasında eksiksiz bir antlaşma ortaya çıkarılmasına yardımcı olmak için Babıali ile görüşmenin yanında Osmanlı askerlerinin Mısır sınırına gönderilmesi olduğunu beyan etti. Musurus Paşa bu sözlere cevap olarak, bu konu üzerine Babıali namına görüşmeye yetkili olmamakla birlikte son İstanbul Konferansı'nda Mısır'a Osmanlı askeri gönderilmesi hususunda diğer devletlerle birlikte onay vermiş olan Fransa hükümetinin şimdi buna muhalefet etmeye hakkı ve yetkisi olmadığını söyledi. Mısır sınırına asker gönderilmesi konusunda ise Gladstone hükümeti döneminde asayişi temin için Mısır'a asker gönderilmesinin Babıali'ye teklif edildiğini ve Babıali'nin eski kabineye karşı kabul etmekten çekindiği bu teklifi, şimdi Lord Salisbury kabinesinin memnuniyetini arzu etmesine rağmen, kabul edebileceğini zannetmediğini belirtti.[1130]

Londra Büyükelçisi Musurus Paşa, 10 Ağustos'ta Lord Salisbury ile yaptığı görüşme sonrasında İstanbul'a yazdığı telgrafta Mısır konusundaki fikirlerini açıkladı. Musurus Paşa'ya göre, Mısır'ın derhal tahliyesi veya tahliye için zaman tayin edilmesi mümkün olmadığından, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki hakimiyet hakkını ve menfaatleri muhafaza etmek için en iyi yol, Kahire'ye bir komiserle birlikte Osmanlı askeri göndermekti. Bu durum gerçekleştirilemediği takdirde ise, İngiltere ile geçmişte olduğu gibi iyi ve dostça ilişkiler içerisinde olmaya devam etmek ve birtakım belirsiz antlaşmalara bağlı kalmaktan uzak durarak, olayları gözlemlemek en doğrusuydu. Musurus Paşa son olarak, Padişah'ın Mısır üzerindeki hükümranlık haklarına riayet etme fikrinde olan ve Babıali ile birlikte hareket etmek arzusunda olduğunu beyan eden mevcut

[1130] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 182/76

İngiliz hükümetinin yakın zamanda gerçekleşecek olan genel seçimlerde olumlu bir netice alması halinde daha uygun davranabileceğine dikkat çekmekteydi.[1131]

22 Ağustos 1885 tarihinde, Sir Drummond Wolff, İstanbul'a ulaştı. Wolff aynı gün Sadrazam Said Paşa tarafından kabul edildi. Said Paşa, bu görüşmede gerek Sultan II. Abdülhamid gerekse vükelasının Britanya ile Osmanlı arasındaki kadim bağları devam ettirmek ve güçlendirmek arzusunda olduklarını belirtti. Sir Wolff ise vazifesinin esaslarının Osmanlı Sultanı'nın Mısır üzerindeki hükümranlık haklarını tanımak ve Mısır üzerinde birtakım düzenlemeler yapmak olduğunu ifade etti.[1132]

Bu esnada, İngiltere ile Mısır ilişkileri ve İngiltere'nin Mısır'a yönelik siyaseti konusunda bazı şayialar ortaya çıkmıştı. Bunlardan bir tanesine göre, Mısır hükümeti tarafından İngiltere'nin himayesini talep için müracaatta bulunduğu ileri sürülüyordu. Bu iddia Musurus Paşa tarafından kendisine sorulduğunda Lord Salisbury, böyle bir durumun söz konusu olmadığını kesin bir şekilde temin etmekteydi. İngiltere'nin bu tarz bir niyeti olmadığını belirterek, bu iddiaların bazı hafif akıllı Fransızlar tarafından uydurulduğunu dolayısıyla bu konuda Fransa hükümetine şikâyette bulunmayı düşündüklerini ifade etti. İngiltere hükümeti, daha sonra Fransa hükümetiyle iletişime geçerek Mısır'da kendi himayelerini tesis etmeye yönelik bir siyaset izlemediklerini bildirdi ve Sir Wolff'un İstanbul'daki göreviyle ilgili teminat verdi.[1133] Diğer şayia ise, İngiltere hükümetinin Mısır ve Sudan konusundaki teklifinin reddedilmesi durumunda, bölgede bir askerî harekât yapılması için İngiltere ile İtalya arasında bir ittifak yapılmış olduğu yönündeydi. Bu iddia da Musurus Paşa tarafından Lord Salisbury'ye soruldu ve Lord Salisbury, bu gibi iddiaların saçmalıktan ibaret olduğunu söyledi.[1134]

İstanbul'da ise 29 Ağustos tarihinde Sultan II. Abdülhamid, resmî bir törenle Sir Drummond Wolff'u kabul etti. Bu kabul sırasında Wolff'un özel bir görüşme talep etmesi üzerine ertesi gün Padişah ile Wolff arasında özel bir görüşme yapıldı. Bu görüşme neticesinde Mısır konusundaki müzakerelere başlanmasına karar verildi. Ayrıca, Sir Drummond Wolff'un izlenimlerine göre, bu mesele Padişah'ın zihnini bir hayli meşgul etmekteydi.[1135] 2 Eylül'de Mısır konuda Wolff ile müzakere etmek üzere, Asım Paşa ile Kâmil Paşa'nın tayin edildiği bildirildi.[1136] 3 Eylül gününde ise müzakereler başladı. İlk

[1131] Aynı belge.
[1132] *Correspondence respecting Sir Drummond Wolff's Special Mission to Constantinople*, s.3, Belge No.4
[1133] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 182/89
[1134] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 969/81
[1135] *Correspondence respecting Sir Drummond Wolff's Special Mission to Constantinople*, s.8-9, Belge No.16-17
[1136] A.g.e. s.8, Belge No.14

oturumda, iki temel husus üzerinde duruldu. Bu hususlar, Sudan'da asayişin ve huzurun sağlanması ile Mısır'a komiser tayini ve bu şekilde Mısır'da birtakım düzenlemeler yapılmasıydı. Osmanlı temsilcileri, Türk askerlerinin asayişin sağlanması için Mısır'a gönderilmesi konusunda ancak Hıdiv'in talebiyle harekete geçebileceklerini ve gönderilen askerlerin Hıdiv'in kontrolünde olması gerektiğini söylemekteydi. Wolff, ise Türk askerlerinin Mısır'a gönderilmesine yönelik Fransa'nın muhalefetine değindi ve bu sebeple Türk askerlerinin ilk başta Sevakin'e veya Mısır sınırına gönderilmesini teklif etti. Sonrasında Osmanlı temsilcileri, Türk askerlerinin İngilizlerle ilişkilendirilmesine karşı Padişah'ın büyük bir isteksizlik içerisinde olduğuna dikkat çekerek, bu durumun Osmanlı Sultanı'nın İngilizlerle birlikte, Müslümanların aleyhinde hareket ettiği şeklinde anlaşılabileceğine değiniyorlardı. Osmanlı temsilcileri, bununla birlikte Türk askerlerinin Sevakin'i işgal etmesi ve Mısır'da birtakım düzenlemeler yapılması için Mısır'a bir Türk komiser tayinine dair tekliflere olumlu yaklaşıyorlardı. Mısır'ın tahliyesi konusunda ise Wolff, tahliye için herhangi bir zaman tayin edilmesini kabul edemeyeceğini çünkü şimdilik böyle bir tahliyenin mümkün görünmediğini ifade etti.[1137]

8 Eylül'de Wolff ile Osmanlı temsilcileri arasındaki müzakerelerin ikinci oturumu yapıldı. Bu oturumda Mısır'daki işler genel bir çerçevede ele alındı.[1138] 14 Eylül'de ise Sir Drummond Wolff tarafından tekliflerini içeren bir layiha kaleme alınarak Osmanlı temsilcilerine sunuldu. Buna göre, Sudan'da huzur ve asayişin sağlanması için Hıdiv ve İngiliz komiseriyle birlikte çalışmak üzere Mısır'a bir Osmanlı komiseri tayin edilmesi; Osmanlı komiserinin, Hıdiv ve İngiliz komiseriyle koordinasyon içerisinde, Mısır ordusunu yeniden düzenlemesi ve bu çerçevede Mısır ordusu için Padişah'ın izniyle Osmanlı topraklarından asker alınması; Komiserlerin, Hıdiv ile birlikte Mısır'ın mevcut durumu hakkında incelemeler yapması ve gerekli görülen düzenlemelere başlanması; Komiserler, Hıdiv ile birlikte Mısır'daki askeri ve idari durumun yeterli olduğuna ikna olur olmaz İngiliz askerlerinin Mısır'ı tahliye etmesine yönelik bir sözleşmeye temel teşkil etmek üzere hükümetlerine rapor yazmaları; Komiserlerin, Hıdiv ile birlikte hareket ederek, köle ticaretini engellemek ve kaldırmak üzere tedbirler almaları, hususları teklif edilmekteydi.[1139]

Mısır konusundaki görüşmeler devam ederken, Doğu Rumeli Vilayeti'nde 14 Eylül'den itibaren başlayan bir isyan hareketi, 18 Eylül tarihinde bir darbeye dönüşmüş

[1137] A.g.e. s.11-12, Belge No.19
[1138] A.g.e. s.12, Belge No.21
[1139] A.g.e. s.17-19, Belge No.23

ve Doğu Rumeli Valisi Gavril Paşa tutuklanarak hapsedilmişti.[1140] Balkanlardaki kriz sebebiyle, Sir Drummond Wolff ile yapılan müzakereler bir süreliğine kesintiye uğradı.[1141] Bununla birlikte, Wolff'un tekliflerini içeren layiha 19 Eylül'de meclis-i vükelada görüşüldü. Meclis-i vükelada yapılan görüşme neticesinde, Mısır'a bir komiser gönderilmesi uygun bulundu fakat bunun yanında Osmanlı komiserinin Sudan'da huzur ve asayişin sağlanması için yalnızca Hıdiv ile istişare etmesi fikri ileri sürüldü. Mısır ordusu için Osmanlı topraklarından asker alımı yapılması fikri mahzurlu görülerek, ilgili madde reddedildi. Komiserlerin, Mısır'daki askeri ve idari durumun yeterli olduğuna dair bir sene zarfında ittifak içerisinde rapor vermemeleri durumunda, asayişin sağlandığı ve idari durumun iyi olduğu yönünde Hıdiv tarafından bir bildiri sunulduğu takdirde, bu bildirinin İngiliz askerlerinin üç ay zarfında Mısır'ı tahliye etmelerine yönelik bir sözleşmeye temel teşkil etmesi uygun görüldü. Ayrıca, köle ticaretiyle ilgili madde kabul edildi.[1142]

Bu arada Doğu Rumeli Vilayeti'ndeki darbe sonrasında, darbeciler tarafından Bulgaristan Prensi Alexander'a Filibe'ye gelerek idarenin başına geçmesi teklif edilmişti. Böylece Prens Alexander, Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan Prensliği tarafından ilhak edildiğini ilan etti ve 21 Eylül'de Filibe'ye gelerek idarenin başına geçti. Bu gelişme üzerine, İstanbul'da bir meclis-i vükela toplantısı yapıldı ve toplantı sonucunda söz konusu emrivakiye karşı askerî tedbire müracaat edilmesi yönünde bir karar çıktı. Ancak II. Abdülhamid, meselenin askerî olarak değil, siyasî olarak çözülmesinden yanaydı. Bundan dolayı, 25 Eylül'de hükümeti değiştirdi ve Sadrazam Said Paşa'nın yerine Kâmil Paşa'yı tayin etti.[1143]

Sadrazam Kâmil Paşa, ilk iş olarak Mısır konusundaki müzakerelere devam edilmesi için Padişah ile görüşeceği yönünde Wolff'a haber gönderdi.[1144] Doğu Rumeli Vilayeti'nde ciddi bir krizin yaşandığı bu süreçte, II. Abdülhamid ve hükümeti Mısır konusunda bir an önce çözüme ulaşmak arzusundaydı. Sonraki müzakerelerde Osmanlı temsilcisi olarak Hariciye Nazırı Arifi Paşa ile Sadrazam Kâmil Paşa'nın görev almasına

[1140] Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.256-257
[1141] Feroze, A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s.195
[1142] *Küçük Mehmed Said Paşa'nın Hatıratı*, Mustafa Gündüz (Haz.), Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, C.I, s.115-120
[1143] Mahir Aydın, a.g.e. s.257-260
[1144] *Correspondence respecting Sir Drummond Wolff's Special Mission to Constantinople*, s.21, Belge No.26

ve müzakereleri kısaltmak için Kâmil Paşa tarafından bir taslak metin oluşturulmasına karar verildi.[1145]

Diğer taraftan Babıali, Doğu Rumeli Vilayeti'ndeki krizin çözülmesi için büyük devletlere müracaat etmeyi de ihmal etmedi. Ancak büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin talebini meşru görmekle birlikte, çözüm için herhangi bir teşebbüste bulunmadı.[1146] Bu konuda Londra Büyükelçisi Musurus Paşa ile görüşen Lord Salisbury ise, benzer bir şekilde Osmanlı Devleti'ni haklı gördüğünü belirtmekte fakat Babıali'ye ılımlı bir siyaset izlemesini tavsiye etmekteydi. Ayrıca, bu meselenin çözülmesi adına birlikte hareket etmek için Almanya ve Avusturya'ya teklif yaptığını ancak Avusturya bu teklife olumlu yaklaşırken Almanya'nın bu teklifi kabul etmekten kaçındığını dile getirdi.[1147] Kısacası elinden bir şey gelmediğini ifade eden Lord Salisbury, bu sebeple Doğu Rumeli krizinde pasif bir siyaset takip etmeye karar vermişti.[1148]

5 Ekim'de ise, Mısır konusunda hazırlanan taslak metin üzerinde müzakerelere başlandı.[1149] Bu müzakerelerin sonucunda, taslak metin ciddi bir değişim olmadan kabul edildi ve 24 Ekim günü Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında *1885 Mısır Sözleşmesi* imzalandı. Bu sözleşmeye göre, Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Mısır'a birer tane yüksek komiser göndermesi; Osmanlı yüksek komiserinin Sudan'da sükuneti sağlamak üzere Hıdiv ile istişare etmesi, Osmanlı yüksek komiseri ile Hıdiv'in müzakereler konusunda İngiliz yüksek komiserine bilgi vermesi ve Mısır'ın genel durumuyla ilgili alınacak tedbirler için İngiliz yüksek komiseriyle uzlaşma sağlanması; İki yüksek komiserin Hıdiv ile birlikte Mısır ordusunu yeniden düzenlemesi; İki yüksek komiserin Hıdiv ile birlikte Mısır'daki idareyi her açıdan inceleyerek, fermanların sınırları içerisinde gerekli gördükleri düzenlemelere başlamaları; Hıdiv tarafından yapılan uluslararası sözleşmelerin fermanlarla verilen imtiyazlara aykırı olmaması şartıyla onaylanması; İki yüksek komiser, Mısır'da sınır güvenliğinin ve iyi işleyen bir idarenin tesis edildiğinden emin olduklarında İngiliz askerlerinin Mısır'ı tahliye etmesi için bir sözleşme yapılmasına zemin hazırlayacak şekilde hükümetlerine rapor vermeleri, kabul ediliyordu.[1150] Salisbury'ye göre, bu sözleşmeyle birlikte Mısır konusunda Müslüman

[1145] A.g.e. s.22, Belge No.29 ve 31
[1146] Yasamee, a.g.e. s.206-207
[1147] BOA, Yıldız Hususi Maruzat, 183/66
[1148] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.241
[1149] *Correspondence respecting Sir Drummond Wolff's Special Mission to Constantinople*, s.24, Belge No.36
[1150] A.g.e. s.37-39, Belge No.65; Kızıltoprak, a.g.e. s.194-195

ahalinin İngiltere'nin niyetleri hakkındaki korku ve şüphelerini Halife'nin yardım ve destekleriyle ortadan kaldıracak bir uzlaşma sağlanmıştı.[1151]

Büyük devletlerin elçileri ise bir araya gelerek, 13 Ekim 1885 tarihinde Doğu Rumeli'deki krizle ilgili görüşlerini Babıali'ye bildirmişlerdi. Elçilerin bildirisinde Doğu Rumeli Vilayeti'nde yaşanan olaylar kınanmakta ve meselenin barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğine dikkat çekilmekteydi.[1152] Bunun yanında Rusya, Doğu Rumeli Vilayeti'nde yaşananlara en sert tepki veren devletlerden bir tanesi olmuştu.[1153] Bu konuda Lord Salisbury ile Musurus Paşa arasında Ekim ayının sonlarına doğru bir görüşme yapıldı. Rusya'nın niyetinden şüphe eden Lord Salisbury'ye göre, Rusya Doğu Rumeli krizini bahane ederek Bulgaristan Prensi'nin azledilmesini sağlamaya çalışıyordu. Dolayısıyla Lord Salisbury, Rusya'nın Balkanlarda nüfuz elde etmesini engellemek için siyaseten Bulgaristan Prensi'ne yakın bir tavır göstermeye başlamıştı.[1154]

Bu esnada Rusya'nın teklifiyle, krizin konferans yoluyla çözülmesine karar verildi. Bu şekilde, Doğu Rumeli'deki krizi çözmek için İstanbul'da 5 Kasım 1885 tarihinde *Tophane Konferansı* (*Elçiler Konferansı*) toplandı.[1155] Bu konferansa İngiliz temsilcisi sıfatıyla, önceki İngiliz Büyükelçisi Thornton'un vekili olarak İstanbul'da bulunan[1156] Sir William White katıldı. Sir William White, Lord Salisbury'den aldığı talimatlarla Doğu Rumeli Vilayeti ile Bulgaristan Prensliği'nin Prens Alexander'ın şahsi idaresinde birleştirilmesini savundu ve müzakereler boyunca adeta tavizsiz bir şekilde statükonun yeniden tesis edilmesine karşı çıktı.[1157] Osmanlı Devleti, bu süreçte Londra Büyükelçisi vasıtasıyla Lord Salisbury ile temasa geçmesine rağmen, İngiltere'nin seçim döneminde olmasının da etkisiyle, Salisbury devletlerin yakın zamanda konferansta bir uzlaşma sağlayacağından ümitli olduğunu söylemekle yetindi.[1158] Ancak Salisbury'nin beklentilerinin aksine, İngiliz temsilcisinin Londra'dan aldığı talimatlar gereğince uzlaşmaya yanaşmaması sonucunda, konferans müzakereleri 25 Kasım günü kesintiye uğradı.[1159]

[1151] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 185/26
[1152] Mahir Aydın, a.g.e. s.266
[1153] A.g.e. s.263
[1154] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 184/78
[1155] Mahir Aydın, "Tophane Konferansı "Doğu Rumeli'ye Veda"", *Tarih Dergisi*, Sayı 53, 2011, s.122-123
[1156] Colin L. Smith, *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*, Oxford University Press, London, 1957, s.1
[1157] Smith, a.g.e. s.29-34
[1158] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 185/80
[1159] Smith, a.g.e. s.34

Tophane Konferansı'nın kesintiye uğraması sonrasında ise Lord Salisbury'nin, tavrında ciddi bir değişim olmadı. Kısa bir süre önce Londra'da göreve başlayan Osmanlı Büyükelçisi Rüstem Paşa, Kasım ayı sonlarında bu konuda Lord Salisbury ile bir görüşme yaptı. Salisbury, bu görüşmede Osmanlı Devleti'nin hukukunun tamamıyla korunması arzusunda olduğunu ancak bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın telkinleriyle hareket etmesi ve Bulgarları karşısına almasının bir savaşa sebep olabileceğini belirtti. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin meseleyi çözmek için doğrudan doğruya Bulgaristan Prensi ile görüşmesinin menfaatlerine daha uygun olacağını ifade ediyordu. Rüstem Paşa ise, 2 Aralık'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta Lord Salisbury ile yaptığı görüşme hakkında bilgi verirken gözlemlerine göre, Salisbury'nin en önemli hedefinin savaştan kaçınılması olduğu yorumunu yapmaktaydı.[1160]

Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid, İngiltere'nin son zamanlarda takip ettiği siyaset sebebiyle Doğu Rumeli Vilayeti'nde yaşanan krizin arkasında İngilizlerin olduğunu düşünmeye başlamıştı. II. Abdülhamid'e göre, İngiltere Bulgaristan'daki Rus nüfuzunu kırmak için Bulgarları kışkırtmıştı.[1161] Lord Salisbury ise, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Prensi ile uzlaşmasına yönelik baskılarını gittikçe artırmaktaydı. 1886 yılı Ocak ayı başlarında Lord Salisbury, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'yı Hatfield Malikânesi'ne davet etti.[1162] Rüstem Paşa bu davet üzerine Hatfield Malikânesi'nde iki gece kaldı. Osmanlı Büyükelçisi'nin bu misafirliği sırasında Lord Salisbury, Rusya'nın Bulgaristan Prensi'ni kendi tarafına çekmek niyetinde olduğuna dair işaretlerin güçlendiğini ve bundan ötürü Osmanlı Devleti'nin bir an önce Bulgaristan Prensi ile uzlaşmasının menfaatlerine uygun olacağını dile getirdi. Ayrıca, Prens'e bu konuda ılımlı davranması ve barışın sağlanması için kolaylık göstermesi yönünde tavsiyeler verdiğini ekliyordu.[1163] Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid, Prens Alexander ile uzlaşmak için teşebbüste bulundu. Bulgaristan Prensliği, buna olumlu yaklaştı. Ancak bu konuda düzenleme yapılabilmesi için Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin onayı gerekliydi. Babıali, bundan dolayı 2 Şubat'ta uzlaşmanın konferans yoluyla yapılması için büyük devletlere çağrı yaptı.[1164]

İngiltere'de ise genel seçim sonucunda Gladstone liderliğindeki Liberal Parti çoğunluğu elde etmişti. Böylece, Şubat 1886'da Gladstone'un başbakanlığında Liberal

[1160] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 4/90
[1161] Yasamee, a.g.e. s.223, Uzunçarşılı, a.g.m. s.44
[1162] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 187/53
[1163] Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 4/95
[1164] Yasamee, a.g.e. s.227-229

Parti hükümeti kuruldu.[1165] Bununla birlikte, Liberal Parti hükümeti Doğu Rumeli krizinde farklı bir siyaset takip etmedi. Nitekim, 5 Nisan'da Doğu Rumeli krizini çözmek üzere *Tophane Konferansı* bir kez daha toplandığında Doğu Rumeli Vilayeti itirazsız bir şekilde Bulgaristan Prensi'nin idaresine bırakıldı. Bunun karşılığında ise Kırcaali ve Rodop'ta çoğunlukla Müslümanların yaşadığı bölgeler Doğu Rumeli Vilayeti'nden ayrılarak Osmanlı Devleti'nin idaresine geçti.[1166]

Son dönemlerde İngiltere'ye yakın bir siyaset izleyen ve İngiltere tarafından verilen tavsiyeleri uygulamaya çalışan II. Abdülhamid, Doğu Rumeli krizi karşısında İngiltere'nin takip ettiği siyasetten bir hayli rahatsız olmuştu. Dolayısıyla, bu durum Padişah'ın İngiltere'ye olan güvenine önemli ölçüde zarar verdi.[1167]

1885 Mısır Sözleşmesi gereğince, Osmanlı Devleti'nin Mısır Fevkalâde Komiseri olarak tayin edilen ve Mısır'a giden Gazi Ahmed Muhtar Paşa ise, bu sırada İngiliz Fevkalâde Komiseri Wolff ile birlikte çalışmalarını sürdürmekteydi.[1168] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, İngiliz askerlerinin Mısır'ı tahliye etmesinin önünü açmak üzere, bazı düzenlemeler yapılması teklifinde bulunmuştu. Buna göre, İngiliz işgal birliklerinin masrafları için ödenen parada kısıntıya gidilerek, bu kaynakla Mısır ordusundaki asker sayısının artırılması; Sudan'daki Mehdi Hareketi'ne karşı İngiliz-Mısır kuvvetleri yerine, yeniden düzenlenecek olan Mısır ordusunun tek başına kullanılması; Mısır ordusunun Mısırlı veya uzun süredir Mısır'da bulunan yabancı subaylar tarafından idare edilmesi, bunun yanında Mısır ordusunun İngiliz asıllı bir subay tarafından idare edilmemesi ve Mısır ordusundaki yüksek rütbeli yabancı subayların sayısının azaltılması teklif edilmişti. Ancak Başbakan Gladstone, bu teklifleri uygun bulmadı. Bu sebeple, İngiltere hükümeti 25 Nisan'da Ahmed Muhtar Paşa'nın tekliflerinin reddedildiğini bildirdi. Sonrasında Wolff ile Ahmed Muhtar Paşa arasındaki görüşmeler Mayıs ayında yeniden başlamasına rağmen, Gladstone hükümeti taviz vermemek için ısrar etmekteydi.[1169]

Gazi Ahmed Muhtar Paşa ile Wolff arasındaki görüşmelerde ciddi bir ilerlemenin kaydedilemediği sırada, İngiltere'de Liberal Parti hükümetinin İrlanda Sorunu'na yönelik tasarısının kabul görmemesiyle Başbakan Gladstone, Haziran 1886'da istifa etti.[1170] Gladstone'un istifası sonrasında Temmuz ayında yapılan seçimlerde ise Muhafazakâr

[1165] Partridge, a.g.e. s.203-205
[1166] Mahir Aydın, a.g.m. s.171-173
[1167] *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, s.126
[1168] Uçarol, a.g.e. s.157-168 vd.
[1169] Kızıltoprak, a.g.e. s.204-206
[1170] Traill, a.g.e. s.204; Partridge, a.g.e. s.205-208

Parti iktidara geldi ve Lord Salisbury yeniden başbakan oldu.[1171] Lord Salisbury bu kabinede hariciye işlerini üstlenmemiş ve Dışişleri Bakanlığı görevine Lord Iddesleigh getirilmişti.[1172] Bununla birlikte, 21 Ağustos'ta Bulgaristan Prensi Alexander bir darbe sonucunda tutuklanarak Bulgaristan topraklarının dışına sürülmüştü.[1173] Bu şekilde Balkanlarda yeni bir kriz yaşanmasıyla birlikte siyasî gündem de değişti. Netice olarak, Mısır konusundaki görüşmeler arka planda kaldı.

Bulgaristan Prensliği'ndeki darbe sonrasında Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüşen Lord Salisbury, Prens Alexander'ın geri dönmesi ve Bulgaristan'da asayişi sağlaması için Osmanlı Devleti tarafından davet edilmesini şiddetli bir şekilde tavsiye ediyordu. Salisbury'ye göre, Osmanlı Devleti böyle bir hareketle Bulgaristan Prensliği üzerinde nüfuz kazanabilirdi. Halbuki, Prens Alexander'ın halkın davetiyle geri dönmesi durumunda Osmanlı Devleti böyle bir nüfuz elde edemezdi.[1174] Lord Salisbury, bu konuda Rüstem Paşa ile yaptığı görüşmelerde başka hususlara da temas etti. Salisbury, Rusya'nın nüfuzundan kurtulmak için ayakta kalma gücüne sahip bir Bulgaristan kurulmasına yardım etmenin Osmanlı Devleti'nin menfaatleri gereği olduğu fikrindeydi. Çünkü güçlü bir Bulgaristan'ın İstanbul'a yönelik Rus saldırılarına karşı güçlü bir engel olacağını ve Balkanların yolunun Rusya'ya kapatılmasıyla gerekli tedbirler alındığı takdirde Rusya'nın artık Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit teşkil edemeyeceğini düşünüyordu. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin elinden geldiğince Prens Alexander'a yardım etmesini tavsiye etmekteydi. Lakin Rüstem Paşa, Osmanlı Devleti'nin yeterince fedakârlık yaptığını ve daha fazla fedakârlık yapamayacağını belirtti.[1175] Kısa bir süre sonra, Bulgaristan Prensliği'nde karşı darbe yapılmasıyla Prens Alexander geri dönmüştü. Ancak Rusya'nın baskıları sebebiyle, Prens Alexander 6 Eylül'de tahttan çekildiğini açıkladı.[1176] Prens Alexander'ın tahttan çekilmesi, Bulgaristan Prensliği'ndeki krizi çözmemiş aksine yeni bir prens seçilmesi problemini de beraberinde getirmişti.[1177] Netice olarak, Balkanlardaki kriz gündemdeki yerini korumaktaydı.

Öte yandan Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, Mısır konusunu görüşmek için bir süredir İngiltere hükümetine baskı yapmaktaydı. Buna karşılık gerek Başbakan Lord Salisbury gerekse Dışişleri Bakanı Lord Iddesleigh henüz iş başına yeni geldiklerini ve

[1171] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.307-312
[1172] A.g.e. C.III, s.312
[1173] Yasamee, a.g.e. s.246
[1174] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 194/51
[1175] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 194/72
[1176] Yasamee, a.g.e. s.257
[1177] A.g.e. s.258

meselenin son durumuyla ilgili bilgi sahibi olmadıklarını beyan etmekteydi. Dolayısıyla, Sir Drummond Wolff'tan aldıkları raporları incelemek için zamana ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdi.[1178] Eylül ayının sonlarına doğru, Fransız gazeteleri de dahil olmak üzere birtakım yabancı gazetelerde İngiltere'nin bazı bölgeleri ilhak veya işgal etmek için silahlandığına ve Mısır'ın da hedefleri içerisinde bulunduğuna dair iddialar yer aldı. Lord Salisbury ise, bu konuda kendisiyle yapılan görüşmelerde söz konusu iddiaların tamamen asılsız olduğu yönünde teminat vermekteydi.[1179]

İngiltere hükümetinin Bulgaristan Prensliği'ndeki kriz üzerine yoğunlaşması ve Mısır konusunda herhangi bir adım atılmaması, Fransa hükümetinin bu durumdan faydalanmak için Ekim ayında harekete geçmesine sebep oldu. Mısır'daki Fransız konsolosu, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı ziyaret ederek Mısır'ın ve *Süveyş Kanalı*'nın tarafsızlaştırılması hususunda telkinde bulundu.[1180] Aynı zamanda, Fransız gazetelerinde de Mısır konusu gündeme getirilmekteydi. Bu noktada, Fransa hükümetinin hareket tarzı ve Fransız gazetelerinin büyük bir kısmı tarafından kullanılan üslup, İngiltere'de ciddi bir rahatsızlığa sebep olmuştu. Böylece İngiltere hükümeti, bu konuda Fransa'ya fırsat vermemek maksadıyla Ekim ayı sonunda Mısır konusunu ele almaya karar verdi.[1181] İngiltere hükümetinin yaptığı değerlendirmeler sonrasında, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'ya 4 Kasım tarihinde Mısır konusunda sözlü bir nota verildi. Bu notada şimdilik İngiliz birliklerinin çekilmesi için bir tarih verilmesinin, *1885 Mısır Sözleşmesi*'ndeki Mısır'da sınır güvenliği ve iyi işleyen bir idare tesis edilmesiyle ilgili husus gerçekleşene kadar mümkün olmayacağı, bununla birlikte İngiltere hükümetinin Mısır konusunda üstlenmiş olduğu sorumlulukları yerine getirdikten sonra Mısır'daki işgali daha fazla devam ettirmeye niyetli olmadığı belirtilmekteydi. Bunun yanında, İngiltere hükümetinin gerekli reformların yapılması konusunda Babıali ile bir an önce müzakereye girişmek istediğine dikkat çekilmekte, ayrıca İngiliz birliklerinin Mısır'dan çekilmesi ve Mısır'da İngiliz işgalinin bitmesi sonrasında güvenlikle ilgili alınması gereken tedbirler hakkında Babıali ile uzlaşmak niyetinde oldukları ifade ediliyordu.[1182]

Sir Drummond Wolff ise, Mısır'da yapılan müzakerelerde bir sonuç çıkmaması üzerine, müzakerelere İstanbul'da devam edilmesi için son zamanlarda Gazi Ahmed

[1178] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 194/99
[1179] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 62/17; Hariciye Nezareti, Siyasi, 969/94
[1180] Uçarol, a.g.e. s.180-182
[1181] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 196/17
[1182] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, Harrison and Sons, London, July 1887, s.1, Belge No.1

Muhtar Paşa'ya ısrarlı bir şekilde teklifte bulunmuştu. Ancak Ahmed Muhtar Paşa, bu teklifi *1885 Mısır Sözleşmesi*'ne aykırı bularak reddetmekteydi. Bu arada İngiltere hükümeti de harekete geçerek, Rüstem Paşa'ya verilen nota sonrasında Wolff'u geri çağırdı.[1183] Bunun üzerine, Rüstem Paşa İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan konuyla ilgili bilgi almak isteğinde, geri çağrılmayı Wolff'un kendisinin istediği ve bundan ötürü geri çağrıldığı cevabı verildi. Aynı zamanda, İngiltere hükümetinin Wolff ile bizzat istişare etmesinin iyi olacağının düşünüldüğü ve Wolff'un geri çağrılmasının Mısır konusundaki müzakerelerin askıya alındığı anlamına gelmediği bildirildi.[1184] Gazi Ahmed Muhtar Paşa ise, Fevkalâde Komiser sıfatıyla Mısır'da kalmaya devam etti.[1185]

Bu esnada, Bulgaristan Prensliği'nde Prens Alexander'ın tahttan feragat etmeden önce oluşturduğu naipler kurulu, mevcut durumu düzeltilmesi ve yeni prensin seçilmesi adına çalışmalarını sürdürmekteydi. Rusya ise Bulgaristan Prensliği'ne gönderdiği bir askerî elçi vasıtasıyla naipler kurulu üzerinde baskı kurarak, seçimlerin ertelenmesini ve Prens Alexander'a karşı darbe yapanların affedilmesini sağlamaya çalışmıştı. Ancak naipler kurulu bu talepleri içişlerine müdahale olarak görmüş ve reddetmişti.[1186] Bunun üzerine Rusya hükümeti, Bulgaristan Prensliği üzerindeki baskılarını artırarak yeni prensin seçilmesi için yapılan çalışmaların yavaşlamasını ve darbeci subayların serbest bırakılmasını sağlamıştı.[1187]

Başbakan Lord Salisbury ise, Kasım ayında Londra Belediyesi tarafından verilen bir ziyafette, hükümetin hariciye siyasetiyle ilgili bir konuşma yaptı. Lord Salisbury, bu konuşmada Bulgaristan Prensliği'nde Prens Alexander'a karşı yapılan darbe ve daha sonrasında darbecilerin hak ettikleri cezadan kurtulmaları için diplomatik yolların kullanılması gibi olayların arkasındaki güç olarak üstü kapalı bir şekilde Rusya'yı işaret ediyordu. Ayrıca, İngiltere'nin bu duruma karşı tek başına mücadele edemeyeceğine dikkat çekmekte ve Osmanlı Devleti ile Avusturya'nın bu konuda ciddi bir adım atmamasını eleştirmekteydi.[1188]

15 Kasım günü Rusya, Bulgaristan Prensliği'ne aday olarak kendi himayesinde olan Megreller Prensi'ni teklif edeceğini açıkladı ve Osmanlı Devleti'nden destek istedi.

[1183] Uçarol, a.g.e. s.181-183
[1184] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.4, Belge No.5
[1185] Uçarol, a.g.e. s.183
[1186] Erol Çetin, *Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, s.165-167
[1187] Yasamee, a.g.e. s.262-264
[1188] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 196/60

Bu sırada Bulgaristan Prensliği'nin bağımsızlık niyetinde olduğuna dair birtakım haberler çıkmıştı. Sultan II. Abdülhamid ise Rusya'nın bunu engelleyebileceğini düşünerek, Aralık ayında Rusya'nın adayını desteklemeye karar verdi. Lakin Avusturya, İtalya ve İngiltere'nin bu teklife karşı çıkmasıyla birlikte bu teşebbüs başarısız oldu. Bu teşebbüs, aynı zamanda İngiltere ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirmişti. İngiliz gazeteleri, Osmanlı Devleti'ni Rusya ile ittifak yapmakla suçluyordu. Bunun üzerine Padişah, İngiltere ile ilişkilerini düzeltmek için 7 Ocak'ta İngiliz Büyükelçisi White ile görüşerek gazetelerdeki iddiaların asılsız olduğunu beyan etti.[1189] Sultan II. Abdülhamid, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerini düzeltmeye çalışırken, Rus Büyükelçisi ise Hariciye Nazırı Asım Paşa ile yaptığı görüşmede Salisbury kabinesinin Bulgaristan'da çeşitli entrikalar çevirmekte olduğunu söyleyerek, Osmanlı-İngiliz ilişkilerini bozmak için çalışmaktaydı.[1190]

Diğer taraftan Osmanlı Büyükelçisi Rüstem Paşa, bir süre önce Lord Salisbury ile yaptığı görüşmede Mısır konusunda bir karar verilip verilmediğini sormuştu. Salisbury, İngiltere hükümetinin, Osmanlı Devleti'nin arzusuna uygun bir şekilde bu meseleyle ciddi olarak ilgilendiğini fakat mevcut durumda kabinenin bütün vaktini başka konulara ayırdığını ve bu konuda kesin bir planları olmadığını belirtmişti. Buna ek olarak, Sir Drummond Wolff ile İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın ortak olarak Mısır konusunda bazı teklifler hazırladıklarını ve Wolff'un yakında İstanbul'a gelerek, Babıali ile görüşeceğini ifade etmişti. Rüstem Paşa'nın çeşitli kaynaklardan aldığı bilgilere göre, Balkanlardaki durum İngiltere hükümetinin Mısır konusundaki yaklaşımını değiştirmişti. Zira Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'daki duruma yönelik bazı hareketleri, Londra'da olumsuz bir izlenime sebep olmuştu. Dolayısıyla Rüstem Paşa, İngiltere'nin Mısır'a yönelik siyaseti hakkında endişeye içerisindeydi.[1191] Ancak 12 Ocak'ta Lord Iddesleigh'in vefatıyla, Dışişleri Bakanlığı görevini de üstlenen[1192] Başbakan Lord Salisbury, Rüstem Paşa'nın endişelerinin aksine, 15 Ocak'ta Sir Drummond Wolff'u İstanbul'a gitmesi ve Mısır konusunda Babıali ile görüşmesi için görevlendirdi.[1193] Salisbury, bu konuda Kraliçe Victoria'ya yaptığı açıklamada İngiltere hükümetinin siyasetini ortaya koymuştu. Lord Salisbury'ye göre, Mısır'daki işgalin devam etmesi masraflı olması ve hükümetin verdiği taahhütlere aykırı düşmesinin yanı sıra kronikleşmesi muhtemel bir şekilde Osmanlı ve

[1189] Yasamee, a.g.e. s.269-275
[1190] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 198/28
[1191] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 198/25
[1192] Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.343; Steele, a.g.e. s.XV
[1193] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.8-10, Belge No.14

Fransa ile çatışmaya sebep olmaktaydı. Bu sebeple, iç veya dış tehdit kalmadığı takdirde İngiltere'nin 5 yıl içinde Mısır'dan çekilmesi fakat daha sonra bir işgal tehlikesi veya anarşi çıkması durumunda ya da Mısır'ın sorumluluklarını yerine getirmemesi halinde İngiltere'nin Mısır'ı tekrar işgal etme hakkını muhafaza etmesi planlanmaktaydı. Bunlara ek olarak Lord Salisbury, söz konusu şartların Osmanlı Devleti için uygun olduğunu ancak Fransa'nın büyük ihtimalle bu şartlara itiraz edeceğini düşünmekteydi.[1194]

Sir Drummond Wolff ise, 1887 yılı Ocak ayı sonlarında İstanbul'a geldi ve ilk olarak Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa[1195] ile görüştü. Bu görüşmede Wolff ile Kürt Said Paşa, Mısır konusundaki müzakerelerin diğer devletlerin müdahalesi olmadan yalnızca Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yürütülmesi ve diğer devletlere ancak gerekli görülen hususlarda danışılması üzerinde fikir birliğine varmıştı.[1196] Sonrasında, Wolff ile müzakere etmek üzere Sadrazam Kâmil Paşa ve Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa tayin edildi.[1197] Böylece, 7 Şubat günü ilk resmî müzakere yapıldı. Bu ilk resmî müzakerede Wolff, İngiltere hükümetinin Mısır konudaki başlıca tekliflerini sundu. Buna göre, Padişah'ın hükümranlık hakları teminat altına alınmakla birlikte, savaş ve barış zamanlarında bütün devletlerin savaş gemilerinin *Süveyş Kanalı*'ndan serbestçe geçebilmesi ve bütün devletlerin askerî birliklerini Mısır'dan geçirebilmesi için Mısır'ın tarafsızlaştırılması; Mısır'daki idarenin sayıca azaltılmış bir orduyla beraber yerel hükümete (Mısır hükümeti) bırakılması; Mısır'da anarşi çıkması veya dış müdahale tehlikelerine karşı yeterli sayıda İngiliz subayın Mısır ordusunun komuta kademelerinde bırakılması; İngiliz birliklerinin Mısır'ı tahliye etmesi sonrasında iç veya dış tehdit oluşması durumunda İngiltere hükümetinin Mısır'a tekrar müdahale etme hakkını muhafaza etmesi teklif edilmekteydi.[1198]

Wolff'un teklifleri meclis-i vükelada değerlendirildikten sonra, 1 Mart'ta kendisi ile ikinci bir müzakere yapıldı. Bu ikinci müzakerede Osmanlı temsilcileri tarafından, gündemdeki konuların Mısır'ın tahliyesi için bir tarih belirlenmesi ve diğer şartlar şeklinde ikiye ayrılması teklif edildi. Ayrıca, Mısır'da bir karışıklık çıkması durumunda Mısır'a müdahale etmenin Padişah'ın vazifesi olduğuna dikkat çekilerek böyle bir durumda İngiltere'nin Mısır'ı tekrar işgal etme hakkı reddedildi. Wolff ise, Mısır'da

[1194] Lady Cecil, a.g.e. C.IV, s.39
[1195] Bu dönemde Hariciye Nazırı olarak görev yapan ve Sir Drummond Wolff ile görüşmelerde rol alan Kürt Said Paşa hakkında detaylı bir makale için bkz. Kasım Hızlı, Aydın Kurt, "Mülkiye İle Hariciye Arasında Bir Ömür: Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Mart 2023, s.43-61
[1196] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.11-12, Belge No.19
[1197] Hilmi Kâmil Bayur, *Sadrazam Kâmil Paşa: Siyasi Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara, 1954, s.133-134
[1198] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.14-18, Belge No.25

düzen tesis edilmeden ve Mısır hükümetinin uluslararası taahhütleri yerine getirilmeden İngiltere hükümetinin tahliye için bir tarih belirlenmesini kabul etmeyeceğini belirtti. İngiltere'nin Mısır'ı tekrar işgal etme hakkına gelince, İngiltere hükümetinin ancak kendisine Mısır'ı tekrar işgal etme hakkı verilmesi şartıyla tatmin olacağını ekledi.[1199] İki gün sonra yapılan başka bir müzakerede ise, *1885 Mısır Sözleşmesi* ile ilgili hususlar ele alındı. Bu sırada Sir Drummond Wolff sözleşmede yer alan tahliye maddesine değinerek, bu maddede geçen şartların henüz gerçekleşmediği konusunda ısrar etti.[1200]

Mısır konusundaki müzakereler devam ederken Bulgaristan Prensliği'nde prens seçimindeki problem hala çözülememiş ve Rus propagandaları sebebiyle ülkede bazı karışıklıklar çıkmıştı.[1201] Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, karışıklıklara son vermek için çalışmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin bu hareketi Lord Salisbury tarafından da olumlu karşılanıyordu.[1202] Lakin Bulgaristan Prensliği'ndeki Rus taraftarı subaylar 5 Mart'ta Rusçuk ve Silistre'de isyan çıkarmışlardı.[1203] Salisbury, bu haberi aldıktan sonra kan dökülmesiyle birlikte artık olayların kontrolden çıktığını düşünmeye başladı ve Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'ya olayları gözlemlemekten başka yapılabilecek bir şey kalmadığını söyledi.[1204]

İstanbul'da ise, Mısır konusunda 8 Mart'ta yapılan müzakerede Sadrazam Kâmil Paşa Osmanlı Devleti'nin karşı tekliflerini sundu. Buna göre, İngiltere'nin üç veya altı ay içerisinde Mısır'ı tahliye etmesi için bir tarih belirlenmesi ve bu sürenin sonunda Mısır ordusunda bulunan İngiliz subayların kademeli olarak Türk subaylarla değiştirilmesi; Mısır'da bir karışıklık çıkması durumunda, bu karışıklıkların Türk birlikleri tarafından bastırılması ve ancak Osmanlı Devleti askerî birlik göndermek için uygun olmazsa, İngiltere'nin Mısır'a tekrar müdahale etme hakkını elde etmesi teklif edilmekteydi. Wolff ise, tahliye için en erken sürenin 5-6 yıl olabileceğini ve bunun bile zor bir ihtimal olduğunu belirtti. Bunun yanında, İngiliz subayların Mısır'da kalması gerektiğini fakat sayıca bir kısıtlama yapılabileceğini dile getirdi. Ayrıca, İngiltere hükümetine Mısır'a tekrar müdahale etme hakkı verilmesi konusunda Padişah'ın fikirleriyle uyumlu bir çözüm bulunabileceğini söylüyordu.[1205]

[1199] A.g.e. s.19-21, Belge No.28 ve 31
[1200] A.g.e. s.24-25, Belge No.33
[1201] Erol Çetin, a.g.e. s.170
[1202] BOA, Yıldız Hususi Maruzat, 200/68
[1203] Aynı belge; Yasamee, a.g.e. s.287
[1204] Aynı belge.
[1205] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.26, Belge No.35

Mısır konusunda Mart ayı boyunca yapılan sonraki müzakerelerde ağırlıklı olarak Mısır'ın tarafsızlaştırılması hususu görüşüldü. Aynı zamanda Sadrazam Kâmil Paşa tahliye için bir tarih belirlenmesinde ısrarcı oldu ve tahliye süresinin en erken 5 yıl olabileceği cevabını aldı.[1206] 5 Nisan tarihindeki müzakerede Sadrazam Kâmil Paşa, Mısır'ın tarafsızlığını prensip olarak kabul etti. Diğer taraftan Osmanlı temsilcileri, tahliye süresinin 3 yıl olmasını ve bu sürenin sonunda Mısır ordusundaki İngiliz subayların da Mısır'dan çekilmesini talep etmekteydi. Bunlara ek olarak, İngiltere'nin Mısır'a tekrar müdahale etme hakkının yalnızca dış tehlikelerle sınırlı kalması teklif ediliyordu. Ancak Babıali'nin bütün teklif ve talepleri Wolff tarafından reddedildi.[1207] Sonrasında, II. Abdülhamid'in arzusu ve Lord Salisbury'nin olumlu yaklaşmasıyla bu müzakerelerde Mısır için *tarafsızlık* ifadesinin yerine *güvenli bölge* tabiri kullanılmaya başlandı.[1208] İlerleyen günlerde ise, sözleşmenin taslağı yavaş yavaş ortaya çıkacaktı.[1209]

Bu esnada, Şubat ve Mart aylarında İngiltere, İtalya ve Avusturya-Macaristan arasında, bu devletlerin Akdeniz'deki menfaatlerini korumak için imzalanan antlaşmalar vasıtasıyla bir *Akdeniz İttifakı* kurulmuştu. Söz konusu antlaşmalarda, İngiltere'nin Mısır'daki menfaatlerine destek verilmesi hususu da yer alıyordu.[1210] İtalya ve Avusturya-Macaristan ile birlikte *Üçlü İttifak*[1211] üyesi olan Almanya ise *Akdeniz İttifakı*'na dışarıdan destek vererek, İngiltere'nin Mısır'daki menfaatlerini savunmaktaydı. Bu çerçevede Almanya Büyükelçisi, Nisan ayı sonlarına doğru Osmanlı Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa ile görüştü. Almanya Büyükelçisi, bu görüşmede Mısır konusunda Wolff ile uzlaşılmasını tavsiye etmiş ve bu çözümün Osmanlı Devleti'ni *Üçlü İttifak*'a yakınlaştıracağına değinmişti.[1212]

30 Nisan günü Sadrazam Kâmil Paşa, İngiltere'nin Mısır'a tekrar müdahale etme hakkı da dahil olmak üzere bütün tekliflerin Padişah tarafından kabul edildiğini fakat Padişah'ın Mısır'ın tahliye süresini 2 yıl olarak sınırlandırmak istediğini Wolff'a bildirdi. Ancak Wolff bu teklifi kabul etmemekte direndi. Sonrasında Osmanlı temsilcileri tarafından tahliye süresi olarak 3 yıl teklif edildi. Wolff'un bu durumu Lord Salisbury'ye aktarması üzerine, Salisbury diğer tekliflerin kabul edilmesi sebebiyle 3 yıllık tahliye

[1206] A.g.e. s.29-30 ve 33-34, Belge No.42,45 ve 55
[1207] A.g.e. s.32, Belge No.51
[1208] A.g.e. s.35, Belge No.57-58
[1209] A.g.e. s.45, Belge No.76
[1210] Armaoğlu, a.g.e. s.367-368
[1211] A.g.e. s.358-361 ve 365-367
[1212] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 201/98

süresine olumlu yaklaşmıştı.[1213] Bununla birlikte, Mısır'daki İngiliz işgalinin sona ermesi için bir süre tayini konusunda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir uzlaşma sağlanmasının muhtemel olduğuna dair haberlerin İngiltere'ye ulaşmasıyla, siyasi çevrelerde ve gazetelerde sert bir muhalefet söz konusu oldu. Lord Salisbury ise kamuoyundaki bu muhalefetin güçlenmesinden endişeleniyordu.[1214] Kısa bir süre sonra, İngiliz kamuoyunda Mısır'ın tahliye edilmesine karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıktı. Dolayısıyla Lord Salisbury, bu günlerde Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüşerek Mısır konusunda hızlı bir şekilde uzlaşmaya varılması isteğini dile getirdi.[1215] Ardından, İstanbul'da yapılan çalışmalarla sözleşme metni son hâlini almış ve 22 Mayıs 1887 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında *1887 Mısır Sözleşmesi* imzalandı. Bu sözleşmeye göre, Mısır'da halihazırda uygulanmakta olan fermanların, sözleşme tarafından değiştirilen hususları haricinde teyit edilmesi; Mısır Hıdivliği'nin fermanlarla belirlenen topraklardan oluşması; *Süveyş Kanalı*'nın savaş veya barış zamanı fark etmeksizin savaş gemileri ve ticaret gemileri için daima açık ve serbest olması; Sudan ve Mısır'daki sıkıntılar sınır güvenliği ve Mısır'ın asayişiyle ilgili tedbirler alınmasını gerektirmesi sebebiyle, Mısır'ın savunması ve teşkilat yapısının İngiltere hükümeti tarafından idare edilmesi, bu maksatla yeterli miktarda İngiliz birliğinin Mısır ordusunu teftiş etmek için Mısır'da kalmaya devam etmesi, bunun yanında İngiliz birliklerinin çekilmesi ve Mısır ordusundaki teftişin sona ermesine dair şartların tahliyeyle ilgili hususlara uygun bir şekilde gerçekleşmesi; Sözleşmenin imzası tarihinden itibaren 3 yıllık sürenin bitmesiyle birlikte İngiliz birliklerinin Mısır'dan çekilmesi, o dönemde Mısır'da bir iç veya dış tehdidin ortaya çıkması durumunda İngiliz birliklerinin bu tehlike ortadan kalktıktan sonra Mısır'dan derhal çekilmesi, İngiliz birliklerinin çekilmesi sonrasında Mısır'ın güvenli bölge özelliğini kazanması, mevcut sözleşmenin ekinde belirlenen düzenlemeler[1216] haricinde hiçbir devletin Mısır'a askerî kuvvet çıkarmaması, bununla birlikte Mısır'da bir iç veya dış tehdidin ortaya çıkması veya Hıdivin vazifelerini ve taahhütlerini yerine getirmemesi durumunda Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı işgal etme hakkına sahip olması, bunun yanında aynı şartlarda İngiltere'nin de gerekli tedbirleri almak için Mısır'a asker gönderme yetkisine sahip olması, İngiliz komutanların gerekli

[1213] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.43-44, Belge No.71-72
[1214] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 202/62
[1215] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 202/69
[1216] Süveyş Kanalı'ndaki seyrüseferin herhangi bir sebeple engellenmesi durumunda, Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin birliklerini Mısır'a gönderme hakkına sahip olması ancak bu durumda devletlerden hiçbirinin Mısır topraklarında aynı anda binden fazla asker bulundurmaması, bkz. *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.57-58, Belge No.88

tedbirleri alırken Padişah'ın hükümranlık haklarına riayet etmesi, müdahale sebepleri ortadan kalkınca Osmanlı ve İngiliz birliklerinin Mısır'dan çekilmesi, Osmanlı hükümeti herhangi bir engel sebebiyle birliklerini Mısır'a gönderemediği takdirde, İngiliz birlikleri Mısır'da kaldığı sürece Mısır'da bulunmak üzere Osmanlı hükümeti tarafından bir komiser gönderilmesi, devletlerin Mısır'a birlik göndermeyi gerekli gördükleri durumda diğer devlete haber vermeleri; Sözleşme onaylandıktan sonra iki tarafın da ilk olarak *Berlin Antlaşması*'nı imzalayan devletleri ve sonrasında Hıdiv ile antlaşma yapan diğer hükümetleri sözleşmeyi onaylamaya davet etmeleri, gibi başlıca hususlar kabul ediliyordu.[1217]

1887 Mısır Sözleşmesi'nin imzalanması dolayısıyla, Lord Salisbury son derece memnun olmuştu. Mayıs ayının sonunda Babıali'ye bu sözleşmenin imzalanmasıyla İngiltere'ye karşı gösterilen dostça yaklaşım sebebiyle teşekkürlerini bildirmiş ve bu sözleşmenin Avrupa nezdinde büyük önem taşıyan Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasına bir hayli yardımı olacağını belirterek, bu konuda teminat vermişti.[1218] Ancak İngiltere bu dönemde Balkanlarda Fransa ve Kuzey Afrika'da Rusya ile ciddi bir nüfuz mücadelesi içerisindeydi. Bu yüzden gerek Rusya gerekse Fransa, Osmanlı Devleti ile İngiltere'yi yakınlaştıran *1887 Mısır Sözleşmesi*'nden oldukça rahatsızdı. Rusya, bu sözleşme sayesinde İngiltere'nin Padişah'ın Mısır üzerindeki hükümranlık haklarına ortak olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin Rusya karşıtı bir ittifakın içerisine sürüklendiğini iddia etmekteydi. Fransa ise, sözleşmedeki yeniden işgal hakkı sebebiyle İngiltere'nin Mısır'dan çekilmeye niyetli olmadığını ileri sürmekteydi.[1219] Fransa ve Rusya'nın bu protestoları karşısında Padişah sözleşmeyi onaylama işini erteledi.[1220] Lakin Salisbury, Sir Drummond Wolff aracılığıyla, sözleşmenin onaylanmasının ertelenmesini veya sözleşmenin onaylanmasından önce diğer devletlerle müzakere edilmesini kabul edemeyeceğini beyan etmekteydi. Salisbury, aynı zamanda Osmanlı Devleti sözleşmeyi belirlenen zaman içerisinde onaylamadığı takdirde sözleşmenin hükümsüz kalacağını ve İngiltere hükümetinin Mısır ile ilgili her türlü taahhüdünden serbest kalarak, müstakil bir şekilde hareket edeceğini açıklamıştır.[1221]

[1217] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, s.50-60, Belge No.88; Kızıltoprak, a.g.e. s.223-225
[1218] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 203/26
[1219] Yasamee, a.g.e. s.304-305
[1220] Gümüş, a.g.e. s.311
[1221] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1000/4

İlerleyen günlerde, özellikle Fransız elçisi tarafından Babıali'ye yapılan baskıyı[1222] öğrenen Lord Salisbury, 8 Haziran'da Rüstem Paşa ile yaptığı görüşmede söz konusu elçinin kendi hisleriyle hareket etmiş olabileceğine dikkat çekmekle birlikte, işlerin ciddileşmesi halinde Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin kararlı bir şekilde yapacağı yardıma ve buna ilaveten diğer devletlerden gelecek olan desteğe güvenebileceği yönünde konuştu.[1223] Bu noktada, Fransa ve Rusya'nın itirazlarının daha ziyade sözleşmede yer alan İngiltere'nin yeniden müdahale hakkı üzerinde yoğunlaşmasından ötürü, II. Abdülhamid itirazları ortadan kaldırmak için sözleşmede değişiklik yapılmasına karar verdi.[1224] Bunun üzerine, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa sözleşmedeki ilgili maddenin değiştirilmesi için Lord Salisbury ile görüştü. Ancak Salisbury, bu talebi reddetti ve Fransa ile Rusya büyükelçilerinin Osmanlı Devleti'ni asılsız şüphelerle güvensizliğe düşürdüklerini söyleyerek, İngiltere'nin Padişah'ın hükümranlık haklarına zarar vermek veya bunları sınırlandırmak gayretinde olmadığını bilakis bu hakları güçlendirmek ve korumak arzusunda olduğunu belirtti. Lord Salisbury son olarak, sözleşmenin en kısa zamanda onaylanması yönündeki ümidini dile getirmeyi de ihmal etmedi.[1225] Ayrıca, 10 Haziran akşamı Lordlar Kamarası'nda yapılan oturumda Lord Salisbury, *1887 Mısır Sözleşmesi* ile ilgili bir soruyu cevaplarken yaptığı konuşmada Padişah'ın meşru haklarına büyük bir saygı gösterdi.[1226]

Öte yandan Fransa ile Rusya büyükelçileri, II. Abdülhamid üzerindeki baskılarını ciddi anlamda artırmıştı. Fransız Büyükelçisi, sözleşmenin onaylanmasının Akdeniz'deki dengeleri bozacağını ve Fransa'nın menfaatlerini korumak mecburiyetinde kalacağını ifade etmekteydi. Rusya Büyükelçisi ise sözleşmenin onaylanmasının, Rusya tarafından İngiltere ile ittifak ve düşmanca bir tavır şeklinde anlaşılacağına dikkat çekmekteydi. Bu sırada 13 Haziran'da Wolff sözleşmenin İngiltere tarafından onaylandığını bildirdi.[1227] Dolayısıyla, sözleşmenin Padişah tarafından onaylanıp onaylanmaması hususu yavaş yavaş bir kriz hâlini almaktaydı. Bu konuda Londra'da Rüstem Paşa ile görüşmeye devam eden Lord Salisbury'ye göre, Fransa Osmanlı Devleti'ni korku ve telaşa düşürmek için çalışmasına rağmen, bu meseleye ciddi bir mahiyet kazandırmak istemiyordu. Çünkü ne Londra'daki Fransa Büyükelçisi ne de Fransa Dışişleri Bakanı bu konuda İngiltere ile

[1222] Yasamee, a.g.e. Aynı yer.
[1223] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 203/54
[1224] Yasamee, a.g.e. s.305
[1225] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 203/59
[1226] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 203/61
[1227] Yasamee, a.g.e. Aynı yer.

iletişime geçmişti.[1228] Hakikaten, Lord Salisbury'nin düşüncelerine paralel bir şekilde hareket eden İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi, 19 Haziran'da Padişah'a gönderdiği notada sözleşmenin reddedilmesi karşılığında Fransa'nın Osmanlı toprak bütünlüğünü temin edeceği vaadinde bulunarak, yumuşak bir siyaset izledi. Ancak Rusya benzer bir teminat vermekle birlikte, daha sert bir siyaset takip ederek sözleşmenin onaylanması durumunda Anadolu'yu ve Boğazları işgal etme tehdidinde bulunmuş ve II. Abdülhamid bu tehdit karşısında dehşete düşmüştü.[1229] 24 Haziran'da Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşen İtalyan Büyükelçisi ise, *Akdeniz İttifakı*'na dikkat çekerek bu ittifakın Osmanlı Devleti için faydalı olacağını belirtti ve bu çerçevede *1887 Mısır Sözleşmesi*'nin olumlu etkilerinden bahsetti.[1230] Ancak iki taraf arasında kalan II. Abdülhamid bir türlü karar veremedi. 26 Haziran'da Rüstem Paşa ile görüşen Lord Salisbury, aldığı bilgilere göre İstanbul'daki Rus Büyükelçisi'nin kendisine verilen talimatları aştığını ve hareket tarzının Rusya Devleti tarafından hiçbir şekilde doğru bulunmadığını, ayrıca bütün Avrupa devletlerinin tavırları karşısında Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine hiçbir şey yapamaya teşebbüs edemeyeceğini söylüyordu. Bunun yanında, Almanya başta olmak üzere Avrupa devletlerinin sözleşmenin devamlılığında ısrar ederek Osmanlı Devleti'ni desteklemek konusunda fikir birliği içerisinde oldukları ve Fransa'ya gelince harekete geçmeye ve tehditlerini uygulamaya muktedir olmadıklarını dile getirdi. Lord Salisbury, son olarak Osmanlı Devleti'nin kendisine karşı iyi niyetler içerisinde olan İngiltere ve diğer devletlerin desteklerini, Osmanlı Devleti'nin ebedi düşmanı olan Rusya veya pek de dostça hareketlerde bulunmadığı çeşitli defalar görülmüş olan Fransa'nın dostluğunu kazanmak gibi hayalden ibaret bir ümit için feda etmemesi gerektiğini ve sözleşmenin yakın zamanda onaylanmasını güçlü bir şekilde ümit ettiğini belirtmekteydi.[1231] Ertesi gün, Rüstem Paşa'nın talebi üzerine Lord Salisbury, sözleşmenin Padişah tarafından onaylanması için belirlenen süreyi 3 Temmuz'a kadar uzattı.[1232]

4 Temmuz'a gününe gelindiğinde, sözleşmenin onaylanması için Lord Salisbury tarafından verilen süre dolmuştu. Sabah erkende, Sultan II. Abdülhamid'in emriyle sözleşmenin onaylanması için verilen sürenin uzatılmasını talep etmek üzere, Rüstem Paşa'ya talimat gönderildi. Aynı gün ilerleyen saatlerde, Babıali'de Avusturya, Almanya ve İtalya elçileriyle yapılan görüşmede elçilerin hepsi, Mısır hakkındaki sözleşmenin

[1228] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 203/67
[1229] Yasamee, a.g.e. s.308
[1230] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 204/3
[1231] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 204/18
[1232] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 204/10

onaylanmasının Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun düşeceğini ifade ediyorlardı. Bunun üzerine, sözleşmenin onayı için verilen sürenin uzatılması konusunda Babıali'nin teşebbüslerini kolaylaştırmak adına elçilerden aracılık yapmaları istendi fakat elçiler Babıali'ye bu konuda Wolff ile görüşülmesini tavsiye etmekteydi[1233] Yine aynı gün Rüstem Paşa, İstanbul'dan gelen talimat üzerine Lord Salisbury ile görüştü. Salisbury sözleşmenin onaylanması için belirlenen sürenin hiçbir bahaneyle genişletilemeyeceğini parlamentoda resmi bir şekilde söylemiş olması sebebiyle sözünden dönmesinin mümkün olmadığını beyan etti. Bununla birlikte yalnızca Wolff'un İstanbul'da kalış süresini birkaç gün uzatmasını sağlayabildiği ifade etti.[1234] Ertesi gün Sir Drummond Wolff'a müracaat edildiğinde, Wolff İstanbul'da en geç 10 Temmuz'a kadar kalabileceğini bildirdi. Sultan II. Abdülhamid ise, daha fazla zaman kazanmak için Sir Wolff'a haber göndererek, İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisiyle görüşmek istediğini fakat işlerinin yoğunluğu sebebiyle kendisini ancak 15 Temmuz tarihinde kabul edebileceği beyan etti.[1235]

8 Temmuz'da Rüstem Paşa'nın Lord Salisbury ile yeninde görüşmesi üzerine Salisbury, Wolff'un İstanbul'da kalmasıyla ilgili olarak, kabine toplantısında bütün kabine üyelerinin ek bir süre verilmesini imkânsız olarak gördüklerini dolayısıyla bunun şahsi bir karar değil, aksine kabinenin ortak kararı olduğunu ve aynı zamanda parlamento ile halkın da bu kanaatte olduğunu belirtiyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin sözleşmeyi imzalayıp imzalamamak hususunda serbest olduğunu fakat sözleşme imzalandıktan sonra, sözleşmenin onaylanıp onaylanmamasının gündeme gelmesinin parlamento ve kamuoyu nezdinde bir çeşit hakaret olarak görüldüğünü söyledi. Bu sebeple, Osmanlı hükümetinin gösterdiği tereddütle hem kendisini hem de hükümetini zor ve gülünç bir durumda bıraktığını dile getirdi. Buna rağmen, eğer sözleşmenin tasdik edileceğine dair güçlü ve kesin bir teminat verilirse Sir Drummond Wolff'un İstanbul'dan ayrılmadan önce Padişah ile bir görüşme yapmasına ve 15 Temmuz'a kadar İstanbul'da kalmasına izin verilebileceğini ifade etti.[1236]

Bu esnada sözleşmenin onaylanması için biraz daha süre tanınmasını oldukça yardımcı olacağı yönünde Avusturya hükümetinin arabulucu rolü oynamasıyla Lord Salisbury, İstanbul'da kalmasını gerekli kılacak bir teminat alması halinde İstanbul'da

[1233] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 204/40
[1234] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1000/29
[1235] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, Harrison and Sons, London, August 1887, s.15-16, Belge No.40 ve 43
[1236] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1000/33

kalış süresini uzatma tercihini Wolff'a bıraktığını fakat Wolff'un İstanbul'da kalış süresini yalnızca kısa bir süre uzatabileceğini bildirdi.[1237]

Diğer taraftan, Lord Salisbury'nin sözleşmenin onaylanması için verdiği süreye rağmen, Padişah ve Babıali herhangi bir çözüm bulamamıştı. Bu sebeple sözleşmenin onaylanması için 11 Temmuz'da Fransız ve Rus elçilerinin tehditlerine karşı, Wolff'dan teminat istendi. Wolff ise bu durumu Salisbury'ye bildirdi.[1238] Ancak meselenin bir hayli uzaması Lord Salisbury'yi oldukça zor bir durumda bırakmıştı. Rüstem Paşa, bununla ilgili olarak parlamentodaki çoğunluğun ek süre verilmesinden memnun olmadığını, kabineyi destekleyenlerin bile Salisbury'nin bu konuda ek ufak bir müsamaha göstermesi hâlinde parlamentonun kabineyi düşüreceği kanaatinde olduklarına dikkat çekmekte ve mevcut Salisbury kabinesinin düşmesinin Osmanlı Devleti için zararlı olacağı yorumunu yapmaktaydı.[1239] Bu konuda, Lord Salisbury ve bir kabine üyesi Rüstem Paşa ile yaptıkları görüşmede Wolff'un İstanbul'da daha fazla kalmasının kabinenin bekasını gündeme getireceğini ve bu sebeple Wolff'un İstanbul'da bir gün daha kalamayacağını ifade etmişlerdi.[1240] Böylece, Sir Drummond Wolff 15 Temmuz günü İstanbul'dan ayrıldı.[1241]

Sir Drummond Wolff İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, Rüstem Paşa bu defa sözleşmenin onayıyla ilgili görüşmelerin İstanbul'da devam etmesi ve bu konuda İngiliz Büyükelçisi Sir William White'a talimat verilmesi için Lord Salisbury ile görüştü. Lakin Lord Salisbury, parlamentodaki durumun müsait olmadığını ve Osmanlı hükümetinin arzusunu yerine getirememekten dolayı üzgün olduğunu belirtti. Ayrıca, birbiri ardınca verdiği ek sürelerden dolayı eleştirilere maruz kaldığını ve artık parlamentonun tavrına rağmen müsaade göstermesinin mümkün olmadığını söyledi.[1242]

Bu sırada Bulgaristan Prensliği'ndeki kriz ise yavaş yavaş bir çözüme ulaşıyordu. Bulgaristan'daki naipler kurulu, Saxe-Coburg hanedanından Prens Ferdinand'ı aday göstermiş ve Ferdinand Temmuz 1887'de Bulgar meclisi tarafından Bulgaristan Prensi olarak seçilmişti.[1243] Ancak Rusya, Prens Ferdinand'ı tanımamış ve Bulgaristan'dan

[1237] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1000/34
[1238] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, August 1887, s.20, Belge No.50
[1239] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1000/36
[1240] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 204/69
[1241] *Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission*, August 1887, s.21, Belge No.53
[1242] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1000/38
[1243] Yasamee, a.g.e. s.318-319

çıkarılması için teşebbüslerde bulunmuştu. Bunun karşısında İngiltere, Avusturya ve İtalya'nın Prens Ferdinand'ı desteklemesiyle bu teşebbüsler başarısız olmuştur.[1244]

1887 Mısır Sözleşmesi'nin onaylanmaması sonrasında, II. Abdülhamid için bu mesele henüz bitmemişti. Padişah, Mısır konusunda bir çözüm bulunmasını istiyordu. Mart 1888'de Lord Salisbury'nin oğlu İstanbul'u ziyaret ettiğinde[1245] II. Abdülhamid, bunu bir fırsat olarak değerlendirdi. Bu sebeple, Salisbury'nin oğluyla görüşerek babasına tebliğ edilmek üzere Mısır konusundaki düşüncelerini dile getirdi.[1246] Bunun üzerine Lord Salisbury, 3 Nisan'da Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüştü. Salisbury, bu görüşmede ilk önce Padişah tarafından oğluna gösterilen iltifattan ötürü teşekkür etti. Sonrasında, anladığı kadarıyla Padişah'ın Mısır'daki nüfuzunun azalmasından endişe ettiğini fakat bu durumda herhangi bir değişiklik olmayacağını beyan etti. Bununla birlikte, sözleşmenin onaylanmamasından dolayı İngiltere hükümetinin bu konuda yeni bir siyasi başarısızlık tehlikesine karşı daha dikkatli davrandığını ve tereddüt içerisinde olduğunu belirtmekteydi.[1247]

Ekim 1889'da ise Arminius Vambery, İngiltere hükümeti ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi için aracılık yapmaya başladı. Bu noktada II. Abdülhamid, Mısır Meselesi'nde bir çözüm sağlanmasını yeniden gündeme getirdi. Ancak 1889-1892 yılları arasında Vambery ve Dışişleri Müsteşarı Sir Philip Currie aracılığıyla iki devlet arasında Mısır konusunda yapılan görüşmelerde Başbakan Lord Salisbury'nin yeni bir çözüm fikrine karşı mesafeli davranması sebebiyle herhangi bir başarı sağlanamadı ve 1892 yılında Gladstone'un iktidara gelmesinden ötürü Mısır konusu böylece kapandı.[1248]

3.3.Sudan'ın İşgali ve İngilizlerin Mısır'da Kalıcı Olma Çabaları

1885 yılında Mehdi hareketinin Hartum'u ele geçirmesinin ardından, hareketin lideri olan sözde Mehdi kısa süre içerisinde ölmüş ve yerine halifesi olan Abdullah geçmişti.[1249] Halife Abdullah zaman içerisinde Sudan'da otoritesini kurmayı başardı.[1250]

[1244] Erol Çetin, a.g.e. s.172-175
[1245] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi, 2/32
[1246] *BOA*, İrade, Dahiliye, 1077/84489
[1247] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 212/59
[1248] Serdar Bay, *İngiliz Sir Philip Henry Wodehouse Currie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1893-1898)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2022, s.77-80; Arminius Vambery, *Abdülhamid Türkiyesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022, s.252-256
[1249] Özdağ, a.g.e. s.157-158
[1250] Abdullah Özdağ, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 42, Güz 2017, 125-127

1896 yılına gelindiğinde ise, bölgedeki kabileler ile yaşadığı çatışmalar sebebiyle Halife Abdullah'ın Sudan'daki otoritesi sarsılmaya başladı. Bu esnada İngiltere hükümeti muhtemelen bu durumdan faydalanmak için Sudan üzerine bir sefer planlamaktaydı. Sudan üzerine yapılması düşünülen sefer tartışılırken, 1 Mart 1896'da İtalyan kuvvetleri Habeşistan'a karşı ağır bir mağlubiyet almıştı. Bu mağlubiyet sonrasında Halife Abdullah harekete geçerek, Sudan'ın doğusunda İtalyan kuvvetlerinin elinde bulunan Kassala şehrini kuşattı.[1251]

Halife Abdullah'ın Kassala'yı kuşatması, Başbakan Lord Salisbury'nin hızlı bir şekilde Sudan'daki Dongola şehrine sefer düzenleme kararı almasına sebep oldu. Lord Salisbury, bu kararını 13 Mart'ta Mısır Başkonsolosu Lord Cromer'e bildirdi. Bu seferin maksadı, hem Kassala'da bulunan İtalyanlara yardım ederek Halife kuvvetlerinin bölgede önemli bir başarı kazanmasını engellemek hem de Nil Nehri üzerinde Mısır'ın nüfuzunu tesis etmek olarak açıklandı.[1252] Bu çerçevede söz konusu sefer için İngiliz subayların idaresinde bulunmak üzere, Mısır askerlerinin kullanılmasına karar verildi. Hazırlıkların ardından, 20 Mart 1896'da Akaşe'nin ele geçirilmesiyle Dongola şehri üzerine ilerleyiş başladı.[1253]

Dongola Seferi'nin başlaması üzerine, Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa, 25 Mart tarihinde Lord Salisbury ile görüşerek Mısır askerlerinin Sudan'a gönderilmesiyle ilgili izahat istedi ve aynı zamanda bu durumun Osmanlı Devleti tarafından kınandığını bildirdi. Lord Salisbury, buna cevap olarak İngiltere'nin her zaman için Padişah'ın hükümranlık haklarını kabul ettiği ve bunlara riayet ettiğini fakat mevcut durumun Mısır'ın içişleriyle ilgili olduğunu dolayısıyla Hıdiv'i ilgilendirdiğini belirtti. Ayrıca, İngiltere hükümetinin Hıdiv'in ve bağlı olduğu Osmanlı Devleti'nin işlerine karışamayacağına değindi ve Hıdiv'in kendisine verilen yetkileri dışına çıkmadığını savundu. Sonrasında Antopulo Paşa, Sudan'a asker gönderilmesi konusu parlamentoda müzakere edilirken, hiç kimsenin Padişah'ın hukukunu dikkate almadığı dile getirdi. Bunun karşısında Lord Salisbury, söz konusu müzakerenin yalnızca muhalif partiyi ikna etmek için yapıldığını, dolayısıyla bu müzakerelerde Padişah'ın hukukunun tartışma konusu olmadığını söyledi.[1254] Lord Salisbury, bu meselenin Mısır'ın içişleriyle ilgili olduğunu ve İngiltere'nin Hıdiv'in işlerine karışamayacağını söylemesine rağmen, Mısır

[1251] Özdağ, a.g.e. s.174-175
[1252] Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, The Isis Press, İstanbul, 2017, C.V, s.129
[1253] Özdağ, a.g.e. s.176-178
[1254] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1004/7

Hıdivliği'nden gelen bilgiler Dongola Seferi'ne İngiltere'nin yönlendirmesiyle girişildiği yönündeydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu seferi engellemek için yapabileceği bir şey yoktu.[1255]

Öte yandan, Dongola Seferi esnasında Sevakin'in savunması için Hintli askerlerin kullanılması gündeme gelmişti. Sevakin, Kızıldeniz'de önemli bir liman şehri olması ve Hicaz'ın güvenliği açısından etkili bir konumda bulunması sebebiyle, bu durum Osmanlı Devleti'ni rahatsız etti.[1256] Bunun üzerine, 22 Nisan'da Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa ile Lord Salisbury arasında bu konuda bir görüşme yapıldı. Salisbury, Sevakin'e yabancı askerlerin yerleştirilmesinin yalnızca bir fikir olduğunu ve böyle bir şeyin şimdilik söz konusu olmadığını beyan etti. Bunun yanında, Mısır Hıdivi'nin bazı askerî tedbirler için Sevakin'de bulunan askerleri oradan alarak, bölgenin savunmasını yabancı askerlere vermesi hâlinde, bu durumun İngiltere ile ilgili bir durum değil, Hıdiv ile ilgili bir durum olacağını ekledi.[1257] İngiltere hükümeti, kısa bir süre sonra Sevakin'e Hintli askerlerin gönderilmesi yönünde karar aldı.[1258] Osmanlı Devleti bunu haber aldıktan sonra, Antopulo Paşa bir kez daha Lord Salisbury ile görüştü. Salisbury, bu görüşmede iddiaları yalanlayarak bu konuda henüz bir karar verilmediğini söyledi. Antopulo Paşa ise, Mısır askerlerinin Osmanlı kuvvetlerinin bir parçası olduğunu ve bu askerlerin yeterli gelmemesi durumunda Osmanlı Devleti'nden yardım almak için müracaatta bulunulması gerektiğini belirtti. Ayrıca İngiliz gazetelerine göre, Mehdi kuvvetlerinin Sudan'ın içine doğru çekildikleri dolayısıyla Mısır askerlerini Sevakin'den çıkarmaya gerek olmadığını ifade etti. Ancak Lord Salisbury, Mısır hükümetinin bölgedeki Arap kabilelerinin meylini kaybetmemek için düşmanın üzerine gitmek istediğini ileri sürdü.[1259]

İlerleyen günlerde, Salisbury'nin sözlerinin aksine Sevakin'e Hintli askerlerin yerleştirilmesiyle, 5 Haziran'da Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa bu durumu protesto etti. Lord Salisbury ile görüşen Antopulo Paşa, önceki görüşmelerde Sevakin'e yabancı asker yerleştirilmesine karşı olduklarını ve bölgedeki askerlerin değiştirilmesi gerektiği takdirde bunun yalnızca Osmanlı Devleti'nin hakkı olduğunu bildirmesine rağmen, Sevakin'e yabancı askerlerin yerleştirildiğine şahit olduklarını belirtmekteydi. Salisbury ise, Padişah'ın Mısır üzerindeki hukukuna zarar vermek gibi bir düşüncelerinin

[1255] Neval Milanlıoğlu, *Osmanlı İdaresinde Sudan (1821-1899)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2023, s.332-333
[1256] Özdağ, a.g.e. s.181-182
[1257] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1010/2
[1258] Özdağ, a.g.e. s.182
[1259] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1010/4

olmadığına dair teminat verdi. Ayrıca, Sevakin'de bulunan Hint askerlerinin Mısır Hıdivi tarafından tayin edilen bir komutanın idaresinde olduklarını söyledi ve bu şekilde Hıdiv'in kendisine verilen fermanlara aykırı bir şey yapmadığını savundu.[1260] Lakin Osmanlı Devleti bu konudaki itirazlarını sürdürmekteydi. Antopulo Paşa, 18 Haziran'da Lord Salisbury ile görüşerek Sevakin'in tahliyesini talep etti ve ısrarcı oldu. Lord Salisbury, cevap olarak geçmişteki örneklere uygun bir şekilde hareket edildiğini ve başka bir şey yapılmadığı belirtiyordu. Lord Salisbury'nin İstanbul'dan aldığı bilgilere göre, bu meselelerin ortaya çıkma sebebi Rusya'nın tahrikleriydi. Bu sebeple, Padişah ile Osmanlı Devleti'nin kendi menfaatlerini takdir edecekleri ümidinde olduğunu çünkü Rusya'nın Osmanlı hükümetini İngiltere'den daha iyi korumayacağını söyledi. Antopulo Paşa ise Sevakin'in mukaddes toprakların karşı tarafında yer alması sebebiyle Osmanlı Devleti için fevkalâde önemli bir noktada bulunduğunu ve bundan ötürü Osmanlı hükümetinin Sevakin'in en kısa zamanda tahliye edileceği inancını taşıdığını bildirdi. Antopulo Paşa sonrasında, Sevakin'de bulunan Hint askerlerinin başka bir yerde görevlendirilmesi ve Sevakin'in savunması için Mısır askerlerinin kullanılmasıyla meselenin çözüleceği fikrini ortaya attı. Lord Salisbury, zararsız olarak gördüğü bu fikri düşüneceğini belirtti fakat bu konuda bir söz vermedi.[1261] Neticede, Lord Salisbury'nin bu konudaki tavrını sürdürmesi sebebiyle Sevakin'deki durumla ilgili herhangi bir değişiklik yaşanmadı.[1262]

Sudan'daki sefer devam ederken Salisbury, Haziran ayında Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada seferin maliyeti sebebiyle askerî harekâtın şimdilik Dongola'da sona ereceğini, bununla birlikte ilerlemek için hazırlıklı olmak gerektiğini zira Mısır'ın güvenliğinin Hartum ele geçirilene kadar tesis edilemeyeceğini ifade etmişti.[1263] Lord Salisbury'nin konuşmasına uygun olarak, General Kitchener komutasındaki İngiliz-Mısır ordusu 23 Eylül 1896'da Dongola'yı işgal etti ve Dongola'nın güvenliği sağlandıktan sonra ordunun Sudan'daki ilerleyişi durdu.[1264]

Sudan seferi aynı zamanda, İngiltere hükümetinin Mısır'da kalıcı olma çabalarına dayanmaktaydı. Nitekim Eylül ayı sonlarında Çar II. Nikolay, İskoçya'daki Balmoral Kalesi'nde Kraliçe Victoria'yı ziyaret ettiğinde Başbakan Lord Salisbury ile II. Nikolay arasında bir görüşme gerçekleşmişti. Bu görüşme sırasında konu Mısır'a geldiğinde Lord Salisbury, yakın zamanda Mısır'ı tahliye etme niyetleri olmadığını belirtmekteydi.

[1260] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1010/7
[1261] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1010/14
[1262] Özdağ, a.g.e. s.183
[1263] *Hansard*, House of Lords, 12 June 1896, C.41, s.938
[1264] Özdağ, a.g.e. s.188-189

Ayrıca, Mısır'da tesis ettikleri düzeni bırakabilecekleri güvenilir bir Hıdiv çıkmadığı müddetçe Mısır'dan ayrılmayı düşünmediklerini dile getirdi.[1265]

Öte yandan, Dongola'nın işgal edilmesi Halife Abdullah'a oldukça zarar vermişti. Sudan'daki ilerleyişi durdurmak mecburiyetinde kalan İngiliz yetkililer ise, Halife Abdullah'ın zayıf düşmesinden faydalanmak maksadıyla Halife Abdullah'a bir teklif götürmüşlerdi. Bu teklife göre, Berber ve Hartum şehirlerini tahliye ederek, Nil Nehri'nin uzağındaki Kordofan'a çekilmesi hâlinde orada kuracağı hükümetin bağımsızlığı Mısır hükümeti tarafından onaylanacaktı.[1266] Ancak Halife Abdullah, uzlaşmayı kabul etmedi. Bunun üzerine, İngiliz-Mısır ordusunun Sudan'daki ilerleyişine devam etmesi kararı alındı ve Ağustos 1897'de Halife Abdullah'ın kuvvetlerine karşı oldukça önemli bir zafer kazanıldı. Bu zafer sonrasında ise Eylül 1897'de İngiliz-Mısır ordusu Berber şehrini işgal etti.[1267] Berber şehrinin işgaliyle, İngiliz otoritelerinin 1897 yılındaki askerî planları gerçekleşti ve İngiliz-Mısır ordusunun Sudan'daki ilerleyişi geçici olarak durdu.[1268]

Halife Abdullah, Berber şehrini kaybettikten sonra Omdurman'da büyük bir askerî hazırlığa başladı. Bunun üzerine, İngiliz-Mısır ordusu Omdurman'a doğru harekete geçti ve Nisan 1898'de bu ilerleyişi engellemeye çalışan Halife Abdullah'ın güçlerini mağlup etti. İngiliz-Mısır ordusunun ilerleyişine devam etmesiyle, 2 Eylül 1898 tarihinde Omdurman'da iki taraf arasında büyük bir savaş meydana geldi ve Halife Abdullah çok ağır bir mağlubiyete uğradı. Bu mağlubiyetin ardından, Halife Abdullah kaçmak zorunda kaldı ve böylece Hartum İngiliz-Mısır müşterek kuvvetleri tarafından ele geçirildi.[1269]

Hartum ele geçirildikten sonra şehre Mısır bayrağının yanında İngiliz bayrağı asıldı. Bu durum, Babıali tarafından Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hükümranlık haklarının göz ardı edilmesi olarak yorumlandı ve protesto edildi. Ancak Salisbury, bu protestolara her defasında kayıtsız kalmaktaydı.[1270] Bu durum karşısında, Mısır'daki Osmanlı Fevkalâde Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Mısır Hıdivliği'nden bir izahat istedi. Mısır Hıdivliği ise, İngiltere hükümetinin Sudan'daki sefere sağlanan askerî ve maddi destek sebebiyle Hartum'da Mısır bayrağının yanında İngiliz bayrağının asılması talimatını verdiğini bildirdi. Ayrıca, Mısır Hıdivliği'nin verdiği bilgiye göre, İngiltere

[1265] Margaret M. Jefferson, "Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896", *The Slavonic and East European Review*, Cilt 39, Sayı 92, 1960, s.217
[1266] Milanlıoğlu, a.g.e. s.338-339
[1267] A.g.e. s.341-342
[1268] Özdağ, a.g.e. s.196
[1269] Milanlıoğlu, a.g.e. s.342-343
[1270] Özdağ, a.g.e. s.216

hükümeti Sudan ile ilgili her konuda kendilerine danışılmasını dikte etmişti.[1271] Gerçekten de Lord Salisbury, İngiltere hükümetinin Sudan konusunda öncelikli söz sahibi olması gerektiği kanaatindeydi. Salisbury, Lord Cromer'e gönderdiği bir telgrafta Mısır Hıdivliği nezinde bu hususa özellikle dikkat çekilmesini istemişti.[1272] Bu noktada Lord Salisbury'nin başında bulunduğu İngiltere hükümetinin, Mısır hükümeti üzerinde ciddi anlamda nüfuz kurmaya başladığı görülmektedir.

Sudan'ın işgali tamamlandıktan sonra, İngiliz General Kitchener Nil Vadisi'ni kontrol altına almak için güneye indi. 19 Eylül'de Faşoda'da Fransız bayrağı ile karşılaştı. Bunun üzerine, bölgedeki Fransız generalden bayrağın indirilmesini istedi. Lakin Fransız generalin bu talebi reddetmesiyle, General Kitchener da bölgeye bir İngiliz bayrağı dikti. Bu gelişme, Faşoda'nın hakimiyeti konusunda İngiltere ile Fransa arasında bir krizin başlangıcı oldu. Bununla birlikte, yapılan müzakerelerde İngiltere'nin gerekirse savaşa girme kararlığı karşısında, Fransa geri adım atmak mecburiyetinde kaldı ve 4 Kasım'da bölgedeki Fransız kuvvetleri çekilmesiyle kriz çözüldü.[1273]

Bu esnada Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya göre, İngiltere hükümeti aslında Sudan'ı kendi idaresi altına almak istemekteydi. Bu duruma itiraz edilmemesi halinde ise aynı şey Mısır için de gerçekleşebilirdi.[1274] Nitekim, *Faşoda Krizi*'nin çözülmesinin ardından yapılan müzakereler sonucunda 19 Ocak 1899 tarihinde İngiltere ile Mısır arasında *Condomium (Ortak İdare) Antlaşması* imzalandı. Bu antlaşmayla Sudan üzerinde İngiliz-Mısır ortak idaresi kuruldu ve Sudan'ın bir genel vali tarafından idare edilmesine karar verildi. Lakin Sudan Genel Valisi olarak, İngiliz General Kitchener seçildi ve kendisine oldukça geniş yetkiler tanındı. Bunun yanında, Sudan vilayetlere bölünerek bu vilayetlere İngiliz valiler tayin edildi. Böylece, Mısır hükümetinin Sudan'ın işlerine karışması engellendi ve Sudan neredeyse tam anlamıyla İngiltere'nin idaresi altına girdi.[1275]

Başbakan Lord Salisbury ise, 7 Şubat'ta Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada İngiltere'nin Sudan üzerinde fetih hakkına sahip olduğunu zira Sudan'ı fetih yoluyla kontrol ettiklerini ileri sürdü.[1276] Bu konuşmanın gazetelere yansıması üzerine, Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa durumu İstanbul'a bildirdi. Babıali ise hem *Condomium*

[1271] Milanlıoğlu, a.g.e. s.343-344
[1272] *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, G. P. Gooch, Harold Temperley (Ed.), C.I, His Majesty's Stationery Office, London, 1927, s.159-160
[1273] Armaoğlu, a.g.e. s.421-422
[1274] Milanlıoğlu, a.g.e. s.345
[1275] Özdağ, a.g.e. s.222-223
[1276] *Hansard*, House of Lords, 7 February 1899

Antlaşması'nın hem de bu konuşmanın protesto edilmesi için Antopulo Paşa'ya talimat verdi.[1277] Antopulo Paşa, İstanbul'dan aldığı talimatlar doğrultusunda Lord Salisbury ile Şubat ayı boyunca birçok görüşme yapmıştı. Tartışmaların yaşandığı bu görüşmelerde, Padişah'ın Sudan üzerindeki haklarının Antopulo Paşa tarafından ısrarlı bir şekilde savunulması sonucunda, nihayet 28 Şubat'taki görüşmede Lord Salisbury, Padişah'ın işgal öncesinde Sudan üzerinde sahip olduğu hakların aynı şekilde devam ettiğini beyan etmek zorunda kaldı. Salisbury, bunun yanında İngiltere'nin Sudan'ı geri alarak bu hakları kısıtlamak istemediğini bilakis Sudan'ı Hıdiv'e ve Mısır'a iade ederek, Padişah'a büyük bir hizmette bulunduklarını belirtti. Lord Salisbury'ye göre, İngiltere'nin bu teşebbüsü olmasaydı Kahire'nin tehlikeye düşebilirdi. Bu yüzden İngiltere hükümeti Padişah'tan dostça bir tavır beklemekteydi. Antopulo Paşa ile Lord Salisbury arasındaki görüşmelerde, Salisbury'nin gerek parlamentoda gerekse görüşmeler sırasında kullandığı fetih hakkı tabiri de tartışma konusu olmuştu. Salisbury, bu tabiri ilk önce parlamentoda Fransızlara karşı kullandığını ve Antopulo Paşa ile yaptığı görüşmelerde de zaruri olarak tekrar ettiğini açıklamak durumunda kaldı.[1278]

Lord Salisbury'nin Sudan konusundaki sözleri II. Abdülhamid tarafından yeterli görüldü ve Padişah mesele büyütmek istemedi. Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa vasıtasıyla 2 Mart 1899'da Antopulo Paşa'ya gönderilen telgrafta, Lord Salisbury'nin beyanlarının İngiltere hükümetinin Osmanlı Devleti hakkında eskiden beri mevcut olan iyi niyetine bir işaret olarak görüldüğü ve bundan ötürü Babıali'nin konuyla ilgili protestosunun bildirilmesine gerek kalmadığı ifade edilmekteydi. Bunun yanı sıra, Padişah'ın konuyla ilgili endişesinin tamamen kaybolduğu ve Lord Salisbury'nin bu beyanatının vükela toplantısında okunarak, devlet nezdinde adeta bir senet kabul edildiği ayrıca bu konuda bir hataya düşmemesi için mevcut durumun Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya da bildirildiğine değiniliyordu. Bunlara ek olarak, Sultan II. Abdülhamid'in Lord Salisbury ile olan tanışıklığı çok eskilere gittiği için Lord Salisbury'nin bu beyanatının aynı zamanda Padişah ile ilgili samimi hislerinin ve aralarındaki hukuka değer vermesinin bir işareti olarak görüldüğüne dikkat çekilmişti. Bunun sonucu olarak, Padişah'ın memnuniyetinin ve İngiltere hükümetine karşı dostça hislerinin Lord Salisbury'ye bildirilmesi, ilaveten teşekkür edilmesi istenmekteydi. Son olarak, görüşmelerdeki başarısından dolayı Padişah tarafından Antopulo Paşa'ya murassa Osmanî Nişanı ihsan edildiği bilgisi veriliyordu.[1279]

[1277] *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, 118/24
[1278] *BOA*, Hariciye Nezareti, Londra Sefareti, 479/1
[1279] Aynı belge.

Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle, Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa'ya ihsan edilen murassa Osmanî Nişanı 3 Mart'ta Londra'ya gönderildi.[1280] Antopulo Paşa, aynı gün Lord Salisbury ile görüşmüştü. Salisbury, Sudan hakkındaki beyanlarının Padişah'ı memnun etmesinden ve Padişah'ın kendisine iltifatlarından dolayı duyduğu sevinci dile getirdi. Antopulo Paşa'nın bu meselenin güzel bir şekilde halledilmesinin iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendirmesi yönündeki ümidini belirtmesi üzerine, Lord Salisbury İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin güçlü ve huzur içerisinde olmasını arzu ettiğini ve kendisinin şahsî hissiyatının da bu yönde olduğunu ifade etti.[1281]

Lord Salisbury'nin Sudan'a yönelik takip ettiği siyaset incelendiğinde, bu süreçte Mısır hükümeti üzerinde ciddi bir nüfuz kurulması, işgal sonrasında imzalanan ortak idare antlaşmasına rağmen Sudan'ın adeta İngiltere'nin idaresi altına girmesi ve *Faşoda Krizi* sırasında gerekirse Fransa ile savaşa girilmesi yönünde gösterilen kararlılık, İngiltere hükümetinin hem Mısır'da hem de Sudan'da kalıcı olma çabalarını ortaya koymaktadır.

[1280] *BOA*, Hariciye Nezareti, Londra Sefareti, 478/14
[1281] *BOA*, Hariciye Nezareti, Londra Sefareti, 479/1

4.TESELYA HARBİ (1897)

1895 yılından itibaren Girit Adası'nda ortaya çıkan karışıklıklar bir isyana dönüşmüştü. Sonrasında, Yunanistan'ın Girit Adası'nı ilhak etmeye çalışması ve Osmanlı Devleti'ne karşı çatışmacı tutumu sebebiyle, 1897'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında *Teselya Harbi* yaşandı. Bu savaşın ardından ise, Girit'te muhtariyet idaresi tesis edildi. Haziran 1895'te üçüncü başbakanlık dönemi başlayan Lord Salisbury'nin bu süreçteki tavırları, kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti hakkında oldukça önemli bir yere sahiptir.

4.1.Girit İsyanı

Berlin Antlaşması ile *1868 Girit Nizamnâmesi*'nin gerekli düzenlemeler yapılarak uygulanmasına karar verilmişti.[1282] Dolayısıyla, Berlin Antlaşması'nda bulunan bu madde Girit Adası hakkında yeni reformları da ön görmekteydi. Bu çerçevede, 25 Ekim 1878'de büyük devletlerin konsoloslarının nezaretinde Babıali ile Giritli Rumların temsilcileri arasında *Halepa Sözleşmesi* imzalanmıştı. Bu sözleşmeye göre, Girit Adası'nın Hristiyan bir vali tarafından idare edilmesi ve bu valinin büyük devletlerin onayıyla 5 yıl için tayin edilmesi; Girit Genel Meclisi'nin üye sayısının Hristiyan üyeler çoğunlukta olacak şekilde düzenlenmesi ve meclisin yetkilerinin genişletilmesi; Girit Adası'nın idaresinde görev alan Hristiyan memurların Müslüman memurlardan sayıca fazla olması yönünde kararlar alınmıştır.[1283]

Halepa Sözleşmesi ve sonrasında bu sözleşmeye bağlı olarak yapılan uygulamalar Girit Adası'nda bir süreliğine sükuneti sağlamıştı. Ancak Rumlar zaman içerisinde yeni taleplerde bulunmuş ve bunun sonucunda 1884 yılında Girit Adası'nda ayaklanmalar başlamıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Girit'te yaşayan Rumların isteklerini inceleyerek 1887'de vilayet bütçesinin artırılması ve genel meclis tarafından hazırlanan layihaların 3 ay içerisinde değerlendirilmesi gibi birtakım düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemelere rağmen, Girit Adası'nda olaylar azalmak yerine aksine büyümekteydi. Bu sebeple Babıali, Girit Adası'nda asayişi temin etmek maksadıyla sert tedbirler almış ve 1889 yılında *Halepa Sözleşmesi*'nin getirdiği ayrıcalıkları büyük ölçüde sınırlandırmıştı. Bu sınırlandırmaların sonucunda, sözleşme hükümlerinde Girit Valisi'nin sabit görev süresinin kaldırılması ve memuriyetlerde Türkçe bilenlerin tercih edilmesi gibi bazı

[1282] Erim, a.g.e. s.413
[1283] Ayşe Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.28-29

değişiklikler yapılmıştı. Sonraki süreçte ise, Girit Adası'na Müslüman valiler tayin edilmiş ve Girit Genel Meclisi'nin toplanması sürekli olarak ertelenmiştir.[1284]

1895 yılına gelindiğinde, uzun bir aradan sonra toplanan Girit Genel Meclisi *Halepa Sözleşmesi*'nin yeniden uygulanması talebinde bulunmuştu. Bunun yanında meclisin Hristiyan üyeleri ısrarla Girit'e Hristiyan bir vali tayin edilmesini istemekteydi. Babıali ise, Hristiyan vali ısrarı karşısında direnmedi ve Mayıs 1895'te Turhan Paşa'nın yerine Girit Valisi olarak Padişah'ın güvendiği isimlerden bir tanesi olan Alexander Karatodori Paşa[1285] tayin edildi. Karatodori Paşa'nın tayini ilk başta Rumlar tarafından olumlu karşılanmasına rağmen, bir süre sonra valiye karşı gösterilen itaatsizlikler Girit Adası'nın idare edilmesini bir hayli zorlaştırdı.[1286] Bu sırada, Yunanistan'daki Girit komitesi de yerel halkı kışkırtmak için temsilcilerini Girit Adası'na göndermişti. Böylece, Eylül ayından itibaren Girit Adası'nda isyan faaliyetleri başladı. Aralık ayında İstanbul'a gelen raporlara göre, Girit'teki durum oldukça kötüye gitmekteydi.[1287] Birkaç ay sonra durumun kontrolden çıkması üzerine, Şubat 1896'da Karatodori Paşa istifa etti ve Turhan Paşa yeniden Girit Valiliği'ne tayin edildi.[1288]

Turhan Paşa, Girit'e geldikten sonra mevcut durumu düzeltmek için bazı tedbirler aldı. Bunların arasında ahaliyi teskin etmeleri için Hristiyan ve Müslüman eşraftan bir komisyon oluşturulması, isyancılar için genel af çıkarılması, Girit Genel Meclisi'nin toplantılarının ertelenmesi gibi hususlar yer almaktaydı. Turhan Paşa, bu tedbirlerle barışçıl bir çözüm sağlamak niyetindeydi. Lakin Mayıs ayında Girit Adası'nda gerginlik zirveye ulaştı ve isyancılar Müslümanlara yönelik saldırılara başladı. Bir süre sonra olaylar bir Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüştü.[1289] Bu durum karşısında, Babıali Girit Adası'na ilave asker gönderilmesine karar vererek, önemli miktarda askerle birlikte yeni vali ve askeri komutan sıfatıyla Abdullah Paşa'yı adaya gönderdi. Abdullah Paşa Girit Adası'na gelerek, isyancılarla sert bir şekilde mücadeleye girişti. Bu mücadele devam ederken Yunanistan'dan Girit'e silah, mühimmat ve gönüllüler gelmekteydi.[1290] Bunun üzerine, büyük devletlerin Atina'daki elçileri Yunanistan hükümetini Girit'in işlerine karışmaması için uyardı. Bunun yanında, büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri

[1284] A.g.e. s.29-37
[1285] Sururi, a.g.e. s.179
[1286] Adıyeke, a.g.e. s.140
[1287] Pınar Şenışık, *Girit: Siyaset ve İsyan 1895-1898*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.130
[1288] Adıyeke, a.g.e. s.141-142
[1289] Şenışık, a.g.e. s.132-139
[1290] A.g.e. s.142-143 ve 145

tarafından 25 Haziran 1896'da Osmanlı hükümetine müşterek bir nota verildi.[1291] Elçiler bu nota vasıtasıyla, Hristiyan bir vali tayin edilmesi, 1878 Halepa Sözleşmesi'nin uygulanması, Girit Genel Meclisi'nin toplanması ve genel af ilan edilmesi talebinde bulunmuşlardı.[1292] Osmanlı hükümeti ise, Temmuz ayının başlarında bu talepleri kabul ettiğini açıklayarak, söz konusu talepleri yerine getirmek maksadıyla çalışmalara başladı. Bu çalışmalar dahilinde ilk önce, Temmuz ayında Vali Abdullah Paşa üzerinde yalnızca komutanlık görevi bırakılarak, Girit Valiliği'ne Georges Berovitch Paşa tayin edildi ve Girit Genel Meclisi açıldı.[1293] Ancak Avrupa devletleri bu kez de Girit Adası'nda askerî otorite olan Abdullah Paşa'nın sivil otoriteden daha güçlü olduğunu ileri sürerek azledilmesini istemişlerdi. Bu konuda Babıali'ye yapılan baskılar neticesinde Abdullah Paşa görevden alınarak yerine İbrahim Paşa getirildi.[1294]

Lord Salisbury ise, gelişmeleri Londra'dan takip etmekteydi. Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa'nın 8 Ağustos'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta Salisbury'nin olaylara bakış açısı ortaya koyuluyordu. Şöyle ki, İngiliz gazeteleri *Daily Chronicle* ve *Daily Graphic*'in İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan telkin edildiği düşünülen haberlerine göre, büyük devletler ve özellikle Avusturya, Osmanlı Devleti'nin bekasını arzu etmeleri sebebiyle Girit isyanına Yunanistan'dan erzak ile mühimmat gönderilmesini engellemek ve ayrıca Osmanlı hükümetinin benimsediği tedbirlerin uygulanmasını kolaylaştırmak maksadıyla Girit Adası'nın denizden abluka altına alınmasını teklif etmekteydi. Ancak Lord Salisbury, Anadolu'da yaşanan karışıklıklar ve Ermenilerin katledilmesi (iddiaları) sebebiyle İngiltere'de kamuoyunun galeyana geldiğini, dolayısıyla Osmanlı hükümetinin mevcut idaresinin ıslah edilmesine yönelik tedbirler dışında, Osmanlı Devleti'nin bekasının korunması için uygulanacak tedbirlere iştirak etmeyeceğini net bir şekilde belirtiyordu.[1295]

Diğer taraftan, Girit Adası'nda *1878 Halepa Sözleşmesi*'nin bazı düzenlemelerle birlikte yeniden uygulamaya koyulması gündemdeydi. Bu konuda Avrupa devletleri tarafından da Babıali'ye ciddi bir baskı yapılmaktaydı. Bunun üzerine, Girit'e gönderilen Osmanlı temsileri ile Giritli Hristiyanlar arasında Avrupa devletleri konsoloslarının nezaretinde Ağustos ayı ortalarında görüşmelere başlandı. Bu görüşmeler neticesinde

[1291] Metin Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2001, s.30
[1292] Adıyeke, a.g.e. s.144
[1293] A.g.e. s.152
[1294] Şenışık, a.g.e. s.151-157
[1295] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 359/36

ortaya çıkan düzenlemeleri içeren metin, 27 Ağustos 1896'da kabul edildi.[1296] Bu metin, *1878 Halepa Sözleşmesi*'ni esas almakla birlikte, bu sözleşmenin daha detaylı bir haliydi. Örneğin, bu düzenlenmiş metinde valinin yetkileri, genel meclisin seçimi ve toplanması gibi hususlar detaylı bir şekilde yer almaktaydı. Bunlara ek olarak, ilgili hükümlerin uygulanması konusunda büyük devletlerin denetimi kabul ediliyordu.[1297]

Halepa Sözleşmesi'nde yapılan düzenlemelerin Osmanlı Devleti tarafından onaylanması sonrasında, Girit Adası'ndaki isyan sona erdi. Lakin sonbahardan itibaren, Babıali'ye gelen raporlarda Girit Adası'ndaki Yunan Konsolosu'nun yerel halkı kışkırttığı ifade edilmekteydi. Bu raporlar karşısında Babıali harekete geçerek, Atina'daki Osmanlı Büyükelçisi vasıtasıyla Yunanistan hükümeti nezdinde söz konusu problemi çözmek için teşebbüslerde bulundu fakat bu teşebbüslerden herhangi bir sonuç elde edilemedi.[1298]

Ocak 1897'ye gelindiğinde, Yunanistan'ın tahrikleri sebebiyle Girit Adası'nda yeniden olaylar başladı. Bu olaylar karşısında Vali Berovitch Paşa istifa ederek, kısa sürede Girit'ten ayrıldı.[1299] Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa ise, 30 Ocak'ta Lord Salisbury'ye Girit ile ilgili bir rapor sundu. Bu raporda, Osmanlı hükümetinin Girit Adası'nda huzur ve barışı tesis etmek için gayret gösterdiğine fakat bunun karşısında reisleri Yunanistan'da bulunan Girit ihtilal komitesinin isyan çıkarmaya çalıştığına dikkat çekilmekteydi.[1300]

5 Şubat tarihinde Atina'dan Londra'ya gelen bilgilere göre, Yunanistan hükümeti Giritli Hristiyanları korumak için adaya savaş gemisi göndermek niyetindeydi. Lord Salisbury, aynı gün Atina'daki İngiliz Büyükelçisi'ne gönderdiği telgrafta kendisine ulaşan raporlardan anladığı kadarıyla, Girit'te yaşanan durumdan Hristiyanların da en az Müslümanlar kadar suçlu olduğunu ve Türk birliklerinin iyi davranışlarda bulunduklarını dolayısıyla Yunanistan hükümeti tarafından Girit Adası'na savaş gemisi gönderilmesinin düşüncesizce bir hareket olacağını ifade etmekteydi. Ancak aynı günün akşamında Atina'dan gelen telgrafta, Yunanistan hükümetinin meclisin baskıları karşısında Girit'e gemi göndermeye karar verdiği bildiriliyordu.[1301] Bu sırada Osmanlı hükümeti, Girit Adası'na daha fazla asker göndermek konusunda İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Philip

[1296] Şenışık, a.g.e. s.157-158
[1297] Adıyeke, a.g.e. s.156-157
[1298] Şenışık, a.g.e. s.160-161
[1299] Adıyeke, a.g.e. s.160
[1300] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, Harrison and Sons, London, 1897, s.4, Belge No.7
[1301] A.g.e. s.6-7, Belge No.12-13 ve 15

Currie'nin tavsiyesini sormuş, Philip Currie ise, daha fazla asker gönderilmesinin Girit'te genel bir Hristiyan isyanına sebep olabileceği cevabını vermişti. Philip Currie'nin bu cevabı Lord Salisbury tarafından da desteklenmişti.[1302]

Yunanistan hükümeti tarafından Girit'e gönderilen ilk savaş gemilerinden sonra, Yunanistan Prensi George komutasındaki bir başka filo da 11 Şubat'ta Girit'e doğru hareket etmişti.[1303] Bu esnada Londra'da Salisbury'nin Hariciye Müsteşarı George Curzon bir süre önce Avam Kamarası'nda Girit ile ilgili olarak yaptığı konuşmada Osmanlı Devleti'ni memnun eden beyanlarda bulunmuştu. Aynı zamanda Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa ile Lord Salisbury arasında Girit'in durumuna yönelik bir görüşme gerçekleşmişti. Lord Salisbury, bu görüşmede Yunanistan hükümetini Girit ve Makedonya'daki tahriklerden vazgeçirmek için ikna etmeye çalışmanın genel barışın korunması açısından gerekli olduğunu ve dolayısıyla bu yolda yapılanları memnuniyetle onaylayacağını söylemekteydi. Bunlara ilaveten, Yunanistan'da hükümet zayıf olmasına rağmen, halkın heyecan ve galeyanının son derece yüksek olması sebebiyle Yunan savaş gemilerinin Girit Adası sularına gönderilmesinin engellenemediğini dile getirmişti. Ayrıca İngiltere hükümeti Girit'e silah ve mühimmat gönderilmesi konusunda Atina kabinesi nezdinde gereken müracaatları yapmış fakat Atina kabinesi silah ve mühimmat gönderildiğini inkâr etmişti. Bununla birlikte kendisi buna inanmıyordu. Bu beyanların ardından Salisbury, Yunanistan'ı isyan hareketlerini teşvik etmekten vazgeçirmek için diğer devletler gibi İngiltere'nin de nüfuzunu tamamıyla kullanacağına dair teminat vermiştir.[1304]

Yunanistan hükümeti ise, 13 Şubat'ta huzur ve barışı sağlamak için Girit Adası'nı işgal edeceğini bildirmişti.[1305] Yunanistan, aynı gün 2 bin kişilik bir kuvvetle Girit'e çıkarma yaparak adayı işgale başladı.[1306] Osmanlı Devleti'nin bu konudaki en büyük destekçisi, Almanya olmuştu. Osmanlı Devleti'nin Berlin Büyükelçisi ile görüşen Almanya Dışişleri Bakanı, Padişah'ın askeri tedbirlere müracaat etmemesini hikmetli ve doğru bir iş olarak gördüğünü belirtmiş ve takdir etmişti. Bunun yanında, Yunanistan'ın tavır ve hareketlerinin devletler hukukuna ve Osmanlı toprak bütünlüğüne aykırı olarak, genel barışı tehlikeye attığına dair görüşü, devletler nezdinde de savunduklarını beyan etmekteydi. Ayrıca, devletlerin de bu fikre katıldıklarını ve Yunanistan'ın hareketlerinin

[1302] A.g.e. s.7-8, Belge No.17-18
[1303] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.37
[1304] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Sadaret, 11/31
[1305] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.29, Belge No.70
[1306] Armaoğlu, a.g.e. s.549

engellenmesi konusunda devletler arasında bir ittifaka varıldığını dile getirmişti. Osmanlı Devleti, İngiltere hükümetine de müracaat etmiş fakat Lord Salisbury yazlığında olduğu için İngiliz Hariciye Müsteşarı yoluyla kendisine haber gönderilmişti.[1307] Lord Salisbury, ertesi gün İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Currie'ye gönderdiği talimatla bu konudaki tavrını ortaya koydu. Bu talimatta, Yunanistan'ın hareketinin İngiltere hükümetinin en ciddi uyarılarına rağmen yapılmış olduğu ve eğer faydalı olacağı düşünülüyorsa İngiltere kabinesinin söz konusu uyarılarını tekrar etmeye hazır olduğu fakat İngiltere'nin nasihatlerini zorla kabul ettirmek maksadıyla herhangi bir şekilde yalnız başına hareket etmeyeceğini Osmanlı Devleti'ne bildirmesi istenmekteydi.[1308]

Lord Salisbury, 15 Şubat günü Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada ise, Yunanistan hükümetini sert bir şekilde eleştirdi ve Yunanistan'ın bu hareketinin akıl ve mantığa uzak olduğunu söyledi. Buna ek olarak, İngiltere hükümeti tarafından takip edilen büyük devletlerle ittifak içerisinde hareket etme siyasetinin devam edeceğine değindi.[1309] Bu noktada, Lord Salisbury'nin Yunanistan hükümetinin hareketini oldukça yanlış bulmasına rağmen, buna karşı tek başına harekete geçmeye niyetli olmadığı söylenebilir.

Bu esnada, büyük devletler Girit Adası'ndaki durumu kontrol altına almak için yüzer kişilik kuvvetlerle çıkarma yapmışlardı.[1310] Bu şekilde Girit uluslararası bir işgale uğramıştı. Bu gelişmeler olurken Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa ise Lord Salisbury ile temas halindeydi. Antopulo Paşa, 18 Şubat'ta Salisbury ile görüşerek Yunanistan'ın tavırları sebebiyle Osmanlı Devleti'nin Yunanistan sınırlarında bazı askeri tedbirler almaya mecbur kaldığını, bu tedbirlerin Yunan çetelerinin sınırlara saldırmasını engellemek ve bölgedeki asayişi temin etmek için alındığını bildirdi. Bu durum Lord Salisbury tarafından olumlu karşılandı. Ayrıca Antopulo Paşa'ya göre, Lord Salisbury Girit konusundaki problemlerin çözülmesi hususunda ümitliydi.[1311] Sonraki günlerde Antopulo Paşa, Girit konusunda birtakım acil tedbirler alınması için Lord Salisbury'ye ısrarlı bir şekilde müracaat etmekteydi.[1312] Bu ısrarlar sonucunda Salisbury, 24 Şubat tarihinde İngiliz elçileri vasıtasıyla devletlere bir genelge gönderdi. Bu genelgeyle, Girit'te muhtariyet idaresi kurulması, uluslararası işgale son verilmesi, Girit Adası'nın

[1307] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 366/81
[1308] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 366/78
[1309] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 367/1
[1310] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.39
[1311] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 23/35
[1312] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.59-60 ve 65, Belge No.141 ve 154

Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalması, bu kararın devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne ve Yunanistan'a bildirilmesi istenmekteydi. Sonrasında, Osmanlı Devleti ile Yunanistan'dan askerlerini ve donanmalarını Girit Adası'ndan çekmesi istendiği zaman, bu talebi reddeden devlete söz konusu kararın zorla kabul ettirilmesi çözüm yolu şeklinde ortaya koyulmaktaydı.[1313] Salisbury, bu genelgeyi iki gün sonra Lordlar Kamarası'nda okudu ve Osmanlı askerlerinin ancak bir muhtariyet idaresi kurulduktan sonra çekilmesi gerektiğini, bunun karşısında Yunan askerlerinin daha önce çekilmesinin devletler tarafından talep edileceği yönündeki kanaatini beyan etti.[1314]

2 Mart 1897 tarihinde Lord Salisbury'nin genelgesine uygun bir şekilde büyük devletler harekete geçerek, Yunanistan ve Osmanlı hükümetlerine Girit'in Yunanistan tarafından ilhak edilemeyeceğini fakat bir muhtariyet idaresinin söz konusu olabileceğini ayrıca 6 gün içerisinde Yunanistan'ın askerlerini ve filosunu Girit Adası'ndan çekmesini, Yunanistan hükümetinin bunu reddetmesi halinde ise sert tedbirlere başvuracaklarını bildirmişlerdi.[1315]

Aynı günlerde Londra'da Başbakan Salisbury, Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada Yunanistan'ın Girit'le ilgili hareketlerini eleştirmekte ve devletlerin Girit'in Yunanistan tarafından ilhak edilmesine engel olmaya kesin bir şekilde karar verdiklerini, bu sebeple Yunanistan'ın devletlere meydan okuması durumunda bunun sonuçlarına katlanmak mecburiyetinde kalacağını belirtmekteydi. Lord Salisbury'nin yeğeni ve Muhafazakâr Parti'nin önde gelen isimlerinden olan Arthur James Balfour da Avam Kamarası'nda benzer ifadeler kullanıyordu.[1316] Bunların yanında Antopulo Paşa, Salisbury ile görüşerek, Girit'deki Müslüman halkın Avrupa devletleri tarafından himaye edilmesini talep etmişti. Lord Salisbury, cevap olarak söz konusu Müslüman halkın içerisinde bulunduğu kötü durumdan ötürü oldukça üzgün olduğunu ve onlara yardım edebilmek için elinden geleni yaptığını ve yapacağını söylemişti. Salisbury, ek olarak Yunan Kralı'nın düşüncesiz hareketleri karşısında hayrete düştüğünü fakat buna rağmen, devletlerin Girit'e dair kararı karşısında Yunanistan'ın uyuşma yoluna gideceği inancında bulunduğunu dile getirmişti.[1317] Ancak Salisbury'nin beklentilerinin aksine, Yunanistan Girit'ten çekilmedi. Hatta, Yunanistan hükümeti daha ileri giderek 8 Mart 1897 tarihli

[1313] A.g.e. s.75-76, Belge No.178
[1314] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 23/35
[1315] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.43
[1316] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 368/3
[1317] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 368/6

notasında Girit Adası'nda asayişin tesis edilmesi işinin kendisine bırakılmasını ve muhtariyeti uygun görmediğini devletlere bildirdi.[1318]

Yunanistan'ın uzlaşmaya yanaşmaması, doğal olarak Girit Adası'nın abluka altına alınmasını gündeme getirdi. Lord Salisbury, 10 Mart'ta Antopulo Paşa ile yaptığı görüşmede Girit Adası'nın abluka altına alınacağını ima etmekteydi. Bu sırada Atina'dan gelen bilgilere göre, Yunanistan hükümeti Makedonya'da ve özellikle Epir'de ilk olarak gönüllülerden oluşan çetelerle ve sonrasında ise düzenli askerlerin katılımıyla birlikte bir harekete girişmek niyetindeydi. Bu bilgiler kendisiyle paylaşıldığında Salisbury, edindiği bilgilere nazaran gönüllülerin bu davetlere icabet etmediklerini söyledi.[1319]

İlerleyen günlerde, İngiltere hükümeti Girit'in ablukaya alınması için amirallerine talimat verdi.[1320] Lord Salisbury, hükümetin bu kararını 16 Mart tarihinde Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmayla duyurdu.[1321] Ertesi gün Büyükelçi Antopulo Paşa ile görüşen Lord Salisbury, artık mevcut durumdan pek ümitli değildi. Bir "tımarhane" olarak nitelendirdiği Yunanistan ile uğraştıklarını ve hiçbir sorumluluğu olmayan bazı şahısların Yunanlıları destekleyerek onları yanlışa sürüklediklerini ifade ediyordu. Sonrasında Antopulo Paşa, Yunanistan'ın Osmanlı sınırlarına yönelik saldırgan bir harekette bulunmasını engellemek maksadıyla devletlerin Yunanistan üzerindeki nüfuzlarını tam anlamıyla kullanmaları için talepte bulundu. Ancak Salisbury'ye göre, artık devletlerin Atina üzerinde kullanabilecekleri bir nüfuz kalmamıştı.[1322] Bununla birlikte, Lord Salisbury'nin Girit konusundaki siyaseti İngiltere kamuoyunda önemli ölçüde desteğe sahipti. İngiliz basınında *Daily Chronicle* dışındaki gazeteler, Gladstone tarafından yazılan ve Salisbury'nin Girit hakkındaki siyasetini eleştiren bir mektubu kınamışlardı.[1323] 19 Mart'ta Lord Salisbury, Lordlar Kamarası'nda konuşarak, kendisine karşı yapılan eleştirilere cevap verdi. Salisbury, son iki sene zarfında kınanması gereken bir hareket tarzında bulunmasından dolayı Padişah'ın eleştirilebileceğini fakat bu durumun İngiltere hükümeti tarafından 1856'da alenen kabul edilen Osmanlı toprak bütünlüğü politikasını Avrupa'ya karşı terk etmesi için bir sebep teşkil etmediğini belirtti. Lord Salisbury ayrıca, Osmanlı toprak bütünlüğü politikasını daimî bir kural olarak görmediğini ve gelecekte bu konuda birçok değişiklik yapılabileceğini fakat bu

[1318] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Aynı yer.
[1319] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 368/72
[1320] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 369/38
[1321] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 369/43
[1322] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 369/62
[1323] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 369/92

değişikliklerin Osmanlı toprak bütünlüğünü Avrupa topluluğu kurallarının bir parçası olarak gören devletlerin tamamının onayına bağlı olduğunu beyan ediyordu. Son olarak, Yunanistan'ın meşru olmayan bir harekette bulunduğunu dolayısıyla İngiltere'nin görevinin Avrupa'nın ortak şekilde hareket etmesine yardımcı olmaktan ibaret olduğunu söyledi.[1324]

21 Mart günü Girit Adası, Avrupa devletlerinin donanmaları tarafından abluka altına alındı. Abluka çerçevesinde alınan kararlara göre, Yunan bandırası taşıyan hiçbir geminin Girit limanlarına girmemesi; Avrupa devletleri ve tarafsız devletlerin gemilerinin Girit limanlarına serbestçe girip erzak getirmesi fakat bu erzakın isyancılara ulaşmaması; Girit sularında bulunan Yunan gemilerinin tamamının uzaklaştırılması ve eğer gerekirse bu konuda zorlayıcı tedbirlerin kullanılması kabul edilmekteydi. Abluka kararlarına ek olarak, Girit Adası'nda Avrupa devletlerine bağlı asker sayısı da artırıldı.[1325]

Diğer taraftan, Teselya'daki Yunanistan ordusu komutanı olan Prens Konstantin 27 Mart gecesinde Osmanlı-Yunanistan sınırındaki Volos'a gönderilmişti. Bunun yanında düzensiz Yunan birlikleri, Osmanlı sınırlarında kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmaktaydı.[1326] Böylece, Mart ayı sonlarında Osmanlı-Yunanistan sınırında her iki taraf da ciddi bir askerî yığınak yapmıştı.[1327] Bu sebeple Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa, 31 Mart'ta İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir nota verdi. Bu notada, Yunanistan'ın uzlaşmaya yanaşmaması dolayısıyla Girit Adası'ndaki problemlerin hâlâ çözülememiş olduğuna değinilmekte ve Yunanistan Veliaht Prensi'nin sınır bölgesine geldiğine ve sınırlarda yığınak yapıldığına dikkat çekilmekteydi. Bu durumun ise, her an iki devlet arasında istenmeyen bir çatışmaya yol açabileceği ifade ediliyordu. Osmanlı Devleti, yaklaşan tehlikeler karşısında Avrupa devletlerinin arzusuna boyun eğmesi için Yunanistan'a karşı güç kullanmasına izin verilmesini veya Avrupa devletleri amirallerinin benzer bir şekilde Yunanistan'a karşı zorlayıcı tedbirler almasını rica etmekteydi.[1328]

3 Nisan günü ise, Lord Salisbury'ye gelen haberlerde Atina'da savaş kararı alındığından bahsedilmekte fakat savaşın ilan edileceği tarihin henüz belli olmadığı bildirilmekteydi.[1329] Bunun üzerine büyük devletler, 6 Nisan'da Osmanlı Devleti'ne ve

[1324] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 369/96
[1325] Şenışık, a.g.e. s.195
[1326] Mehmet Uğur Ekinci, *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara, 2006, s.58
[1327] A.g.e. s.60
[1328] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.165, Belge No.382
[1329] A.g.e. s.171, Belge No.401

Yunanistan'a müşterek bir nota vererek, iki taraf arasında bir savaş çıkması durumunda savaşın sorumluluğunun ilk saldırıyı yapan tarafa ait olacağını, ayrıca savaşın sonucu ne olursa olsun saldıran tarafın en küçük bir avantaj bile elde etmesine izin verilmeyeceğini bildirmişlerdi.[1330] Osmanlı Devleti, büyük devletlerin notasına cevap olarak, 10 Nisan'da Londra'daki büyükelçisi yoluyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir beyanname verdi. Bu beyannamede, Girit'teki hareketleriyle ilk olarak saldırgan tavırlar gösteren tarafın Yunanistan olduğuna ve son günlerde Yunanistan'ın Osmanlı sınırlarına yönelik birtakım saldırılarda bulunduğuna değiniliyordu. Sonrasında ise, büyük devletlerin sorumluluğun Yunanistan'da olduğunu kabul ederek, Osmanlı Devleti'nin kendisini savunma hakkını tanımaları gerektiğine dikkat çekilmekteydi.[1331]

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yaşanan gerginlik adeta zirve noktasına ulaşmışken, Yunanistan 16 Nisan gecesinde düzenli birlikleriyle Türk mevkilerine saldırdı.[1332] Osmanlı Devleti ise, müzakerelerin ardından 18 Nisan sabahında Yunanistan'a savaş ilan etti.[1333] Osmanlı Devleti, aynı gün İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na barışı korumak için çabaladığını ve artık kendini savunma hakkını kullanacağını belirtti. Ayrıca, savaşın sorumlusu olarak Yunanistan gösterilmekteydi. Buna rağmen, Osmanlı hükümetinin Yunanistan'a karşı bir fetih gayesi taşımadığı ve bu yüzden Yunanistan'ın Girit Adası ile Osmanlı sınırlarından çekilmesi hâlinde askerî harekâtın durdurulacağı bildirildi.[1334]

4.2.Osmanlı-Yunan Savaşı ve Barış Antlaşmasının İmzalanması

Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Lord Salisbury, savaşı bitirmek için büyük devletlerin arabuluculuk yapması fikrini ileri sürmüş ve Rusya hükümetine bu yönde bir teklif götürmüştü.[1335] Ancak Rusya hükümeti, arabuluculuk için uygun zamanın veya iki taraftan birinin müracaatının beklenmesi gerektiğini savundu. Bu sebeple, İngiltere hükümeti savaşın ilk günlerinde yalnızca Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlıları himaye etmekle ilgilendi.[1336]

[1330] Ekinci, a.g.e. s.65; Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.69
[1331] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.178, Belge No.418
[1332] A.g.e. s.184, Belge No.434; Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.80
[1333] Ekinci, a.g.e. s.73-74
[1334] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.185-186, Belge No.437
[1335] A.g.e. s.198 ve 201, Belge No.469 ve 481
[1336] A.g.e. s.207, Belge No.494-495

Bununla birlikte, Osmanlı ordusu kısa zamanda Yunan ordusuna karşı oldukça önemli başarılar göstererek, Tırnova, Yenişehir ve Tırhala'yı ele geçirmişti.[1337] Bunun üzerine Lord Salisbury, 30 Nisan'da yeniden hareket geçmiş ve Atina'daki İngiliz Büyükelçisi yoluyla Yunanistan hükümetine, ateşkes için devletlerin arabuluculuğunu isteyip istemediklerini sordu. 1 Mayıs'ta Atina'dan gelen haberlere göre, Yunanistan Dışişleri Bakanı bu fikre olumlu yaklaşmış fakat henüz bu yönde bir kabine kararı çıkmamıştı.[1338] Bu sırada Osmanlı ordusu ilerleyişine devam etmekteydi.[1339] Dolayısıyla, 5 Mayıs günü Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, Atina'daki İngiliz Büyükelçisi'nden arabuluculuk faaliyetlerinin hızlandırılmasını ve savaşın bir an önce durdurulmasını talep etti.[1340] Başbakan Salisbury, bu talebin ardından Atina'daki elçisine büyük devletlerin benimseyeceği şartlarda arabuluculuk faaliyetlerine girişmesi için yetki verdi.[1341] Lord Salisbury, aynı günlerde partisinin mitinginde yaptığı bir konuşmada savaşa değinerek, büyük devletlerin akan kanlara son vermeyi şiddetli bir şekilde arzu ettiklerini ifade etti.[1342]

9 Mayıs gününe gelindiğinde, ilerleyişine devam eden Osmanlı ordusu önemli bir liman şehri olan Volos (Golos)'u ele geçirmişti.[1343] Osmanlı ordusunun hızlı ilerleyişi karşısında, Lord Salisbury 11 Mayıs'ta İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Currie'ye Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında büyük devletlerin arabuluculuk yapması ve ateşkes yapılması için Babıali nezdinde müracaatta bulunması talimatını verdi.[1344] Büyük devletler arasında yapılan görüşmeler neticesinde, ertesi gün Babıali'ye müracaat edilerek askerî harekâtı durdurması istendi. Ancak Osmanlı hükümeti, cevap olarak barış şartlarına dayanan uygun bir mütarekeye karar verilmediği müddetçe savaşa ara vermeyeceğini bildirdi. Büyük devletler ise, bunun karşısında ateşkes için ısrarlarını sürdürmekteydi. Hatta, 17 Mayıs'ta Rus Çarı II. Nicolas, Sultan II. Abdülhamid'e özel bir telgraf göndererek, kan dökülmesine son verilmesi isteğinde bulundu.[1345]

Bu esnada Osmanlı ordusu, önemli bir zafer kazanarak Dömeke'ye girmiş ve daha sonra Lamya'yı ele geçirmişti.[1346] 19 Mayıs'ta ise, Osmanlı ordusuna bir telgraf çekilerek

[1337] Âdem Ölmez, *Gazi Ethem Paşa'nın Askerî ve Siyasî Hayatı (1844-1909)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s.120-128
[1338] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.214, Belge No.516-517
[1339] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.105
[1340] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.224, Belge No.543
[1341] A.g.e. s.227, Belge No.552
[1342] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 372/31
[1343] Ölmez, a.g.e. s.139-140
[1344] *Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee*, s.241, Belge No.592
[1345] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.167-169
[1346] Ölmez, a.g.e. s.147-151 ve 160

askerî harekât durduruldu. Askerî harekât durduktan sonra, 22 Mayıs'ta 15 günlük bir mütareke yapıldı, ardından bu sürenin bitmesine doğru 3 Haziran'da yeniden bir mütareke imzalandı.[1347] Osmanlı Devleti'nin bu savaşta Yunanistan'a karşı elde ettiği başarı, Times gazetesinin haberine göre Lord Salisbury tarafından Osmanlı'nın yaşama kabiliyetini ispat etmesi olarak yorumlanmıştı.[1348] Salisbury, ayrıca İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'ye yazdığı bir mektupta Padişah'ın yaşadığı bu askeri zaferle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmanın eşiğinde olduğuna dair düşüncelerin ortadan kaybolduğunu ifade etmekteydi.[1349]

Aynı gün içerisinde, İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı temsilen büyük devletlerin elçileri arasında Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın başkanlığında barış müzakereleri başladı. Barış müzakereleri sırasında ağırlıklı olarak, sınırların belirlenmesi ve savaş tazminatı konuları tartışılmıştı.[1350] Bu hususlarda Osmanlı Devleti, Yunanistan tarafından 10 milyon Osmanlı lirası savaş tazminatı ödenmesini ve *Berlin Antlaşması*'nın Osmanlı-Yunan sınırında düzenleme yapılmasıyla ilgili maddesi gereğince 1881'de Yunanistan'a bırakılan Teselya'nın iade edilmesini talep etmekteydi. Teselya'nın Osmanlı Devleti'ne iadesi konusunda özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya elçileri olmak üzere, büyük devletlerin elçileri ciddi bir muhalefet ortaya koymuşlardı.[1351] Osmanlı hükümeti, bu güçlü muhalefet karşısında elçilerin teklifi üzerine sınırda kendi lehine bazı küçük düzenlemeler yapılmasını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı.[1352] Ancak Yunanistan'ın ödemesi gereken savaş tazminatı konusunda bir türlü uzlaşma sağlanamadı. Çünkü büyük devletlerin elçileri Osmanlı Devleti'nin talep ettiği miktarın yüksek olduğunda ve Yunanistan'ın maliyesinin kötü durumda olması sebebiyle ancak 4 milyon savaş tazminatı ödeyebileceğinde ısrar etmekteydi. Osmanlı hükümeti ise, bu miktarın devletin zararlarını karşılamayacağını savunmaktaydı. Bunun üzerine, Temmuz ayının sonlarından itibaren müzakerelerin yegâne konusu savaş tazminatıydı.[1353]

Barış görüşmelerin uzaması ve tazminat meselesi Londra'nın da gündemindeydi. Başbakan Lord Salisbury, Ağustos ayının başında bu konuda Lordlar Kamarası'nda bir açıklama yaptı. Salisbury, bu konuşmasında sınır meselesi çözülmüş olmasına rağmen,

[1347] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.182-183
[1348] *Abdülhamid'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları: Hülasa-i Hatırat*, Mahir Aydın (Haz.), Kitabevi, İstanbul, 2012, s.54; Hülagü, a.g.e. s.304
[1349] Lady Cecil, a.g.e. C.V, s.156
[1350] Ölmez, a.g.e. s.93-108
[1351] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.192 ve 209-213
[1352] Ölmez, a.g.e. s.104-105
[1353] A.g.e. s.98-105 ve 107

Osmanlı Devleti'nin kendisinin sebep olmadığı bir savaş için haklı olarak tazminat talep ettiğini ve Yunanistan'ın tazminat ödemesi konusunda ortaya çıkan bazı zorluklardan dolayı birtakım fikir ayrılıkları yaşandığını bildirmekteydi.[1354]

Ağustos ayı sonlarına gelindiğinde tazminat meselesinin hâlâ çözülememiş olması üzerine, Lord Salisbury bizzat devreye girerek, Yunanistan'ın tazminat verebilmek için yapacağı borçlanmaya karşı teminat olarak verilen gelirin denetimi kendilerinde olmak üzere, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın borçlanmaya kefil olmalarını teklif etti[1355] fakat bu teklif Fransa ile Rusya tarafından kabul görmedi.[1356] Dolayısıyla Salisbury, devletlerle görüşerek Yunanistan'ın mali sıkıntılarını çözmek ve barış görüşmelerinin ilerlemesini sağlamak için başka bir çare aramaya başladı. Ancak Almanya, Yunanistan'ın eski borçları dururken yeni bir borçlanmaya girmesine muhalefet etmekteydi.[1357] Nihayet, savaş tazminatının ödenmesini kolaylaştırmak için Almanya'nın teklifiyle Yunanistan maliyesi üzerinde büyük devletler tarafından bir denetim komisyonu kurulmasına karar verildi.[1358] Böylece, 18 Eylül 1897'de nihai barış antlaşmasına bir esas teşkil etmek üzere, ön barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşmada başlıca, Osmanlı-Yunanistan sınırında Osmanlı Devleti lehine düzenleme yapılması; Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş tazminatı olarak 4 milyon Osmanlı lirası ve Osmanlı tebaasının zararları için 100 bin Osmanlı lirası ödemesi; nihai barış antlaşması için Osmanlı temsilcileri ile Yunanistan temsilcileri arasında görüşmelere başlanması gibi hususlar yer almaktaydı.[1359]

Ön barış antlaşması imzalandıktan sonra, 21 Ekim'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında nihai barış antlaşması için müzakerelere başlandı.[1360] Müzakereler sürerken Lord Salisbury, Londra Belediyesi'nin verdiği bir ziyafette barış taraftarı bir konuşma yaptı. Salisbury'ye göre, Avrupa ittifakı bir Avrupa savaşının çıkmasına engel olmuştu. Bunun yanında, Yunanistan'ın savaş ilan etmesini engellemek için şiddet kullanılmamış olması noktasında Lord Salisbury, bir dostu yanlıştan vazgeçirmek için ona zarar verilemeyeceğini söylüyordu. Sıradaki mesele ise Girit konusunda bir çözüm bulunmasıydı. Salisbury, bu konuda Avrupa ittifakının bir çözüm yolu bulacağından adeta emindi.[1361]

[1354] *BOA*, Yıldız, Hususi Maruzat, 375/22
[1355] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı, 16/43
[1356] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1741/54
[1357] *BOA*, Yıldız, Mütenevvi Maruzat, 166/139
[1358] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.198-199
[1359] A.g.e. s.253; Ölmez, a.g.e. s.108
[1360] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.255
[1361] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 378/51

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında nihai barış için yapılan müzakereler, 4 Aralık 1897'de sona erdi ve nihai barış antlaşması imzalandı. Bu nihai barış antlaşması, esasları itibariyle ön barış antlaşmasını teyit etmekteydi.[1362] Bununla birlikte, ön barış antlaşmasının daha detaylı bir haliydi.[1363]

4.3.Girit'te Muhtariyet İdaresi ve Vali Seçimi

Teselya Harbi'nin ardından, Girit'in durumu tekrar gündeme gelmişti. Osmanlı hükümeti ile büyük devletlerin elçileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde 18 Aralık 1897 tarihinde Girit'te muhtariyet idaresi ilan edildi. Sonrasında ise, muhtariyet idaresine dair bir nizamname yayınlandı. Bu nizamnameye göre, Girit'in Osmanlı hükümetine siyasi ve askeri olarak bağlı bir vilayet olması; Girit Adası'nın 5 yıl için devletlerin onayıyla Babıali'nin tayin edeceği Hristiyan bir vali tarafından idare edilmesi; Girit Meclisi'nin iki yılda bir toplanarak vilayete ait kanunları düzenlemesi ve onay için Babıali'ye sunması gibi hususlar kabul edilmekteydi.[1364]

Girit'te muhtariyet idaresi kabul edildikten sonra, vali seçimi üzerine tartışmalar başladı. Bu tartışmalarda, Ocak 1898'de Rusya tarafından Girit Valiliği için Yunanistan Prensi George'un[1365] adaylığı ileri sürülmekteydi fakat Almanya ile Avusturya bu teklife muhalefet ediyordu.[1366] Osmanlı Devleti ise, gelecekte Girit'in Yunanistan'a ilhakına sebep olabileceğini düşünerek Yunanistan Prensi'nin adaylığını uygun bulmadı.[1367] Osmanlı Devleti'nin bu tavrı karşısında, Almanya İmparatoru Kayzer II. Wilhelm, Berlin'deki Osmanlı Büyükelçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni desteklediğini açıkladı ve Girit konusunda arzu edilen çözüme ulaşana kadar Teselya'nın tahliye edilmemesini tavsiye etti.[1368]

Bu esnada, Girit Valisi'nin seçimi İngiltere'nin de gündemindeydi. İngiliz gazeteleri, büyük devletler arasındaki birliğin sona erdiğini düşünüyordu. Ayrıca, İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinin bir haberine göre, Almanya, Avusturya ve belki de İtalya'nın Girit sularındaki donanmalarını geri çekmesi söz konusuydu. Buna rağmen Rusya, İngiltere ve Fransa'nın destekleriyle Prens George'un kesinlikle Girit Valiliği'ne geleceği

[1362] Ölmez, a.g.e. s.109
[1363] Erim, a.g.e. 435-445
[1364] Adıyeke, a.g.e. s.197-198
[1365] A.g.e. s.190
[1366] A.g.e. s.208
[1367] Şenışık, a.g.e. s.230
[1368] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 28/79

tahmin edilmekteydi.[1369] Lord Salisbury ise, 8 Şubat günü Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada Prens George'un en iyi aday olmadığı fakat bununla birlikte, halihazırda Girit Adası'nda mevcut olan kötü duruma son vermek için düzene ihtiyaç duyulduğunu ve belki de daha iyi bir aday bulunamayacağını ifade etti.[1370]

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Kayzer II. Wilhelm'in tavsiyelerine uygun bir şekilde Girit konusunda bir çözüm bulunana kadar Osmanlı birliklerinin Teselya'yı tahliye etmemesi noktasında ısrar etmekteydi. Ancak Almanya dışındaki diğer büyük devletler Girit meselesi ile Teselya'nın tahliyesinin farklı konular olduğunu belirterek, bu duruma karşı çıkıyorlardı.[1371] Başbakan Lord Salisbury de 24 Şubat 1898'de Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada bu hususa değinerek, barış antlaşmasında Teselya'nın tahliyesiyle ilgili maddeyi[1372] hatırlatmaktaydı. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın tazminat vermesi için borçlanmasına dair antlaşma yayınlandıktan sonra Teselya'yı tahliye etme taahhüdünde bulunmuştu.[1373]

Nisan ayına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Girit Valiliği konusunda bir çözüm bulmak için Avrupa devletlerine müracaat etti. Ancak bu teşebbüsten bir sonuç alınamadı. Başbakan Lord Salisbury ise bu konuda kendisiyle yapılan görüşmede Osmanlı elçisine Prens George'un valiliğinin kabul edilmesini tavsiye ediyordu.[1374] Mayıs ayının başında Londra'daki Osmanlı Büyükelçisi bu konuda Lord Salisbury ile bir görüşme daha yaptı. Salisbury, bu görüşmede Girit Valiliği'ne ve Girit'teki Osmanlı askerlerine dair büyük devletler arasındaki müzakerelerin devam ettiğini ve bu sebeple bu konuda bir şey söyleyemeyeceğini ifade etti. Buna ek olarak, bütün hükümetlerin Teselya'nın tahliyesi ile Amerika-İspanya Savaşı dışında başka bir şeyle ilgilenmediklerini bildirdi.[1375]

Teselya bölgesinin tahliyesi ise, büyük devletlerin Yunanistan'ın savaş tazminatını ödeyebilmesi için kredi bulmasına yardımcı olmaları ve Yunanistan'a borç vermeyi kabul etmeleri[1376] neticesinde 18 Mayıs tarihinde başlayarak, 6 Haziran 1898'de sona erdi.[1377] Böylece, *Teselya Harbi*'nden kalan bir meselenin daha çözülmesiyle büyük devletlerin Girit konusuna odaklanmaları daha kolay bir hâl aldı. Bu noktada, büyük devletler

[1369] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 381/38
[1370] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği, 40/21
[1371] Şenışık, a.g.e. s.235
[1372] Erim, a.g.e. s.438-439
[1373] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 382/21
[1374] Şenışık, a.g.e s.239-242
[1375] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 384/53
[1376] Hülagü, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, s.203
[1377] A.g.e. s.251

tarafından Girit Adası'nda geçici bir hükümet kurulmasına karar verildi. Gerekli hazırlıkların ardından, Temmuz ayının sonlarında Girit Genel Meclisi geçici hükümetin kurulmasını onayladı.[1378]

Girit'te geçici hükümet kurulduktan sonra, Osmanlı askerlerinin Girit Adası'nda bulunması, yeni hükümetin otoritesini kurmasını zorlaştırmaktaydı. Dolayısıyla Almanya ve Avusturya haricindeki büyük devletler, Eylül ayında Osmanlı askerlerinin Girit Adası'ndan çekilmesi için müşterek bir ültimatom verilmesi hususunda hemfikir olmuşlardı. Görüşmeler sırasında Rusya hükümeti, ültimatomun reddedilmesi durumda uygulanmak üzere, birtakım sert tedbirlerin düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Ancak Lord Salisbury, müşterek ültimatomun ertelenmesinin halihazırdaki zor durumu daha kötü bir hale getireceğini ileri sürerek buna karşı çıktı.[1379] Bunun üzerine müşterek ültimatom, 4 Ekim 1898'de büyük devletler tarafından Babıali'ye sunuldu. Osmanlı hükümeti ise bu ültimatomu kabul etmek mecburiyetinde kaldı ve Hanya'da Osmanlı sancağını korumakla görevli küçük bir birlik haricinde bütün Osmanlı askerleri, Kasım ayının ortalarına kadar Girit Adası'ndan çekildi.[1380]

Osmanlı askerlerinin Girit Adası'ndan çekilmesiyle birlikte, gündemde yalnızca valilik meselesi kalmıştı. Bu konuda, büyük devletler tarafından Prens George'un Girit'e vali sıfatıyla değil yüksek komiser sıfatıyla tayin edilmesi şeklinde bir çözüm bulundu. Bu çözüm Babıali'ye tebliğ edildiğinde Osmanlı hükümeti, Prens George'un yüksek komiser sıfatıyla tayin edilmesine dair bir yorum yapmadı. Bunun yerine, hükümranlık haklarının korunmasına yönelik önceden verilen teminatlara uygun hareket edilmesi beklentisinde olduğunu açıkladı. Osmanlı hükümetinin bu tavrı sonrasında Prens George, Aralık 1898'de İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya tarafından Girit Yüksek Komiseri olarak tayin edildi.[1381] Bu şekilde, Girit Adası hakkında *Teselya Harbi* sonrasında ortaya çıkan problemler çözüldü.

[1378] Şenışık, a.g.e. s.246-249
[1379] A.g.e. s.253-254
[1380] Adıyeke, a.g.e. s.207
[1381] A.g.e. s.210-211

5.ERMENİ MESELESİ (1878-1902)

Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti ele alınırken, bu dönemde uluslararası bir mesele halini ve dolayısıyla bu dönemin gündeminde önemli bir yer işgal eden Ermeni Meselesi ve Lord Salisbury'nin bu konudaki politikasının şüphesiz incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Salisbury'nin iktidarda olduğu dönemlerde bu meseleye yaklaşımı ele alınacaktır.

5.1.Lord Salisbury'nin Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1878-1880)

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan *Ayastefanos Antlaşması*'nda ekseriyetle Ermenilerin yaşadığı yerler için "Ermenistan" tabiri kullanılarak bu bölgede Osmanlı Devleti tarafından ıslahat yapılması kabul edilmişti.[1382] Dolayısıyla *Ayastefanos Antlaşması* ile birlikte, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin durumu diplomatik bir mesele olarak ortaya çıkmıştı.[1383]

Lord Salisbury ise, 1 Nisan 1878 tarihinde Dışişleri Bakanlığı görevine getirildi.[1384] Lord Salisbury görevine başladıktan kısa bir süre sonra, İstanbul Ermeni Gregorien Patriği Nerses[1385] tarafından kendisine gönderilen bir muhtırada Ermeniler ile Müslümanların bir arada yaşamalarının mümkün olmadığı ve bu sebeple Ermenilere Lübnan'da olduğu gibi bir özerklik verilmesi talep edilmekteydi.[1386] Ancak Salisbury Dışişleri Bakanı olduğunda, gündemindeki öncelikli mesele *Ayastefanos Antlaşması*'nın değiştirilmesiydi.[1387] Bu yüzden, Ermeni Meselesinin Lord Salisbury'nin gündeminde yer alması biraz zaman alacaktı.

Bu esnada, Lord Salisbury'nin çabaları neticesinde *Ayastefanos Antlaşması*'nın değiştirilmesi ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki barış şartlarının görüşülmesi için Berlin'de bir uluslararası kongre toplanmasına karar verilmişti.[1388] Bu kararın ardından Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında *Kıbrıs Sözleşmesi* imzalandı. Bu sözleşmeye göre, İngiltere ile savunma ittifakı karşılığında Kıbrıs Adası'nın üs olarak verilmesinin yanında Sultan II. Abdülhamid, Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyan ve diğer tebaanın iyi bir şekilde idare ve himaye edilmesi için ileride iki devlet arasında kararlaştırılacak olan

---

[1382] Erim, a.g.e. s.395
[1383] Bu konuda müstakil bir eser için bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986
[1384] Traill, a.g.e. s.167
[1385] Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, Isis, İstanbul, 1999, s.23
[1386] Mücteba Şentürk, *Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri Açısından Ermeni Meselesi (1890-1900)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991, s.3
[1387] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.227-229
[1388] *Hansard*, House of Commons, 3 June 1878, C.240, s.1078

gerekli ıslahatları gerçekleştirmeyi vadetmişti.[1389] Bu noktada, Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu için yalnızca Ermenilerle ilgili değil, daha genel bir reform programı tasarladığı açık bir şekilde görülmektedir.

Diğer taraftan, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler çeşitli komiteler kurarak özerk bir Ermenistan tesis edilmesi için Avrupa'da çeşitli faaliyetler yapmaktaydı. Bu çerçevede İngiliz siyasetçilerle de görüşmüşlerdi. Ermeniler, William Ewart Gladstone ile yaptıkları görüşmede mevcut hayat şartlarının kötü olduğunu belirtmişlerdi. Gladstone ise bunu adeta bir fırsat bilerek yaptığı konuşmalarla İngiliz kamuoyunu Ermenilerin lehine ve Türklerin aleyhine çevirmek için çalışmaya başladı. Ermeniler, Başbakan Benjamin Disraeli'ye de müracaat etmişlerdi. Başbakan Disraeli, bu konuya daha dikkatli bir şekilde yaklaşarak, Ermenilere zulüm yapıldığına dair kendisine verilen bilgileri tahkik edeceğini ve eğer bunlar doğruysa *Berlin Kongresi*'nde Ermenilerin menfaatlerini savunacağını ifade etmekle yetindi.[1390]

Berlin Kongresi toplandıktan sonra, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenileri temsilen Berlin'e gelen Ermeni heyeti tarafından kongreye, bir dilekçe sunuldu. Bu dilekçede Rumeli Vilayeti için düşünülen ıslahatın Ermenilerin yaşadığı bölge için de gerekli olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca, Erzurum, Van ve kısmen Diyarbekir'den oluşan bir Ermenistan Vilayeti kurulması ve bu vilayetin idaresi için görevden alınması büyük devletlerin onayına bağlı bir Hristiyan valinin 5 senelik olarak Padişah tarafından tayin edilmesi ve Ermenistan Vilayeti idari yapısının Lübnan Vilayeti'ne benzer bir şekilde olması teklif edilmekteydi.[1391] İstanbul'da ise Patrik Nerses, İngiliz Büyükelçisi Layard'ı ziyaret ederek Ermeni heyetinin *Berlin Kongresi*'ne bir proje sunduğunu bildirdi ve söz konusu projenin desteklenmesini talep etti.[1392] Bunun karşısında Layard, Padişah'ın diğer tebaası gibi Ermenilerin de iyi ve adil bir şekilde idare edilmeleri için Başbakan Disraeli ve Lord Salisbury'nin ellerinden geleni yaptıkları yönünde ölçülü bir cevap verdi.[1393] Ancak kongrenin başkanı olan Prens Bismarck, söz konusu dilekçeye önem vermemişti. Dolayısıyla, Ermenilerin dilekçesi kongrede müzakere edilmedi. Bunun yerine yalnızca dilekçeyle ilgili temsilcilere bilgi verildi. Bu sırada, Osmanlı temsilcileri ile İngiliz temsilcileri arasında bu konu üzerine bir görüşme yapıldı. Bu görüşmede İngiltere

[1389] *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s.23
[1390] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal Jurnal, 2/12
[1391] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 3/87
[1392] Şentürk, a.g.e. s.3-4
[1393] *British Documents On Ottoman Armenians*, Bilal N. Şimşir (Ed.), C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.180, Belge No.74

Başbakanı Benjamin Disraeli, Ermenilerin kongreye dilekçe vermesine kimsenin engel olamayacağını dile getirmesine rağmen, bu hareketin ilerisinin gelmeyeceğini söyledi. Disraeli, ek olarak Osmanlı hukukunun muhafazası konusunda kendisine güvenilmesini istemekteydi. Osmanlı Devleti'nin *Berlin Kongresi*'ndeki birinci temsilcisi Alexander Karatodori Paşa'ya göre, Lord Salisbury'nin bu konudaki durumu biraz farklıydı. Lord Salisbury, Ermenilere taraftar olmamakla birlikte, *Berlin Kongresi*'nde Ermenilerle ilgili bir şeyler söylenmediği takdirde Ermenilerin tamamen Rus nüfuzu altına gireceğini ve *Ayastefanos Antlaşması*'nda yer alan Ermenilerle ilgili maddenin sadece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir mesele olarak bırakılması durumunda Rusya'nın bu maddeyi Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmak için bir bahane olarak kullanabileceğini düşünmekteydi. Lord Salisbury, bu düşünceleri sebebiyle, *Ayastefanos Antlaşması*'ndaki ilgili maddenin *Berlin Antlaşması*'nda da yer alması için ısrar ediyordu.[1394]

İstanbul'da ise henüz Berlin Kongresi'nde Ermenilerin durumu hakkında net bir adım atılmaması sebebiyle, Patrik Nerses, İngiliz Büyükelçisi Layard ile görüşerek Ermenilerle ilgili hiçbir şey yapılmadığından şikâyet etmekteydi. Bunun üzerine Layard, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan *Kıbrıs Sözleşmesi*'ne atıf yaparak, Babıali'nin Anadolu'da yaşayan Hristiyan ve diğer tebaanın daha iyi bir şekilde idare edilmesi için ıslahatlara girişeceğini bildirdi. Layard'a göre, Ermeniler Anadolu'da yaşayan Hristiyanların en büyük kısmı olması sebebiyle, bu ıslahatlar sırasında özel bir yere sahip olacaktı. Kısacası Layard, Patrik Nerses'e *Kıbrıs Sözleşmesi*'nde kabul edilen genel ıslahatlarla yetinmesini tavsiye etmekteydi.[1395]

İlerleyen günlerde, *Berlin Kongresi*'ndeki İngiliz temsilcilerinin Ermenilerle ilgili bir şey yapmamaları durumda İngiltere'de tepkiyle karşılaşacakları yönünde birtakım haberler ortaya çıkmıştı. Alexander Karatodori Paşa'ya göre, Salisbury bu haberlerden çekinerek fikir değiştirmiş[1396] ve dolayısıyla, 6 Temmuz'da *Ayastefanos Antlaşması*'nda Osmanlı Devleti'nin Ermenilerle ilgili taahhütlerine dair büyük devletlerle gizli bir antlaşma imzalaması teklifinde bulunmuştu.[1397] Ancak Osmanlı temsilcilerinin itirazları ve kongre başkanı olan Bismarck'ın bu teklife sıcak bakmaması üzerine, Lord Salisbury teklifini geri almak mecburiyetinde kaldı. Sonrasında ise, Ermenilerle ilgili ıslahatın doğrudan devletlerin denetiminde yapılması yerine, yalnızca uygulanan ıslahatla ilgili

[1394] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 3/87
[1395] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.I, s.182-183, Belge No.76
[1396] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 3/87
[1397] *Correspondence Relating to the Congress of Berlin*, s.210, Belge No.32

devletlere bilgi verilmesi tartışıldı ve bu teklif Lord Salisbury tarafından da uygun görüldü. Aynı günlerde, Rus temsilcileri antlaşmanın uygulanmasından sorumlu bir komisyon kurulması için ısrar etmekteydi. Lakin Lord Salisbury, böyle bir komisyon vasıtasıyla bir devletin denetim altına alınmasının usullere aykırı olduğunu belirterek, bu teklife karşı çıktı. Salisbury'nin bu konuda kongrenin de desteğini almasıyla, Ermenilerle ilgili ıslahatın devletler tarafından özel bir denetim altına alınmaması bir kez daha teyit edildi. Neticede, *Berlin Antlaşması*'nda yer alan Ermenilerle ilgili madde ortaya çıktı.[1398] Bu maddeye göre, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde Babıali tarafından gerekli ıslahatların yapılması, Ermenilerin huzur ve emniyetlerinin temin edilmesi ve bu konuda alınan tedbirlerin devletlere bildirilmesi yoluyla devletlerin denetimde bulunması kabul ediliyordu.[1399] Böylece Ermeni Meselesi, Rusya'nın tekelinden çıkarak uluslararası bir mesele haline geldi.

Berlin Antlaşması'nın 13 Temmuz'da kabul edilmesinin ardından bazı Ermeni eşrafı, antlaşmanın Ermenilerle ilgili maddesinde *Ayastefanos Antlaşması*'nın aksine "Ermenistan" tabiri yerine, "Ermenilerin yaşadığı bölgeler" ifadesinin kullanılmasını bu konuda geri adım atılması olarak değerlendirdi.[1400] Diğer taraftan, Patrik Nerses'in taleplerine karşı Sir Henry Layard'ın *Kıbrıs Sözleşmesi*'nde kabul edilen ıslahatlara atıf yaparak Ermenilerin de bu ıslahatlar sırasında özel bir yere sahip olacağını belirtmesi ve adeta Nerses'e bunlarla yetinmesi yönündeki tavsiyesi, kongre sonrasında başta Dışişleri Bakanı Lord Salisbury olmak üzere İngiltere hükümeti tarafından da desteklendi.[1401] Dolayısıyla, İngiltere hükümetinin, en azından bu dönemde Ermenilerin durumunu genel bir reform programı içerisinde ele almak niyetinde olduğu söylenebilir. Nitekim Lord Salisbury, Osmanlı Devleti'ne sunulmak üzere, 8 Ağustos 1878'de Layard'a gönderdiği reform programında birçok hususa detaylı bir şekilde değinmesine rağmen, Ermenilerle ilgili olarak yalnızca birtakım özel tedbirler alınması tavsiye etmekteydi.[1402]

Aralık ayından itibaren İngiliz Büyükelçisi Layard, konsoloslardan ve Ermeni Patriği'nden gelen bilgiler doğrultusunda, Halep Valisi Kâmil Paşa'nın Zeytun'daki Ermenilere karşı bazı olumsuz hareketlerine dair Lord Salisbury'ye rapor vermeye başlamıştı.[1403] Sir Henry Layard, 21 Aralık günü Salisbury'ye gönderdiği telgrafta bu

[1398] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 3/87
[1399] Erim, a.g.e. s.423
[1400] Şentürk, a.g.e. s.4
[1401] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.I, s.190, Belge No.80
[1402] A.g.e. s.190-195, Belge No.81
[1403] A.g.e. s.278, Belge No.126

konuda Vali Kâmil Paşa'nın görevden alınması için Babıali'ye şikâyette bulunacağını belirtmekteydi. Lord Salisbury ise, 31 Aralık günü Layard'ın bu konudaki hareketini onayladığını bildirdi.[1404] Bunun üzerine Sir Henry Layard, harekete geçerek Ocak ayında Halep Valisi Kâmil Paşa'nın hareketleri hakkında Babıali'ye şikâyette bulundu.[1405] Layard, daha sonra baskılarını artırarak 3 Şubat 1879'da Mehmed Kâmil Paşa'nın görevden alınması için Osmanlı hükümetine nota verdi. Bu baskıların sonucunda Mart ayında Halep Valisi Kâmil Paşa görevden alındı.[1406] Kâmil Paşa'nın görevinden azledildiği haberi Lord Salisbury'ye ulaştığında ise, Salisbury bu haberi memnuniyetle karşıladı.[1407]

Öte yandan, Lord Salisbury'nin Ermenilerle ilgili yaptıkları yeterli görülmeyerek parlamentoda eleştiriliyordu. Salisbury, 27 Haziran 1879 tarihinde Lordlar Kamarası'nda bu konu hakkında kendisine ve hükümetine yöneltilen eleştirilere, cevap verdi. Salisbury, ilk olarak *Berlin Antlaşması*'ndaki Ermenilerle ilgili maddeyi diğer devletlerle birlikte onayladıklarını söyleyerek, İngiltere hükümetinin tek başına sorumlu tutulmasına karşı çıktı. Sonrasında, Osmanlı Devleti'nde eleştirilen birtakım suistimallerin Hindistan gibi bazı doğu ülkelerinde de mevcut olduğunu ve bunları hükümet tarafından engellemesinin mümkün olmadığını beyan etti. Bunların yanında, bir jandarma teşkilatı kurulmasının ıslahatlara esas oluşturacağı konusunda Babıali ile fikir birliği sağlandığını fakat Osmanlı Devleti'nin savaş sebebiyle parası olmadığını dile getirdi. Son olarak, Osmanlı topraklarındaki konsolosların sayısının artırılmasıyla suistimaller hakkında Babıali'ye bilgi verileceğine değindi. Bu noktada, Padişah'ın da bu suistimallerin düzeltilmesini ciddiyetle arzu ettiğini, dolayısıyla Padişah'a güvendiklerini ifade etti.[1408]

Eylül ayına gelindiğinde Dışişleri Bakanı Lord Salisbury, Doğu Anadolu'daki İngiliz Başkonsolosu'na yazdığı bir telgrafta, Müslümanların bölgede çoğunlukta olması sebebiyle Ermenilere özerklik verilmesinin mümkün olmadığını ve mümkün olsa bile özerkliğin durumu daha kötü hale getireceğini belirtmekteydi. Salisbury'ye göre, çare İstanbul hükümetinde aranmalıydı. Bu hususta Baker Paşa'nın Doğu Anadolu'da önemli bir göreve tayin edilmesinin olumlu olabileceğini düşünmekteydi. Lakin Padişah'ın

[1404] A.g.e. s.291 ve 294, Belge No.133 ve 136
[1405] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1527/39
[1406] İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995, s.43
[1407] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.I, s.354-355, Belge No.172-173
[1408] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Adliye ve Mezahib Nezareti, 1/24; *Hansard*, House of Lords, 27 June 1879, C.247, s.820-827

vehimlerinden ötürü, bunun gerçeklemesine pek ihtimal vermiyordu.[1409] Ancak Ekim ayının sonlarına doğru İngiliz donanmasının Çanakkale açıklarındaki Beşik Körfezi'ne gönderilmesi[1410] sonrasında, Babıali, İngiltere'ye ıslahatların uygulanacağı yönünde bir teminat verdi. Ardından, 6 Aralık 1879'da Baker Paşa, Doğu Anadolu vilayetlerine genel müfettiş olarak tayin edildi.

1880 yılı Ocak ayının sonlarında ise Lord Salisbury'nin sağlığı bir hayli bozulmuş ve kendisi siyasi işlerden uzak kalmıştı. Bu sırada İngiltere'de genel seçimler yapıldı. Seçimlerin sonucunda ise, Nisan ayında Gladstone liderliğindeki Liberal Parti iktidara geldi. Bunun üzerine kısa bir süre sonra İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Layard görevden alındı. Layard, görevinden ayrılırken yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Lord Granville'e Osmanlı Devleti'ndeki mevcut durumla ilgili bir rapor gönderdi. Bu raporda, Anadolu'daki Hristiyanların ıslahat arayışında oldukları ve bu konuda İngiltere'nin nüfuzuna dayanmak istediklerine değinilmekteydi. Layard, Ermenilerin *Kıbrıs Sözleşmesi* üzerine ıslahat yapılması için İngiltere'den bazı beklentiler içerisine girdiklerini fakat umduklarını bulamayınca ümitsizliğe düştüklerini ve Rusya'nın ise Ermenilerin bu beklentilerinden faydalanarak, müdahalede bulunmak için bir fırsatı aradığını belirtiyordu.[1411]

5.2.Lord Salisbury'nin Birinci ve İkinci Başbakanlıkları Dönemi (1885-1892)

İngiltere'de 8 Haziran 1885 tarihinde Gladstone hükümetinin düşmesi sonrasında Lord Salisbury, Avam Kamarası'nda sağladığı çoğunlukla birlikte, 24 Haziran 1885 günü Dışişleri Bakanlığı görevi de kendisinde bulunmak üzere siyasi hayatında ilk kez başbakanlığa gelmişti.[1412] Salisbury'nin birinci başbakanlık dönemi, yaklaşık 7 ay sürmüş ve genel seçimlerin kaybedilmesi sebebiyle Şubat 1886'da sona ermişti.[1413] Salisbury, bu dönemde vaktini daha ziyade gündemde olan Mısır Meselesi ve Balkanlardaki krize ayırdı. Dolayısıyla, Lord Salisbury'nin birinci başbakanlığı sırasında Ermeni Meselesi ile ilgilenmesi pek mümkün olmadı.

Bununla birlikte, Liberal Parti hükümetinin İrlanda Sorunu'na yönelik kanun tasarısının kabul görmemesi üzerine Başbakan Gladstone, Haziran 1886'da istifa etti ve

[1409] Lady Cecil, a.g.e. C.II, s.321-322
[1410] Bu hadise ile ilgili olarak bkz. Bu çalışmanın "Berlin Kongresi Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Islahat Tavsiyeleri" başlığı.
[1411] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 2/44
[1412] Traill, a.g.e. s.199-200; Lady Cecil, a.g.e. C.III, s.143
[1413] Partridge, a.g.e. s.203-205

sonrasında Temmuz ayında yapılan seçimlerde Muhafazakâr Parti yeniden iktidara geldi.[1414] Böylece, Lord Salisbury'nin ikinci başbakanlık dönemi başladı. Salisbury, yeniden başbakan olduğunda Mısır Meselesi ve Balkanlardaki kriz hâlâ çözülememişti. Bu sebeple Salisbury, 1887 yılının ortalarına kadar yoğun bir şekilde bu problemlerle uğraştı.

1888 yılına gelindiğinde, İngiltere'de propaganda faaliyetleri yapmak maksadıyla Karabet Agopyan isminde bir Ermeni tarafından Londra'da *Ermeni Vatanperver Cemiyeti* kurulmuştu. Osmanlı hükümeti ise, Agopyan'ın faaliyetlerinden rahatsızlık duymuş ve Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa vasıtasıyla İngiltere hükümetine müracaat ederek, Agopyan'ın faaliyetlerinin engellenmesini talep etmişti. Ancak İngiltere'de konuşma ve toplantı yapma hürriyeti olduğu ve dolayısıyla bir suç işlemediği müddetçe Agopyan'ın faaliyetlerinin engellenemeyeceği gerekçesiyle, bu talep İngiltere hükümeti tarafından reddedildi.[1415]

İngiltere'de propaganda faaliyetlerine devam eden Karabet Agopyan, 15 Mart'ta Başbakan Lord Salisbury'ye bir mektup yazdı. Agopyan, bu mektupta Babıali'nin *Berlin Antlaşması*'nda Ermenilerle ilgili olarak taahhüt etmiş olduğu ıslahatları gerçekleştirmek hususunda ihmalkâr davrandığını, Ermenilerin zulüm altında yaşadıklarını, adaletsiz tutuklama ve cezalara maruz kaldıklarını belirtmekteydi. Dolayısıyla, gerekli tedbirlerin alınması için İngiltere hükümetinin Babıali'ye baskı yapmasını istiyordu.[1416] 27 Mart günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndan Karabet Agopyan'a cevap verildi. Bu cevapta, Agopyan'ın mektubunda yazdığı hususların tahkik edilmesi için mektubun bir suretinin İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne gönderildiği fakat *Berlin Antlaşması*'nı imzalayan diğer devletlerin harekete geçmemesi durumunda söz konusu taahhütlerin uygulanması için İngiltere hükümetinin tek başına etkili olamayacağının bilinmesi gerektiği ifade edilmekteydi. Ayrıca, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın Agopyan'ın mektubundan haberdar olmasıyla mektubun bir suretini talep ettiğine değinilerek, bu konuda bir mahzur olup olmadığı soruldu.[1417] Bunun üzerine, Agopyan'ın Salisbury'ye yazdığı mektup doğrudan *Ermeni Vatanperver Cemiyeti* tarafından Osmanlı Hariciye Müsteşarı Artin Efendi'ye gönderildi. Bu mektup İstanbul'a ulaştıktan sonra, meclis-i vükelada yapılan değerlendirmelerin ardından Avrupa'daki Ermeni komitelerinin zararlı yayınlarının yurda

[1414] A.g.e. s.205-208 ve 211
[1415] Yahya Bağçeci, *İngiltere'de Ermeni Propagandası (1878-1898)*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.56-58
[1416] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.531-533, Belge No.267; Bağçeci, a.g.e. s.58-59
[1417] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.537, Belge No.268; Bağçeci, a.g.e. s.59-60

sokulmaması ve bu komitelerin faaliyetlerinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasına karar verildi.[1418]

Bu esnada Lord Salisbury, Agopyan'ın mektubunu incelenmek üzere İstanbul'da bulunan İngiliz Büyükelçisi White'a gönderdi. White, 16 Nisan'da gönderdiği cevapta *Berlin Antlaşması*'ndaki taahhütlerin uygulanması konusunda diğer imzacı devletlerle iş birliği yapılmadığı müddetçe İngiltere hükümetinin tek başına yapacağı teşebbüslerin etkisiz olacağı yönündeki fikre katıldığını beyan etmekteydi. Hatta White'a göre, bu tarz teşebbüsler oldukça verimsiz olmasının yanı sıra zararlı bile olabilirdi.[1419] Bu noktada, İngiliz Büyükelçisi Sir William White bu teşebbüslerin zararlı olabileceğini söylerken muhtemelen Osmanlı Devleti ile ilişkilerin bozulmasından korkuyordu.

Diğer taraftan, Mayıs ayında Agopyan ve *Ermeni Vatanperver Cemiyeti*'nin Londra'daki nüfuzu gittikçe artmaktaydı. Cemiyetin iddiaları Liberal Parti'nin önemli isimleri tarafından parlamentoya taşınmıştı.[1420] Bunun yanında Agopyan, Anglikan Kilisesi'nin hükümdardan sonraki lideri olan Canterbury Başpiskoposu aracılığıyla, Ermenilerin taleplerinin Kraliçe Victoria'ya iletilmesini istemişti. Ancak Canterbury Başpiskoposu, bunu Lord Salisbury'ye teslim etmekle yetindi. Lord Salisbury ise, bu taleplerden haberdar olduğunu ve bu konuda gerekli daha önce cevabı verdiğini bildirdi. Lord Salisbury, bunlara ek olarak, Karabet Agopyan'ın kendisiyle yapılan yazışmaları çoğunlukla ulu orta açıkladığını belirterek, Başpiskopos'a Agopyan ile yaptığı yazışmalar sırasında dikkatli olmasını tavsiye etti.[1421]

İstanbul'da ise İngiliz Büyükelçisi Sir William White, Lord Salisbury'nin talimatı sonrasında Agopyan'ın mektubunda yazdıklarını tahkik etmek üzere, Mayıs ayında Sultan II. Abdülhamid ile görüştü. White, bu konuda bilgi almak için konsolosları kullanmak gibi farklı yollar kullanabileceğini fakat kendisinin Osmanlı hükümetinden bilgi almayı tercih ettiğini söyledi. Padişah, bu düşüncesi sebebiyle White'a teşekkür ettikten sonra, Ermenilerin delillerle sabit olan birtakım suçlar işlediklerine ve bundan ötürü cezalandırıldıklarına dair bilgi verdi.[1422] Böylece, bu konu bir süreliğine de olsa kapandı.

[1418] Bağçeci, a.g.e. s.61-62
[1419] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.543-544, Belge No.272-273
[1420] Bağçeci, a.g.e. s.62
[1421] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.558-561, Belge No.281 ve 283
[1422] Bağçeci, a.g.e. s.63-64

Aralık ayında Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile görüşerek Londra'da kışkırtıcı yayınlar yapan bir Ermeni gazetesinin faaliyetlerinin durdurulmasını rica etti. Lord Salisbury ise, İngiltere hükümetinin siyasi görüşlerinden ötürü hiçbir gazetenin yayınlarını durdurmaya yetkisi olmadığını söyledi. Aynı günlerde İstanbul'da yeni seçilen Ermeni Patriği, İngiliz Büyükelçisi White ile görüştü. Patrik de aynı gazetenin yayınlarından şikâyet etti.[1423] Aynı zamanda, Agopyan ve arkadaşlarının Ermenileri temsil etmediğini ve aksine kışkırttığını söylemekteydi. Bunun üzerine White, bu faaliyetlerin engellenmesi için Patrik'e nüfuzunu kullanması tavsiyesinde bulundu.[1424] Lord Salisbury ise, White'ın bu tavsiyesini onayladığını fakat polis raporlarına göre söz konusu gazetenin Londra'da değil, Fransa'da yayın yaptığını bildiriyordu.[1425] Bunun yanında, Sir William White'ın tavsiyesi üzerine Nisan 1889'da Osmanlı Devleti aleyhindeki propagandalara son vermek için görevli bir başpapaz Londra'ya gelerek, ilk önce Osmanlı Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüşmüş ve gerekli bilgileri aldıktan sonra çalışmalarına başlamıştı. Başpapaz, bu çerçevede İngiltere'de bazı Ermenilerle konuşup birtakım nasihatler vermesine rağmen, bunların etkisi oldukça sınırlı kaldı.[1426]

Bu esnada Nisan 1889'dan itibaren, çeşitli İngiliz gazetelerinde Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin Kürtlerin mezalimine maruz kaldıkları yönünde haberler çıkmaya başlamıştı.[1427] Bu konu daha sonra parlamentoya taşınarak, meydana geldiği rivayet edilen mezalim 13 Mayıs'ta Lordlar Kamarası'nda Lord Salisbury'ye soruldu. Lord Salisbury verdiği cevapta ilk olarak, rivayet edilen olayların doğrulanmış olmadığını belirtti. Sonrasında, kendi inancına göre Osmanlı hükümetinin söz konusu bölgeleri adil bir şekilde idare ettiğini ve bölgedeki huzur ile asayişi muhafaza etmek konusunda samimi olduğunu söyledi.[1428]

Ermenilerle ilgili mevcut durum Kraliçe Victoria'nın da dikkatini çekmişti. 17 Mayıs tarihinde Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, Kraliçe'nin daveti üzerine Windsor Sarayı'na giderek Kraliçe ile yemek yedi. Bu yemek sırasında Kraliçe sözü Ermenilerin yaşadığı eyaletlere getirdi. Bunun üzerine Rüstem Paşa, yayılmak istenen rivayetlere kapılmaması noktasında Kraliçe'yi uyardı. Ardından, son zamanlarda Londra'da fesat çıkarmaya çalışan birtakım Ermenilerin bulunduğunu ve bunların bazı İngilizlerle ittifak

[1423] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.595, Belge No.298-299
[1424] Bağçeci, a.g.e. s.64-66
[1425] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.597, Belge No.302
[1426] Bağçeci, a.g.e. s.66-67
[1427] Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)*, Kitabevi, İstanbul, 2004, s.46 vd.
[1428] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 225/40; *Hansard*, House of Lords, 13 May 1889, C.335, s.1809-1812

halinde şahsi ve siyasi menfaatleri için kamuoyunu yanıltmaya çalıştıklarını, yabancılardan para alarak asla gerçekleşmemiş olan bazı mezalim olayları icat ettiklerini veya diğer bölgelerde de meydana gelen basit suçları abarttıklarını beyan etti. Ayrıca, bundan on iki sene önce İngiltere'de mevcut kabineyi düşürmek için Bulgaristan olaylarının aşırı derecede abartılması gibi şimdi de siyasi maksatlara dayalı olarak bir Ermeni Meselesi ortaya çıkarılmak istendiğini, dolayısıyla bu yolda her türlü yalan ve iftiraya müracaat edildiğine değindi. Son olarak, böyle cinayetler işlendiği takdirde Osmanlı hükümetinin bunları engellemek ve suçluları hizaya getirmek için elinden geleni yapacağına dair teminat verdi. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'ndeki uzak eyaletlerin İngiltere gibi bir arada olmadığını ve bir bölgeden diğerine göç eden veya sınırın diğer tarafına firar eden aşiretleri cezalandırmak için bazen büyük zorluklar yaşandığına dikkat çekmeyi de ihmal etmedi. Kraliçe bu ifadelere cevap olarak, Rüstem Paşa'nın fikirlerine katıldığını ve Padişah'ın amcası Sultan Abdülaziz ile birlikte Londra'ya teşriflerini daima mutlulukla hatırladığını dile getirdi.[1429]

Öte yandan Mayıs ayında İngiliz gazetelerinin yaptığı yayınlar, Ermenilere karşı mezalimin başrolü olduğunu iddia ettikleri Kürt Musa Bey üzerine odaklanmaktaydı.[1430] Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nde Ermeniler tarafından Kürt Musa Bey aleyhinde 150 kişinin imzaladığı bir dilekçe İstanbul'a gönderilmişti. Dolayısıyla İngiliz Büyükelçisi White, 19 Mayıs'ta Padişah ile görüşerek Musa Bey konusunu açtı. II. Abdülhamid, bu ithamların Musa Bey tarafından reddedildiğini fakat kendisinin yine de İstanbul'a gelerek mahkemeye çıkmak istediğini bildirdi.[1431]

Bu sırada Lord Salisbury, Mayıs ayının sonlarına doğru Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüştü. Rüstem Paşa, özellikle Muş havalisinde meydana geldiği rivayet edilen cinayetlerle ilgili Ermeni komitesi ile taraftarlarının basit suçları bahane ederek, Osmanlı Devleti'nin memurları aleyhinde yalan ve iftira içeren yayınlar yaptıklarını belirtti. Rüstem Paşa'ya göre, Lord Salisbury de bu mezalim hikayelerinin yeniden siyasi bir mesele ortaya çıkarmak isteyen bazı kimselerin teşviklerinin eseri olduğu yönündeki fikre katılmış görünmekteydi.[1432]

[1429] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 63/101
[1430] Şaşmaz, a.g.e. s.47 ve 49
[1431] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.612-613, Belge No.308; Şaşmaz, a.g.e. s.53
[1432] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 63/111

Bununla birlikte, İngiliz Büyükelçisi Sir William White, Musa Bey'in İstanbul'a gelmeyeceğinden şüpheleniyordu.[1433] Bu durum karşısında Lord Salisbury tekrar harekete geçti ve Haziran ayının başlarında Rüstem Paşa ile bir kez daha görüştü. Salisbury, bu görüşmede ahalisinin çoğunluğu Ermeni olan bölgelerde Kürtlerin yaptığı mezalime karşı Ermenilerin himaye edilmesi için Osmanlı hükümeti tarafından bazı tedbirler alınması durumunda müteşekkir olacağını beyan etti. Rüstem Paşa ise cevap olarak, söz konusu zulüm hikayelerinin büyük bir kısmının doğru olmadığına Salisbury tarafından da kanaat getirildiği düşüncesinde olduğunu söyledi. Ardından, olayların faili olduğu söylenen Kürt aşiret reislerinden Musa Bey'in yakalanarak mahkemeye çıkarılacağını bildirdi. Buna karşılık Lord Salisbury, aldığı bilgilere göre söz konusu olayların yine de bir hakikate dayandığını ve bu konuda Padişah'ın iyi niyeti aşikâr olmasına rağmen bazı vilayetlerdeki memurların suistimaller sebebiyle Musa Bey'in hapisten kaçmayı başararak, yeniden zulme başladığını beyan etti. Bunlara ek olarak, rakiplerinin Osmanlı hükümetine karşı bir düşmanlık ortaya çıkarmaya çalıştıklarını ve bu bahaneyle kabineyi eleştirdiklerini dolayısıyla hükümet olarak gayet zor bir durumda kaldıklarını dile getirdi. Rüstem Paşa'ya göre, İngiltere kabinesi bir Ermeni Meselesi çıkarmaya istekli değildi fakat Liberal Parti liderlerinden Gladstone ve Bryce gibi isimler, Anadolu'daki Ermenilerin mezalime maruz kaldıklarını bahane ederek, parlamentoda ve halk arasında kabinenin politikalarını eleştirmekteydi. Dolayısıyla, Lord Salisbury bu bahaneyi ortadan kaldırmak için Osmanlı hükümetinden bir şeyler yapmasını istiyordu.[1434] Ancak Salisbury ve White'ın şüphelerinin aksine, Musa Bey 24 Haziran'da İstanbul'a getirildi.[1435]

Lord Salisbury'nin üzerindeki baskılar ise devam etmekteydi. 28 Haziran akşamı Lordlar Kamarası oturumunda, Salisbury'ye bu konuda sorular soruldu. Lord Salisbury, cevap olarak, mevcut suçlamaların henüz ispatlanmadığını ve Osmanlı hükümeti tarafından reddedildiğini, bunun yanında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahale etmek gibi bir görevi olmadığını ifade etti.[1436] Aynı günlerde Agopyan da Salisbury'ye yazdığı mektupta, Kürt Musa Bey'in cezalandırılması için 500 kişiyi temsilen bir dilekçe sunmak üzere İstanbul'a gelen bir Ermeni heyetinin Sadrazam'ın emriyle tutuklandığını ve heyetin kısa süre içerisinde Trablusgarp'a sürgün edileceğini

[1433] Şaşmaz, a.g.e. s.56
[1434] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2822/46
[1435] Şaşmaz, a.g.e. Aynı yer.
[1436] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2822/49

belirtiyordu. Buna ilaveten, Babıali'nin hâlâ taahhüt ettiği ıslahatları yerine getirmediğine değinmekte ve bir yıl önce Lord Salisbury'ye yazdıklarının abartılı ve çarpıtma olarak görülmesi sebebiyle sitem etmekteydi.[1437] Ancak Salisbury, İngiliz Büyükelçisi White aracılığıyla bu iddiaları tahkik ettiğinde bunların esassız olduğu ortaya çıktı.[1438]

Temmuz ayının ortalarına doğru Lord Salisbury, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile görüşerek Ermenilerle ilgili genel bir değerlendirme yaptı. Bu görüşmede Salisbury, ilk olarak Musa Bey'in durumunu sordu. Rüstem Paşa ise, cevap olarak Musa Bey'in mahkemesi görülmek üzere İstanbul'da bulunduğunu ve kendisine atfedilen suçlarla ilgili adliye memurları tarafından inceleme yapılacağını bildirdi. Sonrasında Salisbury'nin söz konusu incelemelerin tarafsız ve adil bir şekilde yapılması ümidinde olduğunu belirtmesi üzerine Rüstem Paşa, bu hususta teminat verdi. Rüstem Paşa, aynı zamanda Ermenilerin huzur ve asayişinden başka maksatlara hizmet eden birçok gazetenin Osmanlı Devleti aleyhinde birtakım suçlamalarda bulunmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin kendisini savunmak için böyle bir imkana sahip olmadığını söyledi. Lord Salisbury, karşılık olarak Osmanlı hükümeti aleyhindeki suçlamaların asılsız olduğunu ispat edebilecek belgelere sahip olunması durumunda bunları yayınlatacağını dair söz verdi.[1439]

Diğer taraftan, Rüstem Paşa'nın gerçeğe dayanmayan iddiaların asılsız olduğunu ispat etmek için belge bulması pek kolay değildi. Bu yüzden Rüstem Paşa, bu konuda Lord Salisbury ile bir sonraki görüşmesini ancak bir buçuk ay sonra 29 Ağustos'ta yapabildi. Rüstem Paşa, iddiaların asılsız olduğunu ispat edebilmek için Gladstone tarafından son günlerde *Daily News* gazetesinde yayınlanan Ermenilerle ilgili mektuba dikkat çekerek, bu mektuptaki mezalim hikayeleri ile Londra'daki Ermeni komitesi tarafından yayınlanan mezalim hikayelerin neredeyse aynı olduğuna ve Gladstone'un da muhtemelen aynı kaynaklardan bilgi aldığına değindi. Ayrıca, Gladstone'un söz konusu mektubunda 13 yıl önceki Bulgaristan olaylarından da bahsedildiğini, dolayısıyla bu suçlamaların siyasi maksatlarla yapıldığını ifade etti. Lord Salisbury ise cevap olarak, bu konuda Rüstem Paşa ile aynı fikirde olduğunu ve önceden başarılı olmuş olan tahriklerle kamuoyunun Ermeniler lehine çevrilmeye çalışıldığının aşikâr olduğunu söyledi. Ancak Gladstone'un hesabının bu defa yanlış çıktığını zira durumların değiştiğini ve ciddi gazetelerin hiçbirinin *Daily News* gazetesini örnek alarak Osmanlı Devleti'nin aleyhinde

[1437] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.623-624, Belge No.316
[1438] Şaşmaz, a.g.e. s.58-59
[1439] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2822/53

yayın yapmaya meyilli görünmediklerini dolayısıyla Gladstone ile arkadaşlarının bu teşebbüslerinden bir netice çıkmayacağı ümidinde olduğunu beyan etti.[1440]

Bu esnada Kürt Musa Bey'in mahkemesi için hazırlıklar sürmekteydi. İngiliz Büyükelçisi White'a göre bu davanın adaletsiz bir şekilde görüleceğine dair herhangi bir işaret yoktu. Bu sebeple, White adaletin yerini bulacağı kanaatindeydi. Mahkemenin adli soruşturmaları Eylül'de başladı. Soruşturmalar sırasında İngiltere'deki Ermeni komitesi ve İstanbul'daki Ermeniler çelişkili ifadelerde bulunuyordu. Örneğin, Gülzar adındaki Ermeni kızının kaçırılması hususunda İngiltere'deki Ermeni komitesi suçu Musa Bey'in kardeşine yüklerken, İstanbul'daki Ermeniler ise bu suçu Musa Bey'e isnat etmekteydi. Bu duruma İngiliz Büyükelçisi de bir anlam veremiyordu.[1441]

Kürt Musa Bey'in mahkemesi için hazırlıklar devam ederken II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda Arminius Vambery görüşerek Başbakan Lord Salisbury'ye haber göndermekteydi. Sultan, Vambery ile yaptığı görüşmede Kürtlerin kanun tanımadıklarını ve bu hususta memurların da birtakım ihmalkârlıklarının mevcut olduğunu belirttikten sonra başta büyük saygı duyduğunu ifade ettiği Lord Salisbury olmak üzere, İngiltere hükümetinin desteğini talep etmekteydi. Bunun yanında, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yaşanan sıkıntıları çözmeyi vaat eden Padişah, bununla beraber müstakil bir Ermenistan kurulmasına asla müsaade etmeyeceğini bildiriyordu.[1442]

Gladstone ise propaganda faaliyetlerine devam etmekteydi. Paris'de yayınlanan *Le Matin* gazetesinin 30 Ekim tarihli nüshasındaki habere göre, Gladstone İngiltere'de Salisbury aleyhinde bir konuşma yapmıştı. Gladstone, bu konuşmasında Salisbury'nin Girit ve Ermenistan ile ilgili işlerde Osmanlı Devleti'ne adeta göz yumduğunu söyleyerek buna itiraz ediyordu. Buna ek olarak, daha önce Bulgaristan için söylediklerine benzer sözleri Ermeniler için kullanmaktaydı.[1443]

Musa Bey'in mahkeme duruşmaları ise 23 Kasım günü başladı. Bu duruşmaların sonucunda 2 Aralık 1889 tarihinde Musa Bey'in beş davadan beraatine karar verildi. Ancak Musa Bey hakkında hâlâ üç dava daha mevcuttu. Dolayısıyla ilk beş davanın sonuçlanması sonrasında geriye kalan davaların görülmesi için çalışmalara başlandı.[1444] İngiliz Büyükelçisi Sir William White'a göre, mahkeme sürecinde saraydaki bir grup

[1440] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2822/62
[1441] Şaşmaz, a.g.e. s.62
[1442] Vambery, a.g.e. s.238
[1443] *BOA*, Yıldız, Mütenevvi Maruzat, 41/12
[1444] Şaşmaz, a.g.e. s.93-151 ve 161

Padişah'ı Ermenilere karşı kışkırtmakta ve Musa Bey'i savunmaktaydı. Kendisi ise bu tavırların adaletin işlemesine engel olabileceği düşüncesiyle Musa Bey'in ceza alması için çalışıyordu. Bunun karşısında, White'ın faaliyetleri İngiliz Büyükelçiliği'nin davaya müdahalesi olarak görülmekteydi.[1445] Bu sırada Lord Salisbury, 24 Ocak 1890'da Sir William White'a yazdığı telgrafta mahkeme sürecindeki tavırlarını desteklediğini fakat Van, Bitlis ve Muş gibi vilayetlerde yaşanan olumsuz olayların devam etmemesi için Babıali üzerindeki baskısını sürdürmesini istemekteydi. Aynı zamanda Müslüman veya Hristiyan fark etmeksizin Padişah'ın bütün tebaasının can ve mal emniyetinin muhafaza edilmesi gerektiğine dikkat çekmekteydi. Lord Salisbury'ye göre, eğer adalet konusunda bir çözüm bulunamazsa, bu konudaki rahatsızlıklar Osmanlı İmparatorluğu için ciddi tehlikelere sebep olabilirdi.[1446]

Musa Bey'in geriye kalan üç davası ise 24 Şubat 1890 tarihinde sona erdi. Musa Bey bu davalardan da beraat etti.[1447] Ancak Musa Bey'in beraat etmesi, Avrupa basınında büyük bir tepkiye yol açtı ve İngiliz Büyükelçiliği tarafından protesto edildi. Bu noktada Adliye Nazırı Cevdet Paşa, siyasi işlerin hukukî işlere karıştırılmamasını ileri sürerek bu protestoya direndi. Sadrazam Kâmil Paşa ise, bu konuda Cevdet Paşa ile aynı fikirde değildi. Bu sebeple, araya girerek II. Abdülhamid'in Cevdet Paşa'yı azletmesini ve Musa Bey'in de Medine'ye sürgün edilmesini sağladı.[1448] 12 Mayıs'ta Adliye Nazırı Cevdet Paşa'nın azledildiği haberi İngiliz Büyükelçisi White tarafından Londra'ya bildirildi. Lord Salisbury ise, bu gelişmeyi memnuniyetle karşıladı.[1449] Böylece, Kürt Musa Bey meselesi kapandı.

Haziran ayına gelindiğinde Erzurum'daki Ermenilerin birtakım silahlı faaliyetler için hazırlık yaptıklarına yönelik bir ihbar üzerine, kilise ve Ermeni okulu aranmıştı. Bu arama sonucunda ihbarın asılsız olduğu anlaşılmasına rağmen, bir grup ihtilalci Ermeni bu aramayı bir bahane haline getirerek, protestolara başladı. Bu protestolar, daha sonra olayları bastırmak için gelen zaptiyelere ateş açılması sebebiyle, bir Müslüman-Ermeni çatışmasına dönüştü. Bu olaylar neticesinde birçok Müslüman ve Ermeni hayatını

[1445] A.g.e. s.161-238
[1446] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.675-676, Belge No.340
[1447] Şaşmaz, a.g.e. s.161-238
[1448] Melda Hamdioğlu, *Musa Bey Olayı Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.26-27
[1449] Hamdioğlu, a.g.e. s.95-96

kaybetti veya yaralandı. Gladstone liderliğindeki Liberal Parti ise, Erzurum'daki olayları hükümet üzerindeki baskıyı artırmak için adeta bir fırsat olarak değerlendirmekteydi.[1450]

İhtilalci Ermeniler, Kürt Musa Bey hadisesi ve Erzurum'daki olaylar sonrasında Avrupa'nın dikkatini çekmek maksadıyla bir karşı hareket hazırlığına girişmişti. Hazırlık sürecinin sonunda faaliyetlerin İstanbul'da yapılmasına karar verildi. Bu çerçevede 1500 kişilik ihtilalci Ermeni grubu, 15 Temmuz 1890 tarihinde ilk önce Kumkapı'daki Ermeni kilisesinde toplanarak, pasif kaldığı gerekçesiyle Ermeni Patriği'ne saldırdı. Bu grup, daha sonra Padişah'ı protesto etmek için buradan hareketle Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe başladı. Protesto hareketi, zaptiye kuvvetlerince durduruldu. Ancak ihtilalcilerle zaptiye kuvvetleri arasında çıkan çatışmalarda hayatını kaybeden ve yaralananlar oldu. Protesto hareketi başarısız olmasına rağmen, İngiltere'de Gladstone tarafından hükümete karşı bir kullanıldı. Gladstone, aynı zamanda ihtilalci Ermenileri kışkırtarak, onlara kan dökmelerini tavsiye ediyordu. Çünkü kan dökülmesi halinde İngiltere olaylara müdahale edebilirdi.[1451] Karabet Agopyan da Ağustos ayında Lord Salisbury'ye bir mektup yazarak olayların sonucunda bir Ermeni'nin idam, üç Ermeni'nin 15 yıl hapis ve geri kalanların da kısa süreli hapis cezası aldığını bildirdi. Agopyan, bu hususta İngiltere hükümetinin araya girerek söz konusu cezaların hafifletilmesi için Babıali'ye müracaat etmesini rica ediyordu. Lord Salisbury, Agopyan'ın bu ricasını 19 Ağustos'ta İngiliz Büyükelçisi White'a iletti. İki gün sonra, White'ın İstanbul'dan verdiği bilgilere göre, Padişah bu konuyu hizmetindeki önde gelen Ermenilerle istişare etmekteydi. Dolayısıyla, cezaların hafifletilmesi mümkün olabilirdi.[1452] Nitekim, Kumkapı olaylarının elebaşı Cangülyan'ın idam cezası II. Abdülhamid tarafından affedildi.[1453]

Öte yandan, Ermeni propagandalarının etkisiyle İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin aleyhinde mitinglerde yapılmaya başlamıştı. Bunun üzerine, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, 7 Aralık'ta Lord Salisbury ile görüştü. Rüstem Paşa, bu görüşmede geçenlerde Manchester ve Londra'da yapılan mitinglerden bahsederek, bu mitinglerde Osmanlı hükümetinin şiddetli bir düşmanlığa maruz kaldığına değindi. Rüstem Paşa'ya göre, bu durum İstanbul'da kötü bir etki bırakabilirdi. Ancak Lord Salisbury, bu mitinglerin bir

[1450] Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.268-269
[1451] A.g.e. s.270-272
[1452] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.II, s.712, Belge No.373-374
[1453] Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.271

önemi olmadığını ve hiçbir etkisi olmayacağını söyledi. Ayrıca, Osmanlı hükümetinin bu gibi şeylere önem vermemesini tavsiye etti.[1454]

1891 yılında ise, Ermeniler konusunda parlamentoda Lord Salisbury'ye yapılan siyasi baskı devam etmekteydi. 9 Mart'ta Lordlar Kamarası'nda Ermenilerle meskûn vilayetlerin durumuna ve Osmanlı Devleti'nin kötü idaresine dikkat çekilmişti. Bu noktada, Osmanlı Devleti'nde 1876 tarihli *Kanun-i Esasi*'nin uygulanması ve meclisin yeniden toplanması gerektiği fikri öne sürüldü. Dolayısıyla, Lord Salisbury'den bu konuda bir teşebbüste bulunması isteniyordu. Salisbury ise cevap olarak, İstanbul'daki meclisle ilgili yorum yapma yetkisi olmadığını ve bu meclisin Müslüman halk nezdinde asla başarı sağlamamış olduğunu söyledi. Bunun yanında, söz konusu meclisin yeniden toplanması için Babıali'yi yönlendirmenin İngiltere'nin görevi olmadığı belirtmekteydi. Lord Salisbury'ye göre, Osmanlılar bu meclisin yeniden açılmasını istediği takdirde bu konuda bir başarı sağlanabilirdi. Ancak yabancı bir hükümet tarafından toplanması teklif edilecek bir meclis, Osmanlıların adetlerine aykırı olacağı gibi aynı zamanda faydasız olurdu.[1455]

Mayıs ayında Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin durumu İngiltere'de yine gündeme gelmişti. İngiliz *Standard* gazetesi, 21 Mayıs tarihli nüshasında geçenlerde İstanbul'a gelen Kürt beylerinin Padişah'ın hediye ve ihsanlarına mazhar olduktan sonra memleketlerine gittiklerini, bu şekilde memleketlerinde öncekinden daha fazla mezalim yapmaya teşvik edildiklerini yazmaktaydı. Habere göre, bu durum üzerine Ermeniler üzüntülü ve ümitsiz bir şekilde meşhur kiliselerde yas ve matem çanları çalmak için hazırlık yapmaya başlamıştı. Ancak Ermenilerin bu faaliyetleri de engellenmiş ve bazı Ermeniler tutuklanmıştı. Aynı günlerde Lord Salisbury, Glasgow şehrinde bir konuşma yaptı. Salisbury, bu konuşmada Osmanlı topraklarındaki durumun eskiye nazaran daha iyi bir hale geldiğinden bahsetti. Bu hususta, iyi niyetlere sahip olan Padişah'ın hedefinde kararlı olduğunu ve seleflerinin yaptığı yanlışları düzeltmek için fevkalade bir gayret gösterdiğine dikkat çekmekteydi. Sonuç olarak, düzeltilmeyi bekleyen birçok eksik olmasına ve Avrupa'da üzüntüye sebep olan hadiseler duyulmasına rağmen, Osmanlı ülkesinin her tarafında iyiye doğru bir gidişat olduğunu belirtmekteydi.[1456] Ermenilerin

[1454] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2823/44
[1455] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 245/15; *Hansard*, House of Lords, 9 March 1891, C.351, s.457-466
[1456] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 13/56

durumu sonraki aylarda da benzer şekilde gerek basında ve gerek parlamentoda gündeme geldi ve bu şekilde 1892 yılına kadar devam etti.[1457]

Lord Salisbury, 17 Mart 1892'de İstanbul'daki yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Clare Ford'a gönderdiği telgrafta, *Berlin Antlaşması*'nın Ermenilerle ilgili maddesi gereğince gerekli reformların yapılması konusunda Babıali'ye baskı yapmasını istemekteydi. Aynı zamanda Padişah'ın dikkatini Anadolu vilayetlerinin durumuna çekmesi ve özellikle Hristiyan tebaanın can ve mallarının Kürtlere karşı korunması için birtakım tedbirler alınması hususunda çalışması talimatını vermekteydi.[1458]

10 Haziran'da ise *Ermeni Vatanperver Cemiyeti* adına Karabet Agopyan, Lord Salisbury'ye bir mektup yazmıştı. Agopyan bu mektupta Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin olumsuz şartlar içerisinde bulunduklarından bahsediyordu. Dolayısıyla bu noktada, *Berlin Antlaşması*'nı imzalayan devletler tarafından Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin bir Ermeni vali idaresi altında birleştirilmesi ve bu devletlerin nezareti altında idari reform yapılması için teklifte bulunulmasını istemekteydi. Ayrıca, bu konuda İngiltere hükümetinin yardımlarını ve aracılık yapmasını beklediklerini bildiriyordu.[1459] Agopyan'ın istekleri İngiliz gazetelerinde de yer aldı ve bu durum Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçiliği, tarafından Haziran ayının sonunda önemli bir husus olarak İstanbul'a rapor edildi.[1460]

Bununla birlikte, İngiltere bir seçim atmosferine girmişti. Temmuz ayında yapılan 1892 genel seçimleri sonucunda Gladstone liderliğindeki Liberal Parti iktidara gelmiş ve bu şekilde Lord Salisbury'nin ikinci başbakanlık dönemi sona ermiştir.[1461]

5.3.Lord Salisbury'nin Üçüncü Başbakanlığı Dönemi (1895-1902)

1892 genel seçimleri sonrasında İngiltere'de Liberal Parti'nin iktidara gelmesiyle, İngiltere'deki Ermeni propagandası bir hayli güçlenmiş ve Başbakan Gladstone'un kışkırtmalarının da etkisiyle, Anadolu'da birçok Ermeni ayaklanması yaşanmıştı. Mart 1894'te ise Gladstone, İrlanda reform tasarısının parlamentoda kabul edilmemesi üzerine

[1457] *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri*, C.II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, s.9-15, Belge No.4-7
[1458] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.III, s.103-104, Belge No.63
[1459] A.g.e. s.119-122, Belge No.78
[1460] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 16/1
[1461] Partridge, a.g.e. s.222-223; Lady Cecil, a.g.e. C.IV, s.403-404

başbakanlıktan istifa etti.[1462] Ancak bu istifa üzerine yeni hükümet, Liberal Partili Lord Rosebery tarafından kuruldu. Dolayısıyla, Liberal Parti iktidarı devam etmekteydi.[1463]

Bu esnada Mayıs 1894 itibariyle Sason'da 3 bin silahlı Ermeni'nin katılımıyla büyük bir isyan hareketi meydana geldi. Bu isyan ancak büyük bir çatışmanın sonunda bastırılabildi.[1464] Bunun üzerine Gladstone, Türkler aleyhinde toplantılar tertip ederek ve konuşmalar yaparak büyük bir Ermeni propagandasına girişti. Gladstone'un propaganda faaliyetleri 1895 yılında da hız kesmeden devam etti.[1465]

5 Şubat 1895 tarihinde İngiltere'de parlamentonun açılışı sebebiyle Kraliçe'nin nutku okunmuştu. Kraliçe, bu nutukta Anadolu'da düzenli askerler ve başıbozuklar tarafından Ermenilere karşı yapılan zulümlere dair hükümete ulaşan raporlar neticesinde diğer devletlerle ittifak halinde Babıali'ye bazı uyarılarda bulunmanın doğru olacağı inancında olduğunu ifade etmekteydi. Bunun yanında, Padişah'ın bu tarzda hareketlerde bulunan subay ve neferleri şiddetli bir şekilde cezalandırmak niyetinde olduğunu gösteren bir şekilde tahkikat yapmak için bir komisyon gönderdiğini ve Erzurum'da konsolosları bulunan devletlerin konsoloslarıyla bu komisyona eşlik edeceğini belirtiyordu.[1466]

Lord Salisbury ise, aynı günün akşamında Kraliçe'nin nutkundaki ifadelere atfen parlamentoda yaptığı konuşmada Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde meydana gelen zulümlerle ilgili olarak şimdilik kesin bir fikir ortaya koyamayacağını çünkü bu konuda tahkikat devam ettiği için yorum yapmanın doğru olmayacağını söyledi. Sonrasında, söz konusu tahkikatın subaylar ve neferlerle ilgili mevcut iddiaların incelenmesiyle kısıtlı kalması durumunda bunun yeterli olacağının şüpheli göründüğünü zira eğer yayınlanan raporlar doğru ise orduda subay veya nefer olmayan birçok kişi tarafından zulüm yapıldığının anlaşıldığını ve bu zulümlerin söz konusu bölgedeki iki dinin mensuplarıyla kısıtlı olmadığının görüldüğünü ileri sürmekteydi. Son olarak, İngiltere hükümetine kesin bir şekilde harekete geçmeye karar vermediği şeylerle ilgili olarak en küçük bir ümit bile vermesinin hükümet üzerinde büyük bir mesuliyete sebep olacağına değinmekteydi. Bu hususta, takip edilebilecek birkaç farklı siyasetten en kötüsünün söz konusu ahalinin bir kısmını istekleri konusunda güçlü bir yardıma mazhar olacakları ümidine düşürüp sonra da ortaya bir kriz çıktığında bunları düşmanlarının hiddeti karşısında yalnız bırakarak,

[1462] Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.273-290
[1463] Roberts, a.g.e. Bölüm XXXV, s.8
[1464] Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.292
[1465] A.g.e. s.300-302 vd.
[1466] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2835/32

kendi hallerine terk etmek olduğunu dile getiriyordu. Başbakan Lord Rosebery cevap olarak, hükümetin bu konuda büyük devletlerden konuyla en fazla ilgilenenlerin onayıyla hareket ettiğini ve takip edilen maksadın bu hususstaki elim rivayetlerin hakikatini anlamak için Avrupa kamuoyunun tamamını kullanmak olduğunu bildirdi. Bu noktada, söz konusu rivayetler doğruysa Anadolu'daki Hristiyanlara tam anlamıyla bir destekte bulunmak gerekeceğini ve Anadolu'daki Hristiyanların mevcut hallerine terk edilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmekteydi.[1467]

7 Şubat 1895 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Kimberley, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'ne gönderdiği telgrafta, Fransa ve Rusya büyükelçileriyle birlikte ıslahat meselesinin gündeme getirilmesi talimatını vermişti. Böylece, söz konusu üç devletin elçileri bir araya gelerek bir ıslahat projesi hazırlamak için müzakerelere başladı.[1468] Bu müzakerelerin sonucunda hazırlanan ıslahat projesi, 11 Mayıs 1895'te bir nota vasıtasıyla ilk önce Mabeyn Başkatipliğine ve ertesi gün Babıali'ye sunuldu. Bu ıslahat projesi, Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Mamüretülaziz ve Diyarbekir olmak üzere, 6 vilayeti kapsıyordu. Bu projede, vilayetlerin yeniden düzenlenmesi ve ahalinin etnik unsurlara göre ayrı bir şekilde yerleştirilmesi; valilerin tayini konusunda büyükelçilerin onayının alınması; siyasi olaylara karışmış veya basit suçlardan mahkum olmuş olan Ermeniler için bir genel af çıkarılması; işlediği suçlardan dolayı yurt dışına kaçan veya korkudan hicret eden Ermenilerin yerlerine dönmesinin sağlanması; vilayetlerde yapılacak olan ıslahatlara nezaret etmek üzere büyük devletlerin onayıyla bir büyük komiser tayin edilmesi; son zamanlarda çıkan olaylarda zarara uğrayan Ermenilere tazminat verilmesi; Babıali'de 3 Müslüman ve 3 Hristiyan üyeden oluşan karma bir ıslahat komisyonu kurulması; Ermenilerin mevcut hak ve imtiyazlarının teyit edilmesi gibi başlıca hususlar teklif edilmekteydi.[1469]

II. Abdülhamid ise, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından verilen ıslahat projesini paşalarıyla müzakere ettikten sonra, 3 Haziran'da hükümranlık haklarına aykırı olduğu gerekçesini ileri sürerek reddetti. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya 9 Haziran günü Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek, ıslahat projesine daha açık bir cevap verilmesini istedi. Bu üç devlet ayrıca, Osmanlı hükümetine baskı yapmak için Cidde limanına asker çıkarma tehdidinde bulundu. Bunun üzerine Padişah, Sadrazam Cevad

[1467] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2835/33
[1468] Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.46-47
[1469] Küçük, a.g.e. s.115-117

Paşa'yı azlederek Said Paşa'yı beşinci defa sadarete getirdi.[1470] Sadrazam Said Paşa göreve geldikten sonra, 17 Haziran'da üç devletin elçilerine bir nota vererek ıslahat tekliflerinden Osmanlı kanunlarına aykırı olmayanların esas itibariyle kabul edildiğini, bazı noktaların ise tetkik edilmesi gerektiğini ve büyük komiser yerine ıslahatları teftiş etmek üzere bölgeye dirayetli bir memur gönderileceğini bildirdi. Sonrasında Babıali'de Adliye, Dahiliye ve Hariciye Nazırları ile Sadaret Müsteşarı'ndan oluşan özel bir ıslahat komisyonu kuruldu.[1471]

27 Haziran 1895 tarihinde, Padişah yaverlerinden Müşir Ahmed Şakir Paşa, Anadolu Vilayetleri Genel Müfettişliği'ne tayin edildi. Ardından, Şakir Paşa'nın tayini hakkında elçilere bilgi verildi.[1472] Ahmed Şakir Paşa'ya verilen talimatlar arasında, adaletin sağlanması için hiç kimsenin bir başkasına zulmetmesine müsaade edilmemesi; kanunların hakkıyla uygulanması; görevini kötüye kullanan memurların suçu tespit edilerek görevden alınması; bölgede imar ve kalkınmanın gerçekleştirilmesiyle, halkın refah seviyesinin artırılması; Ermenilerin yaşadığı yerlerdeki karışıklıkların giderilmesi gibi hususlar bulunmaktaydı.[1473]

Bu esnada Haziran ayının sonlarında, İngiltere'de mevcut hükümetin Savaş Bakanı'na karşı verilen gensoru önergesinin kabul edilmesinin ardından Başbakan Lord Rosebery istifa etmişti. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi Lord Salisbury'ye verilmiş ve Salisbury, Liberal Birlikçi Parti liderleriyle yaptığı görüşmelerin sonucunda Liberal Birlikçi Parti ve Muhafazakâr Parti'den oluşan bir koalisyon hükümeti kurmuştu. Böylece, 25 Haziran'da Lord Salisbury'nin üçüncü başbakanlık dönemi başladı.[1474]

Lord Salisbury, hükümeti kurduktan sonra 4 Temmuz 1895'te ilk defa elçileri kabul etmişti. Bu kabul sırasında Lord Salisbury ile Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa arasında bir görüşme yapıldı. Rüstem Paşa, bu görüşmede Ermeni Meselesi ile ilgili olarak, önceki hükümetin bu meseleye gereğinden çok daha fazla önem verdiğini söyledi. Rüstem Paşa'nın kanaatine göre, Gladstone ile partisi bu şekilde Osmanlı Devleti'ne karşı kötü niyetini ve kadim düşmanlığını göstermekteydi. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin aleyhine kamuoyunun teveccühünü kazanmayı hedeflediklerini düşünmekteydi. Lord Salisbury buna cevap olarak, önceki hükümet tarafından bu meseleye olağanüstü bir

[1470] A.g.e. s.119-124
[1471] A.g.e. s.130-132
[1472] Ali Karaca, a.g.e. s.55-56
[1473] A.g.e. s.42
[1474] Roberts, a.g.e. Bölüm XXXV, s.17-20

önem verildiğini ve kamuoyunun tahrik edilmesiyle ihtiyata aykırı hareket edildiğini belirtti. Ancak bu meselenin dönüştüğü mevcut hal sebebiyle, Padişah'ın fikir ve hükümlerinde isabetli bir şekilde hareket etmesi ve söz konusu bölgede kamuoyunu sakinleştirebilecek bazı ıslahatların yapılması gerektiğini ileri sürdü. Rüstem Paşa ise, Padişah'ın, hükümranlık haklarına ve nüfuzuna aykırı olmamak şartıyla bütün tebaası için faydalı ıslahatları uygulamaya şüphesiz istekli olacağına değindi. Bunun üzerine Lord Salisbury, Padişah'ın hükümranlık haklarına zarar verecek ve nüfuzunu sarsabilecek nitelikte tedbirler tavsiye etmeyi asla düşünmediğine dair teminat verdi. Rüstem Paşa daha sonra Londra'daki Fransız Büyükelçisi ile görüştü. Fransız Büyükelçisi, Lord Salisbury'nin kendisine de benzer şeyler söylediğine dikkat çekmekteydi. Ayrıca, Fransız Büyükelçisi'nin düşüncesine göre, Salisbury önceki hükümetin uygulamayı düşündüğü tedbirleri uygulamaya istekli değildi.[1475]

Bununla birlikte, son zamanlarda yaşanan Ermeni olayları İngiliz kamuoyunun Türkler aleyhine dönmesine sebep olmuştu. Lord Salisbury ise Ermeni olaylarının da etkisiyle artık Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalabileceğine dair inancını neredeyse tamamen kaybetmişti. Henüz iktidara gelmeden önce Aralık 1894'te, eskiden Dışişleri Bakanlığı'nda kendisinin müsteşarlığını yapmış olan İngiliz Büyükelçisi Currie'ye yazdığı mektupta, bir krizin yaklaşmakta olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durumun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ileri sürmekteydi. Lord Salisbury'nin fikirlerine göre, Osmanlı toprakları büyük devletler arasında paylaşılabilirdi. Ancak Salisbury, bu fikrin şimdilik tamamen bir hayalden ibaret olduğunu zira hiç kimsenin bu görüşlere katılmayacağını düşünmekteydi.[1476]

Diğer taraftan Lord Salisbury, iktidara geldikten sonra Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili değişen düşüncelerini açığa vurmaya başladı. 10 Temmuz'da Almanya'nın Londra Büyükelçisi Kont Hatzfeldt ile görüşen Lord Salisbury, ilk olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın tavsiyelerine karşı inatçı bir tavır sergilemesinden şikâyet etti. Sonrasında konu Ermenilerin durumuna geldi. Kont Hatzfeldt, bu hususta İngiliz basınında yer alan Ermeni özerkliğine karşı olduklarını dile getirdi. Salisbury ise, buna katıldığını beyan etti. Lord Salisbury, bu görüşmede ayrıca İngiltere'nin Rusya'ya karşı geleneksel siyasetinden

[1475] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2835/94
[1476] Lady Cecil, a.g.e. C.V, s.68-69

fedakârlık yapmaya hazır olduğunu ve İngiltere ile Rusya arasında bir uzlaşma olması durumunda, bunun Osmanlı Devleti için bir felaket olacağını söyledi.[1477]

Lord Salisbury ile Kont Hatzfeldt, 31 Temmuz'da tekrar bir araya geldi. Hatzfeldt, bu görüşmede Almanya'nın müttefiki olan İtalya'nın Kızıldeniz'deki menfaatleri için aracı olmaya çalışmaktaydı. Ancak Lord Salisbury, yine konuyu Osmanlı Devleti'ne getirdi. Salisbury, İtalya'nın Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmak açısından İngiltere, Rusya ve Fransa ile birlikte hareket etmesini istemekteydi. Bunun karşılığında, Osmanlı Devleti'nin yıkıldığında Trablusgarp ve Arnavutluk'u İtalya'nın alması için destek verme teklifinde bulunmaktaydı. Çünkü Lord Salisbury'ye göre, ümitsiz bir durumda olan Osmanlı İmparatorluğu adeta çürümüş haldeydi. Dolayısıyla, Ermeniler konusundaki ağır problemlerin üstesinden gelse bile Osmanlı Devleti'nin uzun süre ayakta kalabileceğine inanmıyordu. Bu sözler karşısında Hatzfeldt, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmanın eşiğinde olduğu kabul edilirse, nasıl bir paylaşım yapılabileceğini sordu. Salisbury, cevap olarak bu konuda detaylara girmek istemediğini fakat Rusya Çarı I. Nikolay'ın 1852 yılındaki paylaşma teklifinin İngiltere hükümeti tarafından reddedilmesinin bir hata olduğunu ifade etti.[1478]

Kont Hatzfeldt, Lord Salisbury ile yaptığı görüşme hakkında Almanya'ya rapor verdiğinde Salisbury'nin yaklaşımı Alman hariciyesi tarafından hiç hoş karşılanmadı. Çünkü bu yaklaşım Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandırarak, kârlı çıkmaya çalışmak şeklinde anlaşıldı. İtalya'nın Arnavutluk'a yönlendirilmesi ise Avusturya ile İtalya'nın arasını açabileceği için *Üçlü İttifak*'ın dağılmasına sebep olabilirdi.[1479] Kont Hatzfeldt devletinin görüşlerini 3 Ağustos'ta Lord Salisbury'ye bildirdi. Bunun üzerine Salisbury, İtalya'ya yaptığı teklifi derhal geri çekerek, Avusturya'nın rahatsız olmasını istemediğini beyan etti. Bunun yanında Lord Salisbury, hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nu mümkün olduğunca ayakta tutma yönündeki siyasete bağlı olduğunu ve bu sebeple Osmanlı'nın çöküşünü veya paylaşımını hızlandırmak için kesinlikle bir şey yapmayacağını söyledi. Ancak Lord Salisbury'nin düşüncesine göre Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne hazırlıklı olmalıydı.[1480] Salisbury ayrıca, bu ihtimalleri yalnızca Hatzfeldt ile görüştüğünü ve bir huzursuzluk çıkarmamak için başka kimse ile görüşmeyeceğini dile getirdi. Hatzfeldt'e göre, Lord Salisbury devletler arasında büyük bir savaş çıkmasından

[1477] A.g.e. s.71-72
[1478] A.g.e. s.72-73
[1479] Bayram Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, Ankara, 2006, s.152
[1480] Lady Cecil, a.g.e. C.V, s.73; Soy, a.g.m. Aynı yer.

bir hayli endişe etmekteydi. Dolayısıyla, büyük devletlerin muhtemel bir paylaşım konusunda uzlaşması gerektiğine inanıyordu. Salisbury, bu maksatla Hatzfeldt'e bir paylaşım planı üzerinde düşünmelerini ve sonrasında bu konuda gizli müzakereler yürütülebileceğini belirtmekteydi.[1481]

5 Ağustos 1895'te ise Almanya İmparatoru Kayzer II. Wilhelm, İngiltere'ye gelerek büyükannesi Kraliçe Victoria'yı ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında II. Wilhelm ile görüşen Lord Salisbury, Osmanlı Devleti'nin durumun kötü olduğuna ve dağılmasının yakın olduğuna değindi. Ancak II. Wilhelm, Osmanlı Devleti'nin durumunun kısmen de olsa düzeldiğini ve Padişah'ın da bu maksatla çalışmakta olduğunu söyledi. Bu cevap karşısında Salisbury konuyu daha ileri götüremedi. Bununla birlikte, Alman hariciyesi bu konunun görüşülmesinin Almanya'nın menfaatlerine uygun olabileceğini belirterek, Kayzer'e görüşmelere devam etmesi tavsiyesinde bulundu. Bunun üzerine, II. Wilhelm ertesi gün Lord Salisbury'yi yatına davet etti.[1482] Lord Salisbury ise, bu daveti Kayzer'in kendisine hoşça kal demek için yapılmış bir nezaket daveti olarak yorumladı. Aynı zamanda Kayzer ile olan görüşmesi başka bir şehirde yapıldığı için Salisbury'nin işleri dolayısıyla acilen Londra'ya dönmesi gerekiyordu. Bu sebeple, II. Wilhelm ile görüşmek yerine bir özür mesajı göndererek, Londra'ya döndü. Lakin Kayzer bu durumdan oldukça rahatsız oldu. Salisbury ise bir yanlış anlaşılma olduğuna dikkat çekerek, tekrar Kayzer II. Wilhelm'den özür diledi.[1483]

Kayzer Almanya'ya döndükten sonra, 14 Ağustos'ta Lord Salisbury ile Kont Hatzfeldt bir kez daha görüştü. Salisbury bu görüşmede yine Osmanlı Devleti'nin kötü durumda olduğuna değinerek, Osmanlı Devleti yıkıldığında genel bir savaş çıkmasının adeta kaçınılmaz olduğunu beyan etti. Kont Hatzfeldt'e göre, Lord Salisbury Osmanlı Devleti'nin paylaşımını barışçıl yollarla yapmak niyetindeydi. Kont Hatzfeldt, Lord Salisbury'nin bu paylaşımı Boğazların Rusya'ya verilmesiyle gerçekleştirebileceğini düşünüyordu.[1484]

Bu esnada Osmanlı Devleti, Ağustos ayının başlarında İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin elçilerine ıslahatlar konusundaki tekliflerini sunmuş fakat bu teklifler elçiler tarafından yeterli görülmemişti.[1485] Bunun üzerine, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa

[1481] Soy, a.g.m. s.153
[1482] A.g.m. s.155-156
[1483] Lady Cecil, a.g.e. C.V, s.75
[1484] Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", s.157
[1485] Küçük, a.g.e. s.146-148

Babıali'den aldığı talimatla[1486] 14 Ağustos'ta Lord Salisbury ile görüştü. Salisbury, bu görüşmede Babıali'nin ıslahat tekliflerinin tamamıyla yetersiz olduğuna dair elçiler tarafından yapılan bildiriyi tekrar etti. Ayrıca, bu tekliflerin temel olarak ıslahatların uygulanacağı yönünde bir teminatı içermediğini ve bu sebeple İngiltere kamuoyu tarafından yeterli görülmeyeceğini belirtti. Bunun yanında ıslahatlara nezaret etmek üzere üç devletin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması fikrini öne sürdü.[1487] Ertesi gün ise Lordlar Kamarasında yaptığı konuşmada Ermeniler konusunda kendisinden öncekiler tarafından takip edilen siyaseti devam ettirdiğine değindi.[1488]

II. Wilhelm ise, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması konusunda Lord Salisbury'ye bir teklif götürmesi için 29 Ağustos'ta Berlin'deki İngiliz Askeri Ateşesi Albay Swaine ile görüştü. Kayzer'in teklifi, Rusya'ya Boğazlar ile Anadolu'nun verilmesi halinde, Avusturya'nın da Selanik'e kadar Balkanları alması ve İtalya'nın da Akdeniz'de memnun edilmesiydi. Ancak Lord Salisbury, bu tekliflere net bir cevap vermedi. 31 Ağustos'ta ise Kont Hatzfeldt, Salisbury'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Lord Salisbury, Rusya'nın Karadeniz'den Akdeniz'e geçmesini kabul edebileceklerini ve Akdeniz'den ziyade Fırat Nehri kıyılarının kendisi için daha önemli olduğunu dile getirdi. Yine de Hatzfeldt'e göre, Salisbury'nin bu konuda henüz net bir siyaseti yoktu. Bu görüşmede ayrıca Ermenilerin durumu da görüşülmüştü.[1489]

Kont Hatzfeldt'in Lord Salisbury ile görüşmesi üzerine, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, bu görüşme hakkında bilgi almak için aynı gün Hatzfeldt ile konuştu. Hatzfeldt, Lord Salisbury ile Ermeni Meselesi üzerine görüştüklerini ifade etti. Kont Hatzfeldt'e göre, Salisbury bu konuda oldukça ciddiydi. Dolayısıyla, memnuniyet verici bir çözüm elde edilmedikçe bu işin peşini bırakmayacağını düşünmekteydi. Bunlara ek olarak, Fransa ve Rusya'nın İngiltere'den ayrılmayacağını ve Salisbury'nin İstanbul'da uzun bir süre direnişle karşılaşması durumunda zorlayıcı tedbirlere başvurabileceğine değindi. Bu sebeple, ıslahatlar konusunda hızlı bir şekilde uzlaşmaya çalışılmasını tavsiye etti.[1490]

Lord Salisbury, ıslahatlar konusunda Osmanlı Devleti ile yaptığı görüşmelerde gayrimüslimlerin de yer aldığı karma bir komisyon kurulmasında ısrar etmekteydi.

[1486] Bay, a.g.e. s.160
[1487] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2836/20
[1488] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2836/24
[1489] Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", s.159-160
[1490] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 335/93

Ayrıca, ıslahatların uygulanmasına nezaret etmek üzere, söz konusu karma komisyona elçilik tercümanlarının da katılmasını özellikle istiyordu. Bu konuda Babıali'de yapılan müzakereler ve Fransa ile Rusya'nın da dahil olduğu devletlerarası temaslar neticesinde Eylül ayının başında Osmanlı Devleti, ıslahat yapılması düşünülen 6 vilayetle sınırlı olmak üzere, elçilik tercümanlarının ıslahat komisyonuna istek ve şikayetlerini sunmasına karar verdi. Bu karar kendisine iletildiğinde, Lord Salisbury adeta bunu görmezden gelerek, yeni taleplerde bulundu. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin memurlar arasında belirli bir oranda Hristiyan memurların bulunması ve büyük görevlerdeki memurların dinine göre, yardımcılarının diğer dinden olması (Müslüman ve Hristiyan şeklinde) teklif edilmekteydi. Lord Salisbury, buna alternatif olarak Osmanlı Devleti'nin idari yapısının Avrupalı komiserlerden oluşan komisyonların nezareti altına alınmasını ve söz konusu komisyonların vilayetlerde bulunması yoluyla vilayetlerdeki suistimalleri İstanbul'daki elçilere bildirmesini teklif ediyordu. Özellikle ikinci teklif, II. Abdülhamid tarafından Osmanlı Devleti'nin içişlerine açık bir müdahale olarak görüldü.[1491]

Diğer taraftan, Eylül ayının sonlarına doğru Ermeni Hınçak Komitesi ıslahat için bir protesto gösteri yapmak üzere hazırlanmaktaydı. Bu maksatla büyük devletlerin elçilerine, bir beyanname verildi. Bu beyannameye göre, ıslahat kapsamındaki 6 vilayete bir Avrupalı genel vali tayini, Adana ve Halep gibi Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde de ıslahat yapılması ve Hamidiye alaylarının kaldırılması gibi hususlar talep edilmekteydi. Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden gelen Ermeni topluluğu, 30 Eylül günü Kumkapı'daki kilisede toplanarak şikayetlerini dile getirdi. Sonrasında, Hınçak Komitesi tarafından hazırlanan beyannameyi Sadrazam'a vermek üzere, Babıali'ye doğru yürüyüş başladı. Ancak zaptiye kuvvetlerinin olaya müdahalesi sonucunda protesto gösterisi bir çatışmaya dönüştü. Bu çatışmalar neticesinde birçok Müslüman ve Ermeni öldü. Bu hadise sonrasında, 3 Ekim'de büyük devletler Osmanlı hükümetini şiddetli bir şekilde protesto etti.[1492] Babıali gösterilerinin ardından İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie de dahil olmak üzere, büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri ıslahatların kabul edilmesi için yaptıkları baskıları artırdı.[1493] Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 20 Ekim'de ıslahatların uygulanması için tayin edilen genel müfettişe Hristiyan bir yardımcı verilmesi başta olmak üzere gayrimüslim memurların istihdamıyla ilgili düzenlemelerin yanında karma

[1491] Küçük, a.g.e. s.147-157
[1492] Şentürk, a.g.e. s.78-80; Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.310
[1493] Bay, a.g.e. s.175-178

komisyon kurulmasını ve aşiretlerin silah taşımasının yasaklanması gibi birtakım başka hususları kabul ettiğini bildirdi.[1494]

Osmanlı Devleti'nin, ıslahatların uygulanması noktasında teklif edilen hususları kabul etmesi karşısında son derece memnun olan Başbakan Lord Salisbury, bu konudaki gayretleri sebebiyle İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Currie'yi tebrik etmekteydi.[1495] 25 Ekim'de ise Almanya'nın Londra Büyükelçisi Kont Hatzfeldt, Lord Salisbury ile görüştü. Kont Hatzfeldt'e göre, Lord Salisbury Ermeniler konusunda atılan adımlardan bir hayli memnun kalmıştı. Dolayısıyla, Salisbury'nin Osmanlı Devleti'nin yıkılmanın eşiğinde olduğuna dair endişesinin ve Osmanlı Devleti'ni paylaşmakla ilgili fikirlerinin artık kaybolduğunu düşünüyordu.[1496]

Bu esnada, Maraş'ın Zeytun bölgesinde Ermeniler bir isyan hazırlığına girişmişti. İsyan hareketi ilk önce, 28 Ekim'de bölgedeki Osmanlı askerlerine yapılan saldırılarla başladı. Sonrasında ise isyancılar, 1 Kasım'da Zeytun'da bağımsızlıklarını ilan etti. Bu sebeple şiddetli çatışmalar yaşandı. Kısa süre sonra Lord Salisbury duruma müdahale ederek, Ermenilerin silah bırakacağını bildirdi. Bunun karşılığında kendilerine iyi davranılmasını istedi. Ancak Ermeniler Salisbury'nin teklifinin aksine silah bırakmaya yanaşmadı ve bu yüzden isyanın bastırılması biraz zaman aldı.[1497]

Kasım ayından itibaren Lord Salisbury'nin Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin durumuyla ilgili düşüncesi, ıslahatların uygulanmasının tek çare olduğu şeklindeydi. Salisbury'ye göre, ıslahatların uygulanması ya Sultan II. Abdülhamid ile gerçekleştirilecek ya da II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle, iktidara daha uysal bir hükümdar getirilerek bu iş gerçekleştirilecekti.[1498]

9 Kasım'da Londra Belediyesi tarafından verilen ziyafette, Lord Salisbury Ermeniler ve Osmanlı Devleti konusundaki fikirlerini açıkladı. Bu konuşmasında ilk önce üç devletin elçilerinin Ermenilerle ilgili bazı ıslahat tekliflerinde bulunduklarını ve söz konusu tekliflerin esasları itibariyle Padişah tarafından kabul edildiğini bildirdi. Sonrasında, kabul edilen ıslahatın iyi bir netice vermesinin uygulanmasına bağlı olduğunu ve uygulanması halinde Ermenilerin refah, huzur, can ve mal emniyeti gibi bir

[1494] Küçük, a.g.e. s.159-160
[1495] Musa Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.166
[1496] Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", s.161
[1497] Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.311-313
[1498] Soy, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", s.163

milletin isteyebileceği her şeye mazhar olacaklarını beyan etmekteydi. Bununla birlikte, Padişah'ın Ermenilere adil bir şekilde davranmaya ikna edilmesi durumunda bunun şeklini tartışmaya gerek olmayacağı ve diğer türlü Padişah eğer adil bir uygulamada bulunmayı istemezse en iyi şekilde yapılmış bir anayasayla bile Ermenilerin himaye edilemeyeceğini söylüyordu. Kısacası Lord Salisbury bu konuşmasıyla Padişah'a baskı yapıyordu.[1499]

15 Kasım günü ise İstanbul'dan gelen habere göre II. Abdülhamid, Lord Salisbury'nin ıslahatlarla ilgili tavsiyelerini kabul etmeye hazır olduğunu bildiriyordu.[1500] Padişah, daha sonra 21 Kasım'da Salisbury'ye özel bir mesaj gönderdi. Bu mesajda Lord Salisbury'nin ıslahatların uygulanmasına şüpheyle yaklaşan konuşmasına değinen Padişah, ıslahatları ertelemeden uygulayacağı konusunda şeref sözü vermekteydi. Bu şekilde, Salisbury'nin şüphelerini gidermeyi hedeflediğini belirtiyordu. Bunun yanında İngiliz Büyükelçisi ve İngiliz konsoloslarının Ermenilere bu ıslahat projesiyle yetinmelerini güçlü bir şekilde telkin etmesini istedi. II. Abdülhamid ayrıca Lord Salisbury'den ıslahatlar konusunda kendisine güvendiğini belirten bir beyanat vermesini rica etmekteydi.[1501]

Kasım ayının sonlarına doğru Amerikan *New York Herald* gazetesinin haberine göre Lord Salisbury, II. Abdülhamid'in ricasına uygun olarak yaptığı bir konuşmada Padişah'ın ilk defa vadettiği ıslahatları uygulayacağına dair namusu üzerine söz verdiğini açıklamıştı. Ayrıca, Liberal Parti'ye yakın İngiliz gazetelerinin Padişah'ın sözünü hafife almasını eleştirerek, büyük bir hükümdarın öyle düşünmeden söz vermeyeceğini ve Padişah'ın sözüyle birlikte artık Ermeniler için ümit kapılarının açıldığını söylemişti.[1502] Başbakan Lord Salisbury, Ocak 1896'da yaptığı bir konuşmayla adeta *New York Herald* gazetesindeki haberin esaslarını teyit etmekteydi. Salisbury, Ermeniler konusunda daha fazla ileri gitmeyeceklerini ve Padişah'a baskı yapmayacaklarını beyan etti. Buna ek olarak, Padişah'a ıslahatları gerçekleştirmesi için zaman verilmesi gerektiğine dikkat çekti.[1503] Bu konuşma Padişah ve Babıali tarafından memnuniyetle karşılandı. Bu konuda 3 Şubat günü Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa ile Lord Salisbury arasında yapılan görüşmede Ermenilerle ilgili yaptığı konuşmanın iki devlet arasındaki dostane ilişkilere ve kendisinin Osmanlı Devleti ile ilgili iyi niyetine delil olarak görülmesi sebebiyle

[1499] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 21/31
[1500] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.IV, s.499-500, Belge No.509
[1501] *British Documents On Ottoman Armenians*, C.IV, s.569-571, Belge No.603-604
[1502] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 342/28
[1503] Bağçeci, a.g.e. s.280

teşekkür edilmekteydi. Salisbury ise cevap olarak, İngiltere'nin sadık dostu olan Osmanlı Devleti hakkında önceden beri iyi hisler beslediğini bildirdi. Ardından, yaptığı konuşmalarda Osmanlı Devleti'nin kırılmasına veya üzülmesine sebep olabilecek bazı şeyler söylemiş olsa da maksadının Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine hizmet etmek olduğunu ve bu konudaki iyi niyetinin devam etmekte olduğunu belirtti. Son olarak, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesini görmenin kendisi açısından oldukça memnuniyet verici olacağına değindi.[1504]

Öte yandan Başbakan Salisbury, 11 Şubat 1896'da Ermenilerin durumuyla ilgili olarak Lordlar Kamarası'nda hükümeti bir müdahalede bulunmamakla ve Ermeniler için özerklik talep etmemekle suçlayan eleştirilere cevap verdi. Salisbury, bu konuşmasında kendisini eleştirenlerin sanki İngiltere hükümeti Osmanlı Padişahı ülkesini iyi idare etmezse kendisine savaş atmak üzere bir antlaşma imzalamış gibi davranmalarına karşı çıktı. Sonrasında, kendisinin bu konuda yaptığı konuşmaların ise yalnızca bir uyarı olduğuna ve kesinlikle bir tehdit içermediğine dikkat çekti. Sadece, Padişah'ın ülkesini iyi idare etmemesi durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir felakete sürükleneceğini söylemekteydi. Ardından, Müslüman-Ermeni çatışmalarına atıf yaparak iç çatışmaların ıslahatlarla karıştırılmaması gerektiğini ve söz konusu çatışmaların ıslahatlar vasıtasıyla giderilemeyeceğini belirtti. Lord Salisbury, bu noktada iç çatışmaların, bir işgal hareketi haricinde durdurulamayacağını ve İngiltere'nin de böyle bir şey yapmak için yeterli güce sahip olmadığını ileri sürdü. Bunun yanında, büyük devletlerin ve özellikle Rusya'nın böyle bir müdahaleye karşı olduğunu dile getirdi. Ayrıca, bu hususta müdahale talebinde bulunanların Padişah ile savaşa girmeyi hafife aldıklarını beyan etti. Bunlara ek olarak, Padişah'a süre verilmesi halinde gelişme sağlanacağına dair kesin bir inancı olmadığını fakat bunu ümit ettiğini ve son bir ay içerisinde kayda değer gelişmeler yaşandığını söyledi. Bununla birlikte, tamamen buna güvenerek hareket etmenin zaman zaman hayal kırıklığına sebep olabileceğini ifade etti. Ardından, bu konuda ancak şiddetten uzak durulduğu takdirde başarı sağlanabileceği düşüncesini ortaya koydu. Müdahale talebinde bulunanlara ise ellerinde sihirli değnek varsa istedikleri gibi duruma müdahale etmelerini, aksi takdirde kışkırtıcı ve endişe verici tavırları bırakmalarını tavsiye etmekteydi.[1505]

Lord Salisbury'nin 11 Şubat'taki konuşması hakkında Matbuat-ı Ecnebiyye Müdürü Nişan Efendi'ye gelen bilgiler, Lord Salisbury'nin müdahale taraftarlarına cevap

[1504] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 346/75
[1505] *Hansard*, House of Lords, 11 February 1896, C.37, s.53-58

olarak dile getirdiği ve mümkün olmadığını beyan ettiği işgal fikrini sanki kendisi savunuyormuş gibi yansıtıyordu.[1506] Ancak Londra Büyükelçiliği, konuşmanın tamamını İstanbul'a göndererek bu durumu açıklığa kavuşturdu.[1507]

Lord Salisbury, ilerleyen aylarda Ermeniler konusunda Osmanlı Devleti'ne daha dengeli bir şekilde yaklaşmaktaydı. Örneğin, Mart ayında Londra'da Ermeni olaylarıyla ilgili birtakım uygunsuz tiyatro oyunlarının sahnelerde yer alacağına dair rivayetler dolaşmaktaydı. Bu rivayetler kendisine sorulduğunda Salisbury, bildiği kadarıyla bu rivayetlerin asılsız olduğunu fakat eğer bu rivayetler doğruysa uygunsuz oyunların sahnelenmesinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınacağını ifade etti.[1508]

Bununla birlikte Salisbury, 8 Mayıs'ta Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada Osmanlı gazetelerinin Zeytun'a bir Müslüman kaymakam tayin edildiğini yazdıklarını ve bu durumun Babıali'nin verdiği teminatlara aykırı olduğunu beyan etti. Dolayısıyla İngiltere, Fransa ve Rusya'nın İstanbul'daki elçilerinin derhal bunu protesto ederek, söz konusu tayinden vazgeçilmesi yönünde Hariciye Nezareti'ne tebligatta bulunduklarını fakat Osmanlı hükümetinden bir cevap alamadıklarını ve İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'den alınan bilgiye göre elçilerin alınması gereken tedbirlerle ilgili müzakerede bulunduklarını bildirdi. Aynı zamanda alınan raporlara göre, Ermenilerin Müslüman olmaya zorlandıklarını ve bu durumun bir süredir İngiliz hükümetinin dikkatini çekmesi sebebiyle bu konuda ısrarlı bir şekilde müttefiklerin ve özellikle Rusya'nın dikkatinin çekildiği, bu meselenin İngiliz halkında bir heyecan meydana getirdiğini ve diğer milletlerde de böyle bir duruma sebep olacağını dile getirdi. Son olarak, bu durumun engellenmesi adına İstanbul'daki elçilerin ellerinden geleni yaptıklarını fakat dinler arasında meydana gelen düşmanlıkların engellenemeyeceğini söylemekteydi. Muhalefet ise Lord Salisbury'yi Osmanlı Devleti'ne yeterince baskı yapmamakla eleştiriyordu.[1509]

Haziran ayına gelindiğinde, ihtilalci Ermeniler Van'da bir isyan hareketi başlattı. 3 Haziran'da ihtilalci Ermenilerin devriyelere ateş açmasıyla başlayan olaylar kısa sürede bir çatışmaya dönüştü. Bunun üzerine, İngiliz, Fransız, Rus ve İran konsolosları çatışmayı durdurmak için isyancılara silah bırakma çağrısında bulundu. Ancak bunun kabul edilmemesiyle, çatışma devam etti. Dolayısıyla, Van'daki isyan hareketinin bastırılması

[1506] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Şura-yı Devlet Maruzatı, 2/19
[1507] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 347/35, Bununla birlikte bu belgede bazı ifadeler İngilizce zabıtalara göre yanlış tercüme edilmiştir. Örneğin, İngilizce zabıtlarda Lord Salisbury'nin Ermenilere özerklik talep ettiği için eleştirildiği yerine talep etmediği için eleştirildiği şeklinde geçmektedir.
[1508] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 349/43
[1509] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 352/133

Haziran ayının sonlarını buldu. Bu isyan neticesinde yüzlerce Müslüman ve Ermeni hayatını kaybetti.[1510]

27 Ağustos 1896 tarihinde ise ihtilalci Ermeniler, İstanbul'da Osmanlı Bankası'na bir baskın düzenleyerek buradaki 500 kişiyi rehin aldı. Saldırgan grup, daha sonra Babıali'den bir dizi talepte bulundu. Buna göre, Ermenilerin yaşadığı bölgenin büyük devletlerin seçtiği bir büyük komiser tarafından idare edilmesi, valiler başta olmak üzere yerel idarecilerin söz konusu büyük komiser tarafından seçilmesi ve Padişah tarafından onaylanması, Avrupalı subayların komutasında ve idaresinde yerel jandarma ile polis teşkilatı kurulması gibi hususlar talep edilmekteydi. Ancak seslerini duyurmayı başaran isyancı Ermeni grubu, Rus Büyükelçiliği ve Osmanlı Bankası Müdürü'nün arabuluculuk yapmasıyla serbest bırakıldı ve yurtdışına çıkmalarına izin verildi. Bu şekilde, baskın hadisesi çözüme kavuştu. Bununla birlikte, William Ewart Gladstone baskın olayını bir propaganda malzemesi olarak kullanmaya başladı. Gladstone, bu propaganda faaliyetleri çerçevesinde toplantılar düzenleyerek, Osmanlı topraklarında Ermenilerin katledildiğine dair kamuoyunu kışkırtan konuşmalar yapıyordu.[1511]

Eylül ayında Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçiliği, Babıali'ye İngiliz gazetelerinde Ermeni olaylarıyla ilgili çok kötü yazılar yazıldığını bildirmekteydi. Bunun yanında İngiliz *Standard* gazetesinin haberine göre, Lord Salisbury Osmanlı Devleti'yle ilgili olumsuz ifadelerde bulunmuştu. Eylül ayının ortalarında Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa ile görüşen Lord Salisbury, son zamanlarda yaşanan olaylardan ötürü İngiliz kamuoyunun Padişah'a ve Osmanlı hükümetine düşmanca yaklaştığını belirtti. Standard gazetesinin haberine gelince, bu haberin uydurma olduğu beyan etti. Bunlara ek olarak, Antopulo Paşa'nın tahkikatları neticesinde Ermeni olaylarıyla ilgili haberlerin İstanbul'dan gelmediği ve muhtemelen Ermeni komitelerine veya Jön Türklere dayandığı düşünülmekteydi.[1512]

Diğer taraftan, Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü durumda olduğuna dair düşünceleri henüz kaybolmamıştı. Eylül ayının sonlarında Çar II. Nikolay, İskoçya'daki Balmoral Kalesi'nde Kraliçe Victoria'yı ziyaret etmişti. Bu ziyaret sırasında Başbakan Lord Salisbury, 27 Eylül'de Çar II. Nikolay ile görüşme fırsatı buldu. Bu görüşmede konu Osmanlı İmparatorluğu'na geldiğinde Çar II. Nikolay, Osmanlı toprak

[1510] Şentürk, a.g.e. s.85-86
[1511] Taha Niyazi Karaca, a.g.e. s.318-321
[1512] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2832/42

bütünlüğünü savundu. Bunun yanında, Osmanlı toprak bütünlüğüne saldırıda bulunmanın Osmanlı topraklarını paylaşma niyetinde olan devletler arasında bir savaşa sebep olabileceğine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmanın eşiğinde olduğuna dair Lord Salisbury'nin kanaatlerine katılmaktaydı. Dolayısıyla, II. Nikolay bir şeyler yapılması gerektiğini düşünmekteydi. Bu açıdan, Padişah'ın tahttan indirilmesini teklif etti. Salisbury bu fikre olumlu yaklaşmakla birlikte, II. Abdülhamid'den sonra gelecek olan Padişah'ın büyük devletlerle uyumlu çalışması gerektiğine dikkat çekmekteydi. Lord Salisbury ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nda iyi bir idare tesis edilmesi noktasında Padişah'ın korkularından istifade edilebileceğini ileri sürdü. Bu yüzden, mevcut durumun düzeltilmesi için büyük devletlerin bir araya gelerek Padişah'a baskı yapmasını tavsiye ediyordu. Çar II. Nikolay da bu fikirlere büyük ölçüde katıldı. İki gün sonra yapılan görüşmede Rus Çarı, Padişah'ı tahttan indirmenin daha büyük tehlikelere sebep olabileceğini zira yabancı devletler tarafından tahta çıkarılan bir hükümdarın kabul görmeyeceğini söyledi. Lord Salisbury ise, mevcut krizin devam etmesi durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının oldukça yakın olduğunu düşünüyordu.[1513]

Ekim ayından itibaren büyük devletler, bir irade vasıtasıyla ıslahat programını ilan etmesi için II. Abdülhamid'e baskı yapmaya başlamıştı. Padişah, bu konuda Fransız elçisiyle yaptığı görüşmede ıslahatların bütün vilayetleri kapsayacağını bildirdi. Aynı zamanda siyasi suçluları affetmeyi taahhüt etti.[1514] Lord Salisbury ise 20 Ekim'de İngiliz elçileri vasıtasıyla büyük devletlerin hükümetlerine gönderdiği telgrafta Avrupa uyumu için Osmanlı Devleti'nin bekasının oldukça önemli olduğunu ve bu sebeple Osmanlı Devleti'nde ıslahatların uygulanması noktasında büyük devletlerin ortak hareket etmesi gerektiğini bildiriyordu.[1515]

Kasım ayına gelindiğinde, Başbakan Salisbury ıslahatlar konusunda İngiltere'de bir konuşma yaptı. Bu konuşmada, Padişah'a karşı olumsuz bir şey söylememekle birlikte Osmanlı hükümetinin siyasetini şiddetli bir şekilde eleştiriyordu. Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların ve Müslümanların durumunun etkili bir şekilde ıslah edilmesi için Avrupa hükümetlerinin ortak mesaisinden başarı elde edilmesi yönündeki beklentisini dile getirdi. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin genel anlamda ıslahının ancak Padişah tarafından sağlanabileceği kanaatindeydi.[1516] Nihayet 11 Kasım günü, ıslahat programıyla

[1513] Jefferson, a.g.m. s.216-217 ve 221
[1514] Küçük, a.g.e. s.161-162
[1515] Bay, a.g.e. s.344
[1516] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 362/30

ilgili Padişah'ın iradesi gazetelerde yayınlandı. Bu irade, Padişah'ın Fransız elçisiyle yaptığı görüşmede bahsettiği üzere, ıslahatların bütün vilayetlerde uygulanacağını bildiriyordu.[1517]

25 Kasım'da Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa, Başbakan Salisbury ile yaptığı görüşmede uygulanmakta olan ıslahatlara dair bilgi verdi. Lord Salisbury, özellikle ıslahatların uygulanmaya başlanmasından dolayı memnundu. Bunun yanında, Antopulo Paşa'dan ıslahatlarla ilgili bilgilerin yazılı bir suretini istedi. 2 Aralık'ta Antopulo Paşa, Salisbury ile tekrar görüşerek uygulanmakta olan ıslahatlarla ilgili daha geniş bilgiler sundu. Lord Salisbury'nin kendisine verilen bilgiler karşısında memnuniyeti devam ediyordu.[1518] 26 Aralık günü II. Abdülhamid, af ilan ederek idam mahkumları dışında kalan hükümlüleri affetti. İlerleyen zamanda idam mahkumları da affedildi.[1519] Bu gelişmeler hakkında Noel için yazlığında bulunan Lord Salisbury'ye yazılı olarak bilgi verildi.[1520]

Ocak 1897'de Lord Salisbury, Lord Kamarası'nda ıslahatlar üzerine bir konuşma yaptı. Bu konuşmada, İngiltere'nin bekleme siyaseti izlediğini ve Berlin Antlaşması ile teyit edilen Paris Antlaşması'nı imzalayan devletlerden bir tanesi olarak siyasetinin sadece Osmanlı vatandaşlarını iç çatışmadan kurtarmak değil, aynı zamanda ıslahatlar uygulanmadığı takdirde yıkılması kesin olan Osmanlı Devleti'ni korumak için ıslahatın gerekliliği konusunda diğer devletlerle ittifak halinde Osmanlı Padişahı'na baskı yapmak olduğunu beyan etti. Sonrasında, bazı esaslı ıslahatlar yapılmadığı takdirde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ertelenemeyeceğini ve gerçek anlamda etkili olacak ıslahatlar yapılması konusunda Padişah ile uzlaşma sağlanamadığı takdirde bunun neticelerinin oldukça vahim olacağını belirtmekteydi. Dolayısıyla, İngiltere hükümetinin Avrupa devletleriyle ortak bir şekilde takip ettiği siyasetin Osmanlı Devleti'ni ıslah etmek ve canlandırmanın yanında, Avrupa'daki genel barışı korumak olduğunu ifade etti.[1521]

Lord Salisbury'nin Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşma, İstanbul'da büyük bir tepki çekmişti. Bu sebeple, Meclis-i vükelada yapılan müzakere sonucunda, bu konuda

[1517] Küçük, a.g.e. s.162
[1518] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 23/8; Aralık 1896'ya kadar Lord Salisbury'ye verilen raporlarda, ıslahatların uygulanması çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde Hristiyan memur istihdamının gittikçe arttığı bilgisi dikkat çekmektedir. Bkz. Şaşmaz, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, s.212
[1519] Küçük, a.g.e. Aynı yer.
[1520] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı, 23/8
[1521] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 365/16

Lord Salisbury'ye bir cevap verilmesi yönünde karar alındı.[1522] Bunun üzerine Ocak ayı sonlarında Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa, Lord Salisbury ile uzun bir görüşme yaptı. Antopulo Paşa, birtakım üzücü olaylara ve sıkıntılara rağmen, Padişah'ın ıslahatların diğer vilayetlere de genişletilmesi talimatını verdiğini bildirdi. Sonrasında, bu gelişmeler karşısında, Salisbury'nin Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmada Padişah'a baskı yapılması yönünde ileri sürdüğü fikrin Osmanlı Devleti'nin istiklaline aykırı olduğunu ve iki devlet arasındaki dostça ilişkilere uygun olmadığını beyan etti. Salisbury ise cevap olarak, Osmanlı Devleti'nde uygulanması gereken ıslahatlarla ilgili olarak İstanbul'da bulunan elçiler arasında müzakereler yapıldığını ve bir ıslahat layihası hazırlanacağını ifade etti. Ayrıca, söz konusu ıslahat layihasının Müslümanlar aleyhinde olmadığını ve tam tersine Hristiyan ve Müslüman bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayan bir ıslahatı içereceğini belirterek, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu buhran karşısında devletin güçlenmesi için Padişah'ın kendisine sunulacak olan teklifleri reddetmemesini tavsiye ediyordu. Bunun üzerine Antopulo Paşa, elçilerin yaptığı müzakerelerle ilgili ısrarla bilgi almak istedi. Lord Salisbury ise, müzakerelerin neticesi hakkında haber alır almaz bilgi vereceğini vaadinde bulundu.[1523]

Şubat ayı başlarında, Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa İstanbul'daki elçilerin ıslahatlarla ilgili müzakerelerinin neticesi hakkında kendisine bilgi verileceği yönündeki vaadini Lord Salisbury'ye hatırlattı. Salisbury, bu konudaki müzakerelerin bir hafta içerisinde biteceğini ve sonrasında devletlerle fikir alışverişi yapılacağını söyledi.[1524] Ancak Şubat ayı sonlarında Antopulo Paşa, bu konuda Lord Salisbury'ye tekrar müracaat ettiğinde, Salisbury henüz bir şey söyleyemeyeceğini belirtti. Antopulo Paşa'nın güvenilir kaynaklardan aldığı bilgiye göre, Girit meselesinin araya girmesi ve elçiler arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle bu konu ertelenmişti.[1525]

Mart ayında ise, "Yaşmak" adında bir Ermeni opera oyununun İngiltere'nin Shaftesbury tiyatrosunda sahne alacağı bilgisinin alınması üzerine Antopulo Paşa, Lord Salisbury'ye bir rapor göndererek, bu konuda uygunsuz hiçbir şeyin meydana gelmesine müsaade edilmemesini rica etti.[1526] Antopulo Paşa, 3 Nisan'da Babıali'ye gönderdiği telgrafında "Yaşmak" adlı tiyatro oyunuyla ilgili talebi üzerine, söz konusu oyunda

[1522] *BOA*, İrade, Hariciye, 436/81; Babıali Evrakı Odası, 899/67352
[1523] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1869/70
[1524] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 1869/74
[1525] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, 26/21; Gerçekten de ıslahatlar konusunda büyük devletlerin elçileri arasında ciddi fikir ayrılıkları mevcuttu. Bkz. Bay, a.g.e. s.369
[1526] *BOA*, Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı, 540/18

Padişah ve hükümetle ilgili uygunsuz şeylerin çıkartılması konusunda teminat aldığını bildirmekteydi.[1527]

Bu esnada 16 Nisan 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'nın patlak vermesi, Ermeni Meselesinin gündemdeki yerini kaybetmesine sebep oldu. Çünkü savaş yaklaşık 1 ay gibi kısa bir sürede sona ermesine rağmen barış anlaşmasının imzalanması Aralık ayını buldu.[1528] Ancak bu süreçte İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie, Ermenilerle ilgili sert bir tavır sergilemekteydi. Sir Philip Currie'nin bu konuda Sultan II. Abdülhamid ile yaptığı bir görüşmede Padişah'ı suçlayan bir üslup kullanması, Padişah nezdinde büyük bir rahatsızlığa sebep oldu.[1529] Bunun üzerine, Temmuz 1897'de Lord Salisbury ile yapılan görüşmede Currie'nin İstanbul'da Padişah'a yönelik sergilediği tavırlarıyla düşmanca hislerini ortaya koymasının, Padişah nezdinde doğal olarak olumsuz bir etki bıraktığı ve İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki dostane ilişkilerin istenildiği gibi ilerlemesini de engellediği belirtildi. Lord Salisbury ise cevap olarak üzüldüğünü beyan etmekle birlikte, bu durumun büyükelçinin diplomasi mesleğinde çok iyi olmamasından dolayı yaşandığını ve büyükelçinin böyle bir üslup kullanmış olduğunu düşünmediğini söylemekteydi. Sonrasında, Currie'nin fikirlerini alenen söylediği ve hatta bazı paşalara da benzer bir üslup kullandığına değinilmesi üzerine, Lord Salisbury, büyükelçinin hata yapmış olduğunu ve bu durumun Padişah nezdinde olumsuz bir etki bırakmasının doğal olduğunu ifade etti. Son olarak, bu durumu müzakere edeceğini bildirdi ve Padişah ile dostça ilişkiler içerisinde olmanın İngiltere'nin menfaatleri açısından önemine dikkat çekti.[1530]

Son zamanlarda, Lord Salisbury de İngiliz Büyükelçisi Currie'nin Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca tavırlarından rahatsız olmaya başlamıştı. Kont Hatzfeldt ile yaptığı bir görüşmede bu hususa değinen Başbakan Salisbury, Currie'nin söz konusu tavırlarından ötürü İngiltere'nin Doğu siyasetine şüpheye bakıldığını ifade ediyordu. Ayrıca elçinin geri çağrılması için Babıali'nin yaptığı müracaatlardan bahsetmekteydi.[1531] Bununla birlikte, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 4 Aralık 1897'de imzalanan barış antlaşması sonrasında 1898 yılı itibariyle, büyük devletlerinin gündemini Girit'te muhtariyet idaresinin tesis edilmesi konusu işgal etmekteydi. Bu sırada Ağustos 1898'de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie'nin değiştirileceği haberi geldi. Londra

[1527] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 2869/50
[1528] Ölmez, a.g.e. s.109
[1529] Atıf Hüseyin Bey, a.g.e. s.310
[1530] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi, 5/5
[1531] Bay, a.g.e. s.380

Büyükelçisi Antopulo Paşa, bu konuda yeni büyükelçinin Eylül ayının ortalarına doğru İstanbul'a geleceğini bildirmekteydi. Aynı zamanda İstanbul'a gelecek olan yeni elçiyle yaptığı görüşmeden olumlu bir şekilde bahsediyordu. Bu sebeple, yeni elçinin Currie'nin aksine iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendireceğini düşünmekteydi.[1532] Neticede, yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Nicholas O'Conor Eylül ayının sonlarına doğru İstanbul'a gelerek, itimat mektubunu sundu.[1533] Sir Nicholas O'Conor, zaman içerisinde II. Abdülhamid ile oldukça iyi ilişkiler kurdu. Nitekim Padişah, kendisiyle özellikle Ermeni Meselesinde tamamıyla çatışan Sir Philip Currie'yi gök gürültüsü ve yıldırıma benzetirken, Sir Nicholas O'Conor'u adeta bahar yağmuru olarak görmekteydi.[1534] Bu açıdan Teselya Harbi sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmanın eşiğinde olduğuna yönelik düşünceleri tamamen kaybolan[1535] Lord Salisbury'nin Sir Philip Currie döneminde Ermeni Meselesi yüzünden Padişah ile bozulan ilişkilerini düzeltmek için özellikle Sir Nicholas O'Conor'u gönderdiği düşünülebilir.

Diğer taraftan, İngiliz kamuoyundaki Ermeni propagandası da artık etkisini kaybetmişti. Eylül ayında Ermeniler yararına Liberal Parti liderlerinden James Bryce başkanlığında birtakım toplantılar yapıldı. Bryce yaptığı konuşmalarda gayet ölçülü bir üslup kullanarak, Padişah'a herhangi bir şekilde dil uzatmadı. Aynı zamanda Lord Salisbury'nin Girit konusundaki siyasetini güçleştirmek istemediğini söyleyen Bryce yalnızca halkı Ermeniler için yardımda bulunmaya teşvik etmekle yetindi.[1536]

Aralık 1898'de Girit'te muhtariyet idaresinin kuruluşu tamamlanmıştı.[1537] Ancak buna rağmen, Ermeni Meselesi sonraki yıllarda Lord Salisbury'nin gündeminde yer bulmadı. 18 Mayıs 1899 tarihinde küresel silahlanmaya karşı Hollanda'nın Lahey şehrinde dünya çapında birçok hükümetle birlikte Osmanlı Devleti'nin de katıldığı bir barış konferansı toplandı.[1538] Bu sırada *İngiliz-Ermeni Cemiyeti*'nin *Lahey Konferansı*'na sunulması için Lord Salisbury'ye bir muhtıra verdiğini öğrenen Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa ise, bu konuyu İngiltere Hariciye Müsteşarı ile görüştü. Bu görüşmede, *İngiliz-Ermeni Cemiyeti*'ne Ermeni Meselesinin konferansın programı dışında olduğu

[1532] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemiliterlik, 31/11
[1533] *Notes From Constantinople: The Political Diary of Sir Nicholas O'Conor, Britain's Ambassador to the Porte, 1898-1908*, John Burman (Ed.), The Isis Press, İsanbul, 2010, s.27
[1534] A.g.e. s.19
[1535] Lady Cecil, a.g.e. C.V, s.154
[1536] *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri*, C.IV, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s.62-75, Belge No.38
[1537] Adıyeke, a.g.e. s.210-211
[1538] Gülnihal Bozkurt, "1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti", *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.III, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s.369-382

şeklinde bir cevap verileceği bildirildi.[1539] Nitekim, Ermeniler bunun yanında mektuplarıyla ve yaptıkları gösterilerle kendi durumlarının konferansta ele alınması için gayret göstermelerine rağmen, 18 Mayıs ile 29 Temmuz 1899 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Lahey Barış Konferansı*'nda Ermenilerin istekleri ele alınmadı.[1540] 18 Nisan 1900 tarihinde ise, Anadolu Islahatı kapsamındaki reform çalışmaları sona erdi.[1541] Sonrasında, Başbakan Lord Salisbury'nin emekli olduğu Temmuz 1902'ye kadar Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerle ilgili bazı olaylar yaşanmış olmasına rağmen, bunların birtakım küçük olaylar olduğu ve Başbakan Lord Salisbury açısından ciddi bir mesele teşkil etmediği görülmektedir.[1542]

[1539] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 396/62
[1540] Bozkurt, a.g.m. s.371-392
[1541] Ali Karaca, a.g.e. s.172
[1542] *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri*, C.IV, s.80-85, Belge No.40-43

6.BASRA KÖRFEZİ SİYASETİ (1887-1902)

Basra Körfezi, Hindistan'a yakınlığından ötürü stratejik konumu ve bölgedeki ticaret hacmi sebebiyle Lord Salisbury öncesinde de İngiliz dış politikası için büyük bir önem arz etmekteydi. Bu durum, Salisbury'nin iktidarda olduğu dönemlerde de değişiklik göstermedi. Lord Salisbury'nin ise, 1878-1880 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı görevi sırasında *Berlin Kongresi* ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne sunduğu ıslahat tavsiyeleri dolayısıyla yoğun bir gündem içerisinde olduğu görülmektedir. Benzer bir şekilde 1885 yılında kısa süren birinci başbakanlık döneminde ve 1886 yılında başlayan ikinci başbakanlık döneminin ilk yılında Mısır Meselesi gündemi meşgul etmekteydi. Bundan dolayı, Lord Salisbury'nin Basra Körfezi'ne yönelik bir siyaset geliştirmesi ancak 1887 yılı ve sonrasında söz konusu oldu. Doğal olarak, biz de bu konuyu 1887-1902 tarih aralığında ele alacağız.

Lord Salisbury'nin Basra Körfezi'ne yönelik geliştirdiği siyaset, şimdiye kadar incelenen diğer meselelerin aksine çoğunlukla doğrudan kendisi tarafından değil, ana hatlar çerçevesinde bölgedeki İngiliz yetkilileri tarafından yönlendiriliyordu. Bununla birlikte, Salisbury'nin kritik noktalarda devreye girerek bu siyaseti bizzat yönlendirdiği görülecektir.

6.1.Bahreyn

Basra Körfezi'nde önemli bir konumda bulunan Bahreyn üzerinde 1887 yılı itibariyle Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir nüfuz mücadelesi yaşanmaktaydı. Bahreynlilerle diğer Osmanlı tebaası arasında ortaya çıkan davalara İngiliz konsolosları aracılık ediyordu. Ancak Osmanlı Devleti, her iki tarafın da Osmanlı tebaası olduğunu ileri sürerek, buna karşı çıkmaktaydı.[1543] Örneğin 1887 sonbaharında Bahreyn Şeyhi'nin kardeşinin Kâtif'ten bir tüccarla olan davasına İngiliz konsolosu aracılık yaptı. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti her iki tarafın da Osmanlı tebaası olduğunu belirterek bu konuda gereğinin yapılacağını bildirdi.[1544] Bununla birlikte, 1888 yılı başlarında İngiliz konsolos vekilinden gelen cevapta, Bahreyn Adası'nın antlaşmalara göre Ahsa'ya bağlı olmadığı ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne ait olamayacağı ayrıca uzun süreden beri İngiltere ile Bahreyn arasındaki antlaşmalar sebebiyle İngiltere'nin buraya yönelik hakkı ve ilgisi

[1543] Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1878-1916*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004, s.85
[1544] Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s.151

olduğu belirtilmekteydi. Ocak ayının sonlarında Basra Vilayeti'nden İstanbul'a gelen bir raporda ise, İngilizlerin Bahreyn üzerindeki niyetlerine karşı tedbir alınmadığı takdirde bölgenin yavaş yavaş İngiliz idaresine geçeceği uyarısı yapılıyordu. Bunun üzerine, 20 Şubat 1888'de yapılan meclis-i vükela toplantısında Bahreyn, Necid ve Ahsa ile çevresinin Osmanlı toprakları içerisinde yer aldığının gösterilmesi ve bu bölgedeki idarenin yanında halkın bağlılığının güçlendirilmesi için alınacak tedbirlerle ilgili müzakere yapmak üzere Dahiliye Nazırı başkanlığında bir komisyon kurulmasına karar verildi.[1545]

11 Mart 1888'de Basra Valisi Nafiz Paşa, İngilizlerin Bahreyn'deki faaliyetlerine değinen bir rapor sunmuştu. Bu raporda İngilizlerin nihaî hedefinin tıpkı Aden gibi Bahreyn'i de ilhak etmek olduğu belirtilmekteydi.[1546] Nafiz Paşa'ya göre bunun sebebi Bahreyn'in Basra Körfezi'ndeki stratejik konumunun yanında, inci ticaretinden ciddi bir gelir elde edilmesiydi.[1547] Gerçekten de Basra Körfezi'ndeki en zengin inci yatakları Bahreyn Adası'nın çevresinde bulunmaktaydı.[1548]

Diğer taraftan, Babıali'de kurulan komisyonun çalışmaları sonucunda Nisan 1889'da Necid Mutasarrıfı Akif Paşa'dan bölgede birtakım tedbirler alması ve bu konuda İstanbul'u bilgilendirmesi istenmişti.[1549] Bunun üzerine Akif Paşa, 9 Ekim'de Bahreyn sahilleri ile Necid ve Lahsa'da idarenin ve ahalinin bağlılıklarının güçlendirilmesi için alınması gereken tedbirler konusunda Dahiliye Nezareti'ne bir rapor sundu. Bu raporda, telgraf hatları bölgeye uzatılana kadar bir olay çıkması durumunda ilgili yerlere asker gönderilmesi için yerel kumandanlığa izin verilmesi gerektiğine değinilmekteydi. Aynı zamanda İngiliz taraftarı olması sebebiyle azli yönünde talimat verilen Bahreyn Şeyhi'nin bu sıralarda değiştirilmesine teşebbüs etmenin mahzurlu olacağına dikkat çekiliyordu. Bunlara ek olarak, İngilizlerin ateşli top ve sandal talimleriyle yaptıkları gösteriye karşı, Osmanlı Devleti'nin gücünün bölge halkına gösterilmesi ve devletin deniz gücü olmadığına dair düşüncelerinin bertaraf edilmesi için Osmanlı gemilerinin de bölgede ateşli talimler yapması, ayrıca Basra tersanesinde bulunan ve devletin deniz gücünü

[1545] *BOA*, Meclis-i Vükela Mazbataları, 28/69, Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti* s.151-152
[1546] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.87-88
[1547] Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.154
[1548] Serdar Burak Altun, *Basra Körfezi'nde İnci Avcılığı ve Ticareti (1820-1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2022, s.10
[1549] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.88

göstermek açısından yeterli olmayan gemilerin yerine beş savaş gemisinin gönderilmesi gibi tedbirlerin alınması tavsiye edilmekteydi.[1550]

26 Aralık 1889 tarihli meclis-i vükela toplantısında, Akif Paşa'nın tavsiyeleri neredeyse tamamen kabul edilmişti. Bu tavsiyelerin yanında, Basra'daki vapurların ayda en az bir defa Bahreyn'e uğraması ve Necid'deki asker sayısının artırılması gibi birtakım ek tedbirler alınmasına karar verildi. Şubat 1890'dan itibaren, söz konusu tedbirlerin uygulanmasına başlandı. 1892 yılı başlarında Basra Vilayeti'nden gelen raporlarda, bu tedbirlerin ancak bir kısmının uygulanabildiği bildirilmekteydi.[1551]

Bununla birlikte Bahreyn Şeyhi İsa bin Ali, 13 Mart 1892'de bölgedeki İngiliz temsilcisi ile bir himaye sözleşmesi imzaladı. Bu sözleşmeye göre, Şeyh İsa bin Ali gerek kendi adına gerekse halefleri ve vârisleri adına İngiltere'den başka hiçbir devletle anlaşmaya veya haberleşmeye girişmeyeceğini; İngiltere hükümetinin rızası olmadıkça başka bir devletin temsilcisinin topraklarında ikamet etmesine müsaade etmeyeceğini; İngiltere'den başka bir devlete topraklarının herhangi bir kısmını terk etmeyeceğini, satmayacağını ve rehin olarak vermeyeceğini veya topraklarının bir kısmının başka bir şekilde işgal edilmesine müsaade etmeyeceğini taahhüt etmekteydi.[1552]

Temmuz 1892'de İngiltere'de yapılan genel seçimlerin sonucunda Salisbury'nin ikinci başbakanlık dönemi sona ermişti. Lord Salisbury'nin başbakanlığa döndüğü 1895 yılına kadar Bahreyn'in tabiiyeti konusu ve Osmanlı Devleti tarafından Bahreynlilere Osmanlı tebaası muamelesi yapılması üzerine İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yaşanan tartışmalar devam etti.[1553]

1895 yazında ise, Bahreyn Şeyhi'nin zulmünden kaçarak Katar'a sığınan 200 aile Zubara'ya yerleştirildi. Ancak bu durum İngilizler tarafından tepkiyle karşılandı.[1554] Çünkü İngilizler, Şeyh Casim ve Osmanlı Devleti'nin bu şekilde Bahreyn'i ele geçirmek niyetinde olduğunu düşünmekteydi.[1555] Özellikle Âl-i bin Ali aşiretinin reisinin, Bahreyn Şeyhi'nin idaresinden çıkarak Katar'ın Zubara nahiyesine yerleşmesi üzerine, bölgedeki İngiliz yetkilisi Katar sahillerine gemiler göndererek geri dönmesi istedi. Bu isteğin

[1550] *BOA*, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi, 1665/26
[1551] Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.155-158
[1552] *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, Ali Akyıldız ve Zekeriya Kurşun (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.274; J.G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman, and Central Arabia*, Superintendent Government Printing, C.I, I. Kısım, Calcutta, 1915, s.922-923, Söz konusu metin bu eserde antlaşma olarak geçmektedir.
[1553] Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.163
[1554] Aynı yer.
[1555] Lorimer, a.g.e. s.828

reddedilmesi üzerine İngiliz gemileri Zubara'yı bombaladı. Bombardıman sonrasında, geriye kalan Katar gemileri ile aşiretin mallarına ve gemilerine el konuldu. Bu olayların ardından söz konusu aşiretin büyük bir bölümü Bahreyn'e geri dönmek mecburiyetinde kaldı.[1556]

Diğer taraftan, bu olaylar karşısında harekete geçen Osmanlı Devleti, Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla İngiltere hükümetine Zubara bölgesinin kendisine ait olduğunu bildirerek, hukuka riayet edilmesini istedi. Bu noktada Başbakan Lord Salisbury, 5 Aralık 1896'da verdiği cevapta, bu tedbirlere İngiltere'nin himayesinde bulunan Bahreyn'in savunulması için müracaat edildiğini belirtmekteydi.[1557] Buna rağmen Osmanlı Devleti, Bahreyn üzerinde hak iddia etmeye ve bu yönde İngiltere hükümetine birtakım bildiriler göndermeye devam etti. Ancak İngiltere hükümeti, 1898 yılına kadar gönderilen bu bildirileri geçiştirmekle yetindi.[1558]

Ocak 1898'de İngilizlerin Bahreyn ahalisini himaye etmesine imkân verilmemesi için Bahreyn ahalisinden Basra'ya gelenlere Osmanlı tebaası olarak muamele edilmesi konusunda meclis-i vükelanın ortak kararıyla Basra'ya talimat gönderilmişti. Aynı zamanda Basra Vilayeti'nden gelen haberlere göre, İngiltere tarafından Bahreyn'e bir konsolos vekili tayin edilmiş ve kendisine özel bir daire verilerek, bu daireye İngiliz bayrağı çekilmişti.[1559] Bunun yanında Bahreyn Şeyhi İsa, bir süre önce kendisine varis tayin ettiği en büyük oğlunun İngiltere hükümeti tarafından da varis olarak tanınması için Şubat ayında bölgedeki İngiliz temsilcisiyle görüşme yaptı.[1560] Bu sırada İngiltere'nin Bahreyn üzerindeki nüfuzu bir hayli artmaktaydı. 30 Nisan 1898'de Bahreyn Şeyhi ile imzalanan sözleşme sonucunda Bahreyn'e silah ithal edilmesi veya Bahreyn'den silah ihraç edilmesi yasaklandı.[1561] Bahreyn Şeyhi İsa'nın en büyük oğlunun varis olarak tanınması yönündeki talebi ise, Hindistan hükümetinin tavsiyesiyle 1898 yılı sonlarında İngiltere hükümeti tarafından kabul edildi. Lakin bu karar Bahreyn Şeyhi üzerinde baskı kurmak için hemen açıklanmayarak birkaç yıl bekletildi.[1562]

1899 yılına gelindiğinde Hindistan hükümeti, Bahreyn gümrüklerinin daha verimli bir hale getirilmesini sağlamak için reform yapılması gerektiğini düşünerek, bu

[1556] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi,* s.112
[1557] *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, s.258
[1558] *BOA*, Babıali Evrakı Odası, 1064/79799
[1559] Aynı belge.
[1560] Lorimer, a.g.e. s.927
[1561] *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, s.274
[1562] Lorimer, a.g.e. Aynı yer.

reformların gerçekleştirilmesi için gümrüklerin bir İngiliz memuruna kiralanması talep etmişti. Ancak bu talep Bahreyn Şeyhi tarafından reddedildi.[1563] Temmuz ayında Osmanlı Devleti'ne gelen bilgilere göre, İngilizler Bahreyn'de asker bulundurmak için bir kışla inşa etmek niyetindeydi.[1564] Bu arada Bahreyn Şeyhi İsa, paraya ihtiyaç duyması ve reform meselesini ertelemek maksadıyla, bölgedeki İngiliz temsilcisine haber vermeden gümrükleri sözleşme yoluyla başka birine kiraladı. 1900 yılı başlarında, İngiltere hükümeti tarafından Bahreyn'e Avrupalı bir memur tayin edildi. Bu Avrupalı memur, gümrüklerle ilgili mevcut sözleşmenin iptal edilmesi için uğraştı. Ancak Bahreyn Şeyhi'nin bu konudaki ısrarı devam etmekteydi.[1565] Bu konuda Mart ayında Osmanlı Devleti'nin Tahran Büyükelçiliği'nden gelen bilgiler de İngilizlerin Bahreyn Şeyhi'nden gümrük idaresini almak ve kiralamak için uğraştıkları fakat Bahreyn Şeyhi'nin henüz bir karar vermediği şeklindeydi.[1566]

İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmişti. Bunun üzerine Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa, Mayıs ayında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na müracaat etti. Ancak Lord Salisbury ile görüşemedi. Antopulo Paşa, Lord Salisbury'nin yerine Hariciye Müsteşarı Sir Thomas Sanderson ile yaptığı görüşmede Osmanlı hükümetinin Bahreyn konusunda önceden beri ortaya koymuş olduğu tavırda kararlı olduğunu belirtti. Sanderson ise Bahreyn'e hiç değinmeden, Basra Vilayeti'nin iç işlerine asla müdahale etmek istemedikleri cevabını verdi.[1567]

İngiltere'nin Bahreyn üzerindeki hakimiyeti gittikçe artmaktaydı. Aralık 1901'de Basra Vilayeti'nden gelen telgraflara göre, İngilizler Bahreyn'deki boş arazileri satın alıyorlardı.[1568] İngiltere, aynı zamanda Lord Salisbury'nin Temmuz 1902'deki emekliliği arifesinde Bahreyn Adası üzerinden bölgedeki nüfuzunu artırmak için birtakım faaliyetler yürütmekteydi. Basra Valisi, 24 Haziran 1902 tarihli telgrafında Bahreyn'de bulunan İngiliz konsolosunun her hafta Necid çöllerine adam ve yüklü miktarda para göndererek, Necid'deki bedevi aşiretlerini tahrik ettiğini bildiriyordu.[1569]

[1563] A.g.e. s.929
[1564] *BOA*, Yıldız, Meşihat Dairesi Maruzatı, 7/4
[1565] Lorimer, a.g.e. Aynı yer.
[1566] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 405/46
[1567] *BOA*, Babıali Evrak Odası, 1500/112445
[1568] *BOA*, Babıali Evrak Odası, 1770/132702
[1569] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tahrirat, 270/46

6.2.Fav Yarımadası ve İstihkam Meselesi

İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgaliyle, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki Arap bölgelerinde birtakım tedbirlerin alınması gündeme gelmişti. Özellikle, Irak üzerindeki İngiliz nüfuzu sebebiyle 1886 yılında II. Abdülhamid tarafından Fav Yarımadası'nda[1570] bir istihkam inşa edilmesine karar verildi. Sonrasında, Mayıs 1886'da inşaat çalışmalarına başlandı.[1571]

Bununla birlikte, 1887 yılında Fav'daki istihkam inşaatının bölgedeki İngiliz memurları tarafından fark edilmesi üzerine Şattülarap Nehri üzerindeki bütün seyrüseferi kontrol edebilecek olan bu güçlü istihkam projesi İngiltere hükümetini bir hayli rahatsız etti. İngiltere hükümeti harekete geçerek, Ağustos ayında Babıali'ye söz konusu istihkam projesinin 1847'de İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğunda, Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanan *Erzurum Antlaşması*'na[1572] aykırı olduğunu zira bu antlaşmanın iki tarafın da Şattülarap'ın kıyılarını tahkim etmesini yasakladığını bildirdi.[1573] Babıali ise Ekim ayında Hariciye Nezareti'nde yapılan değerlendirme[1574] ve Aralık ayında meclis-i vükela toplantısındaki müzakere sonucunda, söz konusu antlaşmanın hiçbir maddesinin Şattülarap sahilleri üzerinde istihkam inşasına atıfta bulunmaması, karşılıklı taahhüdün ise Osmanlı Devleti'nin nehrin sağındaki sahil üzerinde istihkam inşa etmediği sürece İran'ın da nehrin kendisine ait sahilinde istihkam inşa etmeyeceğine yönelik olması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin nehrin sağ tarafında istihkam inşa etmesiyle İran'ın da nehrin sol tarafında istihkam inşa edebileceği kanaatine varıldı. Bu sebeple, itirazların yersiz olduğuna ve bu açıklamanın İngiliz ve İran elçilerine bildirilmesine karar verildi.[1575]

Öte yandan, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında istihkam inşaatıyla ilgili görüşmeler devam etmekteydi. Osmanlı hükümeti ise Fav'daki inşaat hakkında nihaî cevabını 31 Temmuz 1888'de verdi. Bu cevapta antlaşmaya aykırı bir durum olmadığı ve antlaşmadaki şartlar sebebiyle Osmanlı Devleti'nin bir istihkam inşa etmesinin, İran'a da bir istihkam inşa etme hakkı tanıdığı ayrıca bu konuda Osmanlı Devleti ile İran'ın

[1570] Fav Yarımadası, Şattülarap Nehri'nin Basra Körfezi'ne döküldüğü yerde bulunmaktadır.
[1571] Mustafa Yılmaz, *Fav Yarımadası'nda Osmanlı-İngiliz Çekişmesi (1886-1915)*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul, 2015, s.89-90
[1572] 1847 Erzurum Antlaşması temel olarak Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınırları tespit etmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, Sayı 54, Ankara, 2013, s.183-194
[1573] Lorimer, a.g.e. s.1514-1515
[1574] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 370/12
[1575] *BOA*, Meclis-i Vükela Mazbataları, 26/71

arabulucu devletlerin onayına ihtiyacı olmadığı belirtilmekteydi.[1576] İngiliz Büyükelçisi, 5 Ağustos'ta Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşerek, Osmanlı hükümetinin cevabına oldukça sert bir tepki gösterdi. İngiliz Büyükelçisi, Fav'daki istihkam inşaatının durdurulması gerektiğinin tekrar etti. Bunun yanında eğer inşaat durdurulmazsa İngiltere'nin inşaatı fiilen engelleyeceği yönünde bir tehditte bulundu.[1577]

Ağustos ayının sonlarında İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı Sandison, Fav'daki istihkam inşaatı hakkında bir cevap beklediklerini söyleyerek, bu konuda Babıali'ye baskı yapıyordu.[1578] Lord Salisbury ise 26 Eylül'de İngiliz Deniz Kuvvetlerinin başında bulunan Lord George Hamilton'a yazdığı mektupta Zanzibar'da bulunan donanmanın boşta kalır kalmaz Basra Körfezi'nde bir gezintiye çıkarak Fav'daki Türklerin ne durumda olduğuna bakmasını istedi.[1579] Bu sırada Lord Salisbury'nin Normandiya'da bulunması sebebiyle Dışişleri Bakanlığı'na vekalet eden Sir Philip Currie, birkaç gün sonra Rüstem Paşa'ya bir yazı göndererek inşaat halinde olan istihkamlarla ilgili olarak Lord Salisbury'nin İstanbul Büyükelçisi vasıtasıyla Babıali nezdindeki tebligatının cevapsız kaldığını belirtti. Bunun üzerine Rüstem Paşa, Currie ile yaptığı görüşmede Salisbury'ye iletilmek üzere bu meseleyle ilgili antlaşma ve notaların Osmanlı Devleti'nin hukukunu sınırlayıcı bir kayda sahip olmadığını, dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin bu konudaki hareketinde İngiltere hükümeti tarafından uygunsuz görülebilecek hiçbir şey olmadığını dile getirdi. Sonrasında, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Fav'da inşaat halinde olan istihkamların İngiliz ticaretine zarar vermeyi hedeflediği yönünde oluşan fikri ortadan kaldırmaya ve Currie'yi ikna etmeye çalıştı. Bunun karşısında Sir Philip Currie, söz konusu istihkamların İngiltere'nin ticaretine zarar vermekten başka bir maksadı olmadığı yönünde ısrar etmekteydi. Aynı zamanda Lord Salisbury'nin Zanzibar sularında bulunan İngiliz amirale derhal bu bölgeye ulaşıp inşaatı incelemesi ve karaya top çıkartılmasına izin vermemesi için emir vermek üzere olduğunu beyan etti. Bunun üzerine Rüstem Paşa, bu meselede dostça bir fikir alışverişi yapılırken tamamen asılsız bir şüphe üzerine böyle bir güç gösterisi yapılmak istenilmesinin bir hayli uygunsuz olduğunu ve bu konuda Osmanlı hükümeti ile yeniden istişare yapılına kadar söz konusu emirlerin ertelenmesini talep etti. Currie ise, bu talebi Lord Salisbury'ye ileteceğini bildirdi.[1580]

[1576] Lorimer, a.g.e. s.1515
[1577] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 215/60
[1578] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 263/89
[1579] Lady Cecil, a.g.e. C.IV, s.235
[1580] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 63/39

Rüstem Paşa'ya göre, İngiltere hükümetinin Fav'daki istihkam inşaatından rahatsız olmasının açıklanmayan başka bir sebebi daha vardı. İngiliz kabinesi Fav istihkamlarının Rusya'nın teşvikiyle inşa edildiği kanaatindeydi. İngiltere ile Rusya arasında İran üzerinde ticaret açısından büyük bir rekabet olması ve son zamanlarda Sir Drummond Wolff'un İran'a gönderilmesi sonucunda bu rekabetin bir kat daha artması sebebiyle, böyle bir tepkinin ortaya çıktığını düşünmekteydi. Bu konuda İstanbul'a gönderdiği raporda İngiltere Dışişleri Bakanlığı'ndaki heyecanı teskin etmeye çalıştığına fakat başarılı olamadığına dikkat çekmekteydi.[1581]

İngiltere'nin Fav'daki istihkam inşaatına itirazları devam etmekteydi. Ancak bu defa İran da harekete geçmişti. İngiliz ve İran elçileri, Şubat 1889'da Babıali'ye Fav'daki istihkam inşaatının 1848 yılında *Erzurum Antlaşması*'na ek olarak imzalanan sözleşmeye aykırı olduğunu belirten bir nota verdi. Lakin bu teşebbüsten de bir netice çıkmadı ve istihkam inşaatı durdurulmadı.[1582] Dolayısıyla, Temmuz ayında Lord Salisbury bizzat devreye girdi. Salisbury, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa ile yaptığı görüşmede ilk önce istihkam inşaatının ilgili antlaşmaya aykırı olduğu iddiasını tekrar etti. Sonrasında, Osmanlı Devleti'nin bu inşaata devam etmesinden dolayı son derece üzüldüklerini dile getirdi. Rüstem Paşa ise cevap olarak, her devletin kendi toprakları savunmak için istihkam inşa etmeye yetkisi olduğunu söyledi. Ancak Lord Salisbury, Fav istihkamının yalnızca savunma özelliği taşıyan bir istihkam olmadığını düşünmekteydi. Durumu, konumu ve inşa tarzına bakıldığında İran topraklarını tehdit etmekte olduğunu ve İran gemilerinin geçmeye mecbur oldukları kanala hâkim bir noktada bulunduğunu ileri sürdü. Ayrıca, bu konuda daha önceden ortaya koymuş olduğu düşüncelerine itibar edilmemesi sebebiyle oldukça üzüldüğünü ifade etti. Son olarak, Rüstem Paşa'nın Osmanlı hükümeti nezdinde bu konudaki düşüncelerine yeniden dikkat çekmesini rica ediyordu.[1583] Ancak istihkam inşaatı devam etti.[1584]

11 Mart 1890 tarihinde ise, bir gün önce Fav civarına demirlemiş olan üç İngiliz savaş gemisinin komutanları yanlarında bir miktar askerle birlikte Fav istihkâmlarına yöneldi. İstihkâmda bulunan nöbetçi, İngilizleri durdurmaya çalıştı fakat başarılı olamadı. İngilizlerin gelmeye devam etmeleri üzerine istihkâmda bulunanlar havaya ateş ederek

[1581] Aynı belge.
[1582] Lorimer, a.g.e. s.1516
[1583] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 63/120
[1584] Lorimer, a.g.e. Aynı yer.

geri dönmelerini sağladı. Ertesi gün, İngiliz gemilerinin kaptanları istihkâmı görmek için izin istemişse de bu kabul edilmedi.[1585]

Fav'da yaşanan hadise üzerine, İngiliz Büyükelçisi 14 Mart'ta sadarete gelerek Lord Salisbury'nin Fav istihkamlarından bir İngiliz gemisi üzerine ateş edildiğini belirten ve bu konuda izah isteyen telgrafını arz etmişti. Sadrazam Kâmil Paşa, bunun karşısında Fav istihkamlarının henüz tamamlanmaması ve teçhiz edilmemesi sebebiyle, söz konusu ateşin top ateşi olamayacağının aşikâr olduğunu ve tahkikatla birlikte meselenin ortaya çıkacağını büyükelçiye ifade etti. II. Abdülhamid ise, bu konuda Fav istihkamlarının inşaat ve teçhizinin bitmiş olduğu farz edilse bile istihkamdan dost bir devletin gemisi üzerine ateş edilmeyeceğinin aşikâr olmasının yanında istihkam henüz tamamlanmamış ve teçhiz edilmemiş olmasından ötürü oradan ateş edilmesinin mümkün olmadığını düşünmekteydi. Buna rağmen, İngilizler tarafından böyle bir iddianın ileri sürülmesini vaktiyle İskenderiye'nin topa tutulması için Arabi Paşa'nın kullanılmasına benzetiyordu. Dolayısıyla, bu durumun İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkında ortaya koymak istediği olumlu ve dostça hislerle asla uyuşmadığının uygun bir üslupla büyükelçiye bildirilmesini istedi. Aynı zamanda bu meselenin büyüyerek Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine zarar vermemesi için gerekli tedbirlerin alınması ve bu konudaki tahkikatın tamamlanması talimatını verdi.[1586] Ancak Babıali tarafından kendisine açıklama yapıldığında İngiliz Büyükelçisi Sir William White tatmin olmadı ve bu hadise dolayısıyla özür dilenmesi talebinde bulundu.[1587]

Bu esnada 18 Mart günü Fav'da yaşanan hadise üzerine, Lord Salisbury ile Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa arasında bir görüşme yapıldı. Salisbury, bu olayın tek bir tabanca veya tüfek ateşi olarak değil, bilakis bir grup asker tarafından gerçekleştirildiğini ve bu durumun ise olayın vahametini artırdığını düşünmekteydi. Bu sebeple, Babıali tarafından verilecek izahatı beklediğini ifade etti. Bu konuda eğer subayların yersiz bir harekette bulunduğu ortaya çıkarsa İngiltere hükümetinden özür dileneceği yönünde kendisine verilen vaadi ise olumlu karşıladı. Son olarak, bu meselenin en kısa sürede çözülmesini arzu ettiğini zira bu olayın basına düşmesi veya parlamentoda bazı sorulara sebep olması durumunda meselenin büyüyebileceğini beyan etti.[1588] Ertesi gün Londra

[1585] Mustafa Yılmaz, a.g.e. s.109-110
[1586] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 234/60
[1587] Mustafa Yılmaz, a.g.e. s.113
[1588] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 64/27

Büyükelçiliği Başkatibi Abdülhak Hamid Bey'in[1589] İstanbul'a gönderdiği telgraf bu görüşme hakkında başka detaylara da yer vermekteydi. Buna göre, Lord Salisbury söz konusu istihkamı lüzumsuz görmekte ve istihkamın aslında yalnızca İngiltere'ye karşı yapıldığını belirterek memnuniyetsizliğini dile getirmekteydi. Ayrıca istihkama top yerleştirilmesine İngiltere hükümetinin onay vermeyeceğini de açıkça beyan ediyordu. Salisbury'nin daha sonra böyle bir muamele bir İtalyan gemisine yapılsaydı karşılığının daha şiddetli olacağını söylemesi üzerine, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, İngiltere'nin, İtalya'ya nazaran eskiden beri kanunlara saygılı olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin eski bir dostu olan Lord Salisbury'nin ise yumuşak huylu ve barışın korunmasına önem veren bir kişi olduğunu ifade ederek durumu yumuşatmıştı. Netice olarak Londra Büyükelçiliği, İngiliz subayların istihkamı ziyaret etmekteki maksatlarının istihkamda top bulunup bulunmadığını anlamaktan ibaret olduğu ve İngiltere hükümetinin lüzumsuz olarak gördüğü istihkamın kaldırılmasını talep edebileceği kanaatindeydi.[1590]

Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile yaptığı görüşmeden birkaç gün sonra Salisbury'ye Fav'da yaşanan olay hakkında Babıali'nin ayrıntılı raporunu sundu. Lord Salisbury ise, meseleyi İngiltere Donanma Bakanlığı ile istişare etmeye ve detaylı bir şekilde düşünmeye ihtiyacı olduğunu belirterek, bu konudaki görüşlerini ileride açıklayacağını ifade etti.[1591] İlerleyen günlerde İngiltere hükümeti, Babıali'den özür mahiyetinde istihkamların gezilmesine izin vermesini talep etti. Bu talebin kabul görmesiyle, 23 Mart günü bir grup İngiliz askeri istihkamları inceledi.[1592] Sonrasında Lord Salisbury, bunu bir özür olarak kabul ettiğini fakat İngiliz subayların raporlarında sandaldan asla ateş edilmediğini, Osmanlı askerlerinin ise havaya değil sandala doğru ateş açtıklarını ittifak halinde temin ettiklerini beyan etmekteydi. Dolayısıyla suçluların cezalandırılması şartıyla bu meselenin çözüleceğini bildirdi.[1593] Bunun üzerine, Fav'daki istihkam bölüğünün komutanı cezalandırıldı ve böylece mesele kapandı.[1594]

Mart ayının sonlarında Fransızca bir gazetede yayınlanan haberde ilginç detaylar bulunmaktaydı. Bu haberde, Fav'ın Şattülarap Nehri'ne hâkim olması sebebiyle askerî açıdan da oldukça önemli olduğu yorumu yapılıyordu. Aynı zamanda geçenlerde İngiltere ile İran arasında Sir Drummond Wolff aracılığıyla bir antlaşma yapıldığına dikkat

[1589] Abdülhak Hamid Bey'in Londra Büyükelçiliği'ndeki görevi için bkz. İnci Enginün, "Abdülhak Hamid Tarhan", *DİA*, C.I, İstanbul, 1988, s.207
[1590] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik, Ateşemiliterlik, 13/16
[1591] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 64/28
[1592] Mustafa Yılmaz, a.g.e. s.115-116
[1593] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 64/30
[1594] Mustafa Yılmaz, a.g.e. s.116-117

çekilerek, İngilizler nezdinde Fav'ın oldukça önemli olduğuna ve bu meselenin yeniden ortaya çıkacağına değinilmekteydi.[1595]

Aralık 1890'da bir İngiliz vapurunun Fav'a gelerek keşif faaliyetleri yapması ve karaya bazı işaretler koyulmasının yanında Osmanlı karasularında iskandil (derinlik ölçüm) işlemi yapılması üzerine Fav Yarımadası yeniden gündeme geldi. Bu konuda Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa, Lord Salisbury ile görüştü. Salisbury ise, bu durumdan haberi olmadığını söylemekteydi. Bu sebeple, söz konusu mesele hakkında bilgi edinerek uygunsuz olabilecek her türlü harekete son vereceğini ifade etti.[1596] Bu görüşme sonrasında 5 Ocak 1891'de İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği, söz konusu İngiliz vapurunun sahilden 4.25 mil uzaklıkta seyir için yalnızca deniz haritası çıkardığını ve karaya birtakım işaretler bırakılmasının asılsız olduğunu bildirdi.[1597]

Nisan ve Mayıs aylarında ise İngiliz vapurunun Fav'daki keşif faaliyetleriyle ilgili olarak gerek İngiltere Hariciye Müsteşarı gerekse Başbakan Lord Salisbury tarafından Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'ya geniş raporlar verildi. Bu raporlarda söz konusu keşif faaliyetlerinin seyir için gerekli olan iskandil işleminden ibaret olduğu ve Fav istihkamlarından itibaren dört mil mesafe içerisinde hiçbir iskandil işlemi yapılmadığını belirtilmekteydi.[1598] Aynı zamanda iskandil işlemi için Osmanlı sahiline hiçbir şekilde kazık çakılmadığı, aksine sahilden uzakta denize kazık çakıldığı ve bu kazıkların bile geçici olduğu beyan ediliyordu.[1599] Neticede Babıali'nin endişeleri giderilerek, problem çözüldü.

İngiltere'de Temmuz 1892'de yapılan genel seçimlerin sonucunda Salisbury'nin ikinci başbakanlık döneminin bitmesi sonrasında 1893 yılında Fav'daki istihkam inşaatı konusu yeniden açıldı. İngiliz Büyükelçiliği, 7 Ağustos 1893'te bu konuda Babıali'ye müracaat etti. Bu müracaatta, önceki dönemlerde Fav'daki istihkamın tamamlanması ve teçhiz edilmesi aleyhinde Osmanlı hükümetine verilen muhtıraya atıf yapılarak, bu istihkamın Şattülarap'taki İngiliz deniz ticaretine tehdit oluşturacağı ifade ediliyordu. Dolayısıyla, inşaatın derhal durdurulması talep edildi. Ayrıca, söz konusu istihkamın tamamlanması durumunda, İngiltere hükümetinin bunu düşmanca bir teşebbüs olarak göreceği ve bu konuda gerekli tedbirleri alacağı bildirilmekteydi.[1600] Bunun üzerine

[1595] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği, 17/19
[1596] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 242/32
[1597] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 242/58
[1598] *BOA*, Yıldız Hususi Maruzat, 247/21
[1599] *BOA*, Hariciye Nezareti, İdare, 2046/8
[1600] *BOA*, Hariciye Nezareti, Tercüme Odası, 265/88; Lorimer, a.g.e. s.1517

Babıali, 1 Aralık 1893 tarihinde Fav'daki istihkam inşaatını durdurmak mecburiyetinde kaldı. İngiltere hükümeti Nisan 1894'te inşaatın yeniden başladığını iddia etse de bunun doğru olmadığı anlaşıldı.[1601] Sonuçta istihkam inşaatının durdurulmasıyla, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında diplomatik bir problem teşkil eden Fav Yarımadası'ndaki istihkam meselesi tam anlamıyla sona erdi.

6.3.Katar

1886 yılı sonlarından itibaren Osmanlı Devleti, Katar Şeyhi Câsim'i bölgede İngilizlere karşı bir denge unsuru olarak görmekteydi. Bu sebeple bölgede önemli ticari faaliyetleri olan Şeyh Casim'e cephe alan İngilizler ise, kendisinin Katar dışındaki mallarına ve parasına el koyarak Şeyh'i yıpratmaya çalışıyordu. Bunun üzerine Şeyh Casim, Kasım 1887'de Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek, yardım istedi. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu konuda olayı protesto etmek haricinde bir şey yapması mümkün değildi. Bununla birlikte, bölgede İngilizlere karşı Osmanlı Devleti lehine dengeyi sağlayan Şeyh Casim'in, 29 Şubat 1888 tarihinde Padişah'ın iradesiyle hizmetleri ve sadakatinden ötürü taltif edilmesine karar verildi.[1602]

Mart ayında Necid'den İstanbul'a gelen bir raporda, İngilizlerin Katar ve civarındaki aşiretleri kendi taraflarına çekmeye çalıştıkları ve ahalinin bir kısmını himayeleri altına aldıkları bildirilmekteydi. Aynı zamanda ahalinin İngilizler tarafından kışkırtıldığı ve ayrıca İngiliz himayesine girenlerin hukukunun korunacağına yönünde birtakım vaatler verildiğine dikkat çekiliyordu.[1603] Bunun yanında, aynı ay içerisinde Basra Valisi Nafiz Paşa, Katar'ı ziyaret ederek, Katar Kaymakamı Şeyh Casim'i taltif etti ve bölgenin savunmasının güçlendirilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması talimatını verdi.[1604] Bu durum ise İngiltere hükümeti nezdinde rahatsızlığa sebep oldu.[1605]

Bu esnada, Katar Şeyhi Casim ile Abu Dabi Şeyhi Zaid çatışma halindeydi. Mayıs ayında iki taraf arasında gerçekleşen savaşta Şeyh Casim'in oğlu hayatını kaybetmişti. Bu duruma bir hayli hiddetlenen Şeyh Casim, Osmanlı Devleti'ni Abu Dabi Şeyhi'ne karşı kışkırtmaya çalışmaktaydı. Ardından, Şeyh Casim'in müttefikleriyle beraber Abu Dabi'ye saldırması İngiliz siyasi otoritelerini endişelendirdi. Bu noktada, Hindistan hükümeti tarafından muhtemel bir Türk müdahalesine karşı Babıali ile iletişime geçilmesi

[1601] Mustafa Yılmaz, a.g.e. s.122-123
[1602] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.81-84
[1603] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği, 11/62
[1604] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.86-87
[1605] Lorimer, a.g.e. s.814

ve uyarıda bulunulması düşünüldü.[1606] Ancak bu hareket Osmanlı Devleti'nin Katar'daki hakimiyetini tanımak anlamına geleceğinden ötürü bundan vazgeçildi.[1607]

1889 yılında Şeyh Casim ile Şeyh Zaid arasındaki çatışmalar bir hayli büyümüştü. Şeyh Casim, bu çatışmalar sırasında Şeyh Zaid'in İngilizler tarafından desteklendiğini belirterek Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Bunun üzerine Katar'a 500 kişilik bir tabur gönderilmesine karar verildi. Aynı zamanda Necid Mutasarrıfı Akif Paşa, Katar'ın hem askeri hem de idari açıdan güçlendirilmesi yönünde Babıali'ye birtakım tavsiyelerde bulundu. Bu tavsiyeler Aralık 1889'da ciddi bir değişiklik olmadan kabul edildi.[1608] Yine 1889 yılının sonunda Basra Valisi, Şeyh Casim ile Şeyh Zaid arasında barışı tesis etmek için Şeyh Zaid'e bir mektup yazarak, Osmanlı arabuluculuğunu kabul etmesini nasihat etti. Abu Dabi Şeyhi Zaid ise bölgedeki İngiliz temsilcisinin tavsiyesiyle Şeyh Casim kendisine saldırmadığı müddetçe kendi işleriyle ilgileneceğini bildirdi. Ancak Katar Şeyhi Casim'in saldırgan tavırları bir süre daha devam etti.[1609]

Öte yandan, Necid Mutasarrıfı Akif Paşa'nın tavsiyesiyle Katar'da uygulanması kabul edilen düzenlemeler, 1890 yılından itibaren gerçekleştirilmeye başlandı. 1892 yılına gelindiğinde bu düzenlemelerden Katar'a bir kaymakam muavini ve yazı işleri için katipler tayin edilmesi gibi ancak bir kısmı gerçekleştirilebilmiştir.[1610]

Temmuz 1892 seçimleri sonucunda Lord Salisbury başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, 1893 yılında İngiltere hükümeti Katar ile yakınlaşma fırsatı buldu. Basra Valisi Hafız Mehmed Paşa, Şeyh Casim'in bölgede anarşiye sebep olduğunu düşünmekteydi. Dolayısıyla, Katar'ı ziyaret etmeye karar verdi. Şubat ayının sonlarında Katar'a ulaştı fakat Şeyh Casim tutuklanmaktan korkarak, bir süre önce çöle çekilmişti.[1611] Sonrasında, Şeyh Casim'in Hafız Mehmed Paşa'nın huzuruna gelmeyi reddetmesi üzerine Hafız Mehmed Paşa, Mart ayında Şeyh Casim'in kardeşini tutuklattı. Ancak bu hareketin ardından, Şeyh Casim ile Basra Valisi Hafız Mehmed Paşa arasında bir çatışma başladı. Yaşanan çatışmalar sonucunda Türk birlikleri ağır kayıplar vererek, geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.[1612]

[1606] A.g.e. s.821
[1607] Enez Öztürk, *İngiliz Yazışmaları Işığında Osmanlı Devleti'nin Katar Kazası (1871-1916)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2022, s.42
[1608] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.88-92
[1609] Lorimer, a.g.e. s.822
[1610] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.92-93
[1611] A.g.e. s.96-97
[1612] Enez Öztürk, a.g.e. s.52

Şeyh Casim ile Hafız Mehmed Paşa arasındaki çatışmanın İstanbul'un yanında Londra'da da duyulmasıyla, İngiltere hükümeti Nisan ayında arabuluculuk yapmak için Babıali'ye müracaat etti. Ancak Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu meseleye müdahale etmesini uygun bulmayarak bu teklifi reddetti. Bu sırada bölgedeki İngilizler Katar Şeyhi ile görüşmeye başladı. Şeyh Casim ise, Türk birliklerinin ağır kayıplar vermesiyle birlikte serbest kalan kardeşi Ahmed'i İngilizlerle görüşmek için yetkili kıldı. Şeyh Casim ve kardeşi Ahmed, 1868 yılında babaları döneminde İngiltere hükümeti ile imzalanan *trucial system* (ateşkes sistemi) antlaşmasını yenilemek niyetindeydi. Lakin Haziran ayında Basra Nakibi'nin arabuluculuğunda Osmanlı Devleti'nin Şeyh Casim ile uzlaşması, İngiltere hükümetinin Katar ile yakınlaşmak için elde ettiği fırsatı değerlendirmesini engelledi.[1613]

Şeyh Casim, Osmanlı Devleti ile uzlaştıktan sonra kardeşi Ahmed lehine istifa etmek istemişti. Ancak bu talebi reddedilerek, Katar Kaymakamı olarak görevini devam etmesi sağlandı. Buna ek olarak Şeyh Casim, çatışmalar sırasında aşiretlerin eline geçen silahları uzlaşma esnasında taahhüt ettiği gibi 1894 sonbaharında Osmanlı yetkililerine teslim etti.[1614]

Lord Salisbury 1895 yazında başbakanlığa döndüğü sırada Bahreyn'den kaçarak Katar'a sığınan aileler Zubara'ya yerleştirilmişti.[1615] İngilizler ise, Şeyh Casim ve Osmanlı Devleti'nin bu şekilde Bahreyn'i ele geçirmeyi düşündüğü kanaatindeydi.[1616] Bunların arasından özellikle Âl-i bin Ali aşiretinin reisinin bölgedeki İngiliz yetkilisinin ısrarları karşısında geri dönmeyi reddetmesi üzerine, Zubara İngiliz gemileri tarafından bombalandı. Şubat 1896'da ise Katar Şeyhi, İngiltere'nin Buşir konsolosu tarafından gönderilen mektup vasıtasıyla Bahreyn'in asayişini bozmak ve karışıklığa sebep olmakla itham ediliyordu.[1617] Şeyh Casim üzerindeki baskılar gittikçe artmaktaydı. İngiltere'nin İran'daki başkonsolosunun Necid sahillerindeki ahaliyi ve Katar Kaymakamı Şeyh Casim'i denizden tehdit etmesi karşısında Babıali, Mayıs ayında Necid sahillerinin korunması hususunda bölgedeki idareye ve bahriye komutanlığına talimat verdi.[1618]

[1613] A.g.e. s.53-54
[1614] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.106-109
[1615] Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, s.163
[1616] Lorimer, a.g.e. s.828
[1617] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi,* s.112-113
[1618] *BOA*, Babıali Evrak Odası, 782/58624

Bu esnada Katar'a bağlı iki karyenin ahalisi İngiliz himayesini kabul etmişti.[1619] Çünkü Katar ahalisinden önemli ölçüde insan inci avıyla uğraşmaktaydı.[1620] Bu sebeple, ahali inci avı mevsiminde İngiliz tasallutundan çekiniyordu. Padişah da 10 Mayıs'ta bu duruma karşı bölgedeki gemilerden bir tanesinin güvenlik maksadıyla dolaştırılması yönünde talimat verdi ve Babiali'den bu konuda gerekli tedbirleri almasını istedi.[1621]

Öte yandan Osmanlı Devleti, Zubara'nın bombalanması ve Katar üzerindeki baskılardan ötürü, İngiltere hükümetine Zubara bölgesinin kendisine ait olduğunu bildirerek, hukuka riayet edilmesini istedi. Başbakan Lord Salisbury ise 5 Aralık 1896 tarihinde verdiği cevapta, Zubara'nın Osmanlı Devleti'nin idaresi altında olduğu iddiasının İngiltere hükümeti tarafından kabul edilemeyeceğini belirtmekteydi.[1622]

1898 yılına gelindiğinde Şeyh Casim, İngiltere hükümeti ile antlaşma imzalama isteğini tekrarladı. Temmuz ayında Sphinx adında bir İngiliz savaş gemisi Katar'a geldi. Bu ziyaret sırasında Şeyh Casim'in kardeşi Ahmed ile görüşme yapıldı.[1623] Şeyh Ahmed bu görüşmede ağabeyi Casim'in İngiltere ile *trucial system* antlaşması yapmaya hazır olduğunu bildirmekteydi. Kasım 1899'da ise Şeyh Ahmed bölgedeki İngiliz temsilcisiyle görüşerek, İngiltere ile daha yakın ilişkiler içerisine girmek istediklerini yeniden ifade etti. Ancak bu isteklerini yazılı olarak teyit etmesi istendiğinde, Şeyh Ahmed'in bunu yapmaması sebebiyle görüşmelerde herhangi bir ilerleme kaydedilmedi.[1624] Osmanlı Devleti bu görüşmelerden haberdardı fakat görüşmelerin içeriği bilinmiyordu. Kasım 1899'da yapılan görüşme kendisine sorulduğunda Şeyh Ahmed, inci avı mevsiminde el koyulan gemilerle ilgili görüştüklerini söylemekteydi.[1625]

1900 yılında Şeyh Ahmed yeniden İngiltere hükümetiyle anlaşma çabası içerisine girmişti.[1626] Aynı zamanda Katar Kaymakam Vekili olan Şeyh Ahmed'in Katar ahalisinin İngiltere'ye tabi olması için uğraştığı yönünde şayiaların çıkmasıyla, kendisi görevden alındı. Lakin Necid Mutasarrıfı Şeyh Ahmed'i görevine iade etti. Bunun üzerine, böyle bir kimsenin kaymakamlıkta görevlendirilmesinin doğru olmayacağına dair Necid

[1619] *BOA*, İrade, Hususi, 47/11
[1620] Altun, a.g.e. s.11
[1621] *BOA*, İrade, Hususi, 47/11
[1622] *Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi*, s.258
[1623] *BOA*, Babıali Evrak Odası, 1167/87488
[1624] Lorimer, a.g.e. s.828-829
[1625] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Umumi, 49/75
[1626] Lorimer, a.g.e. s.829

komutanlığından gelen bilgiler sonrasında, Ekim ayında Necid Mutasarrıfı Said Paşa ile Katar Kaymakamı Şeyh Casim hakkında tahkikat yapılmasına karar verildi.[1627]

Bununla birlikte, Ağustos 1901'de Osmanlı Devleti'ne gelen bilgilerde Katar ahalisinin İngilizler tarafından himaye altına alınmak istendiği fakat Şeyh Câsim ile kardeşinin bunu engellemeye çalıştıkları ifade edilmekteydi.[1628] Şubat 1902'de ise, bir İngiliz vapurunun Katar sahiline gelerek demir attığı ve karadan da Kuveyt Şeyhi Mübarek'in aşiret güçlerinin bölgedeki askeri müfrezeyi muhasara altına aldığı haber veriliyordu.[1629] Osmanlı Devleti, Mart ayında İngiltere'nin bu hareketini şiddetli bir şekilde protesto etti. Bunun yanında, bölgeye yeterli miktarda savaş gemisi gönderilmesi için talimat verildi.[1630] Lord Salisbury'nin 1902 yazındaki emekliliği öncesinde, Şeyh Ahmed'in bölgedeki İngiliz yetkilileri nezdindeki müracaatları devam etmekteydi.[1631]

6.4.Kuveyt

1887 yılında Kuveyt, Şeyh Abdullah tarafından idare ediliyordu. Şeyh Abdullah, Babıali ile oldukça yakın ilişkiler içerisindeydi. Babıali tarafından kendisine Kuveyt Kaymakamı unvanı verilmişti. Bu yüzden, bölgedeki İngiliz yetkilileri Kuveyt'i Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altında görmekteydi. Dolayısıyla, Şeyh Abdullah'ın 1892 yılına kadar süren idaresi sırasında İngilizler kendisiyle ciddi bir ilişki kurmadı.[1632]

1892 yılında Şeyh Abdullah'ın yerine kardeşi Şeyh Muhammed geçti. Şeyh Muhammed döneminde de İngiltere hükümetinin Kuveyt'e karşı ilgisiz siyaseti devam etmekteydi. Ancak bu durum, Kuveyt Şeyhi Muhammed ve kardeşinin Mayıs 1896'da üvey kardeşi Mübarek'in lehine yapılan bir suikast sonucunda öldürülmesiyle değişmeye başladı.[1633] Çünkü bu olay sonrasında aile içerisinde bir şeyhlik mücadelesi söz konusu oldu.[1634] İngilizler ise, Temmuz 1897'de aile içerisinde yaşanan şeyhlik mücadelesini bir fırsat bilerek tarafları kendi yanlarına çekmeye çalışmaktaydı. Şeyh Mübarek, bu ilk temaslar karşısında Osmanlı himayesinde olduğunu beyan ederek, İngilizlerin yardım teklifini reddetti.[1635]

[1627] *BOA*, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi, 2421/114
[1628] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Askeri Maruzat, 172/98
[1629] *BOA*, Babıali Evrak Odası, 1796/134700
[1630] Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi*, s.117-118
[1631] Lorimer, a.g.e. Aynı yer.
[1632] Lorimer, a.g.e. s.1014-1015
[1633] A.g.e. s.1016-1017
[1634] Cevdet Küçük ve Mustafa L. Bilge, "Küveyt", *DİA*, C.XXVII, Ankara, 2003, s.36-37
[1635] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Umumi, 39/19

Bu esnada, İngilizlerin Kuveyt üzerinde nüfuz kurmaya çalıştıklarından haberdar olan Sultan II. Abdülhamid, mevcut durumun meclis-i vükelada değerlendirilmesi talimatını verdi.[1636] 1 Ağustos'ta yapılan meclis-i vükela toplantısında müzakerelerin neticesinde, Şeyh Mübarek'in gönderdiği telgraflarda Osmanlı Devleti'ne sadakatini beyan etmesi sebebiyle, bölgede gerçekleştirilen ıslahatlar tamamlanana kadar şimdilik Kuveyt Kaymakamlığı'nda bırakılmasına ve bölgedeki asayişin devamı için iktidarının sağlamlaştırılmasına karar verildi.[1637] Padişah ise bu kararın uygulanmasında tereddüt etmekteydi. Şeyh Mübarek'in kaymakamlık görevine tayin edilmesi halinde, kendisinin muhalifleri tarafından Osmanlı hükümeti aleyhinde hareketlere girişilmesinin muhtemel olması sebebiyle, Eylül ayında konunun meclis-i vükelada tekrar görüşülmesini istedi.[1638]

Diğer taraftan Şeyh Mübarek, muhtemelen Osmanlı Devleti'nin hâlâ kendisini tanımaması dolayısıyla Eylül ayında bölgedeki İngiliz yetkililerle görüşerek, İngiliz himayesine girme talebinde bulundu. Lakin İngiltere hükümeti, Basra Körfezi'ndeki genel barışa zarar vermemek için bu talebi reddetti.[1639] Bu sırada Babıali'nin Şeyh Mübarek konusundaki kararı ise değişmedi. Böylece, Aralık 1897'de Şeyh Mübarek Kuveyt Kaymakamı olarak tayin edildi.[1640]

1898 yılına gelindiğinde Rusya, Kuveyt üzerinde nüfuz kurmaya çalışıyordu.[1641] Aynı zamanda Almanya'nın *Bağdat Demiryolu* projesi vasıtasıyla, Basra Körfezi'ne ulaşma planı gündemdeydi.[1642] Başbakan Lord Salisbury, bu durum karşısında harekete geçerek, Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'a Şeyh Mübarek ile bir antlaşma yapılması talimatını verdi.[1643] Bunun üzerine, 23 Ocak 1899'da Kuveyt'e gönderilen bir İngiliz yetkili aracılığıyla İngiltere hükümeti ile Şeyh Mübarek arasında bir himaye antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Şeyh Mübarek gerek kendisi adına gerekse halefleri ve vârisleri adına, İngiltere hükümetinin rızası olmadıkça başka bir devletin temsilcisini kendi hakimiyetindeki topraklarda misafir etmeyeceğini; yine İngiltere hükümetinin rızası olmadıkça kendi hakimiyetindeki toprakları herhangi bir şekilde, başka bir devlete veya başka bir devletin vatandaşlarına terk etmeyeceğini, satmayacağını, kiralık veya

[1636] *BOA*, İrade, Hususi, 54/121
[1637] *BOA*, Yıldız, Resmi Maruzat, 88/3
[1638] *BOA*, İrade, Hususi, 56/108
[1639] Lorimer, a.g.e. s.1021-1022
[1640] A.g.e. s.1018-1019
[1641] A.g.e. s.1022
[1642] Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.121-122
[1643] Earl of Ronaldshay, a.g.e. C.II, s.50

rehin vermeyeceğini taahhüt etmekteydi. Bu antlaşma, Şubat ayında İngiltere hükümeti tarafından onaylandı.[1644]

Bu esnada Ocak ayının sonlarında Lord Salisbury, St. Petersburg'daki İngiliz Büyükelçisi vasıtasıyla, söz konusu ülkelerin toprak bütünlüklerine aykırı olmamak şartıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Çin üzerinde İngiltere ile Rusya arasında bir nüfuz paylaşımı yapılması teklifinde bulunmuştu. Bu teklifin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili kısmına göre, Karadeniz ve Bağdat'a kadar olan Fırat Nehri havzası Rus nüfuzu altında; Osmanlı Afrikası, Arabistan ve Bağdat'ın aşağısında kalan Fırat Nehri havzası (Basra Körfezi) ise İngiliz nüfuzu altında kalmalıydı. Bu konuda Şubat ayında devam eden müzakerelerde Rusya hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki teklife olumlu yaklaşmakla birlikte, daha ziyade Çin üzerinde bir nüfuz paylaşımı yapılması hususuna odaklandı. Dolayısıyla bu dönemde İngiltere ile Rusya arasında, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde nüfuz paylaşımı yapılması konusunda herhangi bir uzlaşma sağlanamadı.[1645]

Mart 1899'da Babıali'ye gelen bilgilerde bir İngiliz yetkilisinin Kuveyt'e gelerek Şeyh Mübarek ile gizli bir himaye antlaşması yaptığı ifade edilmekteydi.[1646] Eylül'de ise İngiltere hükümeti, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi vasıtasıyla Şeyh Mübarek ile dostça ilişkiler içerisinde olduklarını ve bu sebeple Şeyh Mübarek üzerinde otorite kurulmasına karşı olduklarını beyan etti. Bunun karşısında, Babıali böyle bir niyetleri olmadığına dair teminat verdi.[1647]

Bununla birlikte Babıali, İngiltere'nin Şeyh Mübarek üzerindeki nüfuzunu etkisiz bırakmak için kendisine nasihatte bulunmak üzere Basra Nakibüleşraf Kaymakamı'nı Şeyh Mübarek'e göndermişti. Bunun neticesinde, Dahiliye Nezareti'nin 16 Şubat 1900 tarihli raporunda Mübarek'in mirimiranlık rütbesi ve bir nişan ile taltif edilmeyi, bunun yanında Sabah ailesine eskiden beri ihsan edilmişken kendisinden alınan senelik iki yüz seksen ton hurmanın verilmesini talep ettiği bildirilmekteydi.[1648] Bu konuda Nisan ile Mayıs aylarında meclis-i vükelada yapılan müzakerelerin ardından, Şeyh Mübarek'in talepleri Sultan II. Abdülhamid tarafından onaylandı.[1649]

[1644] Lorimer, a.g.e. s.1023-1024
[1645] *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, C.I, s.8-13 vd.
[1646] *BOA*, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi, 2189/111
[1647] Lorimer, a.g.e. s.1025
[1648] *BOA*, Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi, 2306/98
[1649] *BOA*, İrade, Taltifat, 209/34; *BOA*, Babıali Evrak Odası, 1490/111723

Bu esnada ilkbaharda Kuveyt Şeyhi Mübarek ile İbn-i Reşid arasında eskiye dayanan rekabet tekrar ortaya çıkmıştı. İki taraf arasında yaşanan çatışmaların sonucunda Şeyh Mübarek'in kuvvetleri Mart 1901'de mağlup oldu.[1650] Basra Valisi Muhsin Paşa ise bunu bir fırsata çevirmek için Mayıs ayında Şeyh Mübarek'i ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Muhsin Paşa, Kuveyt'te bir Türk askeri garnizonu kurulması için Mübarek'e baskı yaptı. Şeyh Mübarek, Muhsin Paşa'ya oldukça nazik davranmasına rağmen baskılar karşısında direndi. Ancak bu ziyaretin ardından, Şeyh Mübarek bağımsızlığıyla ilgili endişeye düştü. Dolayısıyla, Mayıs ayının sonunda bölgedeki İngiliz yetkilisi aracılığıyla İngiltere hükümetinin daimî himayesini talep etti. Bunun karşısında İngiltere hükümeti, Şeyh Mübarek'in Rus konsolosuyla da benzer bir görüşme yaptığının haber alınmasıyla uluslararası bir mesele çıkarmamak ve Şeyh Mübarek'in hareketlerinin sorumluluğunu almamak için açık bir himaye fikrini reddetti.[1651]

Sultan II. Abdülhamid ise, Kuveyt üzerinde Osmanlı otoritesini tesis etmeye çalışmaktaydı. Ağustos ayının sonlarında, bir Osmanlı savaş gemisi Kuveyt limanına girdi ve karaya asker çıkarmaya teşebbüs etti. Ancak limanda bulunan İngiliz savaş gemisinin komutanı karaya asker çıkarılmasına karşı çıktı.[1652] Bu hadise, Babıali'de Kuveyt limanının İngiliz himayesine girmiş olabileceği fikrini uyandırdı. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi ile yapılan görüşmede, Şeyh Mübarek ile İngiltere hükümeti arasında bir himaye antlaşması imzalandığı bilgisi alındı. Bunun üzerine Osmanlı Hariciye Nezareti, Kuveyt'in bağlı olması sebebiyle söz konusu himaye antlaşmasının hükümsüz olduğu yönünde İngiltere hükümetine müracaat edilmesi için Eylül ayının başında Londra Büyükelçiliği'ne talimat verdi.[1653]

Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa, Dışişleri Bakanı Lord Lansdowne'ın rahatısız olması ve İrlanda'da bulunması sebebiyle 4 Eylül'de Hariciye Müsteşarı ile görüştü. Antopulo Paşa, bu görüşmede İngiliz elçisinin beyanlarına atıf yaparak Kuveyt hakkında Padişah'ın hukukuna ve mevcut antlaşmaların hükümlerine aykırı olan beyanlarla ilgili Babıali'nin şikâyetini bildirdi. Bunun üzerine, Dışişleri Müsteşarı, İngiltere'nin Şeyh Mübarek ile bazı ilişkiler içerisinde olduğunu ve bu konuyu Dışişleri Bakanı ile görüşüp cevabını bildireceğini ifade etti. Ertesi gün İstanbul'dan Londra Büyükelçiliği'ne giden talimatlarda, İngiltere ile Şeyh Mübarek arasında yapılan hiçbir antlaşmanın kabul

[1650] Turgay Murat, "Kuveyt Üzerinde Osmanlı-İngiliz Mücadelesi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, Elâzığ, 2013, s.311
[1651] Lorimer, a.g.e. s.1029-1030
[1652] A.g.e. s.1030
[1653] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 103/7

edilemeyeceği tekrarlanmaktaydı. Bunun yanında, eğer İngiltere hükümeti İngiliz ticaret gemilerinin himaye edilmesine yönelik bir sözleşme yapmak isterse, bu sözleşmenin ancak Osmanlı hükümeti ile imzalanabileceğine dikkat çekiliyordu.[1654]

Öte yandan Almanya hükümeti, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin Kuveyt ile himaye antlaşması imzalandığını beyan ettiğini öğrendikten sonra, bu durumu *Bağdat Demiryolu* projesi için bir tehlike olarak gördü. Dolayısıyla, İngiltere hükümetini protesto etti.[1655] Osmanlı Devleti'nin ardından Almanya'nın protestosu karşısında İngiltere uzlaşmacı bir tavır sergilemeye başladı.[1656] Babıali ile İngiliz Büyükelçisi O'Conor arasında yapılan görüşmede Osmanlı hükümetinin Kuveyt'e asker göndermemesi ve statükoyu koruması şartıyla İngiltere hükümetinin Kuveyt'i işgal etmeyeceği veya Kuveyt'i himayesi altına almayacağını ifade etmekteydi. Osmanlı Hariciye Nazırı da bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin şu anda Kuveyt'e asker göndermek veya statükoyu ihlal etmek gibi bir niyetinin olmadığını bildiriyordu. Bu sebeple, elçinin sözlerinin İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından teyit edilmesi için 6 Eylül'de Londra'daki Osmanlı Büyükelçiliği'ne talimat verildi. Osmanlı Büyükelçisi Antopulo Paşa'nın temasları neticesinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Sir Nicholas O'Conor'un sözlerini uygun buldu. 11 Eylül'de Antopulo Paşa'ya bu konuda İngiliz elçisinin sözlerini teyit eden yazılı bir teminat verildi. Böylece, iki devlet arasında Kuveyt'te statükonun korunması esası kabul edildi.[1657]

Bununla birlikte, 1901 yılının sonlarında Şeyh Mübarek ile İbn-i Reşid arasında yeniden bir çatışma çıktı. İngiltere hükümeti, 1902 yılının başlarına kadar devam eden bu çatışmada İbn-i Reşid'in Osmanlı Devleti tarafından desteklendiğini düşünmekteydi.[1658] İngiltere hükümeti, bu süreçte Kuveyt üzerindeki nüfuzunu deniz yoluyla muhafaza etmeye çalışıyordu. Dolayısıyla, Kuveyt sahillerinde daima birkaç İngiliz savaş gemisi bulunmaktaydı. Ocak 1902'de bu çerçevede üç İngiliz savaş gemisi Kuveyt limanında bekliyordu.[1659] İlerleyen aylarda ise, Osmanlı Basra Naibi'nin Kuveyt'e giderek Şeyh Mübarek ile görüşme yaptığı haberini alan İngiltere hükümeti, söz konusu görüşmeyi statükonun bozulması olarak değerlendirdi. Bunun üzerine Başbakan Lord Salisbury

[1654] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 103/9
[1655] *British Documents on the Origins of the War 1898-1914*, C.II, s.94-96; Özyüksel, a.g.e. s.157
[1656] Özyüksel, a.g.e. Aynı yer.
[1657] *BOA*, Hariciye Nezareti, Siyasi, 103/10
[1658] John Burman, *Britain's Relations with the Ottoman Empire during the Embassy of Sir Nicholas O'Conor to the Porte, 1898-1908*, The Isis Press, İstanbul, 2010, s.131-132
[1659] Mehmet Korkmaz, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s.233-234

devreye girdi. 8 Nisan 1902'de İngiltere Dışişleri Bakanı'nın Lord Salisbury adına gönderdiği notada Şeyh Mübarek ile yapılan görüşme şiddetli bir şekilde protesto edilmekteydi. Buna ek olarak, statükonun bozulması halinde işlerin kötüye gideceği belirtilmekteydi.[1660] Bu noktada Lord Salisbury'nin Temmuz ayındaki emekliliği arifesinde Kuveyt ile Osmanlı Devleti arasındaki iletişimi kesmek istediği söylenebilir.

[1660] *BOA*, Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal Jurnal, 43/81

SONUÇ

İngiltere'nin en köklü ailelerinden bir tanesi olan Cecil ailesinin bir üyesi olarak dünyaya gelen Lord Salisbury, gerçekten iyi bir eğitim aldı ve özellikle babasının yabancı dil eğitimine olan hassasiyeti dolayısıyla Almanca ve Fransızca dillerini öğrendi. Oxford yıllarında ise kendisini daha fazla geliştirme şansı buldu. Salisbury'nin aldığı bu eğitimle farkında olmadan adeta geleceğin devlet adamı olarak yetiştiği söylenebilir.

1875-76 yıllarında sırasıyla Hersek ve Bulgaristan'da çıkan isyanlar sonrasında Karadağ ile Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişti. Rusya ise, ateşkes yapılması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaktaydı. Bunun üzerine, İngiltere kriz çıkmasını engellemek maksadıyla müdahalede bulunarak, *1856 Paris Antlaşması*'nı imzalayan devletlerin katılımıyla İstanbul'da *Tersane Konferansı*'nın toplanmasına öncülük etti. *Tersane Konferansı*'nda İngiltere'yi temsil etmesi için bu sırada Hindistan Bakanı olan Lord Salisbury seçildi. Bununla birlikte, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot'un *Tersane Konferansı* boyunca Lord Salisbury'ye eşlik etmesine karar verildi. *Tersane Konferansı*'nın toplantıları, 23 Aralık 1876 ile 20 Ocak 1877 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyaseti ise, *Tersane Konferansı* ile birlikte başladı.

Lord Salisbury, mecbur kalmadıkça savaşı tercih etmeyen ve *realpolitik* üzerine kurulu bir dış politika anlayışına sahipti. Aynı zamanda Hindistan Bakanlığı'ndaki ikinci döneminde Rusya'ya karşı verdiği mücadele sebebiyle Rusya'ya karşı Hindistan'ın korunmasına büyük bir önem atfetmekteydi. Dolayısıyla, dış politika anlayışı Rusya'nın Hindistan'a giden yollara hâkim olmaması üzerine şekillenmişti. Bu maksatla *Tersane Konferansı*'nda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıkmasını engellemek için Osmanlı Devleti'ne uzlaşma çağrısında bulundu. Ancak gerek İngiliz Büyükelçisi Sir Henry Elliot ile yaşadığı fikir ayrılıkları gerekse Midhat Paşa'nın itirazları sebebiyle Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti ile Rusya'nın uzlaşması konusunda bir başarı elde edemedi.

Salisbury, *Tersane Konferansı* sonrasında adeta Osmanlı İmparatorluğu'ndan ümidini kesmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Sultan II. Abdülhamid'in Afganistan'ı savaşa dahil etme çabalarına ise İngiltere ile Rusya arasında bir savaş çıkma tehlikesine karşı muhalefet etti. Ancak *Ayastefanos Antlaşması*'nın imzalanması üzerine, duruma müdahale edilmesine karar verdi. Bu kararı sonrasında Dışişleri Bakanlığı'na

getirilen Lord Salisbury, *Ayastefanos Antlaşması*'nın değiştirilmesi için büyük bir çaba gösterdi ve aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Rusya'ya karşı ittifak karşılığında Akdeniz'de önemli bir stratejik noktada bulunan Kıbrıs'ın üs olarak İngiltere'ye verilmesi için Osmanlı Devleti ile 1878'de *Kıbrıs Sözleşmesi*'ni imzaladı. *Berlin Kongresi*'nde ise Rusya'nın *Ayastefanos Antlaşması* ile elde ettiği avantajları büyük ölçüde sınırlandırmayı başardı. Böylece, ortaya 1878 *Berlin Antlaşması* çıktı. *Berlin Antlaşması* sonrasında ise Lord Salisbury, Osmanlı Devleti'ne ıslahat tavsiyelerinde bulundu. Çünkü Salisbury'ye göre, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalması ıslah edilmesine bağlıydı.

Mısır konusuna gelince, Lord Salisbury İngiltere'nin Mısır'daki menfaatlerini korumaya çalışmakla birlikte, askeri müdahalenin karşısında yer almıştı. Nitekim 1885 yılında Osmanlı Devleti ile Mısır üzerine bir sözleşme imzaladı. Ancak bu dönemde Balkanlarda ortaya çıkan kriz ve Lord Salisbury'nin Rusya'nın Balkanlardaki nüfuzunu azaltmak için Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgaristan'ı desteklemesi iki devlet arasında güven problemlerine yol açtı. 1887 yılında ise Mısır üzerindeki İngiliz menfaatlerini korumaya yönelik ve Mısır'ın İngiltere tarafından tahliyesini içeren sözleşme Fransa ve Rusya'nın baskılarının yanında II. Abdülhamid'in Lord Salisbury'ye olan güvensizliği sebebiyle onaylanmadı. Bunun üzerine, Lord Salisbury özellikle üçüncü başbakanlığı döneminde Mısır'da kalıcı olma siyaseti takip ederek, 1896-1899 yılları arasında Sudan'ı işgal etti.

1896 Girit İsyanı sırasında ise Salisbury, Osmanlı Devleti'ni haklı bulmasına rağmen, Yunanistan'a yalnızca uyarılarda bulunmakla yetindi. Bununla birlikte 1897 Teselya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a karşı önemli bir zafer kazanması Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmanın eşiğinde olduğuna dair inancının kaybolmasına sebep oldu. Buna rağmen Lord Salisbury, savaş sonrasında Girit'te muhtariyet idaresinin kurulması için çalıştı.

Ermeni Meselesi'ne gelince, Lord Salisbury 1878-1880 yılları arasında bu konuya özel bir önem atfetmemiş ve bu konuyu genel ıslahat tavsiyeleri çerçevesinde ele almıştı. 1887-1892 yılları arasında ise benzer bir şekilde hareket eden Lord Salisbury bu dönemde yalnızca Kürt Musa Bey Olayı'na özel bir ilgi gösterdi. Ancak 1895 yılından itibaren Ermeni olaylarının artması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmanın eşiğinde olduğu inancı sebebiyle, Osmanlı Devleti'ne Ermeniler konusunda ciddi adımlar atılması için baskı yaptı. Bir yandan da Almanya ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıldığında bir paylaşım problemi ortaya çıkabileceğini ve dolayısıyla bir paylaşım

tasarısı yapılması gerektiğini ileri sürdü. Ancak Padişah'ın Ermeniler konusunda Lord Salisbury'yi memnun eden adımlar atması ve bu konuda teminat vermesi, Salisbury'nin endişelerini büyük ölçüde giderdi. Sonrasında ise Osmanlı Devleti'nin Teselya Harbi'nde kazandığı başarı Salisbury'nin endişelerinin tamamıyla kaybolmasını sağladı. Ayrıca bu tarihten sonra yaşanan çeşitli uluslararası problemler Ermeni Meselesi'nin gündemden düşmesine sebep oldu.

Lord Salisbury'nin 1887-1902 yılları arasında Basra Körfezi'ne yönelik siyaseti ise, tezimizde ele alınan diğer meselelerin aksine çoğunlukla doğrudan kendisi tarafından değil, ana hatları çerçevesinde bölgedeki İngiliz yetkilileri tarafından yönlendirildi. Ancak kritik dönemlerde Salisbury, devreye girerek bu siyaseti bizzat yönlendirdi. Lord Salisbury'nin Basra Körfezi'ne dair siyaseti dahilinde Bahreyn üzerinde güçlü bir İngiliz nüfuzu tesis edildi. Fav Yarımadası'nda istihkam inşa edilmesi tehdit olarak görüldü ve inşaatın durdurulması için gayret gösterildi. Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak görülmeyen Katar üzerinde ciddi bir baskı kuruldu ve Şeyh Casim'in kardeşi Ahmed ile Katar'da İngiliz nüfuzunu tesis etmek için birçok görüşme yapıldı. Kuveyt ise kısmen tarafsız bir bölge haline getirilerek, Osmanlı Devleti ile bağları koparılmaya çalışıldı.

Lord Salisbury'nin 1876-1902 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'na dair siyasetini genel olarak değerlendirmek gerekirse, Salisbury'nin bir denge siyaseti içerisinde İngiliz menfaatlerine göre, belirli dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklediği belirli dönemlerde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun menfaatlerine aykırı bir siyaset takip etti. Dolayısıyla, Lord Salisbury'nin en büyük siyasi rakibi olan ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı idealist bir Evanjelik olarak salt düşmanlık gösteren Gladstone'a göre, daha dengeli ve daha realist bir siyaset geliştirdiği söylenebilir. Bundan ötürü, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı siyasetinin kesin bir şekilde değiştiği yönündeki yorumların da pek sağlıklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Lord Salisbury'nin İngiliz diplomasisine olan etkisi yalnızca kendi dönemiyle sınırlı kalmadı. Gelişimine katkı sağladığı başlıca isimler olan yeğeni Lord Balfour, en parlak öğrencisi olan Lord Curzon ve oğlu Lord Robert Cecil'in sonraki dönemlerde önemli mevkilerde bulunmasıyla, İngiliz siyasetinde Lord Salisbury'nin realist ve dengeli dış politika anlayışı varlığını sürdürdü.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrakı Odası

Dahiliye Nezareti

-Mektubi Kalemi

Hariciye Nezareti

-İdare

-Londra Sefareti

-Tahrirat

-Tercüme Odası

-Siyasi

İrade

-Dahiliye

-Hariciye

-Hususi

-Taltifat

Meclis-i Vükela Mazbataları

Sadaret

-Mühimme Kalemi Evrakı

-Name-i Hümayun Evrakı

Yıldız

-Esas Evrakı

-Esas Evrakı, Defterler

-Hususi Maruzat

-Meşihat Dairesi Maruzatı

-Perakende Evrakı, Adliye ve Mezahib Nezareti

-Perakende Evrakı, Arzuhal Jurnal

-Perakende Evrakı, Askeri Maruzat

-Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik

-Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı

-Perakende Evrakı, Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı

-Perakende Evrakı, Sadaret

-Perakende Evrakı, Şura-yı Devlet Maruzatı

-Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği

-Perakende Evrakı, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi

-Perakende Evrakı, Umumi

-Resmi Maruzat

2.Yayınlanmış Belgeler

Osmanlı Belgeleri

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri, C.II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri, C.IV, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005

İngiliz Belgeleri

British Documents On Ottoman Armenians, Bilal N. Şimşir (Ed.), C.I-IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989

British Documents on the Origins of the War 1898-1914, G. P. Gooch, Harold Temperley (Ed.), C.I-II, His Majesty's Stationery Office, London, 1927

Correspondence Relating to the Congress of Berlin with the Protocols of the Congress, Harrison and Sons, London, 1878

Correspondence respecting Sir Drummond Wolff's Special Mission to Constantinople, Harrison and Sons, London, 1886

Correspondence respecting the affairs of Crete and the War Between Turkey and Grecee, Harrison and Sons, London, 1897

Correspondence respecting the Conference at Constantinople and the Affairs of Turkey 1876-77, Harrison and Sons, London, 1877

Correspondence with the Marquis of Salisbury respecting the Conference at Constantinople, Foreign Office, [Yer Yok.], 1877

Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission, Harrison and Sons, London, July 1887

Further Correspondence respecting Sir H. Drummond Wolff's Mission, Harrison and Sons, London, August 1887

B. Birleşik Krallık Parlamento Zabıtları (Hansard)

House of Commons Debates

House of Lords Debates

C. Kaynak Eserler, Araştırmalar ve Tezler

Abdülhamid'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları: Hülasa-i Hatırat, Mahir Aydın (Haz.), Kitabevi, İstanbul, 2012

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000

AKALIN, Durmuş, *Süveyş Kanalı (Açılması ve Osmanlı Devleti'ne Etkisi 1854-1882)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2011

ALTUN, Serdar Burak, *Basra Körfezi'nde İnci Avcılığı ve Ticareti (1820-1914)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2022

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu: 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010

ARFAOUI, Salma, *Akdeniz'de Bir Uluslararası Çekişme Alanı: Yedi Ada Sorunu (1797-1815)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017

ASHLEY, Hon. Evelyn, *The Life and Correspondence of Henry John Temple, Viscount Palmerston*, C.II, Richard Bently and Son, London, 1879

Atıf Hüseyin Bey, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri*, Timaş, İstanbul, 2010

AYDIN, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992

AYDIN, Mithat, *Balkanlarda İsyan: Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005

BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017

BAĞÇECİ, Yahya, *İngiltere'de Ermeni Propagandası (1878-1898)*, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2013

BAY, Serdar, *İngiliz Sir Philip Henry Wodehouse Currie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1893-1898)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2022

BAYA, Serkan, *Günümüz İngiltere'sinin Oluşması: Tudorlar Dönemi (1485-1603)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2019

BAYUR, Hilmi Kâmil, *Sadrazam Kâmil Paşa: Siyasi Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara, 1954

BENNETT, H. G., *British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919-1924*, St. Martin's Press, London, 1995

BENTLEY, Micheal, *Lord Salisbury's World: Conservative Environments in Late Victorian Britian*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004

BEW, John, *Realpolitik: A History*, Oxford University Press, Oxford, 2016

BEYDİLLİ, Kemal, *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı*, İstanbul Üniversite Yayınları, İstanbul, 1984

BIRN, Donald S., *The League of Nations Union 1918-1945*, Clarendon Press, Oxford, 1981

BISMARCK, Otto von, *Düşünceler ve Hatıralar*, C.II-III, Selenge Yayınları, İstanbul, 2022

BİLİCİ, Faruk, *Süveyş Kanalı ve Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024

BROWN, David Stuart, *Palmerston and The Politics of Foreign Policy, 1846-1855*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Southampton Department of History, 1998

BURMAN, John, *Britain's Relations with the Ottoman Empire during the Embassy of Sir Nicholas O'Conor to the Porte, 1898-1908*, The Isis Press, İstanbul, 2010

BUTCHER, Samuel, *Lord Aberdeen and Conservative Foreign Policy, 1841-1846*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of East Anglia School of History, [Yer yok.], 2015

BÜYÜKAKSOY, Ahmet, *James Porter'ın İstanbul Büyükelçiliği (1747-1762)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2016

CARR, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018

CECIL, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, C.I-IV, Hodder and Stoughtan Limited, London, 1921

CECIL, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, C.V, The Isis Press, İstanbul, 2017

CECIL, Lord Robert, *A Great Experiment*, Jonathan Cape Ltd. London, 1941

CECIL, Lord Robert, *All The Way*, Hodder and Stoughton, London, 1949

Cevdet Paşa, *Tezakir*, C.IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991

Cevdet Paşa'nın Layihaları: Devlet, Din, Islahat, Hukuk, Maarif, Ahmet Zeki İzgöer, İsmail Kara (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021

ÇAKMAK, Hasan Ali, *Babıali'de Bir Ömür: Mehmed Esad Safvet Paşa*, Timaş, İstanbul, 2023

ÇELİK, Hüseyin, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1994

ÇETİN, Atilla, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999

ÇETİN, Erol, *Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı İmparatorluğu Arasında Siyasi İlişkiler (1878-1908)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003

DAL, Fatih, *Ismail Pasha's Governorship in Egypt 1863-1879*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih University Institute of Social Sciences, İstanbul, 2012

DEMİR, Rabia, *Osmanlı-İngiliz Diplomatik Münasebetleri (1580-1699)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2021

DEMİR, Uğur, *1768 Savaşı Öncesi Osmanlı Diplomasisi (1755-1768)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012

Devlet ve Memleket Görüşlerim, A. Alaaddin Çetin, Ramazan Yıldız (Haz.), Çığır Yayınları, İstanbul, 1976

DÖNMEZ, Ahmet, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006

DÖNMEZ, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833-1841)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014

DUGDALE, Blanche E. C., *Arthur James Balfour*, C.I, The Mayflower Press, Plymouth, 1936

EKİNCİ, Mehmet Uğur, *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara, 2006

ELDEM, Edhem, *V. Murad'ın Oğlu Selahaddin Efendi'nin Evrak ve Yazıları*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019

ELLIOT, Sir Henry G., *Some Revolutions and other Diplomatic Experiences*, John Murray, London, 1922

ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken, İstanbul, 2019

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953

Essays by the Marquess of Salisbury, C.II, John Murray (Haz.), William Clowes and Sons, London, 1905

FAHMY, Khaled, *Paşanın Adamları: Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Ordu ve Modern Mısır*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010

FIGES, Orlando, *Son Haçlı Seferi: Kırım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012

GOODLAD, Graham D., *British Foreign and Imperial Policy 1865-1919*, Routledge, London ve New York, 2000

GOPAL, S., *British Policy in India 1858-1905*, Cambridge University Press, 2008

GORYANOF, Sergey, *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şarkı Meselesi*, Ali Ahmet Beyoğlu, İshak Keskin (Haz.), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006

GREEN, E.H.H., *Balfour*, Haus Publishing, London, 2006

GÜLDEŞ, Dilek, *Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1999

GÜLSARAN, Arif Uğur, *The Role of David Urquhart Within the Framework of the Ottoman-British Relations During 19th Centruy,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe University Department of History, İstanbul, 2020

GÜMÜŞ, Musa, *Güç ve Diplomasi: Mısır Meselesi ve Sultan II. Abdülhamid*, Kitabevi, İstanbul, 2018

GÜRCAN, Fatih, *John Murray'ın İstanbul Büyükelçiliği (1765-1775)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014

HAMDİOĞLU, Melda, *Musa Bey Olayı Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1996

HENDRICKSON, Robert, *The Facts on File Encyclopedia of Word and Phrase Origins*, The Facts on File, New York, 2008

HÖKELEK, Şaban, *Hidiv Tevfik Paşa (1852-1892)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2016

HUSSAINI, Mohammad, *II. Abdülhamid Döneminde Afganistan'da İngiltere-Rusya Rekabeti ve Osmanlı Siyaseti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2016

HÜLAGÜ, Metin, *Gazi Osman Paşa: Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006

HÜLAGÜ, Metin, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 2001

II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı 1876-1887, C.I, Davut Erkan (Haz.), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022

JELAVICH, Barbara, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Indiana University Press, Bloomington and London, 1973

JENKINS, T. A., *British History in Perspective: Disraeli and Victorian Conservatism*, Macmillan Press, London, 1996

JOHNSON, Gaynor, *Lord Robert Cecil: Politician and Internationalist*, Routledge, New York, 2016

KAPICI, Özhan, *Osmanlı-Rus İlişkilerinde N. P. İgnatyev Dönemi ve Rusya'nın Osmanlı Siyaseti (1864-1877)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993

KARACA, Taha Niyazi, *Büyük Oyun: İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş, İstanbul, 2015,

KARASU, Demet, *Mahmud Nedim Paşa (1818-1883)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2019

KATZ, David S., *İngilizlerin Gözüyle Türkiye 1776-1923*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2021

KELEŞ, Erdoğan, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009

KIZILTOPRAK, Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010

KORKMAZ, Âdem, *Midhat Paşa: İdari ve Siyasi Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2019

KORKMAZ, Mehmet, *Basra Körfezi'nde Osmanlı Denizcilik Faaliyetleri (1847-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*, Isis, İstanbul, 1999

KURAT, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968

KURŞUN, Zekeriya, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1878-1916*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2004

KURŞUN, Zekeriya, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998

Küçük Mehmed Said Paşa'nın Hatıratı, Mustafa Gündüz (Haz.), Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, C.I

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1986

KÜLÜNK, Furkan, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere'nin Afganistan Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2020

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Baltalimanı'na Giden Yol: Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013

LORIMER, J.G., *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman, and Central Arabia*, Superintendent Government Printing, C.I, I. Kısım, Calcutta, 1915

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983

MALHUT, Mustafa, *I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1876-1914)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2019

Members' Pay, Pension and Allowances, House of Commons Information Office, [Yer Yok.], 2011

MERCAN, Evren, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, Selenge, İstanbul, 2020

Midhat Paşa'nın Hatıraları, C.I, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul, 1997

MİLANLIOĞLU, Neval, *Osmanlı İdaresinde Sudan (1821-1899)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2023

MOSLEY, Leonard, *Curzon: The End of an Epoch*, Longmans, Green & Co. London, 1961

Muahedat Mecmuası, C.V, Ceride-i Askeriye Matbaası, İstanbul, 1298 (Hicri)

MÜDERRİSOĞLU ESİNER, Ayşen, *Kırım Savaşı'nda İngiliz Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017

NAZIR, Bayram, *Osmanlı'ya Sığınanlar Macar ve Polonyalı Mülteciler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006

Nazif Sururi, *Saray ve Sürgün*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021

Notes From Constantinople: The Political Diary of Sir Nicholas O'Conor, Britain's Ambassador to the Porte, 1898-1908, John Burman (Ed.), The Isis Press, İsanbul, 2010

NOVRUZLU, Tural, *Rus Kaynaklarına Göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne Müdafaası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2022

OMAN, Carola, *The Gascoyne Heiress: The Life and Diaries of Frances Mary Gascoyne-Cecil 1802-39*, Hodder and Stoughton, London, 1968

Osmanlı Anayasası: Kanun-i Esasi, Filiz Karaca (Haz.), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009

Osmanlı Arap Coğrafyası ve Avrupa Emperyalizmi, Ali Akyıldız ve Zekeriya Kurşun (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2000

ÖLMEZ, Âdem, *Gazi Ethem Paşa'nın Askerî ve Siyasî Hayatı (1844-1909)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004

ÖZCAN, Azmi, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, İsam, Ankara, 1997

ÖZDAĞ, Abdullah, *Nil'de Ayaklanma ve Savaş: Sudan'da İngiliz Politikası 1881-1899*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2022

ÖZKAYA, Sevda, *Süveyş Kanalı: XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de Bir Rekabet Unsuru*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015

ÖZTÜRK, Enez, *İngiliz Yazışmaları Işığında Osmanlı Devleti'nin Katar Kazası (1871-1916)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale, 2022

ÖZYÜKSEL, Murat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008

PALMER, Alan, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014

PARTRIDGE, Micheal, *Gladstone*, Routledge, London, 2003

PINAR, Hayrettin, *Tanzimat Döneminde İktidarın Sınırları: Babıali ve Hıdiv İsmail*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2012

RAVENSCROFT, G. Dennis, *The Cecil Family*, Houghton Mifflin Company, Boston and New York, 1914

ROBERTS, Andrew, *Salisbury: Victorian Titan*, Faber and Faber, London, 2012

RONALDSHAY, EARL OF, *The Life of Lord Curzon*, C.I, Ernest Benn Ltd. London, 1928

ROSE, Kenneth, *The Later Cecils*, Harper and Row, New York, 1975

Salisbury: The Man and His Policies, Lord Blake ve Hugh Cecil (Ed.), Palgrave Macmillan, New York, 1987

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005

SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişah'ın Portresi: I. Abdülhamid (1774-1789)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2001

SETON-WATSON, R.W., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, Routledge, London & New York, 2006

SLADE, Sir Adolphus, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012

SMITH, Colin L., *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*, Oxford University Press, London, 1957

STEELE, David, *Lord Salisbury: A Political Biography*, Routledge, London, 2004

STEELE, E. D., *Palmerston and Liberalism 1855-1865*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991

ŞAŞMAZ, Musa, *British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1897*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000

ŞAŞMAZ, Musa, *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)*, Kitabevi, İstanbul, 2004

ŞEN, İsmail, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995

ŞENIŞIK, Pınar, *Girit: Siyaset ve İsyan 1895-1898*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014

ŞENTÜRK, Mücteba, *Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri Açısından Ermeni Meselesi (1890-1900)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991

The Private Letters of Sir Austen Henry Layard During His Constantinople Embassy 1877-1880, The Isis Press, İstanbul, 2018

The Queen's Ambassador to the Sultan: Memoirs of Sir Henry A. Layard's Constantinople Embassy 1877-1880, The Isis Press, 2009

TOPALOĞLU, Bekir Sadık, *Tanzimat Era Ottoman Administration In Mount Lebanon (1840-1868)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi University, İstanbul, 2014

TRAILL, H.D., *The Marquis of Salisbury*, J.M. Dent & Co. London, 1906

UÇAROL, Rıfat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989

UYSAL, Mustafa Ali, *Hüseyin Avni Paşa (1820-1876)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2014

ÜLMAN, Halûk, *1860-1861 Suriye Buhranı: Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966

VAMBERY, Arminius, *Abdülhamid Türkiyesi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022

WALPOLE, Spencer, *The life of Lord John Russell*, C.II, Longsman, Green and Co. London, 1859

WHATES, H., *The Third Salisbury Administration*, Vacher & Sons, Westminster, 1900

YASAMEE, Feroze, A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018

YILMAZ, Hüseyin, *İhtilal Diplomasisi ve Osmanlılar*, Kitabevi, İstanbul, 2021

YILMAZ, Mustafa, *Fav Yarımadası'nda Osmanlı-İngiliz Çekişmesi (1886-1915)*, Taş Mektep Yayınları, İstanbul, 2015

ZIEGLER, Paul R., *Palmerston*, Palgrave Macmillan, New York, 2003

D. Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

ACAR, Hasan, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2019, s.107-132

ADIYEKE, A. Nükhet, "Doğu Sorunu'nun Bir Aynası: Girit Sorunu", *Yeni Türkiye*, Ankara, 2000, Cilt VI, Sayı 31, s.337-341

AKTEPE, M. Münir, "1711 Prut Seferi İle İlgili Ba'zı Belgeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1984, Sayı 34, s.19-54

AYDIN, Mahir, "Tophane Konferansı "Doğu Rumeli'ye Veda"", *Tarih Dergisi*, Sayı 53, 2011, s.115-174

AYDIN, Salim, "Beşiktaş Muhafızı (Yedi-Sekiz) Hasan Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 2, 2021, s.547-578

BAĞÇECİ, Yahya, "İngiltere Başbakanı Genç William Pitt ve Özi Krizi", *Tarihin Peşinde*, 2014, Sayı 12, s.359-374

BAĞÇECİ, Yahya, "İngiltere Başbakanı Lord Salisbury ve Ermeni Meselesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt I, Sayı 35, Kayseri, 2013, s.190-208

BAILEY, Frank Edgar, "Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839)", Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.303-367

BAYKAL Bekir Sıtkı, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babıali", *Belleten*, Cilt XXXIII, Sayı 90, 1959, s.241-266

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Lord Salisbury'nin İstanbul'da Fevkalade Murahhaslığı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt II, Sayı 4, Ankara, 1944, s.499-517

BAYKAL, Bekir Sıtkı, "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Planı", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1944, Cilt II, Sayı 5 s.773-782

BAYRAK, Meral, "Osmanlı Arşivleri Işığında Rum İsyanı Sırasında Avrupa Devletlerinin Tutumu", Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), *Osmanlı*, C.II, Ankara, 1999, s.71-86

BEYDİLLİ, Kemal, "Denizler, Coğrafya ve Osmanlılar", *Toplumsal Tarih*, 2005, Sayı 139, s.38-45

BEYDİLLİ, Kemal, "Yaş Antlaşması", *DİA*, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.343-347

BEYDİLLİ, Kemal, "Ziştovi Antlaşması", *DİA*, C.XLIV, İstanbul, 2013, s.467-472

BOSTAN, İdris, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", *Belleten*, 1995, C.LIX, Sayı 225, s.353-394

BOURNE, Kenneth, "İngiltere ve Girit İsyanı (1866-1869)", Yuluğ Tekin Kurat (Çev.), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, Sayı 1, Ankara, 1963, s.249-274

BOZKURT, Gülnihal, "1899 Lahey Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti", *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, C.III, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s.369-394

ÇETİN, Atilla, "İsmail Paşa, Hidiv", *DİA*, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.117-119

ÇOLAK, Melek, "Macar Kaynaklarına Göre Gyula Andrassy ve Osmanlı-Macar İlişkileri (1875-1878)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 1, 2011, s.51-65

DOĞANÇAY, Sungur, "Mehdi Ayaklanmasında Charles George Gordon'un Rolü", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, Cilt IX, Sayı 26, Yaz 2020, s.399-414

DÖNMEZ, Ahmet, "Babıali'de Hizip Çatışmaları: Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı Donanmasını Mısır Valisine Teslimi Olayı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 40, Konya, 2016, s.43-57

DURMAZ, Ferhat, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt V, Sayı 2, s.103-122

ELİAÇIK, Muhittin, "Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin Ahvali Hakkında Londra'da Ermeni Komitesince Lord Salisbury'ye Sunulan Layiha", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler: Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt III, Kayseri, 2009, s.201-2015

EMERY, Henry C., "What is Realpolitik?", *International Journal of Ethics*, Cilt XXV, Sayı 4, 1915, s.448-468

ENGİNÜN, İnci, "Abdülhak Hamid Tarhan", *DİA*, C.I, İstanbul, 1988, s.207-210

GENCER, Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", *DİA*, C.V, İstanbul, 1992, s.516-517

GENCER, Fatih, "Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın Osmanlı-İngiliz İlişkilerine Yansıması", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXVIV, Sayı 58, Ankara, 2015, s.629-650

GENÇ, Mehmet, "Yed-i Vâhid", *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2013, s.378-383

GÜLSOY, Ufuk, "1856 Islahat Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1991, s.443-458

HIZLI, Kasım, KURT, Aydın, "Mülkiye İle Hariciye Arasında Bir Ömür: Hariciye Nazırı Kürt Said Paşa", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Mart 2023, s.43-61

JEFFERSON, Margaret M., "Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896", *The Slavonic and East European Review*, Cilt 39, Sayı 92, 1960, s.216-222

KARACA, Taha Niyazi, "1873-1874 Kıtlığının Osmanlı İktisadi ve Siyasi Yaşantısına Etkileri", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler*, C.II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.163-180

KIRMIZI, Abdulhamit, "Biyografi", *Tarih İçin Metodoloji*, Ahmet Şimşek (Ed.), Pegem Akademi, Ankara, 2018, s.203-210

KÖSE, Osman, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri", *Osmanlı*, Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), C.I, Ankara, 1999, s.536-549

KURAT, Yuluğ Tekin, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, Cilt XXVI, Sayı 103, Ankara, 1962, s.567-592

KUTLUOĞLU, Muhammed Hanefi, "1833 Kütahya "Antlaşma"sının Yeni Bir Değerlendirmesi", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt XVII, Sayı 17, 1997, s.265-287

KÜÇÜK, Cevdet ve BİLGE, Mustafa L., "Küveyt", *DİA*, C.XXVII, Ankara, 2003, s.36-38

MALTBIE, Milo R., "The English Local Government Board", *Political Science Quarterly*, 1898, C.XIII, Sayı 2, s.232-258

MURAT, Turgay, "Kuveyt Üzerinde Osmanlı-İngiliz Mücadelesi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 23, Sayı 1, Elâzığ, 2013, s.307-316

ÖLMEZ, Adem, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Plevne'ye Yardım Götürme Çabaları ve Mirliva Ethem Paşa", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi II.*

Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu, Tokat, 2017, s.284-297

ÖRENÇ, Ali Fuat, "1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması", *Tarih Dergisi*, Sayı 46, İstanbul, 2009, s.37-84

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Yedi Ada Cumhuriyeti", *DİA*, C.XLIII, İstanbul, 2013, s.384-387

ÖZÇELİK, Fatih, ÖZTÜRK, Mustafa, "İngiltere'nin Mısır'ı İşgali ve "Taçsız Hükümdar" Lord Cromer'in Mısır İdaresi (Eylül 1883-Mart 1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XXXI, Sayı 1, Ocak 2021, s.477-494

ÖZDAĞ, Abdullah, "Doğu Afrika'da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere'nin Sudan'ı İşgali (1896-1898)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 42, Güz 2017, 117-147

ÖZDAĞ, Abdullah, "Sudan'da Mehdilik Hareketi (1881-1885)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXXVII, Sayı 63, 2018, s.309-330

ÖZKAN, Selim Hilme, "Tarihi Bir Değer Olarak Köprülüler", *Geçmişten Günümüze Samsum/Canik ve Değerleri*, c.II, s.773-784

PORTER, A. N., "Lord Salisbury, Foreign Policy and Domestic Finance, 1860-1900", Lord Blake ve Hugh Cecil (Ed.), *Salisbury: The Man and His Policies*, Palgrave Macmillan, New York, 1987, s.148-184

SAZAK, Samet, "Mehmet Namık Paşa'nın Londra Sefareti ve Sefaretnamesi (1832-1833)", *10.Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- III*, İstanbul, 2022, s.207-233

SCHMITT, Bernadott E., "The Diplomatic Preliminaries Of The Crimean War", *The American Historical Review*, Cilt 25, Sayı 1, October 1919, s.36-67

SEZER, Hamiyet, "Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı (1821-1829)", Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz (Ed.), *Osmanlı*, C.II, Ankara, 1999, s.87-93

SOOFIZADEH, Abdolvahid, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açıdan Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 32, Sayı 54, Ankara, 2013, s.183-194

SOY, Bayram, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğü'nü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 7, Ocak 2007, s.141-167

SOY, Bayram, "Lord Salisbury'nin 1895'te Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Teklifi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, Ankara, 2006, s.145-166

SÖNMEZ, Ali, "Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 11, 2007, s.163-173

ŞİMŞİR, Bilal N., "Midhat Paşa'nın İkinci Sadrazamlığı ve İngiltere", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri: Bildiriler ve Tartışmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986, s.237-339

UÇMAN, Abdullah, "Ali Suavi", *DİA*, C.II, İstanbul, 1989, s.445-448

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt VII, Sayı 10, 1954, s.44

ÜNVER, Metin, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Te'lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2018, s.363-382

WOOD, A.C., "The English Embassy at Constantinople, 1660-1762", *The English Historical Review*, 1925, C.XL, Sayı 160, s.533-561

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)", *Osmanlı Araştırmaları*, 2008, Sayı 31, s.127-159

YEŞİL, Fatih, "İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi", *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, Seyfi Kenan (Ed.), İSAM, İstanbul, 2010, s.391-493

YILDIZELİ, Fahriye Begüm, "George Joachim Goschen and His Mission to Constantinople as Special Ambassador (1880-1881)", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Cilt III, Sayı 1, Ocak 2022, s.53-68

YILMAZ, Faruk, İYİ, Yusuf, "Sultan Abdülaziz Han'ın Ölümüne İlişkin Sir Henry Elliot'un "Vaka-i Sultan Aziz" Adlı Risalesi", *Yeni Türkiye*, Cilt VIII, Sayı 44, Ankara, 2002, s.157-170

YILMAZÇELİK, İbrahim, ÖZDEM, Ali Gökçen, "1812 Bükreş Antlaşması ve Rusya'nın Balkanlar'a Müdahalesi", *Balkan Tarihi*, Zafer Gölen, Abidin Temizer (Ed.), C.I, Gece Kitaplığı, Ankara, 2016, s.289-310

E. Elektronik Kaynaklar

https://www.britannica.com

https://www.rct.uk/collection

https://www.npg.org.uk/

https://imagesonline.bl.uk/

EKLER

Ek-1: Lord Salisbury (1870-1880)

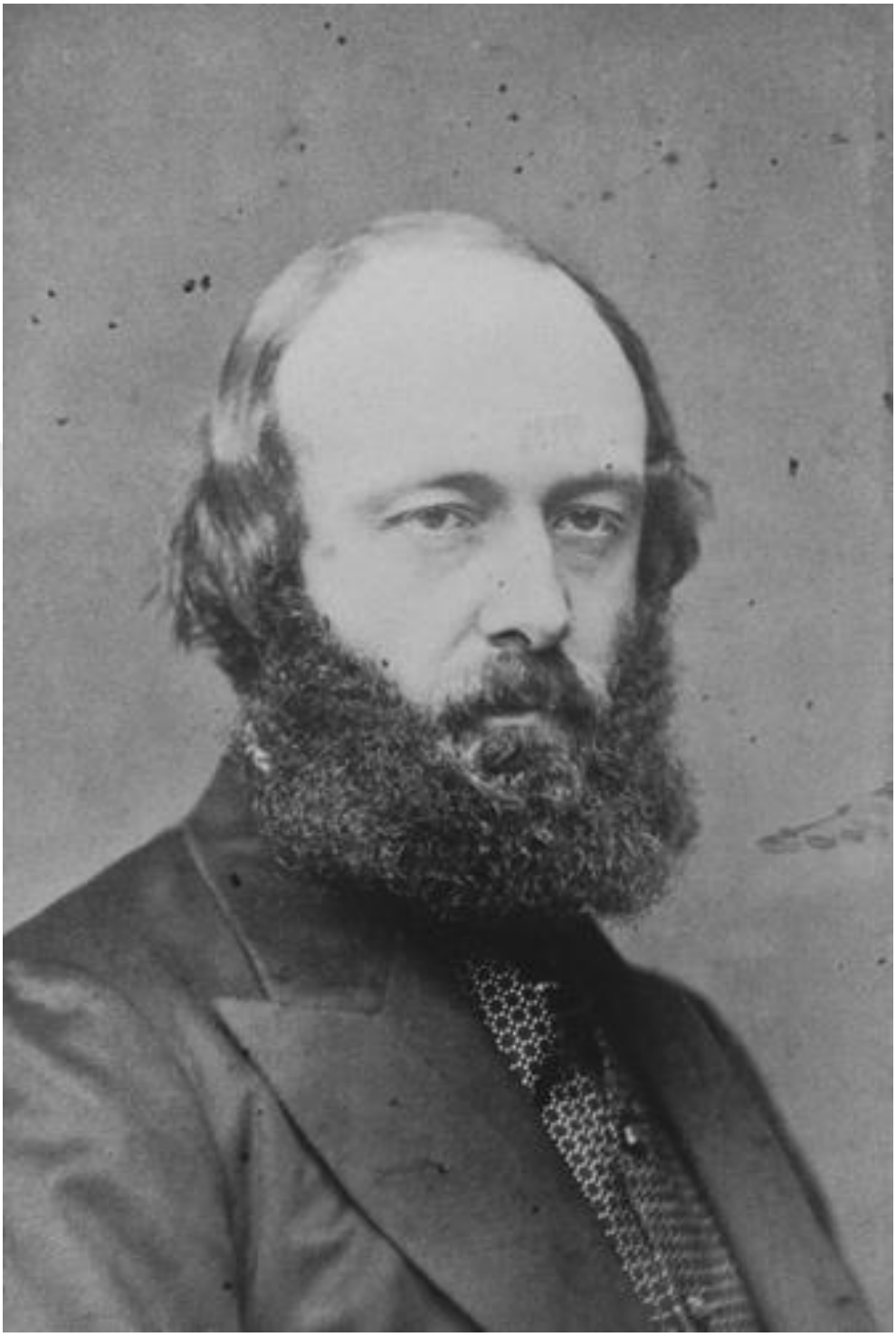

Kaynak: Royal Collection Trust

Ek-2: Lord Salisbury (1889)

Kaynak: Royal Collection Trust

Ek-3: Leydi Salisbury **(**Lord Salisbury'nin Eşi) (1898)

Kaynak: Royal Collection Trust

Ek-4: Hatfield Malikânesi (Lord Salisbury'nin aile evi) (1890-1895)

Kaynak: Royal Collection Trust

Ek-5: Lord Salisbury ve Tersane Konferansı Temsilcileri (1877-1878)

Kaynak: National Portrait Gallery

Ek-6: Lord Salisbury, Leydi Salisbury ve Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'nın da içlerinde bulunduğu devlet adamlarından oluşan bir grupla Hatfield Mâlikanesi'nde (1889)

Kaynak: Royal Collection Trust

Ek-7: Lord Salisbury, Lord Curzon ve Çinli diplomat Li Hung Chang Hatfield'da (1896)

Kaynak: British Library

Ek-8: Lord Salisbury'nin başbakanlıktan emekliliği ve yerine yeğeni Lord Balfour'un geçtiğine dair gazete haberi (1902)

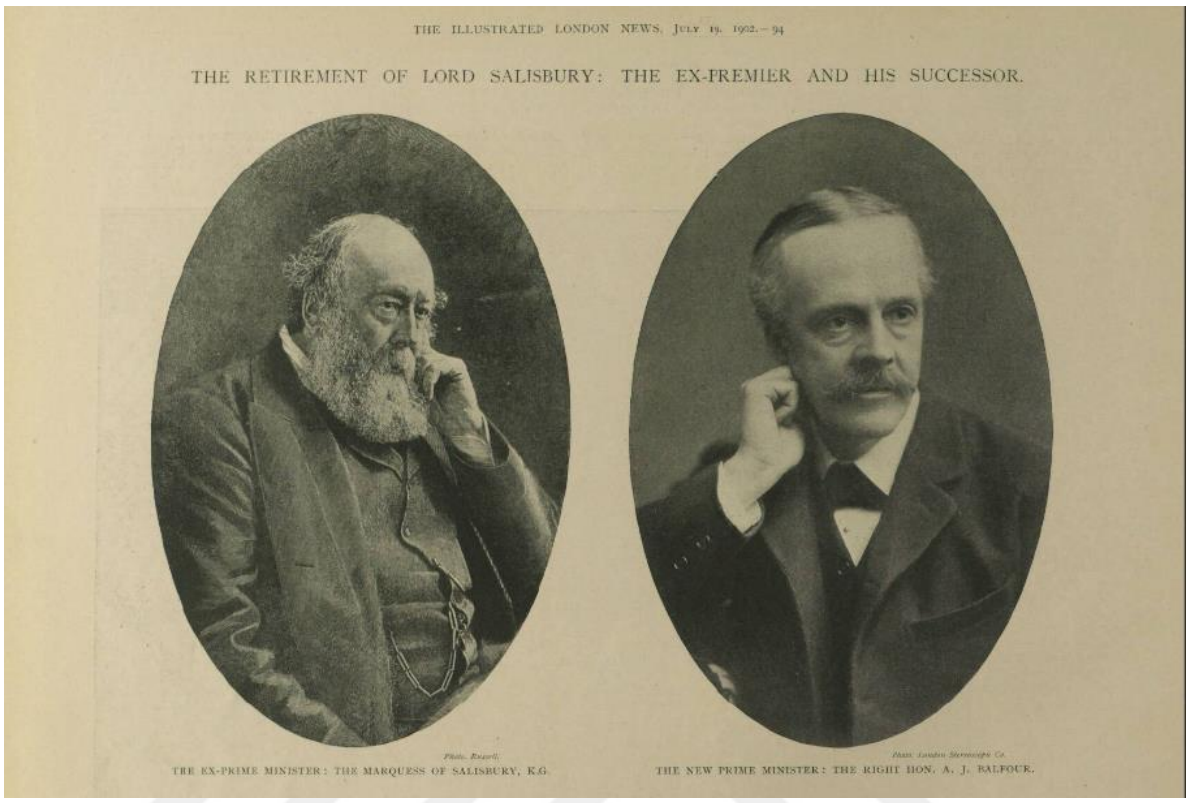

Kaynak: The Illustrated London News, 19 July 1902

Ek-9: Lord Salisbury'nin oğlu Lord Robert Cecil (1932)

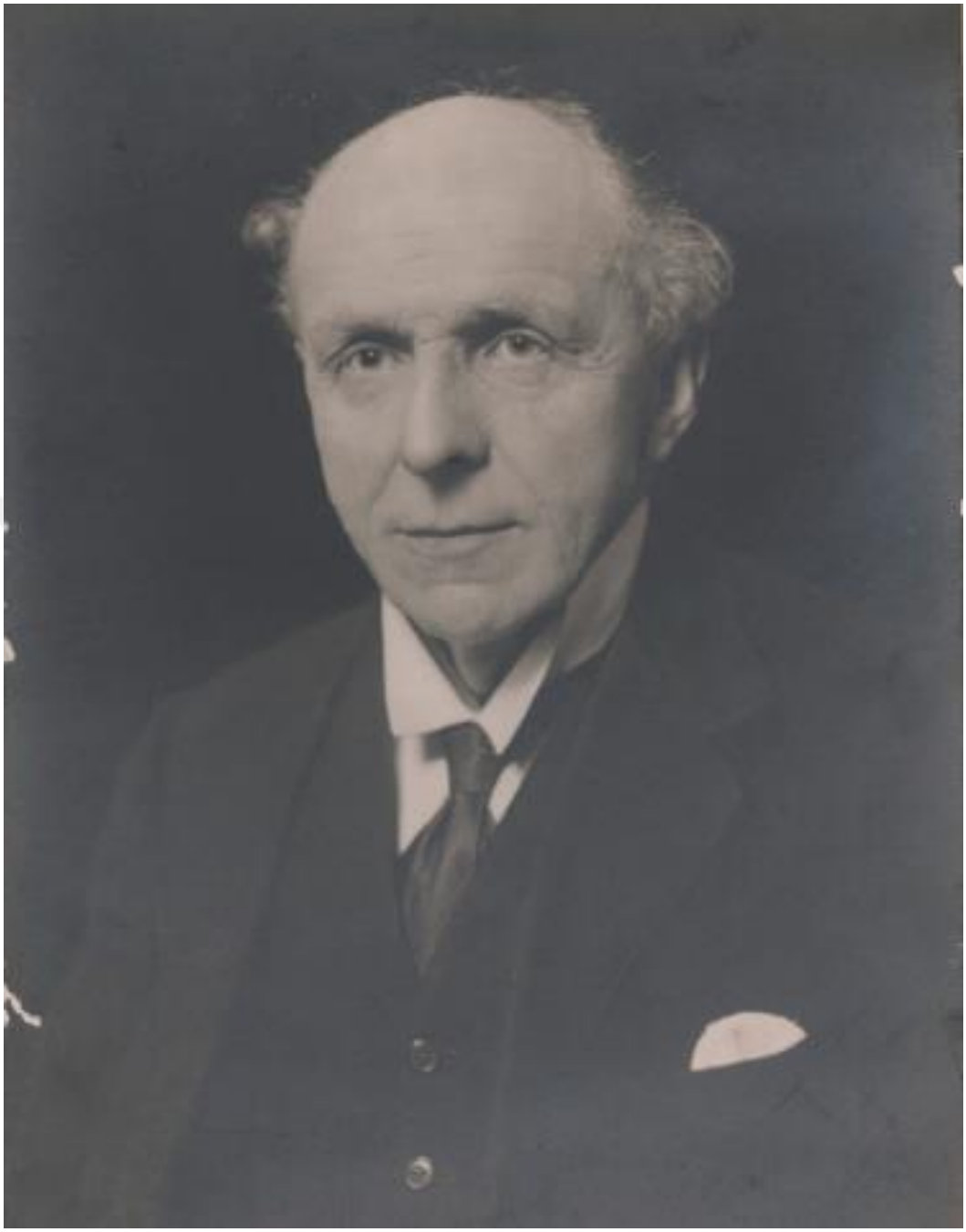

Kaynak: National Portrait Gallery